

יוסקה רום אל מול פני המדרגות

"הוא היה עומד אל מול פני המדרגות ורואה את מטרות חייו משקיפות לעברו. המטרות היו תמיד אותן: לפדות קרקעות קדושות בארץ ישראל. קרקעות מוחשיות – עם סימונים, גבולות, וקיראטים. ואז, בהחלטה נחושה וללא היסוסים, היה לוקח מקל בידו ומטפס. לעתים בעזרת ידידים, אך לרוב ביחידות. וכך, יחיד ובצוותא ושוב יחיד, היה מטפס ומתקדם, מחליק ומתקדם שוב, במשך למעלה מחמישים שנה".

(יוסקה ועליזה רום, 1980)

הספר "**אל מול פני המדרגות**" הוא סיפור חייו המופלא של הרב **דוד צבי אריה שניאורסון**, עורך דין תלמודי מפורסם בירושלים של תחילת המאה ה־20, מצאצאיו של "בעל התניא", מייסד חסידות חב"ד. לראשונה נחשפת פעילותו לגאולת אדמות בארץ ישראל, אדמות שעליהן הוקמו לימים שכונות ויישובים: בעיר העתיקה בירושלים, בעמק חפר – בצוותא עם יהושע חנקין – בנווה יעקב, בסנהדריה ועוד. וגולת הכותרת: גאולת קברי הסנהדרין בירושלים.

כל זאת לצד פעילות ועזרה לקהילה היהודית המתפתחת בירושלים תחת השלטון העותמאני בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20.

העשייה הענפה שלו מגובה במסמכים אותנטיים מאותה תקופה שמעידים ומנציחים את פעליו של האיש.

***

יוסקה רום, יליד הארץ, 1926, איש הפלמ"ח והפלי"ם – כולל המחלקה הערבית בפלוגה ז', קורס חובלים וחבר החוליה לחבלה ימית בפלוגה י', הפלי"ם, בפיקודו של יוחאי בן נון – היה מראשוני חיל הים הישראלי, ימאי ובהמשך ארכיטקט ימי, מהנדס מכונות, קצין טכני בכיר לצוללות וראש הצוות הטכני לרכש הצוללות הראשונות לחיל הים.

לאחר השחרור מצה"ל בדרגת סגן-אלוף, שימש בתפקידים בכירים בשוק הציבורי והאזרחי, ביניהם קונסול לענייני כלכלה בארצות הברית ובקנדה.

אשתו הראשונה, עליזה ז"ל, הייתה נכדתו של הרדצ"א, הרב דוד צבי אריה שניאורסון.

כרטא ירושלים

יוסקה רום

אל מול פני המדרגות

© כל הזכויות שמורות ליוסקה רום

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום, הקלטה, אינטרנט ודואר אלקטרוני), ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

עריכה: דני דור
עיצוב הספר והעטיפה: סטודיו שוקי דוכובני
הדפסה וכריכה: רבגון דפוס ואריזות בע"מ
המו"ל: כרטא ירושלים

Printed in Israel

יוסקה רום

אל מול
פני המדרגות

תוכן

הקדשה 5
שלמי תודה 7
מבוא ומטרה 8
הקדמה: האיש שנשכח 10
פרק 1: מליובאוויטש לירושלים 12
פרק 2: אל מול פני המדרגות 26
פרק 3: מטעי הצבר 37
פרק 4: העיניים נשואות לקברי הסנהדרין 45
פרק 5: העמק הוא חלום... ארוך ומייגע 64
פרק 6: גאולת קברי הסנהדרין 73
פרק 7: "כפר עברי" מצפון לירושלים 90
פרק 8: משפטי בנין: הקרב על ירושת "הרוטשילד מעדן" 95
פרק 9: אפילוג: הפלמ"חניק והחב"רניק 110
נספחים: 119

הקדשה

אני מקדיש ספר זה לזכר אשתי הראשונה והאהובה עליזה, אם ילדי ונכדת הרדצ"א.

עליזה, חברת נעורי, הייתה שותפה אתי בכתיבת הספר מראשית הדרך, וכמוני, אט אט חשבה עד סמוך לפטירתה, שאי אפשר לתאר את סיפור חייו ופועלו של סבה, הרדצ"א, יותר טוב מאשר במילים הבאות: ***"הוא היה עומד אל מול פני המדרגות ורואה את מטרות חייו משקיפות לעברו. המטרות היו תמיד אותן: לפדות קרקעות קדושות בארץ ישראל. קרקעות מוחשיות – עם סימנים, גבולות, וקיראטים. ואז, בהחלטה נחושה וללא היסוסים, היה לוקח מקל בידו ומטפס. לעתים בעזרת ידידים, אך לרוב ביחידות. וכך, יחיד ובצוותא ושוב יחיד, היה מטפס ומתקדם, מחליק ומתקדם שוב, במשך למעלה מחמישים שנה".***

■

בנוסף להקדשה זו, הנכתבת עם הוצאת הספר לאור, אני מבקש להעתיק כאן מה חשבה וכתבה עליזה בשנת 1980, שלוש שנים לפני מותה, על הקדשה ראויה לספר בבוא היום:

"ספר זה מוקדש לזכר דודי ודודתי, משה וחיה שניאורסון זכרונם לברכה.
בביתם גדלתי ועל ידם חונכתי מאז היותי בת שנה אחת.
עליזה רום לבית שניאורסון, 1980".

אני מאמץ בכבוד רב ובהוקרה את הנכתב לפני 36 שנה ומקדיש את הספר הזה גם לזכר משה וחיה שניאורסון ז"ל, דודה ודודתה של עליזה ז"ל, שראתה בהם "הורים מאמצים".

שלמי תודה

במהלך איסוף החומר והכתיבה נתקלתי בשמות של כמה אנשים שעזרו בעבר להרדצ"א, או שהתבקשו לעזור לו. אני מעוניין לנקוב בשמם כי עזרתם ורצונם לעזור ראויים לתודה:

פרופסור דוד ילין, הרב פרופסור שמחה אסף, ד"ר שניאור זלמן חשין, ד"ר ישראל בן זאב, הרב חיים מיכל מיכלין, אברהם משה לונץ, רפאל מלץ, הרב יעקב יוסף סלאנים, יהושע חנקין, הרב שלמה יוסף אליאך – כולם ז"ל.

להלן רשימה של אנשים שעזרו לי במהלך השנים (לא סידרתי את השמות לפי חשיבות). כל אחד ואחת תרמו את חלקם. מי בתרגום, מי בהערות ומי בכתיבה, ומגיעה לכולם תודה מכל הלב. אני מקווה שזכרתי את כולם ומתנצל מראש אם פסחתי בטעות, כי ט.ל.ח:

ארנון רום, דרור רום, עדילי אלשטיין, שולי שטרן – ארבעת ילדי.

הרב יעקב גולדמן ז"ל.
אברהם גולדברג ז"ל.
הרב שמואל קראוס.
רוני בנין בה.
שמואל לודמיר.
ד"ר דותן גורן.
ד"ר נתן ברון.
פרופסור עמיחי רדזינר.
לאה סופר.
שבתאי בן יעקב.
אמיר אלשטיין.
חנה מנקס רום ז"ל.
בני סגל.
דני מנקס.
פרופסור מוסטפא כבהא.
ד"ר יוסי שפנייר.
דב גניחובסקי.
יוספה מאירוביץ.

שמעון רן.
פרופסור אלכס כרמל ז"ל.
רות מרשנסקי.
צבי קופלד.
תיאו סעני.
רוני אליאך.
רחל גלמן.
פרופסור וולדן מתאוס.
רות אזולאי.
נחום דגני.
דני גולדשמיד.
פנינה מלה.
פאוזי אבוקטיש.
פרופסור הלל כהן.
אחמד מחמוד.
בשארה תמר.
הרב שמואל אלעזר היילפרין ז"ל.
הרב חנניה יוסף היילפרין ז"ל.

ותודה לדני דור, עורך הספר, שהפך את כתב היד שקיבל מאיתנו לספר אישי מעניין, ערוך כהלכה ובמקצועיות רבה. ספר שגם מי שאינו בקיא ברזי המסמכים הישנים מהתקופה העותמנית, יכול להבין, שהרדצ"א, נשוא הספר היה אחד הטייקונים של שלהי המאה ה־19 וראשית המאה ה־20.

מבוא ומטרה

בחודש אוגוסט 1949 נולד לעליזה ולי בננו הראשון. עליזה הייתה במצב של חופשת מחלה מחיל הים (אף פעם היא לא נקראה לחזור או לקבל תעודת שחרור מצה"ל), וסיימה תפקיד במוסד לעלייה של מלוות עולים מיגוסלביה לארץ, ואני חזרתי לחיל הים לאחר שהושאלתי למוסד לעלייה לכמה חודשים ולשלוש הפלגות, כדי ללוות עולים לארץ מבולגריה.

ללא התייעצות עם משפחתה, החליטה עליזה לקרוא לילד ארנון, אחרי שקודם לכן קיוותה שתיוולד לנו בת שתיקרא עדילי...

חיה ומשה שניאורסון, הדודה והדוד של עליזה, שראתה בהם את הוריה המאמצים, הגיעו מירושלים מאושרים, ולא היה להם ספק, ובמיוחד לא למשה, ששם התינוק יהיה דוד צבי אריה, על שם הסבא הרדצ"א שנפטר שנה קודם לכן.

כששמעו שבכוונתנו לקרוא לילד ארנון, התפרץ משה ושאג: "מה, יקראו לו על שם נהר? לא ולא! והלוואי שיגיע לקרסוליו של הסבא".

חבל לפרט מה עבר על ההורים המאמצים של עליזה ועלינו מיום הלידה ועד למועד ברית המילה, אבל די אם אסיים ואומר שאחרי מאמצים רבים ורצון טוב הוסכם על פשרה, והוחלט ששם הילד יהיה ארנון דוד.

סיפרתי זאת כדי להסביר שלא חלמנו אז שהסבא, דוד צבי אריה, יהיה עבורנו נושא לכתיבת ספר על חייו ופועלו. אכן, כפי שעוד יפורט בהמשך, הכרנו את האיש, היינו בביתו לאורך שנים הרבה מאד פעמים, אבל אף פעם לא שמענו יותר מדי פרטים עליו וגם לא ספגנו די תיאבון כדי להחזיק בידינו, לראשונה בחיינו, בעט של סופרים.

עברו שנים, עשרות שנים, ובמהלך העבודה על איסוף החומר הרב וכתיבת הספר, התוודענו להרבה חומר שאני מכנה אותו "ארכיון הרדצ"א", ולהרבה סיפורים. אבל אם ברצוני לנקוב בשם של איש אחד שבגינו הספר הזה רואה אור, האיש הוא דודה של עליזה, הרב יעקב גולדמן, מי שהיה מזכירו של הרב הראשי יצחק אייזיק הלוי הרצוג ורב בתי הסוהר מטעם המוסדות הלאומיים בתקופת המנדט.

הרב יעקב גולדמן

הרב גולדמן היה בן בית אצל הרדצ"א, בילה אתו ימים ולילות במשך חודשים ושנים, ושמע ממנו אין סוף סיפורים.

לאחר שהרב גולדמן שמע שאספנו לביתנו את "ארכיון הרדצ"א", מיהר אלינו, נבר בחומר וישב אתי שעות על שעות כדי לספר לי סיפורים ולהציע הצעות הנוגעות לטיפול בחומר החשוב, המגוון, והמיוחד במינו שאצלנו.

ואני הקטן, אמנם שמעתי והקלטתי הכל, אבל

עד עצם היום הזה אני לא מוצא את ההקלטות. לא מוצא, אבל זוכר וסומך על זכרוני. יקרא הקורא וישתכנע.

תודה לך דודנו היקר יעקב גולדמן שבזכותך יצא הספר הזה לאור.

ועוד משהו אישי:

לעולם לא אשכח שלבקשת עליזה ביקרת אותי במחנה המעצר ברפיח בשנת 1946, והבאת לי שי ממנה, או את המכתב שכתבת לי ושלחת אותו בידי בתך אסתרק'ה. זה היה בהלוויה של עליזה בשנת 1983. כתבת שאתה חולה בבית החולים ולכן נעדרת, אבל אתה רוצה לספר לי שבאחת הפעמים הרבות, כשביקרת בדירת משה וחיה, הייתה לפתע רעידת אדמה, ולקחו את עליזה התינוקת, מסרו אותה לידיך, ואמרו לך לרוץ מהר לרחוב.

זה היה בשנת 1927. אמה של עליזה הייתה חולה, ואביה התרוצץ, כעוזרו של אביו הרדצ"א בעיסוקיו בנושאים כמו קברי הסנהדרין, משפטי עמק חפר, צוואת העדני בנין ועוד.

עד כאן למבוא, אך לפני שנפתח את פרקי הספר ולאחר שנתבונן שוב במה שנכתב בדף ההקדשות על מטרות חייו של הרדצ"א, נותר לי להוסיף כמה מילים על שתי המטרות הצנועות שלי, שהשנייה ביניהן הולכת ומתקיימת בחלקה.

הראשונה: הוצאתו של הרדצ"א מאלמוניות, וארשה לעצמי להשתמש בכמה שורות משירו הבלתי נשכח של נתן אלתרמן, "נאום תשובה לרב חובל איטלקי", בשינויים קלים, ודי לחכימא:

אלמונית קפיטן היא הדרך הזאת ובלוידים אינה מפורסמת,
אך אם אין היא כיום רשומה במפות בהיסטוריה אולי היא נרשמת...
והשינוי הקטן שלי:
אלמונית, הוי קורא, היא הדרך הזאת ובלוידים עדיין אין שם לה,
אך אם אין היא כיום רשומה במפות, ההיסטוריה תודה גם תודה לה...

והמטרה השנייה: לאחרונה נמצא פתרון שהמשפחה הסכימה לו, ויתוקן עוול בן עשרות שנים: ועדת השמות בעיריית ירושלים החליטה שסוף סוף שוב ייקרא רחוב על שם הרדצ"א. אמנם לדאבוננו לא בסנהדריה כפי שהיה בעבר, אבל לא רחוק משם, ויצויין שהוא גאל את איזור קברי הסנהדרין. אני מקווה שבנוסף, יציבו שלט בכניסה לאיזור קברי הסנהדרין ובו יסופר על המקום הקדוש ועל גאולתו.

***

בספר שלפניכם הובאו כמה מהמסמכים המרכזיים בפועלו של הרדצ"א. מי שמבקש להעמיק בנושא מוזמן להיכנס לאתר www.hardaza.com שבו ריכזנו מסמכים נוספים ומידע רב על האיש. בשאלות, בקשות והערות ניתן לפנות גם למייל של כותב הספר: josefrom@012.net.il

יוסקה רום, 2016

הקדמה

האיש שנשכח

בינואר 2005 ציינו במושב כפר ויתקין 75 שנה לתחילת ההתיישבות בעמק חפר. 75 שנה מאותו היום, 2 בינואר 1930, שבו נכנסה קבוצה ראשונה של צעירים, 20 בסך הכול, לבית הראשונים. בית אבן גדול שהוקם כמעט 60 שנה קודם לכן על ידי אנטואן בישארה תיאן, ערבי נוצרי תושב יפו שקנה בהדרגה עשרות אלפי דונם באיזור שנקרא ואדי אל חווארת, הלא הוא עמק חפר.

בזה אחר זה העלו שם את האתוס הציוני של גאולת אדמות ארץ ישראל והשמות הכל־כך מוכרים בסיפור יישובה של הארץ: יוסף ויתקין, שעל שמו נקרא היישוב, מנחם אוסישקין, יו"ר הקרן הקיימת בשנות העשרים של המאה הקודמת, וכמובן, יהושע חנקין, גואל האדמות הידוע, ששמו נקשר למהלכים שהביאו לקניית אדמות עמק חפר בידי הקרן הקיימת לישראל. שמותיהם של כל השלושה רשומים לעד בספר הזהב של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. יישובים, רחובות ומוסדות קרויים על שמם ובכול ספרי הלימוד וההיסטוריה מהללים את תרומתם ליישוב ארץ ישראל בעשורים הראשונים של המאה העשרים.

רק שם אחד נפקד מאותו מעמד מכובד: הרב דוד צבי אריה שניאורסון. רב ירושלמי, איש חב"ד, מצאצאיו של הרב שניאור זלמן מלאדי, "בעל התניא", מייסד חסידות חב"ד במאה ה־18. ההיסטוריה לא חלקה לו כבוד כמו למנהיגים הציונים שמפארים את תולדות היישוב. רחובות לא נקראו על שמו, וגם התחייבות בכתב שניתנה לקריאת רחוב על שמו בשכונת סנהדריה בירושלים – לא האריכה

ימים. שם הרחוב שונה על ידי עיריית ירושלים, ורק בשנת 2014 החליטו בוועדת השמות של העירייה לקרוא רחוב על שמו, אך לא בשכונת סנהדריה, סמוך לקברי הסנהדרין אותם גאל. אבל עובדות קשה להסתיר, וכל סיפור גאולת קרקעות עמק חפר לא היה נעשה כפי שנעשה אלמלא אותו אדם צנוע, הרדצ"א כפי שהוא מוכר בחסידות חב"ד, שהתניע את המהלך שהחל עוד בשנת 1914 והסתיים יותר משני עשורים לאחר מכן, כשאדמות עמק חפר נרשמו בטאבו על שם הקרן הקיימת לישראל.

ולא רק בעמק חפר: גם בשכונת סנהדריה, גם בנווה יעקב, גם בטלביה. כולן שכונות בירושלים שסיפור רכישת אדמותיהן קשור לאותו רב לא מוכר. ספק אם מבין עשרות אלפי הצעירים שלמדו בישיבת "פורת יוסף" מול הכותל המערבי בירושלים, יש היודעים שאותו רב, הרדצ"א, הוא שגאל בדרך מופלאה את הקרקע שעליה הוקמה הישיבה. גם בקברי הסנהדרין בירושלים, אחד המקומות הקדושים לעם היהודי, המקום שבו קבורים 71 חברי הסנהדרין, חברי המוסד הדתי העליון בארץ ישראל בימי בית שני, אין אפילו שלט קטן שמאזכר את העובדה שאת המקום הקדוש גאל רבי דוד צבי אריה שניאורסון, מחשש שייפול לידיים זרות.

הספר שלפניכם, שנכתב לאחר תחקיר שנמשך כמה עשורים, מגובה במסמכים ובתעודות מקוריות, רובן עוד מהימים שבהם שלטו התורכים בארץ ישראל. מסמכים שמאמתים את פועלו של הרדצ"א. ספר שנועד לעשות צדק עם האיש. להוציאו מאלמוניותו ולהכיר, ולו גם באיחור של כמעט 70 שנה בתרומתו, לצד אישים אחרים שכן זכו לאזכור ולהכרה.

לצד הפרקים שעוסקים בגאולת האדמות, משובצים גם סיפורים נוספים, שמעידים יותר מכול על מעמדו של האיש בירושלים של תחילת המאה הקודמת, על שמו שהלך לפניו כמי שאליו פונים כשיש בעיה שלא נמצא לה פתרון, ועל קשריו חובקי עולם בארצות הים התיכון ומעבר להן.

כל שרציתי, חקרתי וכתבתי נעשה במטרה אחת בלבד: להביא לתודעה את סיפורו של איש אחד, סבה של אשתי עליזה זכרונה לברכה, ולהחזיר לשכונת סנהדריה בירושלים את השלט הנושא את שמו. ואם אצליח להביא לשינוי של כמה שורות בהיסטוריה של האתוס הציוני – יהא זה שכרי.

יוסקה רום, תל אביב, 2016

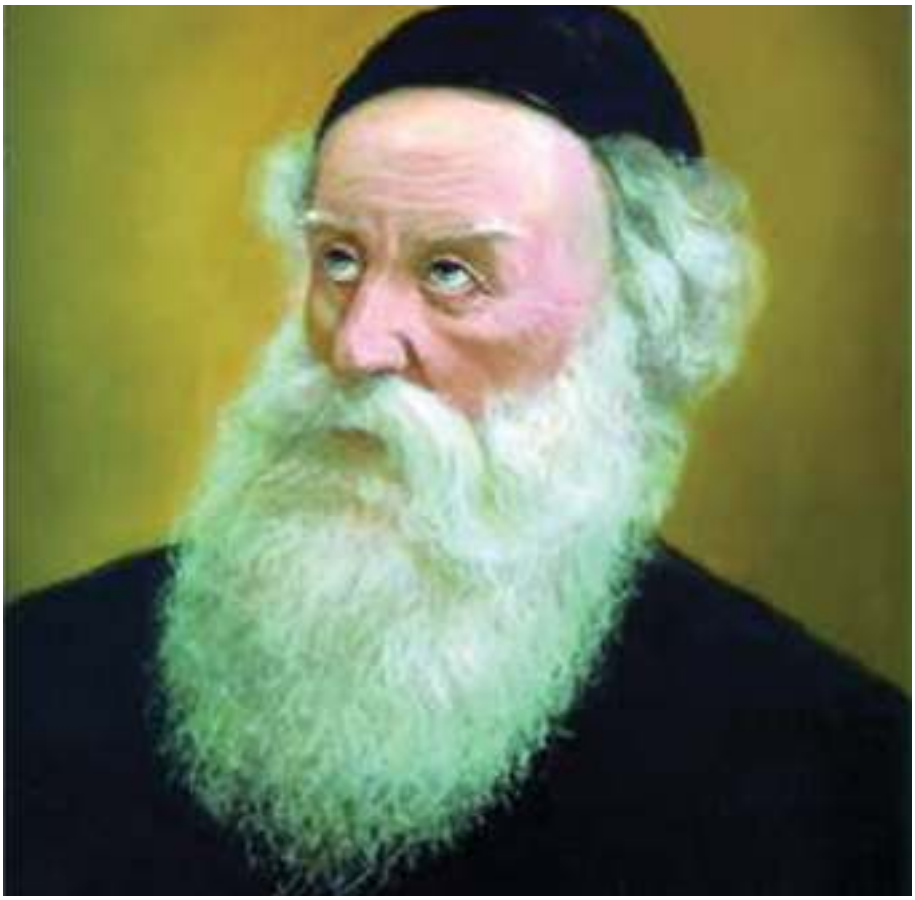
פרק 1

מליובאוויטש לירושלים

מרכז פעילותו של הרדצ"א היה במחצית הראשונה של המאה העשרים בירושלים ובאלכסנדריה, אבל שורשיו מתחילים יותר ממאתיים שנה קודם לכן באוקראינה שתחת שלטון הצאר הרוסי, עם הקמתו של זרם חדש ביהדות, בהנהגתו של הבעל שם טוב, מייסד החסידות באמצע המאה ה־18. לאחר מותו של הבעל שם טוב, עבר השרביט לידיו של תלמידו החשוב ביותר ויורשו הטבעי, המגיד ממזריץ', רבי דב בעה. אחד מתלמידיו המועדפים של המגיד ממזריץ' היה שניאור זלמן בן ברוך, לימים מייסדה של חסידות חב"ד.

עם מותו של המגיד ממזריץ' התפזרו חסידיו הרבים לחסידויות שונות, כשבכול אחת מהן אדמו"ר, שהוא לב ליבה של החסידות, וחצר שבה החסידים פונים אליו בעצות ומבקשים את הדרכתו. הרב שניאור זלמן, שצאצאיו נקראים שניאורסון, בניו של שניאור, והוא נקרא גם בשם הרבי מלאדי, על שם העיירה לאדי שבה התגורר בתחילת המאה ה־19, הקים חסידות חדשה, חב"ד – חוכמה בינה ודעת – שהפכה בהמשך לאחת החסידויות הגדולות ביהדות. הרב שניאור זלמן מלאדי הוא גם מחברו של ספר התניא, ספר היסוד של חסידות חב"ד, ומהספר הזה נגזר גם כינויו: "בעל התניא".

בשנת 1812, לאחר פלישת צבא נפוליאון לרוסיה, נסוג הרב עם חסידיו, בסיוע חיילים רוסים לעומק רוסיה, ושם, בכפר פיענא, כפר קטן סמוך לעיר קורסק, נפטר בדצמבר אותה שנה, ונקבר על פי רצונו בעיירה האדיץ', כ־300 קילומטרים משם.

"בעל התניא", הרבי שניאור זלמן בן ברוך, מייסד חסידות חב"ד בן הדור השביעי למהר"ל מפראג

שלושה בנים היו למייסד חסידות חב"ד: הרב דובער שניאורי, הבכור, הרב חיים אברהם שניאורי, הבן האמצעי, והרב משה שניאורי, הצעיר מבין השלושה. הבן הצעיר שנולד בשנת 1784, היה האהוב על האדמו"ר והמיועד לרשת את מקומו. ***"משה הוא בעל כשרונות מצויינים, פי עשר ממי שהוא נקרא על שמו וזכרונו לא ימוש ממנו עדי עד..."*** אמר האדמו"ר הזקן (משה נקרא על שם אבי סבו של הרב שניאור זלמן מלאדי, הרב משה מפוזן), ואף הקפיד ללמדו בעצמו מגיל צעיר ולהעמיד לו מורים מצויינים לשפות ולמדעים. סיפרו עליו שהרשים את כולם, גם את הגויים, במראהו היפה, בנימוסו המתון ובשליטתו בשפת המדינה ובשפה הצרפתית. כל עוד אביו חי, הוא עבד לצדו ועסק בהאדרת החסידות החדשה ובעסקנות הכלל. הוא היה שולח שליחים מיוחדים לערים ולכפרים, פעל רבות להתיישבות חקלאית של יהודים ברוסיה, והצליח בכול אשר עשה.

על אף כל תכונותיו ומעלותיו שכבשו לבבות, אמם של שלושת הבנים, אשתו של האדמו"ר הזקן, הזהירה אותו שלא ימנה את משה ליורשו. "בננו הצעיר לא יציב בנפשו," אמרה. בסופו של דבר נבחר הבן הבכור, הרב דובער, שייקרא מאוחר

יותר אדמו"ר האמצעי, בין האדמו"ר הזקן לאדמו"ר הצמח צדק. מסורת היא בחסידות שתואר האדמו"ר עובר בירושה בתוך המשפחה. אב מוריש לבן שבחר, או לכול בן משפחה אחר. בן שלא נבחר לרשת את האדמו"ר, נשאר לצד האדמו"ר הנבחר או שמקים חצר חדשה בתוך החסידות.

הבן האהוב, הרב משה שניאורי, עבד יחד עם אחיו האדמו"ר האמצעי, אבל אמו צדקה כשהזהירה את אביו שלא לבחור בו כאדמו"ר. על פי ההיסטוריה הלא רשמית של המשפחה, שסופרה על ידי האדמו"ר השישי, אדמו"ר הריי"צ, ששמע אותה מסבתו, הרב משה שניאורי השתתף בקבלת פנים לצאר אלכסנדר ובמהלך האירוע פגע שר הפלך הרוסי בכבודו של הרב ובתורת משה. משה לא נשאר חייב. בהמשך התנהל ויכוח דתי בינו לבין כמה כמרים בכירים, ויכוח שנמשך חודש ימים. לאחר שניצח את הכמרים בוויכוח, הוחלט לאסור אותו ולהעבירו לבית הסוהר. ביום הרביעי לאחר שנאסר, בעוד השיירה שכללה שני כמרים ושומרים חמושים עצרה למנוחה באחד הכפרים שבדרך, סמוך למוסקבה, נרדמו כל השומרים והרב משה שניאורי הצליח להימלט ולאחר שרץ 24 שעות רצופות מצא מחסה בביתו של יהודי. סיפרו שהמשיך לשוטט מאז שנת 1816 ביערות ובכפרים, עד שנפטר בחוסר כל. הוא קבור בעיירה קטנה בשם רדימישלה, לא רחוק מהעיר קייב, בירת אוקראינה. בספר הביוגרפי "בית רבי" על "בעל התניא" וממשיכיו, מסופר על רבי משה שניאורי ***"...אכן בשנים אלו האחרונות נודע הדבר שהי' נמצא בערי פולין והי' גולה מעיר לעיר והי' נמצא ביערים כו', והי' בא להעיר לבקש נדבה עד כדי חייו ההכרחי' לחם צר ומים לחץ בין בחול בין בשבת ואם היו רוצים ליתן לו יותר לא הי' לוקח בשום אופן; והי' לן בבהמ"ד ותחת מראשותיו הי' מניח אבן ואת רגליו הי' מקשר בחבל. ושום אדם לא ידע מי הוא ומה מעשהו, זולת אנשים פרטי'. היו שידעו שהוא בן רבינו ואמרו שתארו הי' דומה הרבה לתואר רבנו..."***

זו גרסת המשפחה על גורלו של הרב משה שניאורי. ישנן גם גרסאות אחרות שהופצו בידי מתנגדי החסידות החדשה שכוחה התחזק ככל שחלפו השנים. אלה סיפרו שבנו של מייסד החסידות יצא לשמד, המיר את דתו, התבלבלה עליו דעתו ובמשך שנים רבות, משנת 1816 ועד מותו, ברח מחברת אדם וחי ביערות. סיפרו גם שנפגע קשות מכך שאחיו נבחר לרשת את האדמו"ר בעוד שהוא, חביבו של האב, הוזז הצידה במצוות אמם.

ועוד נקודה מעניינת: ברישומי הקבורה של שתי בנותיו של משה, שנמצאים במשרדי חברה קדישא ברחוב המביט בירושלים, לא מצויין שם אביהן. רק העובדה שהן נכדותיו של האדמו"ר. יש המפרשים זאת בשמועות על יציאתו לשמד. הסבר אחר - שמכיוון שהיה מבוקש בידי השלטונות ברוסיה, נמנעו בחברה קדישא לציין כל קשר של הבנות לאביהן.

מנקודה זו מתרכז הסיפור בצאצאיו של אותו משה שניאורי, הבן האובד. הם נשוא התחקיר והספר, והרדצ"א, הרב דוד צבי אריה שניאורסון, הוא נינו של אותו בן שעקבותיו ומעשיו אבדו אי שם ברחבי אוקראינה. אבל כדי לסגור מעגל, חשוב לפרט את קורות אדמו"רי חב"ד, שבעה בסך הכול.

לאחר מותו של האדמו"ר האמצעי, בנו של שניאור זלמן מלאדי מייסד חסידות חב"ד, עבר התואר לרבי מנחם מנדל שניאורסון, נכדו של האדמו"ר הזקן ובנה של בתו. הוא קרוי אדמו"ר הצמח צדק, על שם ספרו "הצמח צדק" שבו רוכזו חידושיו ותשובותיו לשאלות הלכתיות. בימיו כאדמו"ר, פרט חשוב בסיפור, נשלחו מאות מחסידי חב"ד להתיישב בחברון בשנים 5-1844. ביניהם היו גם אשתו ובנותיו של הרב משה שניאורסון, הבן האובד.

עם מותו של אדמו"ר צמח צדק, נבחר בנו, שמואל שניאורסון, אדמו"ר המהר"ש, ליורשו ובשנת 1882, לאחר פטירתו בגיל 48 בלבד, נבחר בנו, רבי שלום דובער שניאורסון, אדמו"ר הרש"ב למנהיגה החמישי של חסידות חב"ד. יורשו של אדמו"ר הרש"ב, רבי יוסף יצחק שניאורסון, אדמו"ר הריי"צ, היה האדמו"ר היחיד בחסידות חב"ד שביקר בארץ ישראל בשנת 1929. ב־1940, כמה חודשים לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, הצליח להימלט מפולין הכבושה בידי הגרמנים לארצות הברית, שהייתה מאז למקום מושבה החדש של חסידות חב"ד.

לאדמו"ר הריי"צ לא היו בנים, אלא שלוש בנות בלבד. הוא נפטר בשנת 1950 ושנה לאחר מותו, ב־1951, נבחר חתנו הצעיר, הרב מנחם מנדל שניאורסון לאדמו"ר השביעי של חסידות חב"ד. האדמו"ר האחרון בשושלת. לאחר מותו של מנחם מנדל שניאורסון בשנת 1994, שישנם גם חסידים שמכנים אותו אדמו"ר המשיח, לא מונה אדמו"ר חדש לחסידות.

חמישה מתוך שבעת אדמו"רי חב"ד. מימין: "בעל התניא", אדמו"ר הצמח צדק, רבי מנחם מענדל, אדמו"ר הריי"צ ואדמו"ר הרש"ב

חזרה למשפחתו של הרב משה שניאורסון, הבן האובה.

בשנת 1844 הגיעה לארץ ישראל שפרה שניאורסון, אשתו של הרב משה, עם שתי בנותיה, שרה־רבקה ורחל. היא הגיעה בגפה, ללא בעלה, יחד עם קבוצה גדולה של חסידי חב״ד שהתיישבה בחברון. שרה־רבקה הגיעה לארץ ישראל עם בעלה, נחום יוסף, שנפטר כמה שנים מאוחר יותר, ועם שני בנים: שניאור זלמן בן ה־12 וחיים צבי בן העשר. רחל, הבת הצעירה, הגיעה עם בעלה, הרב משה צבי פונדמינסקי (לימים, אגב, סיפרו במשפחה שבני משפחת פונדה, הנרי, ג׳ין ופיטר, מיקירי ובכירי הכוכבים בהוליווד, הם נצר למשפחת פונדמינסקי...) לאחר כמה שנים בחברון עברה המשפחה לירושלים, וכאן נולד לשרה־רבקה ולנחום יוסף בן נוסף – פנחס שמו.

שניאור זלמן בן נחום יוסף, שכונה שזב״ני, לימים רב גדול בירושלים, התחתן עם טויבה פייגה, בתו של הרב אברהם וולפנזון, שנמנה על קבוצה מתלמידי הגאון מווילנה שעלתה לארץ ישראל בשנת 1810 והתיישבה בצפת. ככל הידוע, חתונתם של שזב״ני וטויבה פייגה הייתה חתונה ראשונה בארץ ישראל של חסידים ומתנגדים.

נולדו להם כמה ילדים, אבל טויבה פייגה לא האריכה ימים, ולאחר מותה התחתן שזב״ני עם חנה, בתו של הרב צבי אריה מלודמיר. נולדו להם כמה ילדים, אבל אף אחד מהם לא האריך ימים. כולם מתו בגיל צעיר מאד, עדות למגיפות ולתנאי החיים הקשים שהיו אז בארץ ישראל. שזב״ני נסע לרוסיה כדי לקבל את ברכתו של האדמו״ר השלישי, אדמו״ר צמח צדק, שהה שם כמה שנים וזמן קצר לאחר שחזר לארץ הרתה חנה וילדה בשנת 1870 במזל טוב בן, הירש לייב, או בעברית צבי אריה, שנקרא על שמו של סבו מצד אמו. עם לידתו קיבל הרך הנולד מתנה אותה ישא כל ימי חייו: עגיל באוזן. סגולה לחיים ארוכים, והוסיפו לו גם את השם דוד. בקרב חסידי חב״ד בירושלים הוא כונה בן יחיד. אחותו, נחמה פרלקוורט, בתם של שזב״ני וטויבה פייגה, הייתה מבוגרת ממנו ביותר מעשר שנים ומצאצאיה המלחין עמנואל זמיר והשחקן עודד תאומי.

לפרנסתו נכנס שזב״ני לשותפות עם גיסו, זאב וולף, בנו של הרב אברהם וולפנזון, והשניים עסקו בהגהות, בהוצאה לאור ובמכירה של ספרי קודש עתיקים שרכשו מיהודים בירושלים. על שני הגיסים, שזב״ני וזאב וולף נאמר: ״הני תרי גיסי...״ – אותם שני הגיסים. בהמשך נשלח כשד״ר לאסוף כספים מקהילות יהודיות רבות בעולם. הוא גם כתב כמה ספרים, שהמפורסם שבהם היה ״נמוקי שזב״ני״, שחלקו הראשון הוא חידושי הלכות או פירוש וביאור שיטות הראשונים ז״ל וחלקו השני הגהות והערות בפירוש רש״י במסכות פסחים ונידה.

גם אחיו, חיים צבי בן נחום יוסף, חצב״ני, נשלח כשד״ר לקהילות יהודיות בעולם ועיקר פעילותו היה באוסטרליה, שם גייס כספים שסייעו להקמת בתי מחסה בעיר העתיקה בירושלים.

וכך כתב ברל כצנלסון בספרו "בחבלי אדם" על האיש חצב"ני, שהיה לדבריו ציוני עוד לפני שהתנועה הציונית קמה: ***"ר' חיים צבי שניאורסון, יהודי יפה קומה ובעל נימוסין ובעל הסברה יפה, 'אשר לפני מלכים יתיצב' והוא לימד לשונו לדבר אנגלית והיה הולך לארצות אירופה ואמריקה ולקצות אסיה ולאוסטרליה ומבשר את גאולת ישראל ומפרסם מכתבים וחוברות באנגלית על ידיעת הארץ ועל מצב ישראל בארצות שונות מתוך השקפה פוליטית רחבה – אפשר לומר רדיקלית ברוח שנות הששים למאה ה־י"ט, במגמה ברורה של התישבות קרקעית ו'ציונית–מדינית' בלשוננו היום... והגיע גם עד גראנט, נשיא ארצות הברית, והרצה לפניו בעל־פה וגם בכתב על מצבם של יהודי רומניה ועל גאולת ישראל ועל הצורך למנות קונסולים שיהיו למגן לישראל..."***

חצבנ"י, רבי חיים צבי בן נחום יוסף: "יפה קומה ובעל נימוסין ובעל הסברה טובה אשר לפני מלכים יתייצב"

החיים בירושלים באמצע המאה ה־19 לא היו קלים. עוני, רעב ומגפות היו מנת חלקה של הקהילה היהודית הקטנה, שמנתה כ־5,000 נפשות. רק כ־10 אחוזים מיהודי העיר נהנו ממצב חומרי פחות או יותר טוב. כל השאר חיו בדלות נוראה. ***"גלה זהרה של ירושלים ממנה,"*** תיאר נוסע אירופאי שהגיע לביקור בעיר, ***"ממעמדה הרם בימי קדם כמטרופולין המפוארת של העם היהודי... היא שקועה והייתה לבירה המוזנחת של מחוז תורכי פעוט, ובמקום שבימים מקדם התקבלו הרבה מאות אלפים בחוצותיה ובמקדשיה, אנו מוצאים עכשיו***

אוכלוסיה של אלפים המתגודדים במפוזר בין חומותיה. היא יושבת עצובה ובודדה בקדרות ונשכחת עד לאפר...״

כל יהודי העיר גרו באותם ימים ברובע היהודי, בבתים עזובים ומוזנחים שהיו בבעלות מוסלמית. ״הגטו היהודי בירושלים הוא מן העלובים במזרח...״ תיאר מבקר נוסף שהגיע לעיר את הרחובות הצרים מלאי הלכלוך והאשפה ואת תנאי הדיור הקשים. רוב התושבים היהודים לא עבדו כלל, הקדישו את רוב זמנם ללימוד והתקיימו בדוחק מכספי ״החלוקה״ – תרומות שהגיעו מחו״ל. המעטים שעבדו עסקו במלאכה זעירה – חייטים וסנדלרים – ובמסחר. רק לאחר שנת 1870, עם גלי ההגירה שהגיעו לעיר, נרשמו גם עיסוקים נוספים.

בשנת 1860, על רקע המצוקה הגדולה והתנאים הקשים ברובע היהודי, החל תהליך היציאה מן החומות, והשכונות הראשונות היו משכנות שאננים, מחנה ישראל ונחלת שבעה. במקביל, נרשם גידול משמעותי במספר היהודים שחיו בתוך חומות העיר העתיקה, והמספר הגיע ב־1870 ל־11 אלף.

משפחת שניאורסון חיה בקרבת רחוב הגיא בעיר העתיקה ובשנת 1882 נפטר האב שזב״ני.

לאחר מות שזב״ני, גילה בנו, דוד צבי אריה, הסכם שערך אביו ונקרא תנאים לחיתון ילדים, לפיו הוא מיועד להינשא לבתו של הרב דובער הלוי אשכנזי מחברון. ומשהגיע לפרקו וכדי לקיים את מצוות אביו, הוא רכב על חמור כל הדרך לחברון כדי להכיר ולשאת את בת זוגו המיועדת. שלוש בנות היו לרב אשכנזי מחברון וכולן נישאו לגדולים בתורה: הבכורה התחתנה עם שלמה יהודה ליב אליעזרוב, השיל״א, מראשי קהילת חב״ד בחברון, שליח לבוכרה ונציג הריי״צ בארץ ישראל, השנייה עם מנחם מנדל נאה, שהיה מראשי רבני חב״ד בחברון ובירושלים, והשלישית, שרה רבקה, התחתנה עם הרדצ״א. שבעה ילדים נולדו לזוג שניאורסון: שני בנים זלמן ומשה וחמש בנות: לנה, רחל, מרים, ציפורה ואסתר.

איש ספר ותורה היה דוד צבי אריה שניאורסון. ״צנא מלא ספרי...״ – סל מלא ספרים. ידען גדול, איש עמוק מחשבה וחוקר גדול שידע תמיד לכלכל את מעשיו בתבונה, אבל כשצריך היה לכתוב משהו, תמיד ביקש מאחרים שיסייעו לו בניסוח. ברוב הפעמים היה זה המחותן שלו, הרב אהרון שמחה בלומנטל, חבר הנהלת הישיבה ״תורת חיים״ שעזר להרדצ״א עד שנת 1914. הרב בלומנטל, אשב״ל, היה איש הרוח שישב לצדו של איש המעשה. כתב ידו היה מסודר ונאה והוא זה שכתב חלק גדול מהחוזים וההסכמים אותם ניסח הרדצ״א.

על אופיו המתגבש של הנער הצעיר, ניתן ללמוד מספר משנת 1885 שעבר גלגולים וחזר לבסוף לידי המשפחה הודות ליוזמתו של קרוב משפחה, שמואל לודמיר, ספר הצוואות – בית ישראל, שכתב הרב ישראל דווידזון. הרדצ״א, רק בן 15, קרא את הספר שבו יש עצות לבנים כתחליף להורשת כספים שאינם בנמצא,

ובעמוד הראשון הוסיף הערה בכתב ידו: "קניתי מהוני בעזרת צורי והנני עמוס התלאות הבוטח בה' אלוהי צבאות..." גם בהמשך, כל דפי הספר עמוסים בהגהות ותוספות בכתב יד קטן וצפוף, שאותן כינה הרדצ"א: "גבורות אריה".

ספר בית ישראל. הרדצ"א, שקנה את הספר בגיל 15,
הוסיף הערות והגהות רבות בכתב ידו

העמוד הראשון של ספר "בית ישראל"

עם השנים ביסס את מעמדו כעורך דין תלמודי (תואר מקביל לטוען רבני של היום), מומחה למשפט עברי ולמשפט מוסלמי. לפרנסתו עסק גם במסחר ותיווך קרקעות, אבל את מעמדו המיוחד קנה לו כמומחה לפתרון בעיות משפטיות שאחרים התקשו להתמודד איתן. כמומחה למשפט התורכי וחוקי האסלאם, הוא ייצג את הקהילות והכוללים בירושלים בפני השלטונות התורכיים וקיבל שכר מכמה כוללים בעיר כדי שיטפל מטעמם בכול הנושאים הקשורים בשלטונות ובבתי המשפט. לא אחת פתר בעיות בעניינים שבהם טובי המלומדים הרימו ידיים. דוגמאות לכך לא חסרות: באחד המקרים הוא ייצג כולל בירושלים שביקש לרכוש קרקע שהבעלים שלה היה רוצח ערבי שנמלט לסוריה ולא הסכים לחזור לירושלים כדי לחתום על מכירת הקרקע, מחשש שייאסר מייד. הרדצ"א התבקש לסייע לאחר שכל האחרים כשלו ונראה היה שאין דרך לסיים את עסקת המכירה. בדרך לא דרך, ולאחר ששיחד את שומרי הגבול בצפון (באותן שנים היה מקובל בכול עסקה גדולה להפריש כספי שוחד. כספים אלה הוגדרו בהסכמים כ"הוצאות מסוכנות") הצליח להביא את הרוצח הערבי לירושלים, ולאחר שזה חתם על הניירות הדרושים, דאג להחזירו לגבול מבלי שייעצר. במקרה אחר התערב בפרשה סבוכה, לאחר שבעליה של אחת החצרות בירושלים נפטר בלא שהותיר אחריו יורשים. במקרה כזה, שנקרא מחלול - קרקע שלא עובדה או הוזנחה במשך שלוש שנים - על פי החוק התורכי, בהיעדר יורשים לבעלים הייתה החצר צריכה לעבור לרשות הממשלה. הרדצ"א, שייצג את הכולל שבו למד בעל החצר שנפטר, הצליח למצוא "יורש" לבעל החצר, נסע לקושטא ובעזרת ידידיו בבית המשפט בירושלים, הצליח להעביר את החצר לבעלות הכולל.

הרב חיים מיכל מיכלין

גם במקרה נוסף, שקשור לבית החולים "משגב לדך" נדרשה מעורבותו של הרדצ"א, כפי שסיפרו מנהלי בית החולים במכתב המלצה שכתב לו הרב חיים מיכל מיכלין, כשנאלץ לעזוב את ירושלים ולגלות לאלכסנדריה, כפי שיפורט בהמשך: ***"עשה מעשה לטובת בית החולים משגב לדך ואשר בו הראה לדעת את רום חריפותו, בקיאותו בענייני הקדשות ודת השלטת ואת מרצו הגדול להתנגד גם נגד גדולי ושרי המלוכה... ובל ירא ובל יחת עדי כי יצא לאור אמת ומשפט..."*** במקרה המדובר החליטו בבית החולים משגב לדך להרוס חדר שיועד לחולים במחלות מידבקות, שגבל באדמת הקדש - ואקף - ולבנות במקומו בניין ועליית גג. כשסיימו את הבנייה, הגיעו שכנים ערביים ואיימו עליהם שהם בנו על אדמת ההקדש ועל פי החוק, כל מבנה שהוקם על אדמת הקדש יש להרסו מיד.

אנשי בית החולים פנו לעורך דין וזה הרגיע אותם ואמר שאין כל מקום לדאגה. אבל בתוך זמן קצר הגיע מכתב מראש העיר שהורה להרוס את המבנה בתוך שלושה ימים. עורך הדין איבד את ביטחונו העצמי והסביר לפרנסי בית החולים שאין ברירה וחייבים למלא את הצו.

בצר להם פנו מנהלי בית החולים לרב שניאורסון שהצליח בשלב הראשון לעכב את צו ההריסה בנימוק שהאחריות על הנזקים שייגרמו לחולים תהיה על עיריית ירושלים התורכית. בהמשך, כתב שוב ושוב מכתבים לשרים בקושטא שבהם הסביר שאין כל ערך לצו הריסה כזה שכן לא נערך כל משפט ורק השופטים היושבים בירושלים יכולים להוציא צו כזה ולא ראש העיר או פקידי העירייה. בדרך זו ובעזרת קשריו בקושטא, הצליח לעכב בחודשים רבים את ביצוע צו ההריסה, עד שיצאה הוראה לבטל אותו והבניין החדש נשאר עומד על תלו.

את מחצית השכר שקיבל על עבודתו, אלפיים פרנק, תרם לבית החולים משגב לדך.

בעקבות מעורבותו בעסקאות נדל"ן ורכישת אדמות מערבים באיזור ירושלים, יצאה שמועה בעיר שערבים מתכוונים לרצוח אותו. במקרה אחד, כשנמלט ממבקשי נפשו ברחובות העיר העתיקה, ניגשו אליו שני ערבים ושאלו אם ראה במקרה את הרב שניאורסון. הוא לא התבלבל, הצביע מייד לכיוון אחר, ואף התנדב ללוות את השניים בחיפושים אחר האיש אותו ביקשו לחסל. לאחר אותו לילה, סיפרו מקורביו - הלבין שערו. במקרה אחר, כשישב ברכבת שנסעה מירושלים ליפו, ישב מולו ערבי ובחיקו אבטיח. במהלך הנסיעה שלף הערבי מאבנטו סכין ארוכה. הוא בסך הכל ביקש לפתוח את האבטיח ולאכלו, אבל הרב רעד מפחד והאמין שאותו ערבי נשלח כדי להרגו.

והיה עוד מקרה שהתפרסם גם מעבר לגבולות ארץ ישראל.

באחד הימים הגיעה קבוצה של נערים יהודים מהכפר פקיעין בצפון (בתחילת המאה ה־19 חיו בפקיעין יהודים רבים) לטיול בירושלים. במהלך הטיול פרצה תגרה בינם לבין נערים ערבים. הנערים הערבים קיללו את היהודים, אלה השיבו

להם בקללות, ועדי שמיעה שהיו במקום טענו שאחד מהם נשמע מגדף את הנביא מוחמד.

פרצה מהומה גדולה. הנער היהודי נעצר מיד, הוחזק בקישלה, הוא בית המעצר התורכי הגדול בירושלים, והיה צפוי לעונש מוות על הקללה שהטיל בנביא מוחמד. בירושלים התגייסו מייד לסייע ולנסות לדבר על ליבם של מושלי העיר המוסלמים שירחמו על הנער היהודי. הרב הראשי של מצרים, הרב הראשי של ירושלים והרב הראשי של תורכיה, כולם רבנים ספרדים, ניסו להתערב ולדבר על ליבם של התורכים. גם החכם באשי, הרב הספרדי הראשי ניסה לסייע, וללא הצלחה. פנייה נעשתה גם לבכירי האימפריה העותמאנית – ושוב ללא תוצאות.

לאחר שכול גדולי הרבנים הספרדיים לא הצליחו לבטל את רוע הגזירה, פנו יהודי העיר לרב אשכנזי, לעו"ד התלמודי הרדצ"א, שהסכים לנסות לעזור ולהציל את הנער היהודי.

הרב שניאורסון הגיע באחד הימים לחדרו של מושל העיר ירושלים, לפגישה שנקבעה על עניינים שאינם קשורים כלל לפרשה. תוך כדי שיחה, וכטוב ליבם בקפה ובנרגילה, שאל אותו המושל אם שמע על המקרה של הנער מפקיעין.

הרדצ"א עשה עצמו כמי שלא מכיר את הפרשה. הוא ביקש לשמוע פרטים, והמושל חזר על עיקרי הפרשה. "יש לכם, היהודים בעיה גדולה..." הוא סיים.

"לנו יש בעיה גדולה?" שאל בן שיחו, "לך יש בעיה גדולה..."

המושל התורכי ביקש שיסביר, והרב מיהר לפרט: "האמן לי אדוני המושל, אנחנו היהודים מנוסים, ובורחים מבעיות דומות לאלה כמו מאש. אצלנו, אם למשל יאשימו אדם או יחשדו בו שהוא קילל את אלוהים, לא יעמידו אותו לדין כיוון שאי אפשר יהיה למצוא עדים כשרים שיסכימו לחזור מילה במילה לפני בית דין על מה ששמעו.

"במקרה שאתה מספר לי, ייפתח המשפט, ובחקירות יצטרכו לשמוע מפי עדים מה בדיוק שמעו שאמר הצעיר ולא תהיה ברירה אלא לחזור בבית המשפט על המילים שנאמרו. ואז היהודים ידאגו להפיץ שמועות וסיפורים על מקור הקטטה והקללות, ויתחילו פרסומים בעיתוני חוץ לארץ שאולי ליהודים יש אסמכתאות שהנאשם לא קילל כלל, אלא קבע עובדות, ושבכלל, אם היהודים אומרים ומתעקשים, אז אולי יש להם על מה לסמוך, וכו' וכו'.

"בקצרה, תתחולל שריפה בשדה קוצים. הסיפורים יתפשטו ויגיעו לחצר הסולטאן בקושטא, ואז ישאלו שם מי הוא ה'חכם' בירושלים שלא ראה את הנולד, לא צפה את ההתפתחויות, ולא מנע את השרפה בשדה הקוצים.....ויגיעו אליך..."

והמושל הבין והפנים. הנער היהודי מפקיעין הוצא עוד באותו יום מהקישלה והוברח בתוך זמן קצר לארצות הברית. מי ששילם את המחיר היה מנהל הכלא שהודח לאחר שהואשם בהזנחה בכך שאיפשר לנער להימלט מהכלא.

שמו של עורך הדין התלמודי התפרסם במהרה כמי שיכול לפתור כל בעיה

שאחרים כשלו בה. בגיל 30 הוא כבר היה מוכר בירושלים הקטנה. הרב חנניה יוסף היילפרין, אביו של הרב שמואל אלעזר היילפרין, מהחשובים שבחסידי חב״ד בירושלים, שכתב לימים את ״ספר הצאצאים״, תולדות חסידות חב״ד, סיפר שכנער צעיר הוא וחבריו נהגו להתפלח לבתי הדין המוסלמיים כדי לשמוע את הרדצ״א, מומחה לדיני האסלאם, מופיע במשפטים שונים. לכל משפט כזה, סיפר הרב חנניה יוסף היילפרין, הוא הופיע עם קופסת טבק להרחה ונתן לבעל

הפלוגתא שלו להריח קצת לפני המשפט. כשהיה מגיע להתפלל בבית הכנסת של הרב דב ישראל פרומקין, שהיה גם עורך עיתון "החבצלת", בית כנסת ברחוב סמטת הדגל שהתפללו בו כמנהג חסידי חב"ד, נוצר שם תמיד רעש ומהומה כי כולם היו סביבו. הוא תמיד היה מקור להתעניינות. סלבריטאי אמיתי בירושלים של לפני יותר ממאה שנה. גם בנו, זלמן שניאורסון, הלך בדרכיו וקיבל תואר של עו"ד תלמודי, לאחר שסיים בהצלחה את לימודיו בישיבת "תורת חיים", שאחד ממנהליה היה הרב אהרון שמחה בלומנטל, שהפך לימים לחותנו, לאחר שנשא לאשה את בתו אסתר. הרב בלומנטל והרדצ"א היו למחותנים כפולים, שכן גם בנו השני, משה שניאורסון, נשא לאשה את חיה, בת נוספת של הרב בלומנטל. שתי אחיות לשני אחים.

חתונתם של שניאור זלמן ואסתר בלומנטל בספטמבר 1913, אלול תרע"ג, הפכה לאחד האירועים המדוברים בירושלים באותה שנה, עדות למעמדו של אבי החתן, שחזר זמן קצר קודם לכן מגלות במצרים, כפי שיתואר בהמשך. בעיתון "מוריה", עיתון חרדי נפוץ בירושלים עד לסגירתו בידי המושל התורכי בשנת 1915, פורסם תיאור מרגש של אחד האורחים שהשתתף באירוע הגדול:

"מעומק הלב אני מאחל ברכה והצלחה להזוג הנעים החכם מר שניאור זלמן שניאורזון והעדינה מרת אסתר בלומנטל שהייתה ב'צנטרל הוטל' ברוב פאר והדר ובהמון חוגג מכל הכתות, העדות, המפלגות והדתות השונות.

"פה היו נוכחים מחשובי עדת ישראל בירושלם והסביבה: פרושים, חסידים, אשכנזים, ספרדים, בוכארים, גורזים, תימנים, מערבים ופרסים וכו. גדולי הרבנים וקציני הנאורים, כולם נקבצו ובאו לכבוד שתי המשפחות מהיותר מיוחסות שבירושלם, אבי החתן הרה"ג מוה"ר דוד צ"א שניאורזאן נ"י", ואבי הכלה הרה"ג מוה"ר שמחה בלומענטאל נ"י. ענבי הגפן בענבי הגפן, אשר שניהם ידועים בירושלם לעסקנים צבורים נעלים מלאי שאיפות טהורות ומגמות נשגבות, לטובת הכלל והפרט.

"כן שם הופיעו אל החופה גדולי שאר האומות, ישמעאלים ונוצרים וביחוד כבוד המופתי אפנדי שעאפ"י ופקידי הממשלה: כבוד הגנרל קונסול האיטלקי, הקונסול הפרסי, ראשי כנסיית המרוקנים ועוד בנקירים, סוחרים, רופאים ומהנדסים. ובתשואות הידד נקראו רוב הברכות שבאו בכתב ובטלגרמים מכל ערי יהודה ומהמושבות ביהודה ובגליל, וממצרים ומאטליא ומרוסיא וביחוד מכבוד הגנרל הקונסול הגרמני מהשר קאווליייר ברלוצי ועוד רבים.

"החופה הוחגה עפ"י מנהגי היהודים, אבל בטקס נהדר שהפיק רצון כל הנאספים, ועשה רושם נעים על כולם ואח"כ נהרו המונים המונים אל בית החתן והכלה בשכונת רחובות הבוכרים בתוככי ירושלם, ושם רבתה השמחה, והמון רב מאד השלים את הצרמוניה הנפלאה כל שבעת ימי המשתה.

"איני זוכר חתונה כזאת זה זמן רב."

"מעומק הלב אני מאחל ברכה והצלחה להזוג הנעים יתן ה' וילכו גם הם בדרכי אבותיהם, להשכיל ולהצליח בכל אשר יפנו."

בין המברכים הרבים היה גם שלמה יוסף אליאן, איש ציבור ומזכיר ועד הכוללים בירושלים, שהיה גם ידיד אישי של הרדצ"א ומיופה כוח שלו בעת שגורש למצרים: ***"תחול על ראש הזוג הנחמד שניאור זלמן ואסתר שניאורזאן. יראו אושר והצלחה בדרך חייהם וירוו נחת את הוריהם הנכבדים הרה"ג דוד צבי אריה שניאורזאהן וה"ר שמחה בלומנטאל כנפש אוהבם."***

ועוד הוכחה עד כמה היה האיש מוכר ומפורסם בירושלים: בינואר 1914 נשלחה גלויה מקהיר. מלבד שמו, נכתב עליה רק: ירושלים הקדושה. והפלא ופלא – הגלויה הגיעה ליעדה... והיא נמצאת בארכיונו של הרדצ"א.

החתונה המדוברת ורשימת המוזמנים המכובדים – אנשי ממשל, קונסולים, אנשי דת מוסלמים לצד רבנים יהודים, העידו ללא כל צל של ספק על המעמד המיוחד לו זכה אבי החתן, הרב דוד צבי אריה שניאורסון, הרדצ"א. אין ספק שגם הצלחתו המוכחת בעסקה שעשה שלוש שנים קודם לכן, עסקה שאיש לא נתן לה סיכוי, רכישת אדמות הקדש אבו מדין מול הכותל המערבי, סייעה להכרה ביכולותיו של האיש הצנוע והמרחיק ראות.

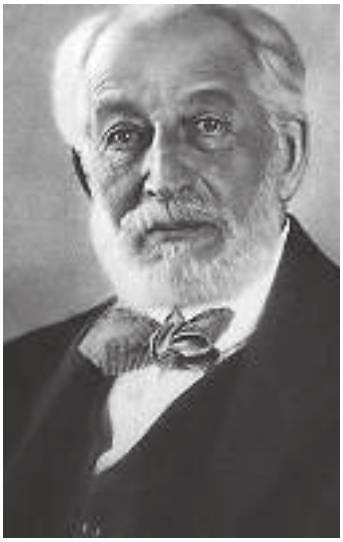
הגלויה מקהיר שהגיעה ליעדה בירושלים

פרק 2

אל מול פני המדרגות

במחצית השנייה של המאה ה־19 ובתחילת המאה העשרים, היו כמה ניסיונות של יהודים לקנות נכסי הקדש, ואקף, הסמוכים לכותל המערבי. מצוקתם של היהודים שהגיעו להתפלל בסמוך לכותל, ההתנכלויות של דיירי הרחובות הסמוכים לכותל שפיזרו אשפה, אבנים ושברי זכוכיות בסימטאות הצרות שהובילו לכותל, והעדויות על צואה שמרחו הערבים על אבני הכותל שאותם נישקו המתפללים, הגבירו את המאמצים לקנות מגרשים וקרקעות הסמוכים לכותל המערבי. בין אלה שניסו ונכשלו היו גם משה מונטיפיורי והברון אדמונד רוטשילד. שניהם מוכנים היו לשלם במיטב כספם, אך ללא הצלחה. ברקע היו כל העת הגבלות ואיסורים שהטילו התורכים על יהודים שביקשו להתפלל בשטח הקטן שצמוד לכותל המערבי. כך למשל נאסר להציב במקום ספסלים לרווחת המתפללים הזקנים או ארון קטן ובו ספרי קודש, וזאת כדי שהציוד לא יהווה ראיה לבעלות יהודית על המקום.

בספר "ירושלים בראי התקופה" שכתב יהושע בן אריה בהוצאת "יד בן צבי", תיאר הגיאוגרף הירושלמי אברהם משה לונץ, חוקר ארץ ישראל וירושלים במחצית השנייה של המאה ה־19, את ניסיונו של הברון רוטשילד להקל על היהודים

הברון רוטשילד

יהודים מתפללים ליד הכותל המערבי – סוף המאה ה־19

המתפללים ליד הכותל: ***"המחשבה היותר רצויה ונעלה בהידור המקום הזה עלתה על לב הברון אדמונד די רוטשילד, בבקרו את המקום הזה ובהתבוננו על הבתים הדלים והרעועים המקיפים את הכותל הקדוש הזה, והדרכים העקלקלים והמקולקלים המלאים תמיד אשפה ודומן המובילים אליו. ויאמר לקנות את כל בתי השכונה, הגובלים את המקום הזה, שהם הקדש למוסלמי המערב ולהרסם עד היסוד ולעשות במקומם מישור ישר ונחמד ולהקיפו בגדר של ברזל שיהיה הקדש לעדת היהודים... ובהמשך הזמן לבנות שמה איזה מוסד קולטורי או מה שיותר נאה – בית כנסת גדול.***

"אבל על המגרש הזה, הנחוץ לנו למטרה זו, עומדים בתים השייכים להקדש של ערבים מערביים. נחלאות כאלו – של הקדש – אי אפשר לקנות אלא להחליפם בנכסי דלא ניידי אחרים. בשביל זה צריך לקנות במקום אחר בתים וכמובן יותר טובים מאלו העומדים כעת על המגרש, ולהשתוות עם גבאי ההקדש הזה ועם פקידי משרד ההקדשות אשר להממשלה, למען שיסכימו לחלופין אלו, ואז יעזבו המערביים את בתיהם ויהיה נחוץ לנו להרוס אותם ולעשות משהו עם המגרש כחפצנו. בהמשך התעודדו בעיות, חוסר הכסף וקשיים נוספים, ובינתיים באה המלחמה העולמית והמשא והמתן נפסק."

במקום שבו כשלו מונטיפיורי והברון רוטשילד, עתירי הממון והקשרים, הצליח אדם אחד: הרדצ"א, שרכש ככל הנראה בשנת 1909 חלק מאדמת הקדש אבו מדין, תוך שהוא מצליח להתגבר על כל הקשיים שבדרך.

עדות נוספת למעמדו של הרב דוד צבי אריה שניאורסון, ליכולתו לסייע ככל שיוכל בהקלה על המתפללים ליד הכותל המערבי ולקשריו עם אנשי דת מוסלמים הבכירים ביותר, הופיעה בעיתון "האור" ב־4.9.1912. וכך תיאר חיים

מיכל מיכלין את מצוקתם של היהודים הבאים להתפלל בכותל המערבי, ואת פעולותיו של הרב לנוכח המצוקה הזו:

"שאלת הכותל המערבי, לא רק שלא נפתרה עד עתה, אלא עוד התחדדה יותר ויותר... גם הוד "השיח אל אסלאם" אמר שמכיר הוא בזכות היהודים על הכותל וקדושתו – ולמרות כל אלה עוד לא ראינו שהוקל המצב אף כל שהוא. והיהודים פה, בבואם לשפוך שייח אצל שריד מקדשם זה, הם מוכים לפעמים תכופות, מתבזים ומתחרפים על ידי השובבים הקטנים והגדולים... והאחרון הכביד, המעשה הנורא, השערוריה האיומה שהיה בתשעה באב שמצאו היהודים כל הכותל מלוכלך בכל אורכו בסחי וצואת בני אדם למען בבוא היהודים לפנות ערב או בלילה לנשק את הכותל ולצקת תפילה, יתלכלכו ויזדהמו ויהיו לשחוק ולחרפה...

"עוד דואים אנו בזה כי הצעדים שנעשו בדבר הכותל המערבי, לא אך שלא הביאו פרי, אלא גם אפשר הרעו וקלקלו יותר מאשר תקנו...

"בחרף העבר, בשעה שדברנו עם אלה שקבלו בידם ההשתדלות בשאלה זו, אמרתי להם שלפי דעתי, האחד המיוחד שיוכל לפעול בזה ואשר אותו יוקיר ויכבד גם כהן המערבים ודבריו נשמעים אצלו, הוא רק החכם מר דוד צבי אריה שניאורסון מפני שאותו מצא השיח של המרוקנים (הכוונה לשיח של המוגרבים. י.ר) ***לישר ונאמן וירא שמים ועל כן דבריו מוצאים תמיד הד נכון בלב הכהן הנכבד הרי שכבר הראה כמה פעולות ממשיות בכמה שאלות ומקצועות הידועים לו ואשר אנו מתפלאים איכה יצאו לפועל אחרי המכשולים שהיו פזורים על הדרכים ההם ובכל זאת, הודות לפקחותו של מר שניאורסון והודות להשפעתו על הכהן הנכבד הזה והודות לישרת לב הכהן ההוא, יצאו לפועל ממש לתמהון לבבנו. ואחרי אשר יודעים אנו כי סוף פתרון השאלה הזאת של הכותל המערבי בכל פרטיה ודקדוקיה, תלוי כמעט רק בידו של הכהן הזה, לכן יעצנו לתומנו למסור הדבר הזה בידי מר שניאורסון שהוא כבר ימצא דרך נכונה איכה לצאת מידי המבוכה בכבוד הראוי לעם ישראל ובתועלת גדולה..."***

וכך מסיים חיים מיכלין את מכתבו: ***"דעו לכם כי לדעתנו אך מר דוד צבי אריה שניאורסון הוא היחידי שיכול עוד לעשות בזה צעדים מועילים אפילו עתה בהיותו לא בירושלם*** (הרב שניאורסון גורש באותה עת לאלכסנדריה י.ר), ***וכל רגע שאנו מאחרים ירחיק התקוה וכל הממאן ידע כי אחריות נעלה לוקח עליו... ואנכי את נפשי הצלתי. כדברים האלה אמרתי אז ואומר גם עתה..."***

הרדצ"א, כפי שרואים, ידע לסלול מסילות לליבם של אנשי דת מוסלמים בכירים, שאחד מהם היה עארף יונס אל חוסיין, ראש כוהני המקדש בירושלים שהיה אחראי על כל איזור הר הבית ושטחי ההקדש שסמוכים לו. על הידידות בין השניים התהלכו סיפורים רבים בירושלים של תחילת המאה ה־20. אותו יונס אל

חוסיין היה ידוע כשונא יהודים, שהקשה את ידו ולבו בכל נושא שקשור לבקשות יהודים בשטחי ההקדש. על פי דברי הרב יעקב גולדמן, בעלה של חנה, בת נוספת של אשב"ל, ושלימים מונה לשמש כרב בתי הסוהר בתקופת המנדט הבריטי, עזר פעם הרדצ"א לאותו שונא יהודים לפתור בעיה משפחתית מציקה, ומאז הפכו השניים לידידים כאחים. וכך היה המעשה:

צעיר ממשפחת החוסיינים המכובדת איים והיכה את אשתו ברגע של כעס. לאחר זמן קצר התחרט על מעשהו הפזיז, אבל את הנעשה אין להשיב. על פי חוקי האסלאם, הצעיר לא יוכל להחזיר לעצמו את אשתו, אלא לאחר שזו תינשא לפני כן לאחר. דיינים מוסלמיים ניסו לפתור את הבעיה – ללא הצלחה.

המקרה התפרסם בירושלים והרדצ"א, שהיה מעורב בין הערבים בעיר ושמע את הסיפור, "לחש" לידידיו שיש לו פתרון הילכתי לבעיה, אבל הוא מוכן לספר אותו אך ורק לאוזנו של ראש כוהני המקדש, אותו שייח עארף יונס אל חוסיין.

בקושי שיכנעו את כהן הדת לשמוע את הרדצ"א, וסוכם שהשניים לא יראו זה את זה. במרכז האיזור שסמוך לכותל המערבי שכונה "מטעי הצבר" (זו הייתה המיזבלה של ירושלים באותם ימים), הקימו אוהל, ובמרכזו מחיצה. הרדצ"א ישב על כסא בצידה האחד והכוהן המוסלמי בצידה השני.

שני האנשים שישבו באוהל היו ידועים בירושלים כבעלי ידע מופלג בדת האסלאם ובחוקיה, ועל אף שלא הכירו – ידעו להעריך זה את זה, וכל אחד מהם ידע שעליו להתכונן למפגש שעשוי להתפתח לדו־שיח הילכתי שצריך לתת מענה לשאלות מהותיות ולהציע פתרונות כאשר קיימת הסכמה באשר לעובדות.

הרדצ"א טען שהאישה לא גורשה אלא רק ננזפה, אוימה בגירוש והוכתה עד שלא יכלה למלא את דרישות הבעל. הפתרון הנדרש, אם כן, הוא בהתנצלות, השלמה ומילוי דרישת הבעל, פתרון שהבעל יסכים לו כי הרי הוא כבר הצטער על מעשהו.

הרדצ"א היה מוכן יותר מכוהן הדת המוסלמי. הוא הוכיח שהבעל לא גירש את אשתו ושאפשר לפתור את הבעיה.

"וגם אם נכון שהוא אמר לה 'רוחי רוחי' – את מגורשת," הסביר הרדצ"א, "אבל אפשר להבין זאת שהוא לא התכוון לכך אלא אמר שאם לא תעשי את מה שאומר לך לעשות – תגורשי. ומכאן, שהמילים 'רוחי רוחי' אין בהן כדי לגרשה אלא כדי להזהירה בלבד."

כהן הדת המוסלמי שמע את ההסבר, מיהר לקרוע את המחיצה שבמרכז האוהל, חיבק את הרדצ"א וקרא לו מייד: אחי!

הבעיה נפתרה, ועל עוצמת הקשר בין שני אלה, החסיד היהודי והכוהן המוסלמי, אפשר ללמוד מכך שכאשר גלה הרדצ"א לאלכסנדריה בשנת 1911, אותו כהן דת מוסלמי שונא יהודים, היה בין החותמים על אחד ממכתבי ההמלצה שהיו ברשותו.

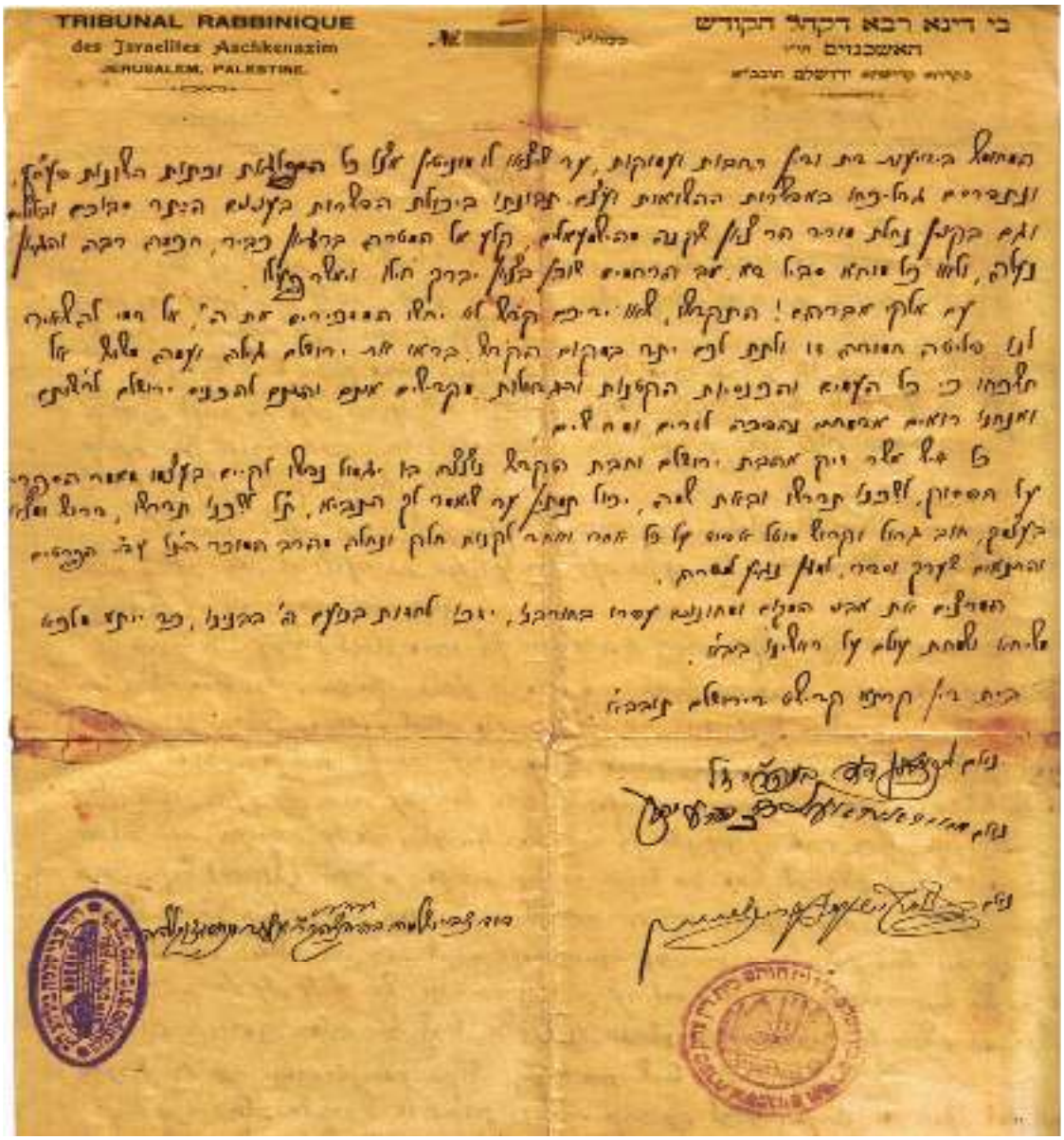
המלצות של ראשי גדולי התורה ושל ראשי המוסלמים, כולל שייח עארף יונס אל חוסיין, בחוברת ההמלצות שנתנה להרדצ"א לאחר שגלה למצרים.

ולאותו כהן דת מוסלמי יש גם חלק לא מבוטל בהרגעת הרוחות בקרב ערביי ירושלים באותו מהלך שאיפשר, לראשונה, רכישת אדמת הקדש על ידי יהודים, באיזור שבין שער ציון לכותל המערבי. ושוב היה זה הרדצ"א שהוציא את הרכישה אל הפועל.

בשנת 1909 החל הרדצ"א לרקום מהלך לקניית אדמה שנקראה הקדש אבו מדין. מדובר בחלקת אדמה בעיר העתיקה, כמה דונמים באיזור שנקרא "מורד הר ציון" – במורד החומה משער ציון בואכה לכותל המערבי, שנמסרה לפני מאות שנים כהקדש על ידי ערבי בשם אבו מדין. על מהות השם יש כמה גירסאות. לפי אחת מהן, משפחת אבו מדין הייתה משפחה מכובדת במגרב, שאחד מאבותיה הקדיש את נכסים באיזור עין כרם וגם בנה אכסניה "זאויה" בסמוך להר הבית. לפי גרסא שנייה (ששמעתי מפיו של פרופסור מוסטפא כבאה, י.ר), את השם הוא קיבל בזכות היותו סוחר ממולח ובשעה שסוחרים אחרים הציעו למכירה נוזלים – שמן מים או חלב – בכמות של מד אחד, 18 ליטר, הוא הציע הנחה גדולה למי שיקנה ממנו שני מדים או בערבית מדין, כמות כפולה. אותו אבו מדין, בין אם הוא המכובד ממגרב או הסוחר בנוזלים, הקדיש את הנכס למטרות דת. במקור, יועד השטח לשמש כאכסניה עבור עולי רגל מוסלמים שעלו לירושלים ממגרב, מרוקו של היום, וביקשו ללון סמוך למסגד אל אקצה הקדוש למוסלמים.

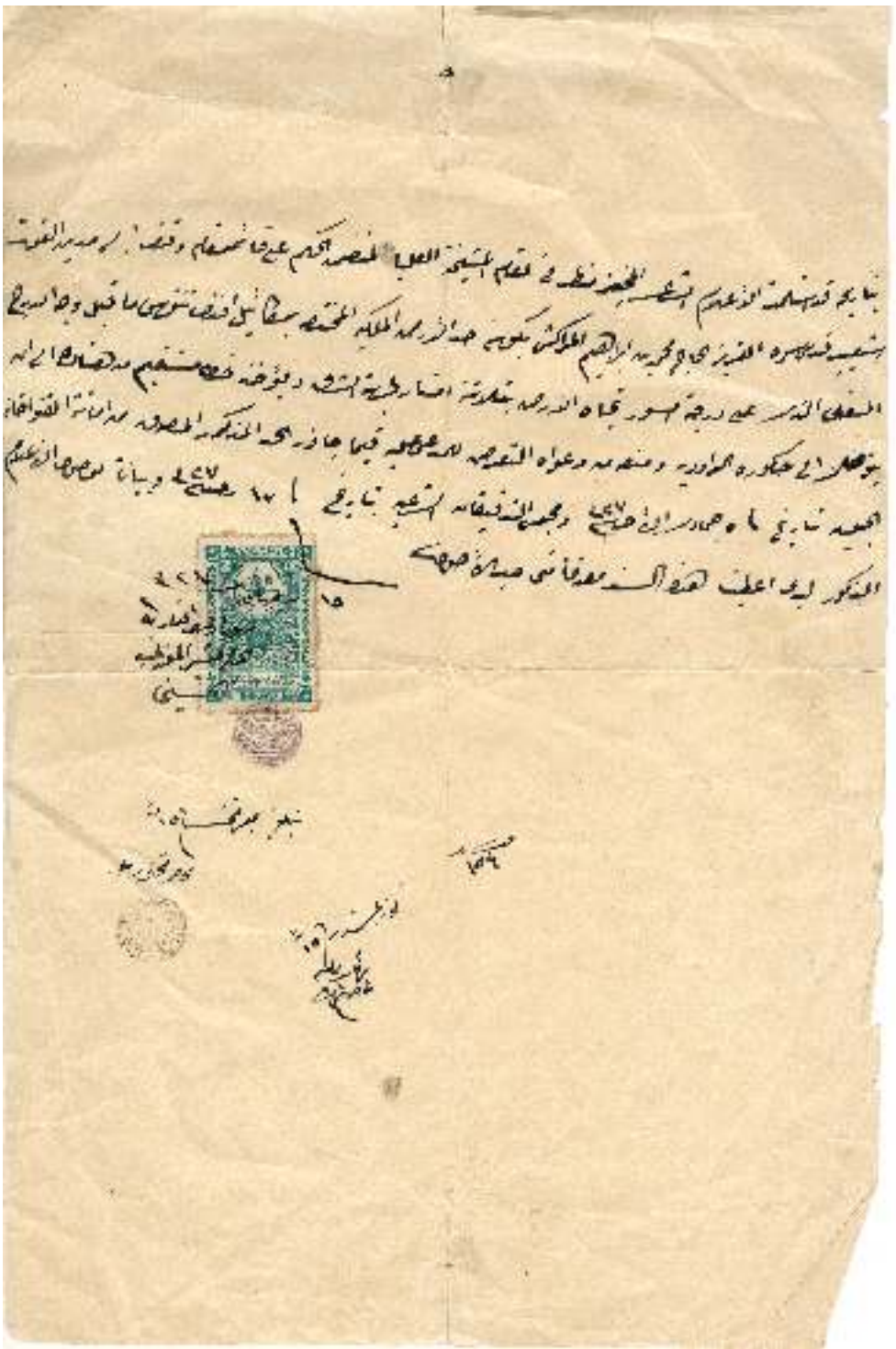
עם השנים ננטשה האכסניה והנכס עבר כמה ידיים, אבל עדיין נשאר הקדש שהמשמעות שלו היא שאין אפשרות למכור את השטח, אף שחלפו מאות שנים מאז שהוקדש. אין למוכרו, אין להחכירו, לשעבדו, או לקחת משכנתא תמורתו. אבל מכיוון שהצרכים השתנו מאז שנעשה ההקדש ולא אחת נוצר צורך להעביר נכסים מיד ליד, בעיקר מסיבות כלכליות, יצא בשנת 1863 צו סולטאני שנתן אישור להעביר נכסים לידיים אחרות אבל רק בתהליך שנקרא אסתיבדאל, החלפתו בנכסים אחרים שערכם רב יותר. לכול פעולה שקשורה לנכסי הקדש נדרש אישור של בית הדין של שייח אל אסלאם, הסמכות הדתית העליונה באימפריה העותמאנית, בנוסף לאישור של הסולטאן עצמו.

הרדצ"א הציב לעצמו מטרה לרכוש שטחים הסמוכים לכותל המערבי בבעלות הקדש אבו מדין, שכן ראה בכך דרך לקרב את הגאולה ואת הקמת בית המקדש השלישי. הוא שמע שניתן לרכוש את השטח על ידי החלפתו בנכסים אחרים והחל לנהל משא ומתן עם כוהני הדת המוסלמים. לאחר משא ומתן ארוך וכספים רבים שהוציא מכיסו, הצליח לקבל את אישורם. מכיוון שמדובר היה בהקדש, חייבים היו לקבל גם את אישורו של שייח אל אסלאם, האיש השלישי בחשיבותו בתורכיה לאחר הסולטאן וראש השרים שלו. פעם נוספת ניצל הרדצ"א את קשריו בקושטא וקיבל אישור לקנייה ולבעלות על השטח לאחר שבית הדין של שייח אל אסלאם נתן תבליע' – פסק דין שאישר את המכירה. אין אנו יודעים כיצד הצליח הרדצ"א לקבל את כל האישורים מכוהני הדת המוסלמים, אישורים שמשה

בי דינא רבא דקהל הקודש
האשכנזים חיי
בעיר קדושה ירושלם תובב"א

TRIBUNAL RABBINIQUE
des Israelites Aschkenazim
JERUSALEM, PALESTINE.

קול קורא משנת 1913 של בית הדין הגדול של עדת האשכנזים, לסייע להרדצ"א לגאול אדמות קודש הסמוכות לכותל המערבי

תבליע׳: פסק הדין שנתן בית הדין של שייח אל אסלאם, הסמכות הדתית העליונה באימפריה התורכית, למכירת אדמות הקדש אבו מדין להרדצ״א

מונטיפיורי והברון רוטשילד ניסו להשיג לפניו – וללא הצלחה.

גם לאחר פסק הדין שנתן בית הדין של שייח אל אסלאם נמשכה התנגדות הערביים המקומיים, שסרבו להשלים עם מכירת אדמת ההקדש ליהודי, וצריך היה לבצע במהירות את רישום הקרקע לטובת הרדצ"א עוד בטרם יגיעו הקנאים המוגרבים וינסו למנוע את השלמת המכירה.

הגיע הרדצ"א עם בנו זלמן ופקידי המקרקעין התורכים וניסו לסמן את הגבולות המדויקים של המגרש, לצורך רישום בקושאן – מסמכי הטאבו של שטחי ירושלים. המטרה הייתה לסיים את הרישום לפני תפילת יום השישי ולפני התקהלות המונים שינסו להפריע למהלך הרישום בטאבו. מכיוון שהסכם רכישת הקרקע אושר בידי בית הדין של שייח אל אסלאם, נשלחו חיילים תורכיים להגן על היהודים בעת הקמת הגדר לסימון הקרקע.

אבל במהלך סימון גבולות המגרש התעוררה בעיה. בהסכמי המכירה שנרשמו בספרי הקושאן התורכיים, נהוג היה לציין את הגבולות בשמותים של השכנים הגובלים בשטח או באמצעות סימנים בולטים אחרים. תוך כדי סימון הגבולות שנעשה במהירות בטרם יגיעו הערבים להפריע לסיום עסקת המכירה, התברר שלא מצליחים להגיע להסכמה על אחד הגבולות שהסתיים במדרגות ליד חומת העיר, ובסימון הגבולות נכתב: אל מול המדרגות. הצדדים התווכחו שעה ארוכה מבלי שהגיעו לעמק השווה, ולפתע נשמע קולו של זלמן, בנו של הרדצ"א: "תכתבו אל מול פני המדרגות." התברר שהבן לא המציא את התיקון. הוא שמע בבית מאביו שקיבל מבית הדין של שייח אל אסלאם פסק דין ובו, בציון הגבול

אל מול פני המדרגות

היה רשום: אל מול פני המדרגות – "קבל ווג'הה אלדרג'".

כל הנוכחים פטרו את דברי הנער הצעיר, אבל זלמן התעקש: "אתם רואים שם את המדרגות? ואתם רואים שם את פני המדרגות? אז תכתבו אל מול פני המדרגות..."

לא כולם הבינו למה הכוונה, אבל מכיוון שרצו לסיים החליט פקיד רישום מקרקעין התורכי, שהגיע למקום עם שטר מכר מוכן, שיש משהו בדבריו והורה להכניס את המילה "ווג'הה – פני" בין המילים "קבל – מול" ו"אלדרג' – המדרגות". הוא החתים את כל הנוגעים בדבר על שטר המכר המתוקן ועזב את המקום תוך

שהוא ממלמל: "כמו האבא, גם הבן. גם הוא יגדל להיות עורך דין חשוב."

וכך הוקמה הגדר אל מול פני המדרגות.

אבל קודם להשלמת המכירה, צריך היה להרגיע את ההמון הערבי שהתאסף ואיים למנוע את הקמת הגדר על ידי היהודים. הרדצ"א, שקרא את הנולד, הזמין למקום את ידידו, ראש כוהני המקדש, עארף יונס אל חוסיין, בניסיון להרגיע את ההמון המוסת. ראש הכוהנים המוסלמים הגיע למקום, השתיק את המוחים בקול נגד המכירה, ותוך שהוא אוחז בידו את ספרי ההקדש של אבו מדין, החל לקרוא ממנו את כל הצרות והקללות שתבואנה על ראשם של אלה שיפרו את צו ההקדש שניתן לפני מאות שנים.

הכוהן המשיך בקריאה, וההמון שמולו התלהב והשתלהב. הרדצ"א ושאר היהודים שעמדו שם, הביטו זה בזה ולא האמינו למשמע אוזנם. במקום להרגיע - הכוהן מסית. במקום לעזור - הוא עומד לצדו של ההמון שעוד רגע יסתער על הגדרות ויעקור אותן ממקומן. בא לברך ונמצא מקלל.

"אבל," השתיק לפתע ראש הכוהנים את ההמון שמולו: "כל מה שקראתי עד עתה - נכון. אבל דעו לכם שצרות עוד יותר גדולות תחולנה על אלה שמנסים, בניגוד לצו הקוראן, להפר הסכם כתוב וחתום... במקרה שלנו, יש לנו חשבון עם האחראים על ההקדש שאישרו את המכר, איתם נבוא חשבון, אבל את ההסכם יש לכבד כי לפי הקוראן, החובה לכבד הסכמים חזקה מכל הקדש."

כשסיים את דבריו, התפזר ההמון. אם ראש כוהני ההקדש, האיש שאחראי על אדמות ההקדש, תומך במכירת השטח ליהודים - אין להם אלא לקבל את הדברים.

בהמשך, בתיווכו של הרב יוסף חיים, בן איש חי, מגדולי הרבנים בעיראק, מכר הרדצ"א את השטח לאברהם יוסף שלום, אחד מעשירי הודו, וזה מימן את הקמת ישיבת "פורת יוסף", שבנייתה הושלמה בשנת 1923. מבנה הישיבה נהרס במהלך מלחמת העצמאות ב־1948, ונבנה מחדש לאחר מלחמת ששת הימים.

כעבור שנים, במכתב שכתב למנחם אוסישקין, תיאר הרדצ"א בקצרה את רכישת אדמות ההקדש:

"והנה לפני עשרות בשנים התחלתי להשתדל לנסות אולי יצליח ה' אותי ואוכל להציל איזה מקום קדוש ולהכניסו לרשות ישראל. רבות עמלתי והרבה כסף השקעתי ובמסירות נפש ממש, וחפץ ה' בידי הצליח לקנות חלק ממורד הר ציון נוכח הר הבית וקבלתי שטרי מקנה. אולם ראשי המושלמים המרוקנים הגישו משפטים בטענם שהמקום הזה שייך לואקף אבו מדין הקדוש להם והמשתרע עד כותל המערבי והר הבית. ואחרי עבודה של כמה שנים הצלחתי לקבל פסק דין מאושר מבית דינו של שיך אל אישלם בתורכיה לזכותי.

"הגאון הצדיק רבי יוסף חיים זצ"ל מבבל, שהיה חי בזמן ההוא השפיע בכח השפעתו הגדולה על הגביר ר' יוסף אברהם שלום ז"ל, שירכוש את המקום

הקדוש הזה ולהקדישו, וזה האחרון קנה ממני את הקרקע הזאת והקדיש אותה ובנה על זה בתים לעניים ובית כנסת וישיבה מפוארת והידועה בשם "פורת יוסף".

"הדבר הזה עודד את לבי לנסות אולי יעזרני ה' ואוכל לרכוש לרשות ישראל עוד מקום קדוש, והתחלתי לעסוק בעניין רכישת הקרקעות שמסביב להר הבית וכ"מ השייך להקדש אבו מדין של הערבים המרוקנים עפ"י התר חליפין..."

ועל העסקה הנוספת - שלא צלחה, יפורט בפרק הבא.

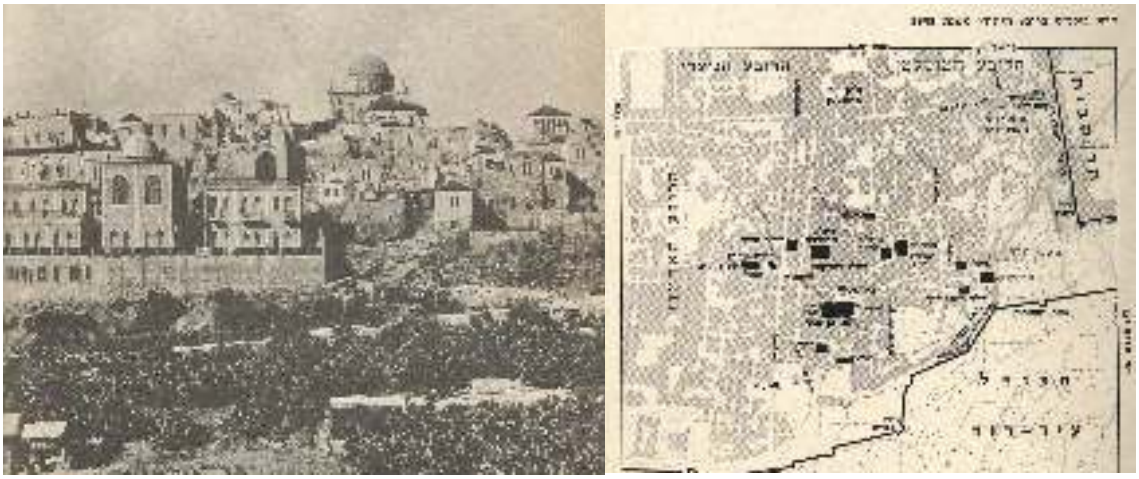
פרק 3

מטעי הצבר

העסקה שבה רכש חלקת קרקע של הקדש אבו מדין, לא הייתה סוף פסוק עבור הרדצ"א. מבחינתו, כל קנייה של מגרשים בעיר העתיקה, סמוך לכותל המערבי, המקום הקדוש ביותר לעם היהודי, הייתה מצווה גדולה. מצווה שמקרבת את הגאולה ואת הקמת בית המקדש השלישי בירושלים.

הקדש אבו מדין, שנקרא הקדש הישמעאלים המרוקאנים, כלל גם מגרשים נוספים בשטח שמוביל לכותל המערבי, בין השער הקטן לקשת רובינזון – שרידי הגשר של שלמה המלך – וזה היה היעד הבא של הרב שניאורסון. שטח לא בנוי, שחלקו שימש כמזבלה של שכונת המוגרבים הסמוכה, וכונה בשם מטעי הצבר. בסך הכול כ־25 אלף אמה, חלקן סמוך לכותל המערבי, ממזרח לדרך שעברה במקום, וחלקן ממערב לדרך. שטח גדול בהרבה מהשטח שקנה רק זמן קצר קודם לכן.

גם הפעם תוכננה הרכישה על פי חוקי אסתיבדאל, דהיינו, החלפת שטחי ההקדש בשטחים אחרים, יקרים יותר, ותוספת של כסף מזומן במידת הצורך. גם הפעם התחייב הרדצ"א, לאחר זמן רב ומאמצים רבים, כולל לא מעט כספים שהוציא מכיסו, להשיג את כל האישורים הדרושים, גם מכוהני הדת המוסלמים בירושלים, גם משר ההקדשים התורכי, גם משייח אל אסלאם בקושטא, וגם לקבל את אישורו של הסולטאן התורכי בכבודו ובעצמו.

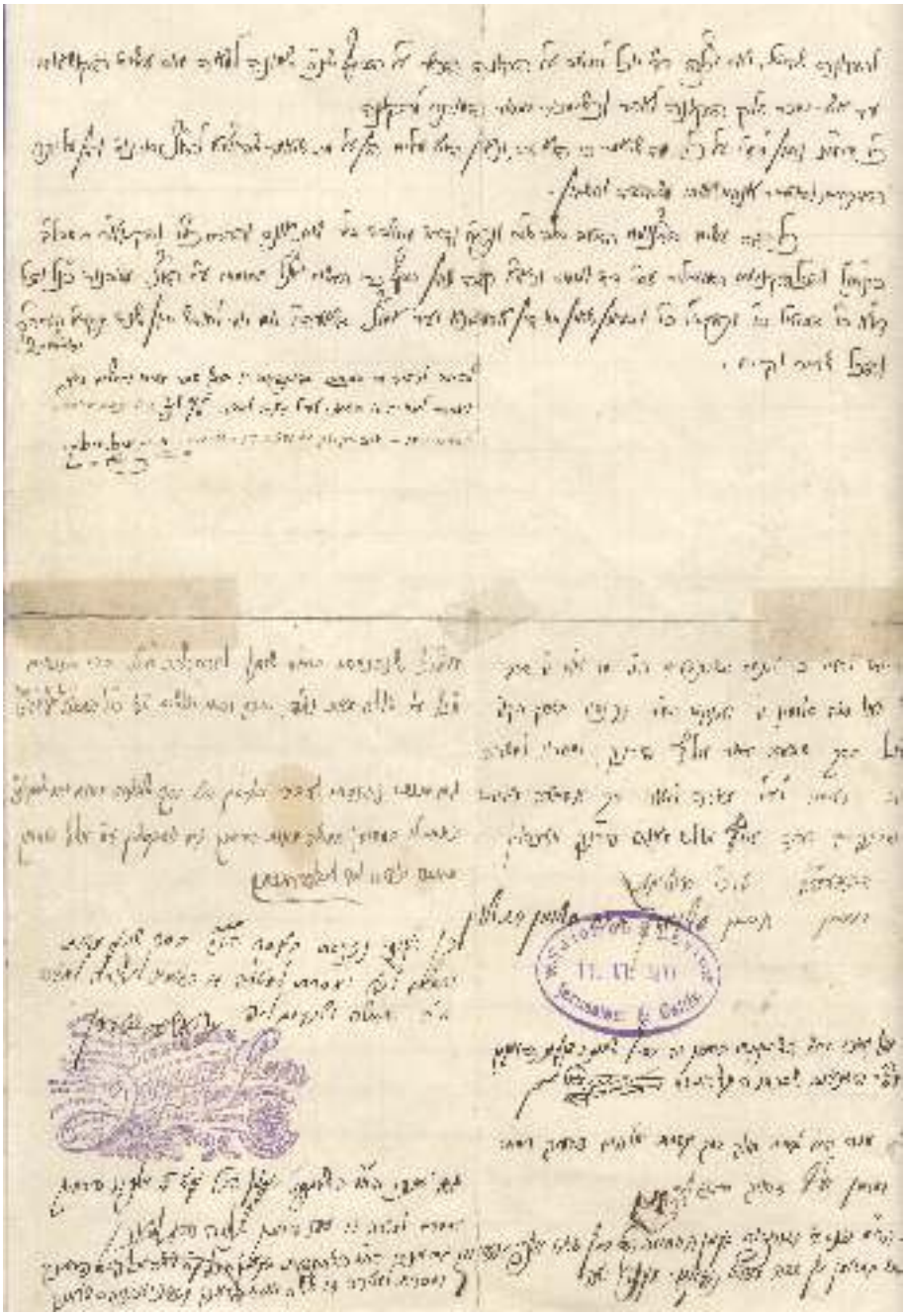
חלקת מטעי הצבר בתצלום מתחילת המאה ה־20 ובמפת ירושלים משנת 1945

שלא כמו בפעם הקודמת, שבה ביצע את העסקה ללא שותפים, הפעם נזקק הרדצ"א לעזרה מבחוץ. השווי הכולל של ההתחייבויות שלקח על עצמו התקרב לחצי מיליון פרנקים צרפתיים, סכום עתק באותם ימים, והוא נדרש לקחת כמה שותפים שיסייעו לו להשלים את העסקה.

ב־7 ביוני 1911 חתם הרדצ"א על הסכם שותפות עם כמה רבנים ואנשי עסקים יהודים מוכרים בירושלים, ביניהם הרב חיים מיכל מיכלין, ידיד אישי שלו ששימש כמזכיר הראשי של בית החולים משגב לדך; הרב יצחק ליפקין, שכונה אבו בסל, שכן בין שאר עיסוקיו הוא ייבא בצל – "בסל" – מתורכיה ואחת השכונות שהקים מחוץ לחומות העיר העתיקה נקראה שכונת אבו אל בסל, והוא גם אבי סבו של הרמטכ"ל לשעבר, רב אלוף אמנון ליפקין שחק; הרב יואל משה סלומון ושני בניו, שהשקיעו כספים דרך חברת סלומון את לוין, לימים "טבע"; הרב מנדל נאה ואחרים. השותפות שנכרתה בין הצדדים, שבה כל אחד מהמצטרפים התחייב לשלם עשרה אחוזים מסך ההתחייבות שלו כדמי קדימה, תואמת את פעילותו של הרדצ"א כאיש עסקים: הוא מעולם לא לקח הלוואות מבנקים או מאנשים כדי לרכוש נכסים. במקום הלוואות הוא הציע שותפויות. במקרים שבהם בסופו של דבר העסקה לא יצאה אל הפועל, הוחזר הכסף למשקיעים עד הפרנק האחרון. כמו במקרה של מטעי הצבר ובעסקות אחרות שלא התממשו.

וכך, ביוני 1911 נחתם הסכם בין הרדצ"א לבין שותפיו לעסקה. כמנהג אותם ימים מפרט ההסכם את כל סיפור המעשה שבו התחייב הרדצ"א להשיג את האישורים הנדרשים, ומגדיר בפירוט רב את גבולות השטח המדובר, כולל מראי מקומות עד לאן מגיע המגרש, מי השכנים, ועוד.

אבל לאחר שגייס שותפים, ולאחר שהיו בידיו כל האישורים הנדרשים כדי לממש את העסקה, התערב הגורל ומנע את קיומה.

הסכם השותפות לרכישת חלקת מטעי הצבר. בין השותפים: הרב חיים מיכלין, הרב יצחק ליפקין, הרב משה יואל סלומון והרב מנדל נאה. העמוד האחרון בהסכם

בספטמבר 1911, ארבעה חודשים לאחר שנחתם ההסכם בין השותפים, פרצה מלחמה בצפון אפריקה, אלפי קילומטרים ממערב לירושלים, אבל לרוע המזל היא טירפדה את המשך רכישת הקרקעות בסמוך לכותל המערבי. תורכיה ואיטליה

לחמו ביניהן בעיקר על השליטה בכמה פרובינציות בצפון אפריקה, שלימים הפכו למדינה אחת – לוב. המלחמה נמשכה כשנה, והסתיימה בניצחונה של איטליה, אבל בין אלפי הנפגעים היה גם יהודי אחד מירושלים, הרדצ"א, שגורש עם תחילת המלחמה למצרים וגלה עם משפחתו לעיר אלכסנדריה. הסיבה: היותו אזרח איטלקי. אזרח מדינת אויב!

ולאזרחות האיטלקית, כמו באירועים אחרים שמלווים את חייו של הרדצ"א, מתלווה סיפור, שגם הוא, כרבים לפניו, מעיד על יכולותיו של האיש המיוחד הזה.

בשנת 1909 החל להתגלגל סיפור בין בני זוג איטלקיים בירושלים, שהדיו הגיעו בתוך זמן קצר גם לבית המלוכה ברומא. אחד האישים המכובדים ביותר בעיר, הנסיך קרלו סעני, ששימש כקונסול איטליה בפלשתינה, נפרד מאשתו, איבון אדוארדס, זמן קצר לאחר הולדת בנם, ליוויו. בני הזוג לא הגיעו להסכמה לגבי עתידו של הבן וכל אחד מהם רצה להשאיר את התינוק בחזקתו. מכיוון שמדובר היה באחת המשפחות המכובדות באיטליה, מקורבת למשפחת המלוכה, הסערה, שפורסמה בעיתוני רומא, הגיעה עד לפתחו של בית המלוכה, ונעשו ניסיונות, ללא הצלחה, לפשר בין בני הזוג. המלך האיטלקי, ויקטור עמנואל, אף הציע פרס כספי למי שיצליח לסייע לסיום הסכסוך המתוקשה.

בשלב הזה הרדצ"א, שהיה כבר אז בקשרי ידידות ועסקים עם הקונסול האיטלקי הרוזן סעני, הציע את עזרתו. לימים, סיפר הרדצ"א לבתו מרים על הפתרון שהגה ועל הפרס שקיבל מהמלך האיטלקי: "באתי לאשה וסיפרתי לה על הפתרון שלי. היא אמרה מייד שתסכים אם גם בעלה יסכים. חזרתי לקונסול שאמר שהוא מסכים אם אשתו מסכימה..."

הפתרון שהציע הרדצ"א, והתקבל על ידי בני הזוג, היה שהתינוק יעבור למשפחה יהודית בירושלים עד שיגדל ויוחלט מה ייעשה אתו. וכך היה.

עם היוודע דבר הפתרון, שהתקבל על ידי שני הצדדים, הוזמן הרדצ"א לרומא, לפגוש אישית את המלך ויקטור עמנואל ולקבל ממנו כאות הוקרה אזרחות איטלקית. הוא שוכן במלון מפואר במרכז העיר והמתין לפגישה עם שלישו של המלך, שנשלח כדי לתדרך ולהכין אותו לקראת הפגישה. כשהגיע השליש לחדר במלון, הופתע לראות לפניו יהודי חרדי, מגודל שיער שהסתיר את אוזניו ואת העגיל שמלווה אותו מאז לידתו.

"אתה לא יכול להגיע ככה לפגישה עם המלך," אמר מייד, "עליך להסתפר."

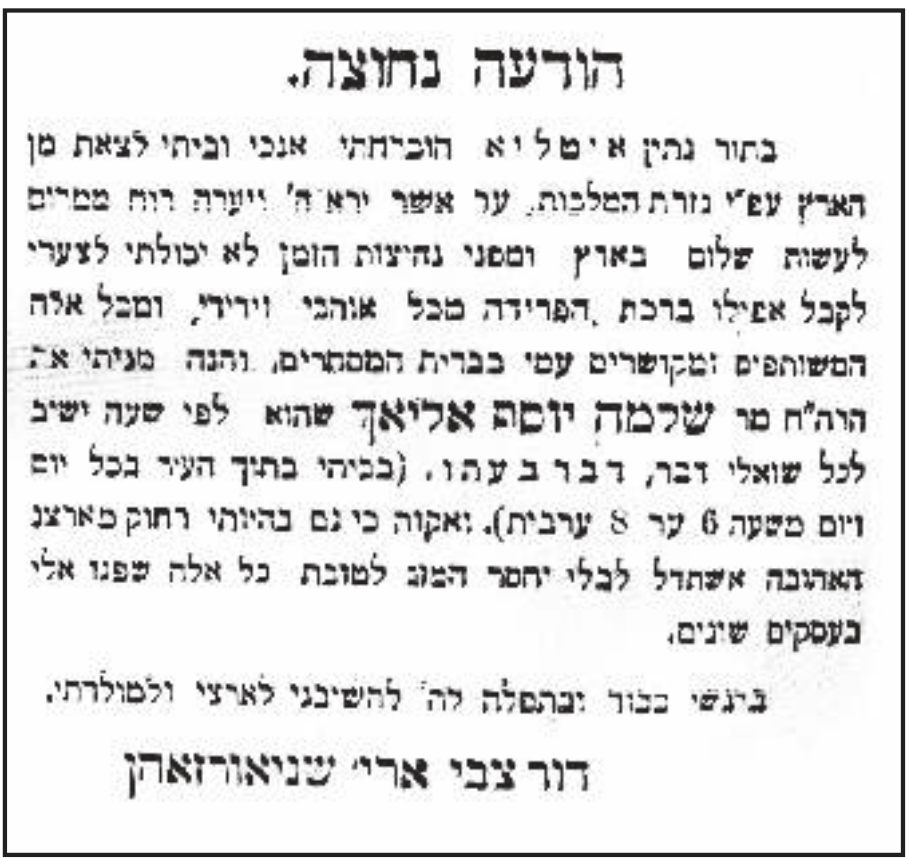
הרדצ"א נדהם מהבקשה. "אם כך, אני רוצה לחזור לארץ ישראל. אני מוותר על הפגישה עם המלך."

התשובה הפתיעה את שליח בית המלוכה, שביקש לחזור לארמון ולהתייעץ. כשחזר, בישר שהפגישה תתקיים כמתוכנן. הרדצ"א הוסע לארמון המלוכה, נפגש עם מלך איטליה וחזר לירושלים כאזרח כבוד של איטליה.

הכבוד היה רב, אבל כשפרצה המלחמה בין תורכיה לאיטליה הוא הוכרז מייד

כאזרח של מדינת אויב שדינו להיות מגורש מארץ ישראל שהייתה תחת שלטון האימפריה העותמאנית, ונאלץ לגלות למשך שנה לאלכסנדריה. רק באוקטובר 1912, עם סיום המלחמה בין שתי המדינות, הותר לו לשוב עם משפחתו לירושלים. אגב, לימים, במהלך מלחמת העולם הראשונה, קיבל בנו, זלמן שניאורסון, שהיה גם הוא נתין איטלקי בעקבות אביו, זימון לצבא האיטלקי...

הגירוש למצרים היה מיידי, ומכיוון שלא היה סיפק בידו לסיים את כל עסקיו, מינה את שלמה יוסף אליאך, לתת תשובות לכל מי שהיה אתו בקשרים עסקיים. וכך, בזו הלשון, פרסם הרדצ"א "הודעה נחוצה" באחד העיתונים: ***"בתור נתין איטליא הוכרחתי אנכי ובני ביתי לצאת מן הארץ עפ"י גזרת מלכות... ומפני נחיצות הזמן לא יכלתי לצערי לקבל אפילו ברכת הפרדה מכל אוהבי וידידי ומכל אלה המשותפים ומקושרים עמי בברית המסחריים והנה מניתי את הרה"ח מר שלמה יוסף אליאך שהוא לפי שעה ישיב לכל שואלי דבר, דבר בעתו (בביתי, בתוך העיר, בכל יום ויום משעה 6 עד 8 ערבית) ואקוה כי גם בהיותי רחוק מארצנו האהובה אשתדל לבלי יחסר המזג לטובת כל אלה שפנו אלי בעסקים שונים..."***

הודעה נחוצה.

בתור נתין איטליא הוכרחתי אנכי ובני ביתי לצאת מן הארץ עפ"י גזרת המלכות. ער אשר יראה ה' ייערה רוח ממרים לעשות שלום בארץ ומפני נחיצות הזמן לא יכולתי לצערי לקבל אפילו ברכת הפרידה מכל אוהבי וידידי, ומכל אלה המשותפים ומקושרים עמי בברית המסחרים, והנה מניתי את הרה"ח מר שלמה יוסף אליאך שהוא לפי שעה ישיב לכל שואלי דבר, דבר בעתו. (בביתי בתוך העיר בכל יום ויום משעה 6 עד 8 ערבית). ואקוה כי גם בהיותי רחוק מארצנו האהובה אשתדל לבלי יחסר המזג לטובת כל אלה שפנו אלי בעסקים שונים.

בינתי בכור יבחסלה לה' להשיבני לארצי ולמולדתי.

דור צבי ארי' שניאורזאהן

מודעה בעיתון על גירוש הרדצ"א למצרים

לאחר הגירוש, הוכנה עבורו חוברת המלצות מיוחדת ובה פירוט פועלו ותרומתו, כדי שזו תשמש אותו גם בתקופת הגלות באלכסנדריה. לצד בנקאים ואנשי עסקים מובילים בירושלים, כמו יעקב ואהרון ואלירו ופנחס קוקיא, חתומים על ההמלצות גם בכירי הרבנים של ירושלים, שליחי ציבור, מנהלי ישיבות ותלמודי תורה ואנשי דת מוסלמים בכירים. בין החותמים על אחת ההמלצות היה גם עארף יונס אל חוסיין, ראש כוהני המקדש בירושלים. חותם נוסף היה דוקטור מזרקי, הרופא היווני, שעבד בבית החולים "משגב לדך" וששמו נזכר בבלדה המפורסמת על יואל משה סלומון והקמת היישוב פתח תקווה.

חוברת ההמלצות

אנשי דת מוסלמים בכירים שחתמו על חוברת ההמלצות שקיבל הרדצ"א

מלחמת תורכיה איטליה הסתיימה באוקטובר 1912 והרדצ"א הורשה לחזור לירושלים ממקום גלותו, אבל השנה שחלפה עיכבה את ביצוע העסקה לקניית מטעי הצבר, ומלחמת העולם הראשונה, שפרצה שנתיים לאחר מכן סתמה את הגולל על רכישת השטח שיכול היה ליצור רצף יהודי בירושלים בדרך לכותל המערבי, ולפתור לא מעט בעיות פוליטיות שיתעוררו לימים... הכספים שקיבל משותפיו כדמי קדימה לעסקה הוחזרו לבעליהם לאחר שהתברר שהרכישה לא תצא לפועל.

ומה עלה בגורלו של ילד המריבה האיטלקי?

ככל הידוע גם אביו, הקונסול האיטלקי, נאלץ לעזוב את הארץ בתחילת המלחמה בין תורכיה לאיטליה, וחזר לירושלים עם סיומה. הקשרים העסקיים בינו לבין הרדצ"א נמשכו גם לאחר המלחמה והוא אף שימש כנאמן באחד החוזים שעשה הרב. בהמשך הוא מונה לקונסול איטליה באתיופיה ולאחר מכן גם לראש לשכתו של הרודן האיטלקי בניטו מוסוליני וחבר בממשלה הפאשיסטית שהוקמה ברומא. בשנת 1935 הוא היה מעורב בקשר לחטוף את היילה סילאסי, קיסר אתיופיה, ולהביא בכך לסיומה של המלחמה במדינה האפריקאית.

גם מסילות חייו של ליוויו סעני, ילד המריבה, קשורות במידה רבה במשטר הפאשיסטי שקם באיטליה בהנהגתו של הרודן מוסוליני. לדבריו של בנו, תיאו סעני, שחי כיום בארצות הברית, לאחר שילד המריבה ליוויו עזב את ארץ ישראל ואת המשפחה היהודית שבה גדל, הוא גר לסירוגין אצל אביו ואצל אמו, איבון, שחיה בסקוטלנד, ובאמצע שנות השלושים שירת בשתי מלחמות כקצין בצבא האיטלקי: המערכה בחבש ובמלחמת האזרחים בספרד. במלחמת העולם השנייה הוא היה מחוץ לצבא, אבל בשנת 1943 הצטרף למשרד שהקים הגסטאפו ברומא, שהיה אחראי על מחנות הריכוז לאויבי המשטר שהוקמו במדינה. לאחר המלחמה נעצר ונחקר בידי המודיעין הצבאי האמריקאי, וההסבר שנתן היה שהצטרף למשרד כדי לאסוף אינפורמציה ולהעבירה למחתרת האנטי-נאצית שפעלה באיטליה. הוא לא הועמד למשפט.

הנסיך קרלו סעני ובנו ליוויו - ילד המריבה

פרק 4

העיניים נשואות לקברי הסנהדרין

הגירוש למצרים בשנת 1911 קטע אמנם את מימוש העסקה לרכישת חלקת מטעי הצבר על ידי הרדצ"א ושותפיו, אך הוא לא פגע במשא ומתן אחר שהחל להתבשל עוד בשנת 1910, משא ומתן ארוך שתחילתו ברצונו של הרב שניאורסון לרכוש ולגאול עוד אתר מקודש ליהודים: קברי הסנהדרין הסמוכים לירושלים.

בשנת 1910, כשהוא עדיין בעיצומו של המשא ומתן לרכישת הקדש אבו מדין שלימים תיבנה עליו ישיבת "פורת יוסף", גילה הרדצ"א שאחד האתרים ההיסטוריים, קברי הסנהדרין מתקופת בית שני, נמצאים בידיו של כונס הנכסים שמונה לבנק פרוטיגר, בנק בבעלות אזרח שוויצרי, יוהאנס פרוטיגר, שפעל בירושלים ופשט את הרגל בשנת 1896.

זה היה היעד הבא שהוא הציב לעצמו.

מיהו יוהאנס פרוטיגר ומה הוביל לפשיטת רגל של הבנק שנחשב בסוף שנות התשעים למוסד הפיננסי הגדול והחשוב בירושלים?

יוהאנס פרוטיגר, בן למשפחה נוצרית פרוטסטנטית שישבה בעיר באזל, הגיע לארץ ישראל בשנות השישים של המאה ה־19, כשליח של ארגון נוצרי מיסיונרי אדוק, שהקים בירושלים חנות גדולה ובנק ששימשו באמצע המאה ה־19 בעיקר את אלפי הצליינים הנוצרים שהגיעו לעיר. (אגב, בטעות דבק בו התואר "היהודי הגרמני המומר יעקב פרוטיגר..." מקור הטעות ככל הנראה בספר "שלושה

עולמות" שכתב ח' המבורגר בשנת 1936 והופץ לאחר קום המדינה בידי משרד החינוך שמשרדיו הראשיים שכנו בבית "מחניים", ביתו של פרוטיגר. האמת היא שיוהאנס פרוטיגר לא היה יהודי, לא היה מומר ושמו מעולם לא היה יעקב. מי שחשף את הטעות היה פרופסור אלכס כרמל, מומחה לטמפלרים).

יוהאנס פרוטיגר

בשלב מסוים הוחלט לפצל את עסקי הארגון, ופרוטיגר מונה לבעלים ולמנהל הבנק שלימים נשא את שמו: בנק פרוטיגר קומפני. בתוך זמן קצר, על אף ניצנים של מחלת נפש שהתפתחה במקביל לגידול בפעולות הבנק, הפך הבנקאי מבאזל את בנק פרוטיגר למוסד הפיננסי החשוב בעיר והסוכן הראשי של בנק עותמאן התורכי. מכיוון שהיה אירופאי, הוא נעזר רבות בשותף יהודי, יוסף נבון, בן למשפחת אצולה ספרדית שהגיעה לירושלים בתחילת המאה ה־19. יוסף נבון, שנולד בשנת 1852, בעצמו איש עסקים שהתמחה במסחר, בנקאות ותיווך קרקעות בירושלים, בעיקר מחוץ לחומות העיר העתיקה, היה בעל קשרים בקושטא, דבר שסייע לו רבות בעסקיו. מכיוון שהמשטר העותמאני נתן עדיפות לעסקים שמאחוריהם עומד נתין עותמאני, הקשרים בין הבנק לבין נבון התהדקו והוא אף הפך בשלב מסוים מעובד הבנק לשותף בחלק גדול מעסקאותיו.

יוסף נבון ביי

בשנות השמונים של המאה ה־19 התמקד פרוטיגר בקניית אדמות לצורך הקמת שכונות חדשות מחוץ לעיר. הוא קנה אדמות, ברוב המקרים בשותפות עם יוסף נבון ומכר אותן ליהודים שהקימו עליהן שכונות

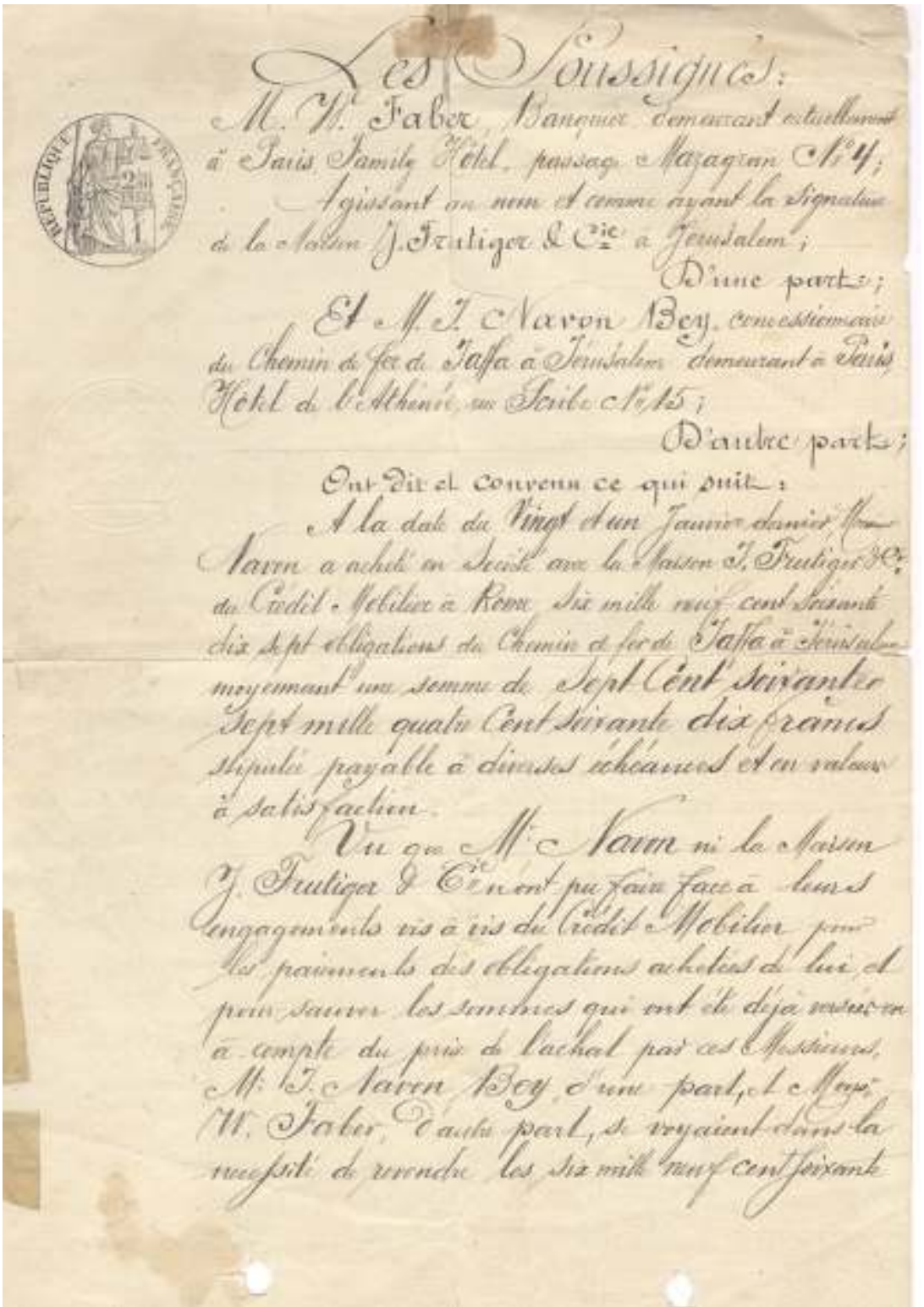
חדשות. הרווח במקרה הזה היה כפול: גם ממכירת האדמות וגם ממשכנתאות והלוואות שנתן הבנק לרוכשים. השכונה הראשונה שהקים הייתה מחנה יהודה, שהוקמה בשנת 1887 ונקראה על שמו של יהודה נבון, אחיו של יוסף נבון.

אבל ההצלחה לא האירה פנים לאורך זמן ליוהאנס פרוטיגר ולבנק שלו. במהלך שנות השמונים המחלה החמירה. הוא התקשה לתפקד, שקע במרה שחורה למשך ימים רבים ובנוסף לכול אלה התגלו אצלו סימנים ראשונים של מחלת אלצהיימר.

בתחילת שנות התשעים הורע מצבו של הבנק. בנוסף למחלתו של פרוטיגר עצמו, היו לכך עוד שלוש סיבות: בשנת 1892 פשט את הרגל בנק נוסף שפעל גם הוא בעיר העתיקה בירושלים, בנק ברגהיים. לקוחות רבים של בנק פרוטיגר שנבהלו מפשיטת הרגל של הבנק השני, ביקשו למשוך את כספם מהבנק והעיקו על תזרים המזומנים שלו.

בנוסף, פרוטיגר עצמו השקיע באמצע שנות השמונים סכומי עתק ברכישת זיכיון ומניות של קו הרכבת מיפו לירושלים. מיזם שהוא האמין שיהיה רווחי ויסייע במידה רבה לאלפי הצליינים שהגיעו לנמל יפו ונאלצו להיטלטל במשך ימים במרכבות לירושלים. ההשקעה הכספית של פרוטיגר (למרות שהמניות והזיכיון נרשמו על שמו של נבון מעצם היותו בעל אזרחות עותמאנית) העיקה על הבנק ומי שסייע להסתבכות הכספית היה השותף יוסף נבון, שבעצמו היה חייב לבנק סכומי כסף גדולים.

אבל הסיבה המרכזית להתמוטטות הכספית הייתה שינוי בחוק העותמאני משנת 1891, שאסר על מכירת קרקעות לתושבים שאינם נתינים עותמאניים. מי שנפגע יותר מכול מהחוק היו היהודים כמובן, אנשי העלייה הראשונה, אלה שהגיעו מרוסיה וביקשו להקים שכונות חדשות בירושלים. החוק החדש השאיר את הבנק עם מלאי גדול של קרקעות שלא ניתן היה לשווקן, שכן הביקוש הצטמצם וכמעט ולא היה מי שירכוש אותן. גם מכירת מניות חברת הרכבות שהיו בבעלותם של פרוטיגר ונבון לא הצילה את הבנק. נבון עצמו הוכרז אף הוא כפושט רגל, עזב את ירושלים לטובת פריס בשנת 1894, והשאיר את אשתו עגונה בירושלים. בפריס הוא חתם על הסכם עם פאבר, חתנו של פרוטיגר, שבו העביר לרשות הבנק נכסים שונים שהיו ברשותו בירושלים, ביניהם שטח אדמה בקרבת קברי הסנהדרין בירושלים, כמו גם עסקים ואופציות שהחזיק בחברת הרכבות. קו הרכבת מיפו לירושלים, החזון הגדול של פרוטיגר ונבון, נחנך ב־1892 ברוב עם ונכבדי ירושלים וקושטא, אבל רוב המניות כבר לא היו בבעלות הבנק, לאחר שנמכרו קודם לכן ליזם צרפתי בשם קוללס.

Les Soussignés :

M. H. Faber, Banquier demeurant actuellement à Paris Family Hôtel, passage Mazagran N°4 ;

Agissant au nom et comme ayant la Signature de la Maison J. Frutiger & Cie à Jerusalem ;

D'une part ;

Et M. J. Navon Bey, commissionnaire du Chemin de fer de Jaffa à Jerusalem demeurant à Paris Hôtel de l'Athénée, rue Scribe N°15 ;

D'autre part ;

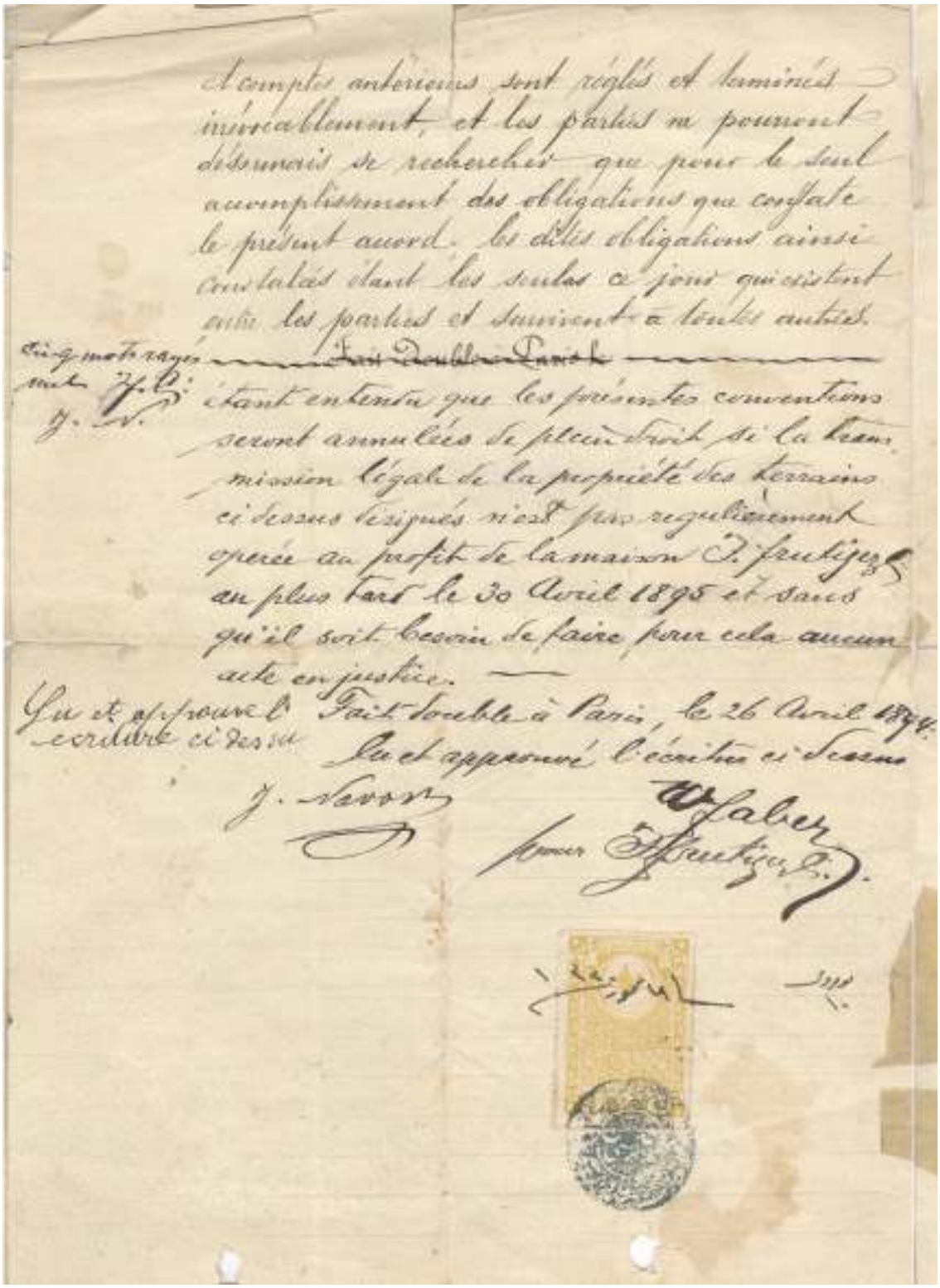
Ont dit et convenu ce qui suit :

A la date du Vingt et un Janvier dernier M. Navon a acheté en Société avec la Maison J. Frutiger & Cie du Crédit Mobilier à Rome Six mille neuf cent Soixante dix Sept Obligations du Chemin de fer de Jaffa à Jerusalem moyennant une somme de Sept Cent Soixante Sept mille quatre Cent Soixante dix francs stipulée payable à diverses échéances et en valeurs à satisfaction.

Vu que M. Navon et la Maison J. Frutiger & Cie n'ont pu faire face à leurs engagements vis à vis du Crédit Mobilier pour les paiements des Obligations achetées de lui et pour lesquelles ils ont déjà versé un à compte du prix de l'achat par ces Messieurs,

M. J. Navon Bey d'une part, et Mr. H. Faber d'autre part, se trouvant dans la nécessité de revendre les Six mille neuf cent Soixante

ההסכם שנחתם בפאריס בשנת 1894 בין חתנו של פרוטיגר, פאבר, לבין יוסף נבון, שבו העביר נבון נכסים שברשותו לידי בנק פרוטיגר

Les comptes antérieurs sont réglés et terminés irrévocablement, et les parties ne pourront désormais se rechercher que pour le seul accomplissement des obligations que constate le présent accord. Les dites obligations ainsi constatées dans les seules 4 jours qui existent entre les parties et suivent à toutes autres.

Fait double à Paris, le 26 Avril 1894.

Lu et approuvé l'écriture ci dessus

J. Nevors

Lu et approuvé l'écriture ci dessus

Haber

Fruchtgarten

בנק פרוטיגר המשיך לדשדש עוד שנתיים, ובשנת 1896 הוכרז כפושט רגל ומונה לו כונס נכסים גרמני, סראפיון מוראד שמו.

מדוע כונס נכסים גרמני ולא תורכי? התשובה מצויה במה שנקרא אז חוק הקפיטולציות. בשל מצבה הקשה של האימפריה העותמאנית, "הילד החולה של אירופה" כפי שכונתה אז, החלו המעצמות הגדולות לנגוס בסמכויות המשטר המרכזי, בתמורה לסיוע כספי וכלכלי. התוצאה הייתה חוק הקפיטולציות שקבע שאזרחים שאינם נתינים עותמאנים לא יהיו כפופים לחוקי האימפריה, אלא לחוקי מדינות אירופה. כל אזרח תחת חוקי המדינה שממנה בא. גנב גרמני שנתפס בארץ ישראל יישפט בבית משפט גרמני והחוק העותמאני לא ייאכף עליו. וכך, מכיוון שעל פי חוק הקפיטולציות הבנק היה בשיפוט גרמני, מונה לו כונס נכסים גרמני, איש הקונסוליה הגרמנית בירושלים.

פשיטת הרגל הייתה אמנם כבר בשנת 1896, אבל המידע שבין נכסי הבנק שמוצעים למכירה כדי לחלק את התמורה בין הנושים, מצוי גם אתר קברי הסנהדרין, הגיע לידיעתו של הרדצ"א רק בשנת 1910.

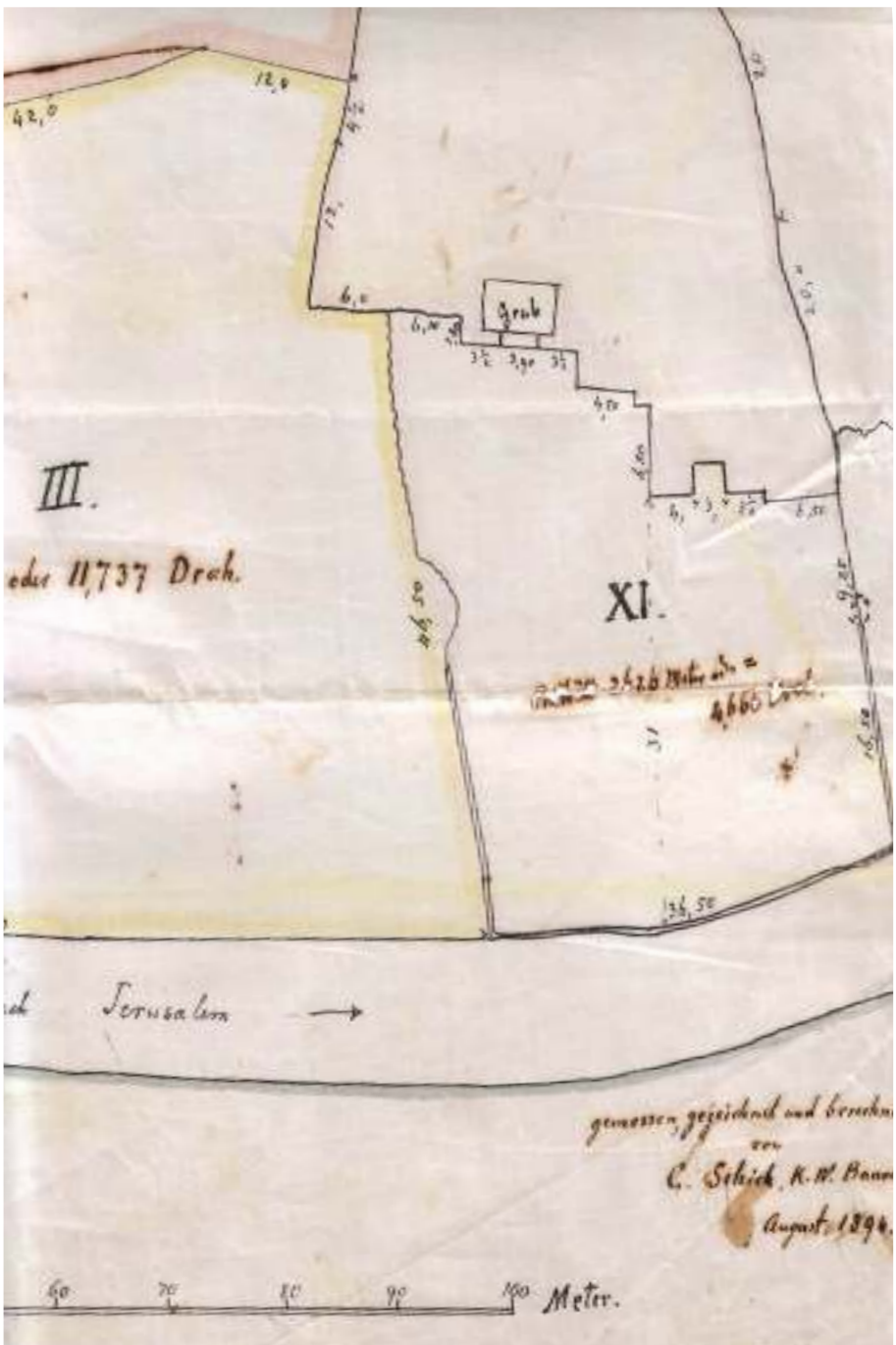
לכונס סראפיון מוראד הייתה משימה ברורה: לאתר את כל נכסי הבנק, כולל אלה החייבים לו ומולם את רשימת הנושים: כל אלה שהבנק חייב להם כסף. לאחר מכירת הנכסים תחולק התמורה בין הנושים על פי מפתח שנקבע על ידי ועדת הנושים שהוקמה בירושלים. רשימת הנכסים, כמו גם רשימת הנושים שאסף הכונס הייתה ארוכה. החל מבנק עותמאן התורכי, שהיה הנושה הגדול של בנק פרוטיגר עם חוב של כמעט 30 אלף פרנק, ועד הארכיטקט הגרמני הידוע קונראד שיק, שלא קיבל את השכר שהובטח לו, 360 פרנק, על עבודה שעשה עבור הבנק. בין הנושים היו גם לא מעט יהודים ששילמו עבור מגרשים שקנו מהבנק בדרום ירושלים, בסמוך למנזר מר אליאס, בתקווה שיום אחד תוקם עליהם שכונה חדשה. השכונה לא קמה בעקבות החוק התורכי החדש וכשביקשו לקבל בחזרה את כספם, נתקלו בדלתות נעולות ובבנק שהוכרז פושט רגל.

הארכיטקט הגרמני קונראד שיק

הפנייה הראשונה של הרדצ"א לכונס מוראד נעשתה בשנת 1911, עוד בטרם יגורש למצרים על ידי התורכים כנתין איטלקי. הרב שניאורסון הציע לקנות מהכונס את כל השטח שסביב קברי הסנהדרין. החשש שלו היה שבסופו של דבר השטח הזה, אחד המקומות המקודשים לעם היהודי, יימכר לגויים, ויאבד לנצח. תשובת הכונס מוראד לא איחרה לבוא: אין אפשרות למכור רק נכס אחד מפשיטת הרגל של בנק פרוטיגר,

ומי שירצה לרכוש את קברי הסנהדרין יצטרך לרכוש את כל נכסי הבנק. הכונס מוראד חשש, ובצדק, שפירוק נכסי הבנק ומכירתם לגורמים נפרדים, ישאיר בידיו בסופו של התהליך נכסים שאיש לא ירצה לרכוש אותם והוא יתקשה להסביר לוועדת הנושים מדוע פיצל את נכסי הבנק באופן כזה.

מפה של קטע מאזור קברי הסנהדרין ששורטטה בידי הארכיטקט קונראד שיק

אבל הרדצ"א לא נרתע מהתשובה. הוא אמנם ידע שאין לו היכולות הכספיות לקנות את כל נכסי הבנק שהועמדו למכירה על ידי הכונס, אבל כדרכו, הבין שכדי לממש את תוכניתו ולרכוש את קברי הסנהדרין, הוא צריך למצוא שותף שיסייע לו לרכוש את כל הנכסים שהוצעו למכירה. באחד המסמכים שנמצאים בארכיון הציוני, מופיעה התכתבות עוד מאביב 1912, ככל הנראה מאלכסנדריה, שבה פנה הרדצ"א לאדם בשם בריל, וביקש לקבל ממנו את כתובתו של מר הנרי פרנק, שהיה אז נציגה של חברת יק"א בארץ ישראל, החברה שהוקמה בסוף שנות התשעים על ידי הברון הירש ולאחר מותו הועברה לידיו של הברון רוטשילד וסייעה להתיישבות היהודית בארץ ישראל. האם כבר אז ניסה שניאורסון לגייס את יק"א כדי לממש את מטרתו לרכוש את קברי הסנהדרין?

בין הנכסים הרבים שהיו בידי הכונס סראפיון מוראד הייתה גם משכנתא על נכס נוסף של הבנק פושט הרגל: שטח של כ־40 אלף דונם בוואדי אל חוארת, לימים עמק חפר – האיזור שממוקם כיום בין נתניה לחדרה. השטח, שנקרא על שם השבט הבדווי חאוורה, נקנה החל משנת 1870 על ידי אנטואן בשארה תיאן, בן למשפחה מארונית נוצרית מביירות שהתיישב ביפו והיה ככל הנראה מקורב לבכירי הפקידים העותמאנים בארץ ישראל.

בשנת 1882, לאחר שנקלע לקשיים כספיים, קיבל תיאן 15,000 נפוליאונים – לירה צרפתית ששוויה 20 פרנק – הלוואה מחלפן כספים צרפתי בשם הנרי אסטרנז'ן שישב ביפו. כנגד ההלוואה הוא העביר לבנקאי שישה שטרי חוב על סך 50 אלף פרנק כל אחד שאמורים היו להיפרע במהלך שש שנים. כל שנה שטר חוב אחד. בנוסף לשטרות וכדי להבטיח את החזר החוב, הוא מישכן לטובת הבנקאי הצרפתי את השטחים שהיו בבעלותו בוואדי אל חוארת.

כעבור שנה הגיע מועד פרעון השטר הראשון, שלא כובד. חלפן הכספים הצרפתי הבין בתוך זמן קצר שקנה חתול בשק וקלושים הסיכויים שיקבל בחזרה את הכסף שהילווה לתיאן. מה עושים במקרה כזה? מנסים להעביר לאחרים את המשכנתא ואת שטרי החוב, גם אם במחיר שאינו מכסה את חובו של תיאן. העיקר למכור ולהיפטר מהעול הזה.

אסטרנז'ן גילגל את המשכנתא ואת השטרות לידיו של סוחר ירושלמי בשם יצחק אריה שקנה אותם בדצמבר 1888 במחיר של 115 אלף פרנקים, ומכר את רוב המשכנתא בתוך כמה ימים לבנק פרוטיגר ולבנקאי הירושלמי אהרון ואלירו ב־140 אלף פרנק, שניהם בחצאים שווים למעט חלק קטן שנשאר בידיו. ואלירו מכר את המשכנתא, שוב במחיר נמוך ממחיר הקנייה שלו (לימים יודה שקיבל בעד המשכנתא מגרש בחברון וקופת פלדה) לרב הירושלמי ניסים אלישר. וכך בסיום הגילגול התברר שמחצית מהמשכנתא על ואדי אל חוארת נמצאת בידי כונס הנכסים סראפיון מוראד, והמחצית השנייה רובה בידי הרב אלישר וחלקה

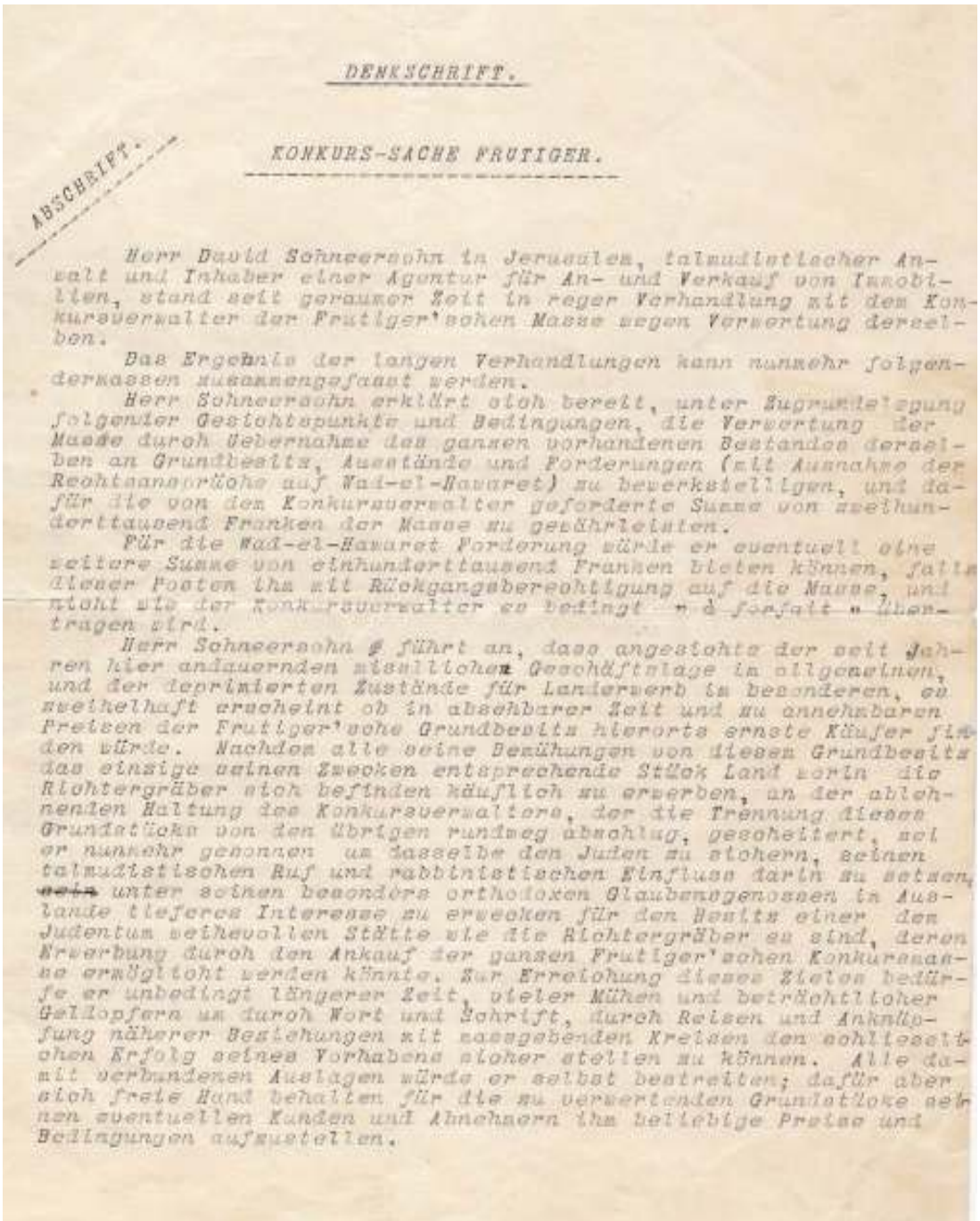
הקטן בידי הסוחר הירושלמי יצחק אריה.

בשלב הזה, בשנת 1911, בעוד הוא מנהל משא ומתן ראשוני עם כונס הנכסים של הבנק, החליט הרדצ״א לרכוש את חלקי המשכנתא על ואדי אל חווארת שבידיהם של הרב נסים אלישר ויצחק אריה. ׳לאחר שארכוש מהם מחצית מהמשכנתא׳, אמר לעצמו, ׳אוכל להתייצב בפני הכונס כשווה מול שווה: לך יש מחצית מהמשכנתא. גם לי. אני כבר לא כל כך קטן וחלש מולך, אז בוא ננסה להגיע להסכם׳.

ואכן, באוגוסט 1913, שלוש שנים לאחר שהחל להתעניין בנכסים שבידי כונס הנכסים, ולאחר שרכש בכספו כמחצית מהמשכנתא על ואדי אל חווארת מידי הרב אלישר ויצחק אריה, חתם הרדצ״א על זכרון דברים עם הכונס של בנק פרוטיגר, זכרון דברים שבו יש הצהרה שהוא מוכן לרכוש את נכסי הבנק ולשלם עבורם 200 אלף פרנק ועוד 100 אלף פרנק עבור אדמות ואדי אל חווארת. זכרון הדברים הוא למעשה סוג של אופציה שבמסגרתה יבדוק הרדצ״א את נכסי הבנק, שעבודים, חובות ונושים ורק לאחר מכן ייחתם הסכם בין הצדדים. זכרון הדברים, שנמצא בארכיונו הפרטי של הרדצ״א נכתב בגרמנית ותורגם ליידיש, ככל הנראה כדי שיבין לאשורם את כל פרטיו. עדיין לא מדובר בחוזה או בהסכם משפטי אלא בהצהרת כוונות שגם לאחריה נמשך משא ומתן בין הצדדים שהסתיים בשליש הראשון של שנת 1914. זכרון הדברים, כמו גם ההסכם המשפטי שנחתם בהמשך אינו פשוט. לא מדובר על רכישה של ממש אלא על אופציה: הרדצ״א ישלם רק עבור אותם נכסים שהכונס יעביר לידיו כשהם נקיים מכל שיעבוד, רשומים בטאבו ואין עליהם חובות לצד שלישי.

עתה, כשזכרון הדברים בידיו והסכם בדרך, ולאחר שקיבל רשימה של כל הנכסים שבידי הכונס, כולל חובות ונושים (בין הנכסים שהוצעו למכירה היו גם נכסים של יוסף נבון ובהם חלקת אדמה סמוך לקברי הסנהדרין וביתו של נבון ברחוב יפו), הוא יכול היה לחפש כתובת, שותף לקניית הנכסים שבידי הכונס.

הרדצ״א ידע שהנכס המשמעותי ביותר שמוצע למכירה, מלבד קברי הסנהדרין שעבורו היה החשוב מכול והוא הסיבה היחידה להתעניינותו בנכסי הבנק, אלה אדמות ואדי אל חווארת, ויש אדם אחד שנשא במשך שנים את עיניו לאותן אדמות: יהושע חנקין, גואל האדמות שעבד בעבר ביק״א ועבר לא מזמן לעבוד כשכיר בחברת הכשרת היישוב. חשוב לציין שעוד בשנת 1912, עוד לפני שנוצר החיבור עם יהושע חנקין, אבל לאחר שכבר היה לו הסכם עקרוני עם הרב אלישר, חתם הרדצ״א על הסכם עם הינדא סלאנט, ממשפחתו של הרב הירושלמי שמואל בן רבי צבי סלאנט שתמורת 2,000 פרנק היא הפכה לשותפה עתידית בנכסי עמק חפר, והובטחו לה חמישה אחוזים מרווחי העסקה לכשזו תתממש. בהמשך, בקיץ 1912 נחתם הסכם עם שני שותפים נוספים, האחים יעקב ואליהו הכהן, שניהם בעלי אזרחות איטלקית. בנוסף, נחתמו עוד הסכמים עם שותפים אחרים. כל זאת

DENKSCHRIFT.

KONKURS-SACHE FRUTIGER.

ABSCHRIFT.

Herr David Schneersohn in Jerusalem, talmudistischer Anwalt und Inhaber einer Agentur für An- und Verkauf von Immobilien, stand seit geraumer Zeit in reger Verhandlung mit dem Konkursverwalter der Frutiger'schen Masse wegen Verwertung derselben.

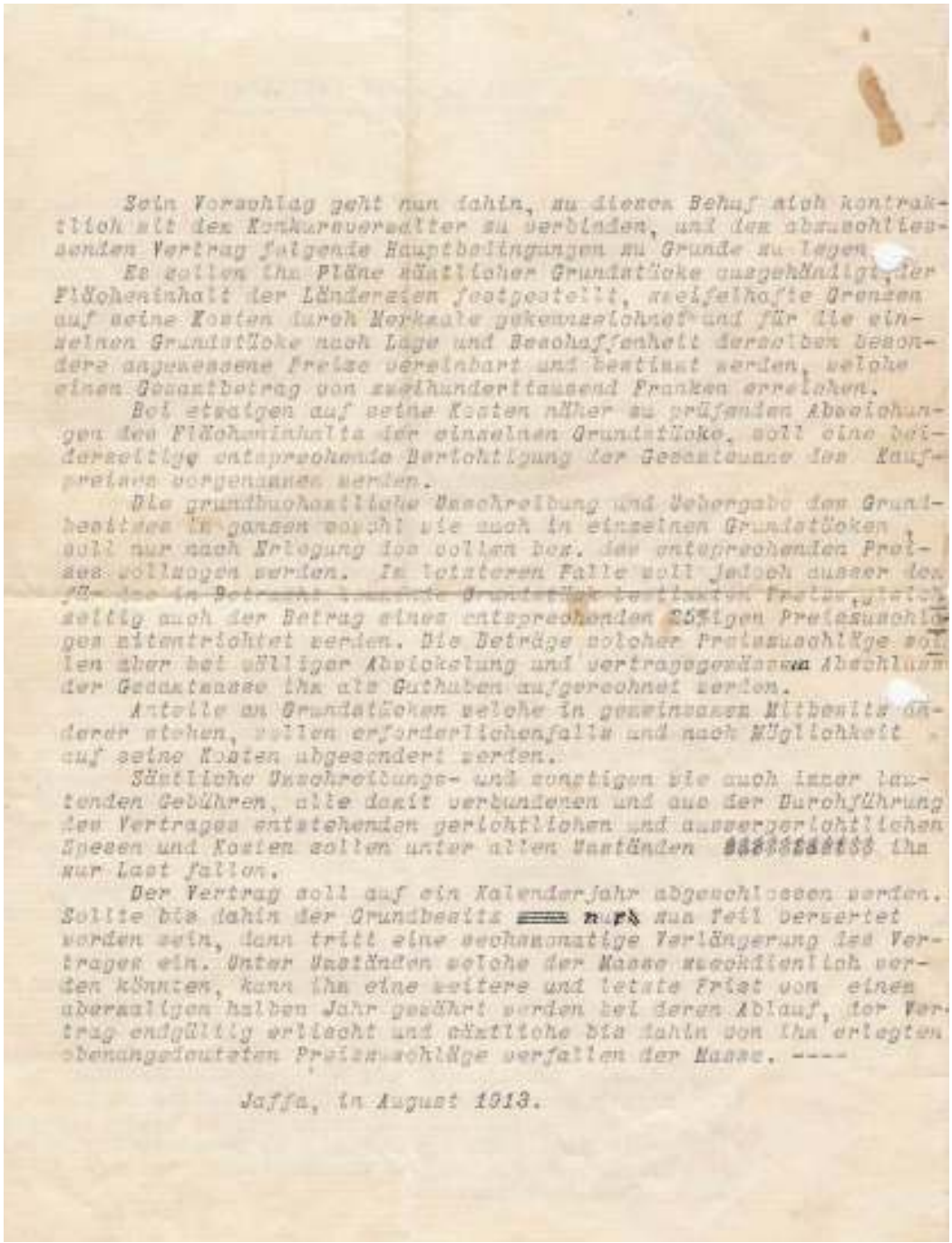
Das Ergebnis der langen Verhandlungen kann nunmehr folgenderkassen zusammengefasst werden.

Herr Schneersohn erklärt sich bereit, unter Zugrundelegung folgender Gesichtspunkte und Bedingungen, die Verwertung der Masse durch Uebernahme des ganzen vorhandenen Bestandes derselben an Grundbesitz, Ausstände und Forderungen (mit Ausnahme der Rechtsansprüche auf Wad-el-Hawaret) zu bewerkstelligen, und dafür die von dem Konkursverwalter geforderte Summe von zweihunderttausend Franken der Masse zu gewährleisten.

Für die Wad-el-Hawaret Forderung würde er eventuell eine weitere Summe von einhunderttausend Franken bieten können, falls dieser Posten ihm mit Rückgangsberechtigung auf die Masse, und nicht wie der Konkursverwalter es bedingt „à forfait" übertragen wird.

Herr Schneersohn führt an, dass angesichts der seit Jahren hier andauernden misslichen Geschäftslage im allgemeinen, und der deprimierten Zustände für Landerwerb im besonderen, es zweifelhaft erscheint ob in absehbarer Zeit und zu annehmbaren Preisen der Frutiger'sche Grundbesitz hierorts ernste Käufer finden würde. Nachdem alle seine Bemühungen von diesem Grundbesitz das einzige seinen Zwecken entsprechende Stück Land sowie die Richtergräber sich befinden käuflich zu erwerben, an der ablehnenden Haltung des Konkursverwalters, der die Trennung dieses Grundstücks von den übrigen rundweg abschlug, gescheitert, sei er nunmehr gesonnen um dasselbe den Juden zu sichern, seinen talmudistischen Ruf und rabbinistischen Einfluss darin zu setzen, ~~sein~~ unter seinen besonders orthodoxen Glaubensgenossen im Auslande tieferes Interesse zu erwecken für den Besitz einer den Judentum weihevollen Stätte wie die Richtergräber es sind, deren Erwerbung durch den Ankauf der ganzen Frutiger'schen Konkursmasse ermöglicht werden könnte. Zur Erreichung dieses Zieles bedürfe er unbedingt längerer Zeit, vieler Mühen und beträchtlicher Geldopfern um durch Wort und Schrift, durch Reisen und Anknüpfung näherer Beziehungen mit massgebenden Kreisen den schliesslichen Erfolg seines Vorhabens sicher stellen zu können. Alle damit verbundenen Auslagen würde er selbst bestreiten; dafür aber sich freie Hand behalten für die zu verwertenden Grundstücke seinen eventuellen Kunden und Abnehmern ihm beliebige Preise und Bedingungen aufzustellen.

זכרון הדברים מאוגוסט 1913 בין הרדצ"א וסראפיון מוראד, הכונס הגרמני של בנק פרוטיגר, למכירת כל נכסי הבנק

Sein Vorschlag geht nun dahin, zu diesem Behuf sich kontraktlich mit den Konkursverwalter zu verbinden, und den abzuschliessenden Vertrag folgende Hauptbedingungen zu Grunde zu legen.

Es sollen die Pläne sämtlicher Grundstücke ausgehändigt, der Flächeninhalt der Ländereien festgestellt, zweifelhafte Grenzen auf seine Kosten durch Merkmale gekennzeichnet und für die einzelnen Grundstücke nach Lage und Beschaffenheit derselben besondere angemessene Preise vereinbart und bestimmt werden, welche einen Gesamtbetrag von zweihunderttausend Franken erreichen.

Bei etwaigen auf seine Kosten näher zu prüfenden Abweichungen des Flächeninhalts der einzelnen Grundstücke, soll eine beiderseitige entsprechende Berichtigung der Gesamtsumme des Kaufpreises vorgenommen werden.

Die grundbuchamtliche Umschreibung und Uebergabe des Grundbesitzes im ganzen sowohl wie auch in einzelnen Grundstücken soll nur nach Erlegung des vollen bez. des entsprechenden Preises vollzogen werden. In letzterem Falle soll jedoch ausser dem für das in Betracht kommende Grundstück bestimmten Preise gleichzeitig auch der Betrag eines entsprechenden 25%igen Preisaufschlages mitentrichtet werden. Die Beträge solcher Preisaufschläge sollen aber bei völliger Abwickelung und vertragsgemässem Abschluss der Gesamtmasse ihm als Guthaben aufgerechnet werden.

Anteile an Grundstücken welche in gemeinsamen Mitbesitz anderer stehen, sollen erforderlichenfalls und nach Möglichkeit auf seine Kosten abgesondert werden.

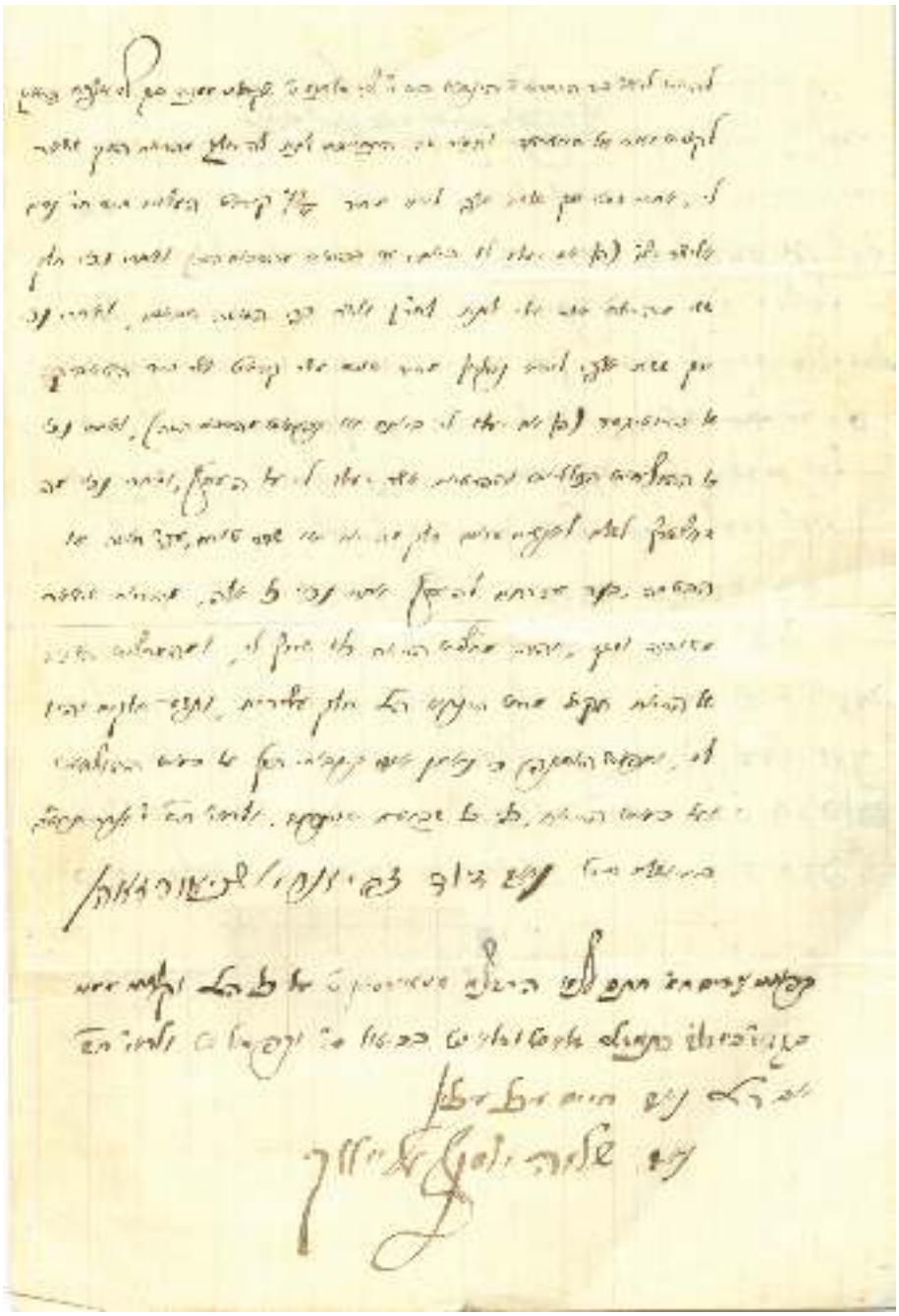
Sämtliche Umschreibungs- und sonstigen wie auch immer lautenden Gebühren, alle damit verbundenen und aus der Durchführung des Vertrages entstehenden gerichtlichen und aussergerichtlichen Spesen und Kosten sollen unter allen Umständen ihm nur Last fallen.

Der Vertrag soll auf ein Kalenderjahr abgeschlossen werden. Sollte bis dahin der Grundbesitz nur zum Teil versertet worden sein, dann tritt eine sechsmonatige Verlängerung des Vertrages ein. Unter Umständen welche der Masse ausschliesslich verden könnten, kann ihm eine weitere und letzte Frist von einem abermaligen halben Jahr gewährt werden bei deren Ablauf, der Vertrag endgültig erlischt und sämtliche bis dahin von ihm erlegten obenangedeuteten Preisaufschläge verfallen der Masse. ----

Jaffa, im August 1913.

כדרכו של הרדצ"א שלא לבקש הלוואות אלא לצרף שותפים לעסקות שניהל.

ההסכמים עם השותפים איפשרו לרב שניאורסון לרכוש את המשכנתא שבידיו של הרב אלישר, אבל בהמשך, מסיבות שונות, פורקה השותפות וכול מי שהשקיע את כספו – קיבל אותו בחזרה.

ההסכם שחתם הרדצ"א עם הינדא סלאנט, על שותפות עתידית בנכסי עמק חפר תמורת השקעה של 2,000 פרנק. בהמשך קיבלה סלאנט את כספה חזרה. על ההסכם חתומים שני עדים: הרב חיים מיכל מיכלין ושלמה יוסף אליאך

הדרך נסללה עתה להסכם חדש. הפעם עם גואל הקרקעות יהושע חנקין.

בעבר ניסה חנקין כמה פעמים וללא הצלחה, לקנות חלקים מאדמות ואדי אל חווארת. ניסיונות שהחלו עוד בשנות השמונים של המאה ה־19 ונמשכו לסירוגין גם בתחילת המאה העשרים. יהושע חנקין, בעיניו של הרדצ"א, היה האיש המתאים לצרפו כשותף שבעזרתו יוכל לרכוש את קברי הסנהדרין.

יהושע חנקין, מימין, והרב שניאורסון. "הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו?"

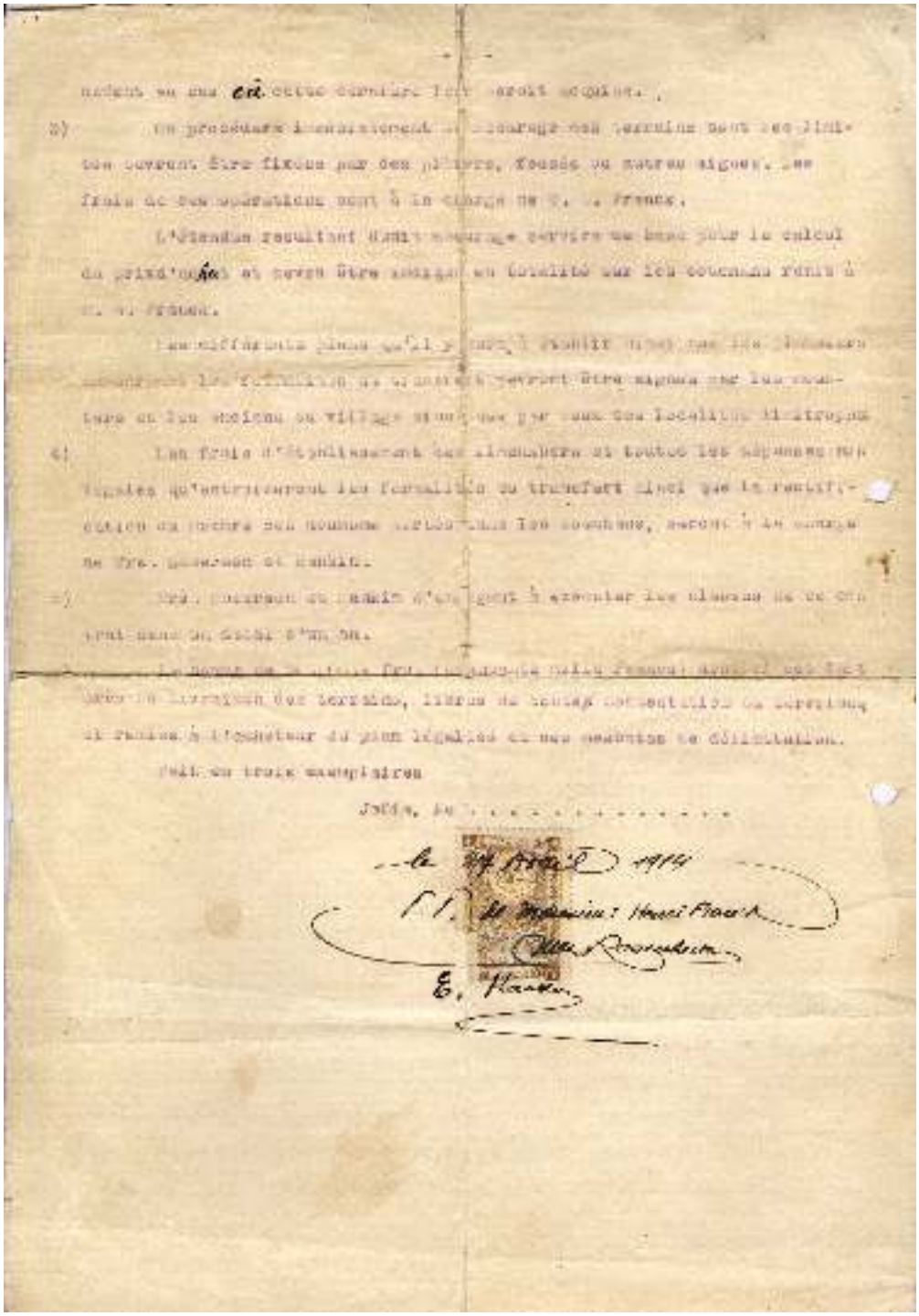
אין הרבה מן המשותף בין שני האישים האלו. האחד יהודי חרדי מירושלים, עורך דין תלמודי, איש ספר שבקי בחוקי התורה, המדינה והאסלאם, והשני חילוני, מאנשי הציונות המעשית שאת רוב ימיו העביר בניסיונות לגאול אדמות בעמק יזרעאל, בחדרה, רחובות ובעמק חפר. אבל הגורל חיבר את שניהם, כפי שאמרו לימים צאצאיו של הרדצ"א: "הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו?" כפי שמשה, איש הרוח, צריך היה לצדו את בצלאל, איש המעשה, כדי לבנות את המנורה, כך גם הרדצ"א, שידע שלא יוכל להגשים את חלומו ולקנות את קברי הסנהדרין ללא אדם כמו חנקין לצדו. מנצח וכנר ראשי בתזמורת אחת. ספק אם הרדצ"א ידע היכן נמצא עמק חפר. הוא מעולם לא ביקר שם. לא ראה את האדמות, לא פגש את האריסים שעיבדו את הקרקע, אבל השם ואדי אל חווארת בער בעצמותיו. הוא ידע שבלעדיו לא יוכל להעביר לידיו את קברי הסנהדרין.

השניים נפגשו לאחר שהרדצ"א קיבל לידיו את רשימת כל הנכסים, החובות והנושים שבידי הכונס. הרב שניאורסון הסביר לחנקין שעדיין לא חתם על הסכם עם כונס הנכסים, אך יש ביניהם זכרון דברים מחייב שמעניק לו את האופציה לרכוש את כל נכסי הבנק ובכלל זה את אדמות ואדי אל חווארת, הוא עמק חפר. הסיכום היה שלהסכם ביניהם יבוא הסכם נוסף, גב אל גב, עם חברת יק"א שהביעה נכונות לרכוש את אדמות עמק חפר. וכך, ב־27.4.1914, לאחר שעוד קודם לכן

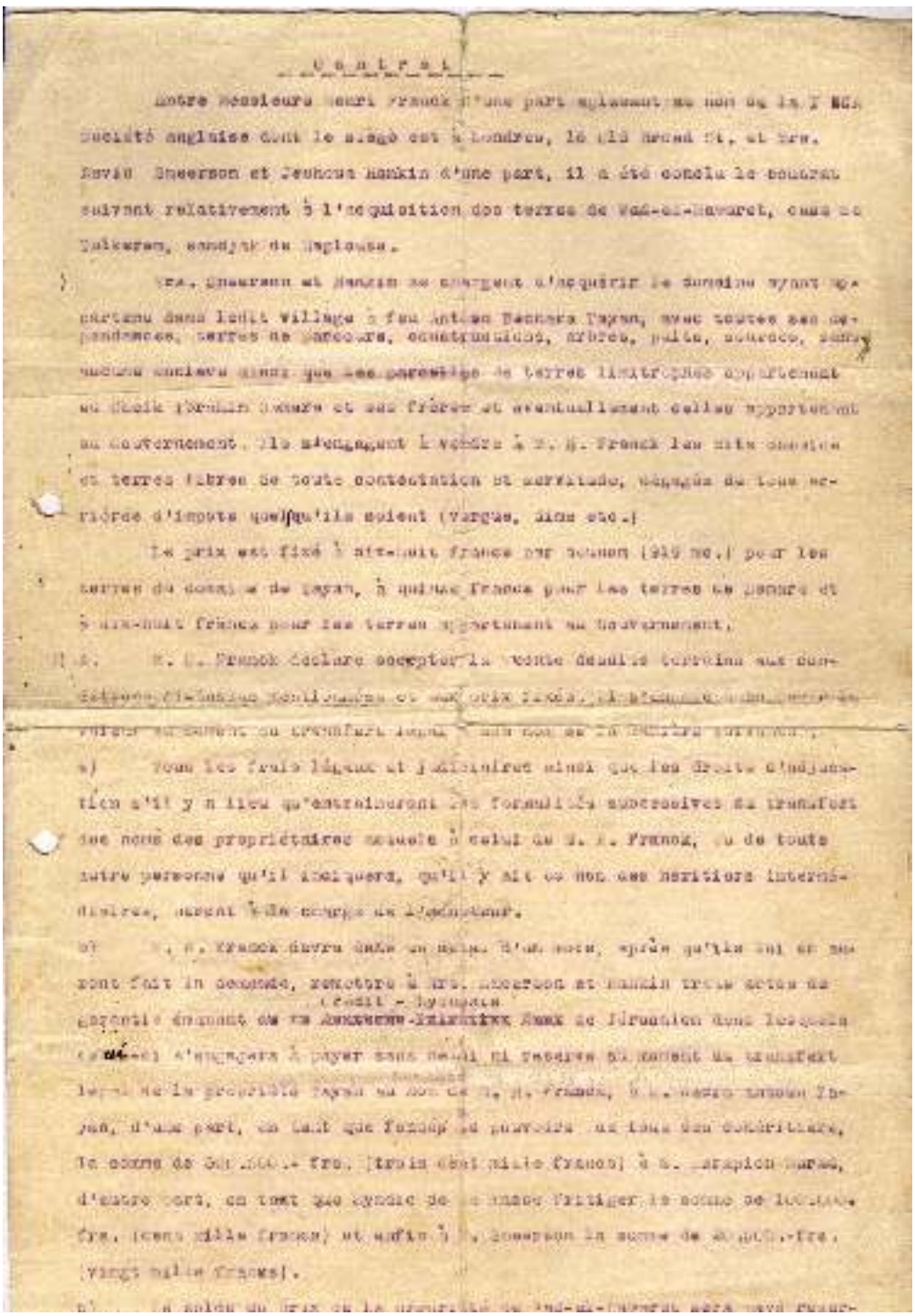
הזמין חנקין צילום אווירי של אדמות עמק חפר, כדי לדעת מה הוא אמור לרכוש, נחתם הסכם בין השניים שבו נכתב שהם קושרים את עצמם בחוזה עם הנרי פרנק, איש יק"א במטרה לרכוש עבורו ולהעביר על שמו בטאבו את אדמות ואדי אל חווארת השייכות לאנטון בשארה תיאן ואחרים והתחייבות לשלם 300 אלף פרנק ליורשי תיאן ועוד 100 אלף פרנק לכונס הנכסים. החוזה מפרט גם את חלוקת הרווחים בין השניים, לאחר קבלת הכספים: שני שליש להרדצ"א, שליש לחנקין. עוד באותו יום ירד חנקין במרכבה ליפו וחתם בשמו ובשם הרב שניאורסון על חוזה עם הנרי פרנק, נציג יק"א בארץ ישראל (על החוזה חתם יואל רוזנהק, עוזרו של פרנק), חוזה מכירה של אדמות עמק חפר. בחוזה התחייבה יק"א לשלם 300 אלף פרנק ליורשי תיאן, עוד 100 אלף פרנק לכונס של בנק פרוטיגר, ועוד כ־140 אלף פרנק לשניאורסון ולחנקין שיועדו לחלק מבעלי הזכויות על אדמות עמק חפר. בהסכם עם יק"א אין כל אזכור לחלוקת רווחים עתידית בין שניאורסון לחנקין. הרב שניאורסון ויהושע חנקין התחייבו בפני הנרי פרנק, לרכוש עבורו, למכור לו ולהעביר על שמו בטאבו את קרקעות ואדי אל חווארת שהיו בבעלות תיאן, איש עסקים נוסף בשם שייח איברהים סמארה וחלק קטן שהיה בבעלות הממשלה התורכית, כשהן נקיות מכל מסים, מדרישות צד שלישי ומכל דרישה העלולה לבוא מצידם של הפלאחים הערביים שגרו שם ועיבדו את האדמות אך ללא כל בעלות עליהן. אין ספק שקדם לחתימת החוזה עם יק"א משא ומתן ארוך שבו סוכמו כל הפרטים שקובצו לאחר מכן לחוזה עצמו.

העמוד השלישי והאחרון של הסכם חנקין-הרדצ"א מיום 27.4.1914

העמוד השני של ההסכם שחתם חנקין עם יק"א, גם בשמו של הרדצ"א

Contrat

Entre Messieurs Henri Franck d'une part agissant au nom de la [illegible] Société anglaise dont le siège est à Londres, 16 Old Broad St, et Mrs. David Sheerson et Jeuhoua Hankin d'une part, il a été conclu le contrat suivant relativement à l'acquisition des terres de Wad-el-Hawaret, dans le Zakheron, sandjak de Jaffa.

Mrs. Sheerson et Hankin se chargent d'acquérir le domaine ayant appartenu dans ledit village à feu Antoun Bachara Tayan, avec toutes ses dépendances, terres de parcours, constructions, arbres, puits, sources, sans aucune exclusion ainsi que les parcelles de terres limitrophes appartenant au dit Tannous Tayan et ses frères et éventuellement celles appartenant au Gouvernement. Ils s'engagent à vendre à M. H. Franck les dits domaine et terres libres de toute contestation et servitude, dégagés de tous arrérés d'impôts quelqu'ils soient (vergue, dime etc.)

Le prix est fixé à dix-huit francs or (dix huit francs 19/9 ms.) pour les terres de domaine de Tayan, à quinze francs pour les terres de parcours et à dix-huit francs pour les terres appartenant au Gouvernement.

M. H. Franck déclare accepter la vente desdits terrains aux conditions ci-dessus mentionnées et aux prix fixés, il s'engage à [illegible] au moment du transfert [illegible] aux cas de [illegible]

a) Tous les frais légaux et judiciaires ainsi que les droits d'adjudication s'il y a lieu qu'entraîneront les formalités successives du transfert tant sous des propriétaires actuels à celui de M. H. Franck, ou de toute autre personne qu'il indiquera, qu'il y ait ou non des héritiers intermédiaires, seront à la charge de l'acquéreur.

b) M. H. Franck devra dans un délai d'un mois, après qu'ils lui en auront fait la demande, remettre à Mrs. Sheerson et Hankin trois actes de [illegible] (crédit - hypothèque) dûment [illegible] aux fins de libération dans lesquels [illegible] s'engagera à payer sans délai ni recours au moment du transfert [illegible] de la propriété Tayan au nom de M. H. Franck, à M. Hanna Tayan, d'une part, en tant que fondé de pouvoirs [illegible] héritiers, la somme de Ltq. [illegible] frs. [trois cent mille francs] à M. Arapian Bareh, d'autre part, en tant que syndic de la masse faillie [illegible] la somme de Ltq. [illegible] frs. [cent mille francs] et enfin à [illegible] la somme de Ltq. [illegible] frs. [vingt mille francs].

c) [illegible] le solde du prix de la propriété de Wad-el-Hawaret sera versé [illegible]

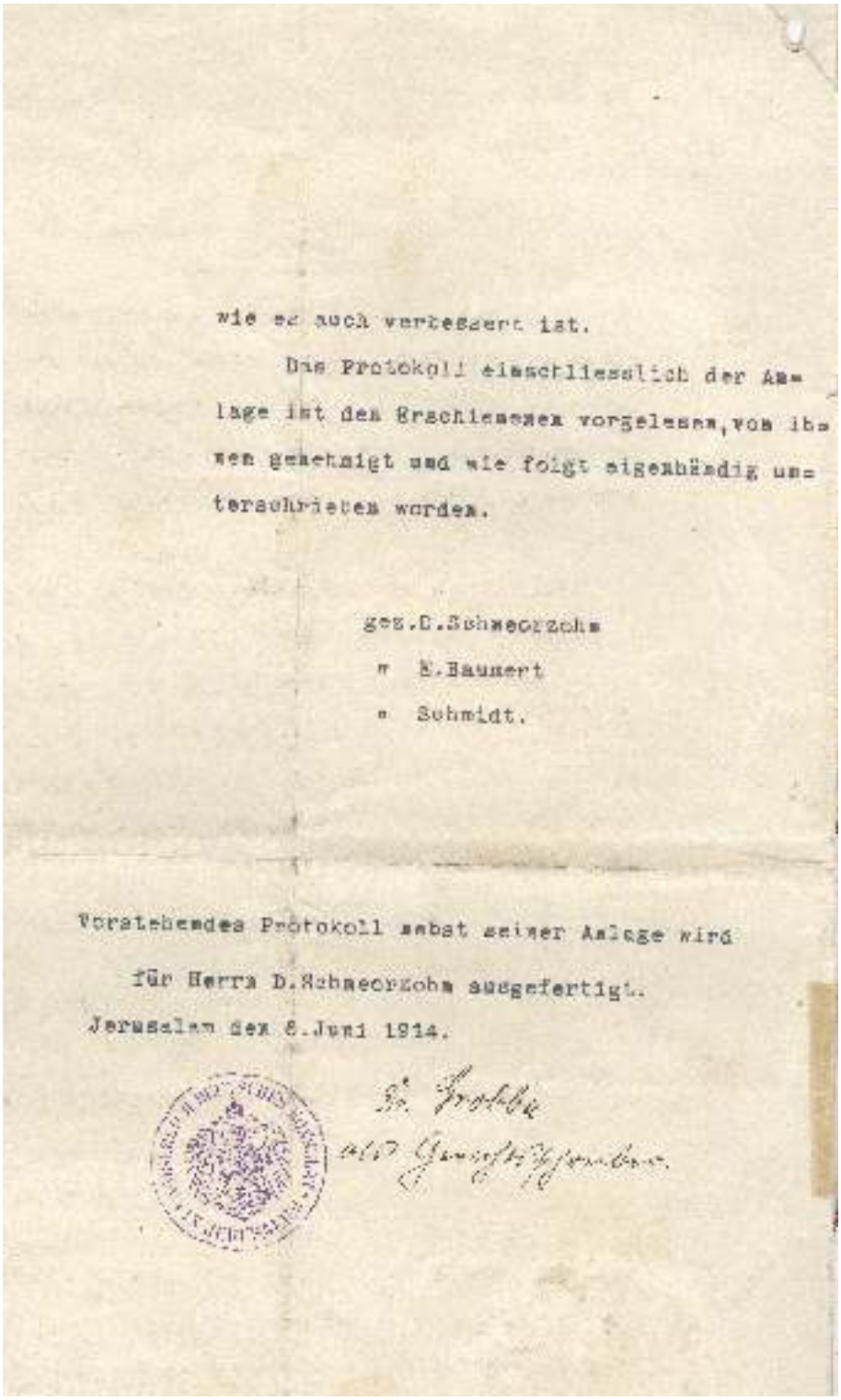
ההסכם עם יק"א

עוד לפני שנחתמו החוזים עם יהושע חנקין ועם הנרי פרנק, מת הכונס סראפיון מוראד, דבר שגרם לעיכוב של כמעט חודשיים בחתימת ההסכם עם כונס הנכסים של הבנק. רק ב־5.6.1914, נחתם סוף סוף במשרדו של הקונסול שמידט, הקונסול הגרמני בארץ ישראל, הסכם עם ארנסט באומרט, עוד נציג של הקונסוליה הגרמנית בארץ ישראל, שמונה לכונס של הבנק לאחר מותו של מוראד. למעשה, מדובר בשני חוזים נפרדים. בחוזה אחד קנה הרדצ"א את כל הנכסים שבידי הכונס כולל התביעות שהיו לבנק נגד הבנקאי אהרון ואלירו והשותף לשעבר יוסף נבון ואחרים, כל זאת בסכום של 200 אלף פרנק, ובחוזה השני הוא קנה את הזכויות שהיו לבנק על אדמות עמק חפר, תמורת סכום של 100 אלף פרנק. הכונס באומרט התחייב בהסכמים להעביר את הנכסים כשהם נקיים מתביעות ומשיעבודים. גם בחוזה הזה, בדומה לזכרון הדברים שנחתם שנה קודם לכן, מדובר למעשה על עסקה שמבוססת על עקרון: PAYMENT BY DELIVERY. הכונס יקבל את הכסף רק עבור אותם נכסים שיועברו להרדצ"א נקיים מכל תביעות ושיעבודים.

חשוב לציין שלבד מקברי הסנהדרין והאיזור הסמוך, ונכסיו של יוסף נבון שהיו משועבדים לבנק, היו בידי הכונס עוד נכסים רבים במקומות שונים בארץ ישראל, בין השאר בשכונת סילואן בירושלים, בחיפה, באיזור רמאללה ועוד. אבל עיניו של הרדצ"א היו נשואות למקום אחד בעיקר: קברי הסנהדרין.

הסעיף שבו התחייב שניאורסון לשלם את חובותיו של יוסף נבון ולהעביר לבעלותו את נכסי נבון שהיו משועבדים לבנק, כפי שיפורט בהמשך, יביא בעתיד למתיחות בין שתי המשפחות לאחר שנבון התכחש לחובותיו, טען להתיישנות וניסה בדרכים משפטיות למנוע את מכירת הנכסים. לימים, יטענו יורשיו של שניאורסון שאליהו אלישר, נכדו של נבון, ששימש בתחילת שנות החמישים כסגן ראש עיריית ירושלים, "נקם" במשפחת הרב שניאורסון כשדאג לכך שהעירייה תקנה מיורשיו את קברי הסנהדרין במחיר נמוך להפליא, וגם התעקש ששמו יוסר מעל רחוב בשכונת סנהדריה למרות התחייבות מפורשת בכתב לעשות זאת. ראוי לציין שבערוב ימיו הייתה סולחה בין אלישר לצאצאי הרדצ"א, אבל שיתוף הפעולה ביניהם נקטע בשנת 1981, עם מותו של האיש.

ההסכם שנחתם בין הרדצ"א לבין הכונס החדש לא היה פשוט, היו בו לא מעט פרצות שגרמו לכך שנדרשו כמעט 20 שנה עד למימושו הסופי. לא כל האדמות שרכש הרב שניאורסון היו בבעלות מלאה של הבנק, ולא אחת צריך היה להגיע להסכמים נפרדים עם שותפים שונים. את חלק מהאדמות לא ניתן היה לאתר, היו אדמות שהייתה עליהן משכנתא שצריך היה לטפל בה בטרם יעברו לרשותו של הקונה. עד היום טוענים יורשיו של הרדצ"א שיש שטחים שהם יודעים שהיו בבעלותו של הרדצ"א אך לא אותרו. בנוסף, כדי לפשט את ההליכים המשפטיים, החליט הרדצ"א להפוך בעצמו לנושה ולקנות את חובות הבנק ממרבית הנושים במחיר מופחת בהרבה מהחוב המקורי. כך למשל הוא נהג

wie es auch verlesen ist.

Das Protokoll einschliesslich der Anlage ist den Erschienenen vorgelesen, von ihnen genehmigt und wie folgt eigenhändig unterschrieben worden.

ges.D.Schmeorzohn
" E.Baumert
" Schmidt.

Vorstehendes Protokoll samt seiner Anlage wird für Herrn D.Schmeorzohn ausgefertigt.

Jerusalem den 6.Juni 1914.

הסכם מיום 5.6.1914 בין הרדצ"א והכונס החדש לנכסי הבנק, ארנסט באומרט, שהחליף את הכונס מוראה. על ההסכם חתום גם שמידט, הקונסול הגרמני הכללי בארץ ישראל

גם כשנאלץ להתמודד עם חוב גדול של בנק פרוטיגר לבנק עותמאן, שעמד על כשלושים אלף פרנק והיה החוב הגדול ביותר של פרוטיגר. כדי להוריד את בנק עותמאן מרשימת הנושים, שילם שניאורסון, בשנת 1935, 150 לירות מצריות – סכום קטן בהרבה מהחוב המקורי. הוא הפך נושה ובהמשך, כשנעשתה חלוקת כספים לנושים מהכסף שהתקבל ממכירת הנכסים, הוא קיבל את החלק שהיה מיועד לבנק עותמאן.

בשל מורכבות ההסכם עם כונס נכסי בנק פרוטיגר, סוכם שמימושו יתפרס על פני שנתיים. בהמשך, בשל מלחמת העולם הראשונה, הוארך תוקף ההסכם בשנתיים נוספות.

עוד לפני שהעולם גלש למלחמת עולם, הצליח הרדצ"א לקבל לידיו קרקע שקנה מהכונס: כ־20 אלף אמות מרובעות סמוך לבית החולים למצורעים בשכונת טלביה, עליהם שילם, בתחילת חודש אוגוסט 1914, 19 אלף פרנק. זו הייתה העסקה הראשונה והאחרונה שהצליח לממש. בתוך זמן קצר הוא יגורש פעם נוספת למצרים. שוב בשל היותו אזרח איטלקי. גם יהושע חנקין גורש לתורכיה כמה חודשים לאחר מכן.

מימוש ההסכם יחכה אם כן עד שהתותחים יידמו. הדרך הייתה עדיין ארוכה ולא מעט מאבקים משפטיים התקיימו עד שניתן היה לברך על המוגמר.

פרק 5

העמק הוא חלום... ארוך ומייגע

קשה להעריך באיזה קצב יכלו הרדצ"א ויהושע חנקין לממש את ההסכם שנחתם עם כונס הנכסים של בנק פרוטיגר אלמלא נורו כמה יריות מאקדחו של סטודנט סרבי שהתנקש ב־28 ביוני 1914 בחייו של יורש העצר האוסטרי. התנקשות שדירדרה את אירופה למלחמה כוללת, שתסחוף אליה במהרה גם יבשות נוספות.

אבל בתוך זמן קצר טרפה המלחמה שבפתח את כל הקלפים ושיבשה את כל התוכניות. תורכיה הצטרפה לגרמניה ולאוסטריה ועסקאות רבות שהיו על הפרק בארץ ישראל בוטלו או הוקפאו. ההסכם עם בנק פרוטיגר, שאמור היה להתממש בתוך שנתיים, הוארך ב־1916 בשנתיים נוספות, אבל ב־1918 התורכים כבר לא שלטו ברוב חלקי ארץ ישראל וכונס הנכסים הגרמני שחתם על החוזים עם הרדצ"א, נמלט לגרמניה.

גם שני השחקנים הראשיים בעסקה, הרב שניאורסון ויהושע חנקין, לא היו כאן כשעזבו התורכים את ארץ ישראל. במאי 1915 הצטרפה למלחמה איטליה, שעד אז הייתה נייטרלית, לצידן של מדינות ההסכמה, בריטניה, צרפת ורוסיה, והרדצ"א, נתין איטלקי, נתין של מדינה שהפכה פעם נוספת לארץ אויב, נאלץ שוב לארוז את מטלטליו ואת משפחתו ולנדוד בפעם השנייה לאלכסנדריה שבמצרים. הפעם, שלא כמו בגירוש הקודם, הוא ימשיך לגור לסירוגין באלכסנדריה גם לאחר שהסתיימה המלחמה, וישוב לירושלים – אם כי ימשיך

להתגורר גם באלכסנדריה – רק בסוף שנות העשרים (באוקטובר 1922 הוא חזר אמנם לירושלים, והודעה על כך אף פורסמה בעיתון "דואר היום": ***השבוע שב לירושלם מגלות אלכסנדריה, בן־עירנו הנכבד הר"ר דוד צבי אריה שניאורסוהן. מר שניאורסוהן הוא אחד מחשובי עדת האשכנזים, תלמיד־חכם ומומחה גדול גם במשפט הדתי־המושלימי. לפני המלחמה היה עו"ד במשפטים הקשורים אל ביה"מ הדתי־המושלמי. מלבד זה היה גם מומחה חשוב בעניני קרקעות. הוא היה תמיד ביחסים ישרים וקרובים אל גדולי ההשפעה של הערבים ונכבדיהם, וע"י זה הועיל תמיד להשרות יחסי ידידות בינינו ובין שכנינו"***, אבל חזר בתוך זמן קצר לאלכסנדריה).

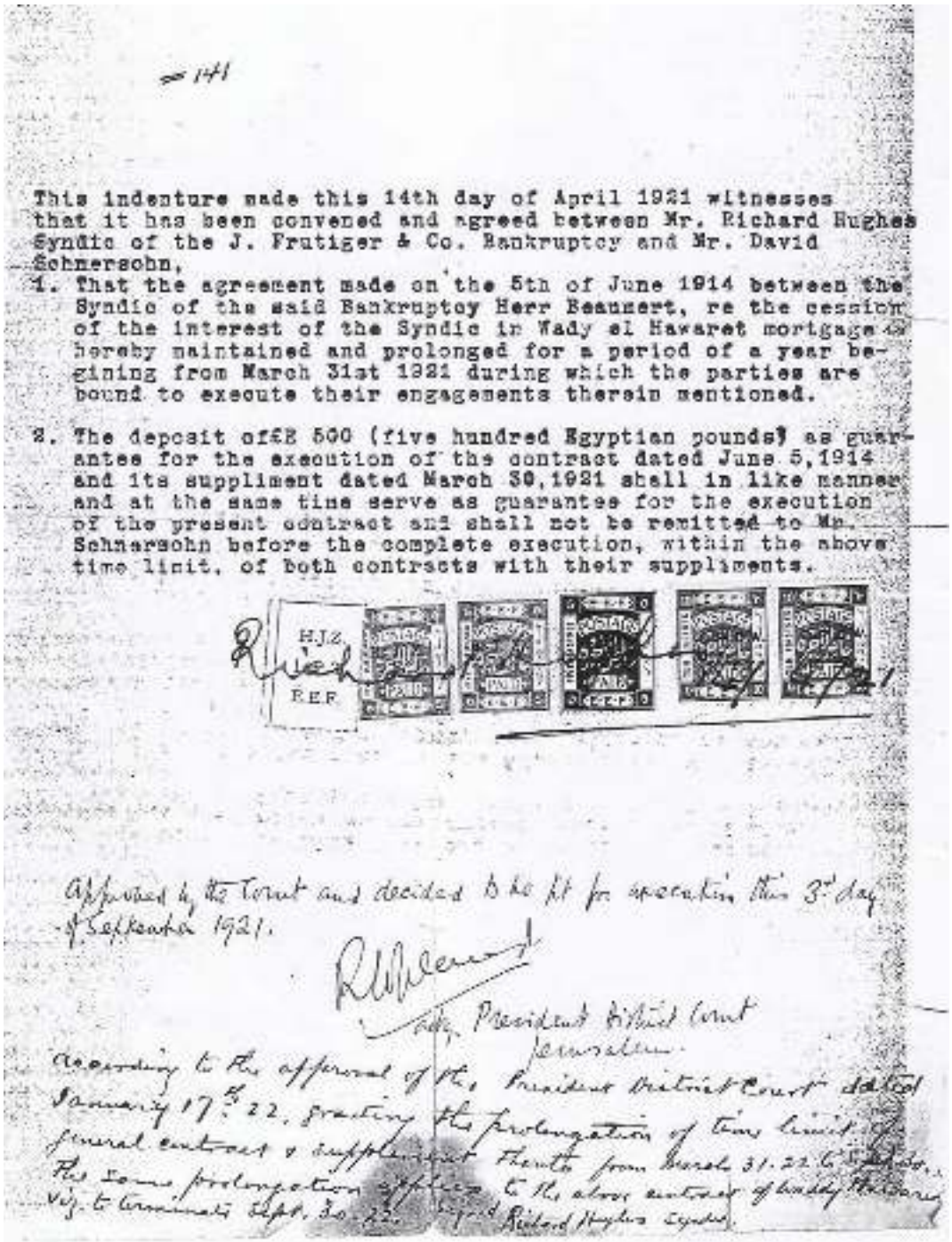
גם יהושע חנקין גורש מארץ ישראל במרס 1915 יחד עם אשתו אולגה לצד עוד כמה ממנהיגי התנועה הציונית, ביניהם דוד בן גוריון ויצחק בן צבי. חנקין גורש לקושטא, בן גוריון ובן צבי לאלכסנדריה. הוא חזר לארץ ישראל רק בסוף שנת 1918, לקראת סיום המלחמה הגדולה.

המציאות הפוליטית השתנתה ב־1918. האימפריה העותמאנית, ששלטה בארץ ישראל במאות הקודמות התפרקה ואת מקומה תפסה בתוך זמן קצר בריטניה ששלטה בארץ ישראל בתוקף המנדט שקיבלה מחבר הלאומים. גם חוקי האימפריה העותמאנית כבר לא היו מובנים מאליהם מעתה. החוק הבריטי החליף את חוקי האסלאם שהיו נהוגים עד אז בארץ ישראל, וכל נכסי בנק פרוטיגר, שהיה בעבר תחת הגנה של הקונסוליה הגרמנית בירושלים, הועברו לגוף בריטי – האפוטרופוס על נכסי אויב – שהתכחש בתחילה להסכמים שנחתמו על ידי הכונס הגרמני ארנסט באומרט. רק לאחר מאבק משפטי שניהל הרדצ"א ממקום מושבו באלכסנדריה, ונמשך כשנתיים, החליט לבסוף בית המשפט המחוזי בירושלים שיש לכבד את החוזים שנחתמו ביוני 1914.

בספטמבר 1920 מינה בית המשפט כונס חדש לנכסי הבנק, עורך דין בריטי בשם ריצ'רד היוז, שנכנס לנעליו של הכונס הגרמני כדי לנהל את מכירת נכסי הבנק על פי ההסכמים שנחתמו עם הרדצ"א שש שנים קודם לכן. בשנים הבאות יעמול היוז קשות כדי להתיר את הפלונטר המסובך שתחילתו בשנות ה־80 וה־90 של המאה ה־19. כל מהלכיו מעתה ואילך יהיו מתואמים עם הרב שניאורסון, שהמשיך אמנם לשבת רוב הזמן באלכסנדריה, אבל ייפה את כוחם של שני בניו, זלמן ומשה, לפעול בשמו.

כבר בשלב הראשון לאחר מינוי הכונס החדש התעוררה בעיה: רוב המסמכים שמתייחסים לנכסי הבנק, כמו גם נושיו ומידע נוסף שקשור לפשיטת הרגל של בנק פרוטיגר נעלמו, יחד עם מסמכים רשמיים רבים נוספים וקושאנים שנוהלו בתקופת התורכים.

על פי הצעתו של הכונס היוז, שראה עצמו מעתה מחויב לקיים את החוזים שנחתמו, הגיע בן משפחת שניאורסון לברלין (ככל הנראה היה זה זלמן שניאורסון,

≈ 141

This indenture made this 14th day of April 1921 witnesses that it has been convened and agreed between Mr. Richard Hughes Syndic of the J. Frutiger & Co. Bankruptcy and Mr. David Schmersohn,

1. That the agreement made on the 5th of June 1914 between the Syndic of the said Bankruptcy Herr Beaumert, re the cession of the interest of the Syndic in Wady el Hawaret mortgage is hereby maintained and prolonged for a period of a year begining from March 31st 1921 during which the parties are bound to execute their engagements therein mentioned.

2. The deposit of£E 500 (five hundred Egyptian pounds) as guarantee for the execution of the contract dated June 5,1914 and its suppliment dated March 30,1921 shall in like manner and at the same time serve as guarantee for the execution of the present contract and shall not be remitted to Mr. Schmersohn before the complete execution, within the above time limit, of both contracts with their supplements.

H.J.Z. E.E.F.

Approved by the Court and decided to be fit for execution this 3rd day of Septemba 1921.

Judge, President District Court Jerusalem.

According to the approval of the President District Court dated January 17th 22, granting the prolongation of time limit of funeral contract & supplement thereto from March 31.22 to ...
The same prolongation is given to the above contract of Wady Hawara Vide to Criminal Dept. 30.22 signed Richard Hughes Syndic

הכונס הבריטי, ריצ'רד היוז, מכיר בספטמבר 1921 בתקפות ההסכמים שחתם הרדצ"א לרכישת נכסי בנק פרוטיגר ביוני 1914. העמוד האחרון מתוך ההסכם

בנו של הרדצ״א שטיפל כמיופה כוח, יחד עם אחיו, משה שניאורסון, בכל עסקיו הענפים של אביהם) ונפגש עם הכונס הקודם, ארנסט באומרט, בניסיון לאתר את מסמכי פשיטת הרגל של הבנק. באומרט, שכאמור עזב את ארץ ישראל בחיפזון כשהצבא הבריטי החל בכיבוש האיזור, הבהיר שאין לו כל מידע על המסמכים, אבל ייעץ לנסות ולמצוא אותם בשגרירות הספרדית או השבדית בקונסטנטינופול. ככל הנראה משום ששתי המדינות הללו ייצגו את האינטרסים של תורכיה לאחר המלחמה.

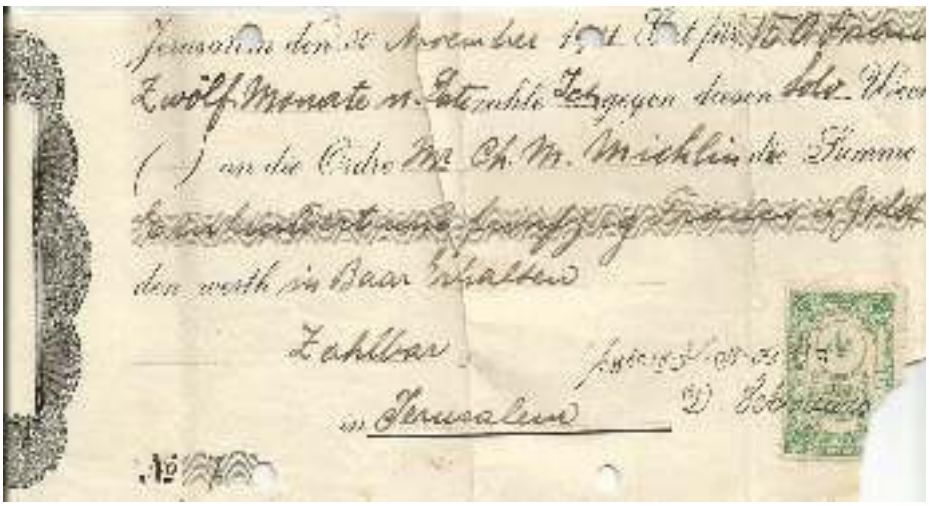
בסופו של דבר נמצאו המסמכים המבוקשים ועתה ניתן היה להמשיך במהלך שתחילתו ביוני 1914: מכירת נכסי הבנק לרב שניאורסון. באפריל 1921, הכיר הכונס הבריטי בתקפותו של ההסכם שחתם שניאורסון עם הכונס הגרמני באומרט, ושניאורסון מצידו הסכים לשלם תוספת של 21.5 אחוזים, 1500 לירות שטרלינג, על הסכום שנקבע בהסכם המקורי - ריבית פיגורים שהצטברה במשך השנים שחלפו משנת 1914 (קוריוז מעניין: בהסכם נכתב שהוא ישלם 20 אחוז וחצי - twenty and one half - איש לא שם לב לטעות והוא שילם למעשה אחוז אחד יותר ממה שהיה צריך...). נקבע גם שמימוש ההסכם, קרי, העברת הנכסים לידיו של שניאורסון כשהם נקיים מחובות, תביעות ושיעבודים, ייעשה בתוך שנה אחת. כאמור, על פי ההסכם, הרדצ״א ישלם על כל נכס בנפרד לאחר שזה יועבר על שמו.

במקביל להכרה בתקפות ההסכם משנת 1914, חתם הרדצ״א על הסכמי שותפות חדשים, בין השאר עם כמה אנשים, ביניהם הרב אברהם אבוכזיר, רבה הראשי של אלכסנדריה, ואיש העסקים סלים בנין, איתו היו לו עסקים משותפים גם בעבר. גם הרב חיים מיכלין, שכבר נפגשנו בו בעבר כשותף לעסקת מטעי הצבר שלא יצאה בסופו של דבר אל הפועל, השקיע 2,000 פרנק כשותף לרכישת ואדי אל חווארת.

ולמה נדרש הרדצ״א לחפש שותפים חדשים לעסקה? ההסכם שנחתם ב־1914 עם יק״א, כבר לא היה בתוקף, שכן גם הוא הוגבל בשעתו בזמן. חשוב לציין שהחוזה שנחתם עם כונס הנכסים הגרמני בשנת 1914, מושכן שנה לאחר מכן לטובת בנק רומא האיטלקי, לאחר שהתברר שהמלחמה באירופה לא מאפשרת להרדצ״א להמשיך ולממש את הנכסים שברשותו. מצד אחד הוא היה חייב כספים בעקבות ההתחייבויות שלקח על עצמו, ומצד שני הוא לא הצליח לממש את הנכסים שעל הנייר היו בבעלותו.

כאן נחלצו לעזרתו שני ידידים ואנשי עסקים שאיתם היה בקשרים עסקיים גם בעבר: הקונסול האיטלקי, מיודענו הרוזן סעני, וסלים איוב, ערבי נוצרי שהיה גם קונסול פרס בארץ ישראל ומנהל הבנק המסחרי הפלשתינאי. שניהם סייעו להרדצ״א למשכן את החוזה עם כונס הנכסים הגרמני לטובת הבנק ברומא, ואף חתמו על ערבות אישית על אותה משכנתא. חלק מהכספים שהוא נזקק להם עכשיו, נועדו לסלק את המשכנתא שנחתמה בעבר.

הרב אבוכזיר העביר לידיו של שניאורסון 500 לירות מצריות בחודש מרס 1921, תמורת חמישה אחוזים מכל הרווחים שיצטברו בעסקת ואדי אל חווארת. מכיוון שבסופו של דבר ההסכם עם הרב לא מומש, החזיר הרדצ"א בשנת 1946 600 לירות מצריות ליורשיו של אבוכזיר. גם הרב חיים מיכלין קיבל בשנת 1929 את כספו בחזרה. סך הכול 46 לירות מצריות, סכום שכיסה את ההשקעה שלו.

שטר חוב שנועד להבטיח השבת כספים שהושקעו ברכישת אדמות ואדי אל חווארת

גם לאחר אישור ההסכמים משנת 1914 ואיתור המסמכים מתקופת התורכים, עדיין אי אפשר היה לברך על המוגמר ובעיות רבות התגלו בהמשך הדרך הסבוכה. למעשה, נדרש כאן מוח חריף ויצירתי כדי להתקדם צעד אחר צעד לקראת פתרון שיספק את כל הצדדים המעורבים. הרדצ"א היה האיש היצירתי. הכונס ריצ'רד היוז היה זה שבסבלנות רבה תרגם את הרעיונות למסמכים משפטיים שבסופו של דבר הביאו למימוש החוזה שנחתם בשנת 1914.

המכשול הראשון שנדרשו לטפל בו היה איתור הנכסים הרבים וניסיון לבצע חלוקה מסודרת בתוכם. התברר שעל פי הקושאנים התורכיים, לרוב הבעלים המקוריים של האדמות בירושלים שהיו בין נכסי הבנק, אין בעלות נפרדת בחלק כלשהוא של הנכס אלא השתתפות משותפת בכול חלקי הנכס (המונח התורכי למצב כזה הוא "מושעא"), נתון שחייב את הכונס הבריטי להשקיע זמן וכסף כדי לנסות להגדיר את הנכסים ואת בעליהם המקוריים. כבר בתחילת הדרך ברור היה שהזמן שקצב בית המשפט לכונס להשלים את המלאכה – שנה אחת – אינו מעשי ויש צורך להאריך את תקופת הכינוס.

אבל הבעיה המרכזית התעוררה מצידם של היורשים של חותמי המשכנתא משנות השמונים של המאה הקודמת: יורשיו של בעל הקרקע, בשארה תיאן

ויורשיו של חלפן הכספים הצרפתי אסטרנז׳ן שהילווה לתיאן 15 אלף נפוליאונים והקרקע בוואדי אל חווארת נרשמה כמשכנתא על שמו. יורשיו של תיאן התכחשו להסכמים שנעשו עם החלפן הצרפתי, וטענו להתיישנות החוזים שנחתמו בשנת 1882 עם אסטרנז׳ן. יורשיו של החלפן הצרפתי התכחשו אף הם להסכמים שבהם הועברו שטרי החוב והמשכנתא ליצחק אריה מירושלים. חשוב לציין שבשנים שחלפו מאז נעשו אותם הסכמים, עלה ערכן של אדמות ואדי אל חווארת. בסוף המאה ה־19, כשנעשו הסכמי המשכנתא, ערכם בשוק היה 18 פרנק לדונם. כמה עשרות שנים לאחר מכן, כשהמציאות הפוליטית השתנתה ועשרות אלפי המהגרים היהודיים שהגיעו מאירופה לארץ ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה שיוועו לקרקעות, עלה ערכן במאות אחוזים. זו ככל הנראה הסיבה העיקרית לניסיונות להתכחש לאותם הסכמים.

יורשיו של אסטרנז׳ן נתלו בעובדה שהמשכנתא שנמכרה ליצחק אריה בשנת 1888 ב־115 אלף פרנק לא נרשמה בספרי הקושאן התורכיים ובפועל הייתה עדיין רשומה על שמו של חלפן הכספים הצרפתי. ההליכים המשפטיים בין אלה שביקשו לאכוף את ההסכמים לבין המתנגדים נמשכו חמש שנים. חשוב לציין שעל פי החוק את ההליך המשפטי יכול היה להגיש ולנהל רק מי שקיבל את המשכנתא מתיאן, ולא אלה שגילגלו אותה בהמשך. במשפט שהתנהל בבית המשפט המחוזי זכו יורשי תיאן שיוצגו בידי עורך הדין שייח רג׳ב אבול סעוד אבל יורשי אסטרנז׳ן שיוצגו בידי עורך הדין עוני עבד אל האדי, פנו לבית המשפט העליון לערעורים שקיבל את עמדתם וביטל את פסק הדין. בשלב הזה ייצג את יורשי תיאן גם עורך הדין הירושלמי מרדכי עליאש, פעיל ציוני ולימים גם הציר הראשון של ישראל בשגרירות בריטניה. במשפט הזה הוא התייצב מול עורך הדין עבד אל האדי ולמעשה גם נגד הרדצ״א, כפי שיוסבר בהמשך. לימים, בדיונים המשפטיים הסבוכים שהתנהלו בהודו סביב משפטי בנין, שיפורטו בפרקים הבאים, הוא ניצב לצידו של הרדצ״א והיה גורם מכריע לזכייה במשפט הארוך.

במהלך אותן שנים נפגש זלמן שניאורסון, בנו של הרדצ״א, פעמיים עם יורשיו של אסטרנז׳ן כדי לנסות ולהגיע להסדר מניח את הדעת שנהגה על ידי הרדצ״א, הסדר שהוביל בסופו של דבר לפתרון הסוגיה. ההליך המשפטי היה מסובך, שכן קודם כל צריך היה להכריע בסוגיית תקפות ההסכם שבין תיאן לאסטרנז׳ן שבלעדיו לא ניתן היה לאשר את ההסכמים שחתם החלפן הצרפתי עם יצחק אריה, איש העסקים הירושלמי שמכר בתוך זמן קצר את המשכנתא בחצאים שווים לפרוטיגר ולוואלירו.

בשנת 1928, לאחר חמש שנים של עיכובים ודיונים בשתי ערכאות משפטיות, דחה בית המשפט לערעורים את תביעת יורשי תיאן, קבע שהחוב קיים ואין להתערב בהסכמים שנעשו עם כונסי הבנק. בית המשפט גם פסק שלמרות שהמשכנתא על ואדי אל חווארת לא נרשמה בספרים, הוא מכיר בהסכמים

שנעשו בין אסטרנז'ן ליצחק אריה – שבהם נאמר במפורש שאין זכות שינוי או ערעור על המכירה – ובחוזה המכירה של המשכנתא לשני הבנקאים הירושלמים פרוטיגר וואלירו.

בסמוך לדחיית הערעורים, וכדי לצאת במהירות מהתסבוכת המשפטית, הציע הכונס להרדצ"א שיקנה את כל זכויות הבנק באדמות ואדי אל חווארת תמורת סכום של 2,000 לירות שטרלינג, בנוסף על המקדמה ששילם בעבר. זאת בנוסף לתשלום הוצאות הכונס במהלך השנים מאז שנכנס לתפקידו. ההסכם החדש קיבל את אישורו של בית המשפט ובכך, לאחר דחיית כל הטענות והערעורים מצד היורשים ניתן היה להתקדם לקראת מימוש ההסכם המקורי.

בנקודה הזו יש חשיבות רבה לאדם נוסף שהיה מעורב בהליכים המשפטיים הארוכים: עורך הדין הערבי עוני עבד אל האדי, שלימים הפך לאחד מסמלי הלאומנות הערבית והמאבק שהוביל וקרא להתנגד למכירת אדמות ליהודים בארץ ישראל. אל האדי, ערבי לאומני ששימש זמן מה בעבר מזכירו של המופתי חאג' אמין אל חוסייני, היה חבר הוועד הערבי העליון והרוח החיה מאחורי הקמת מפלגת איסתקלאל, מפלגה לאומנית פלשתינאית, שעמדה מאחורי המרד הערבי הגדול בשנת 1936. לאחר שנמלט לירדן במלחמת השחרור, שימש בתפקידים בכירים בממלכה ההאשמית וכשר הסעד בממשלה הפלשתינאית הגולה.

אבל בניגוד לתדמית הלאומנית הקיצונית שהציג כלפי חוץ, בכול הקשור לפרשת ואדי אל חווארת היה לו תפקיד משמעותי בהליך שאיפשר בסופו של דבר את העברת האדמות לידי הקרן הקיימת לישראל. עבד אל האדי ייצג במשפטים את יורשי אסטרנז'ן הצרפתי, שכן המשכנתא הייתה עדיין רשומה על שמו, אבל בפועל שיתף פעולה לכל אורך הדרך עם הכונס היוז ועם הרדצ"א שאיתו היו לו קשרים עסקיים שנמשכו שנים רבות ולא מעט עסקות מקרקעין בירושלים נחתמו ובוצעו בזכות עורך הדין הלאומני, שהתעשר עם השנים מעסקות עם יהודים.

עו"ד עוני עבד אל האדי

הדרך המשפטית הפתלתלה שנהגתה במוחו של הרדצ"א ומי שהוציא אותה לפועל היה עבד אל האדי, אושרה בסופו של דבר בידי יורשי תיאן ואסטרנז'ן: לאחר שבית המשפט העליון לערעורים דחה את בקשת יורשי תיאן לבטל את הסדרי החוב והמשכנתא עם החלפן אסטרנז'ן, הוצעה להם דרך שבה יוכלו לקבל חלק משמעותי מערך האדמות שהיו ברשות תיאן. אם הם יקבלו את פסק הדין, הסביר להם עבד אל האדי, המשמעות תהיה שהם מאפשרים

למכור את האדמות ליהודים, עובדה שהייתה מעוררת זעם רב בציבור הערבי. עורך הדין עבד אל האדי, בתיאום עם הכונס היוז והרדצ״א, הציע שהם יודיעו על כפירה מוחלטת בהחלטת בית המשפט: אנחנו לא מקבלים את פסק הדין וכופרים בקיומו של חוב כלשהו ובכול ההסכמים שנעשו על אדמות ואדי אל חווארת. הודעה כזו תאלץ את בית המשפט להציע את האדמות למכירה פומבית בהוצאה לפועל. המכירה, אם כן, תיכפה עליהם ואיש לא יאשים אותם שהיו שותפים למהלך שבסיומו נמכרו האדמות ליהודים. האדמה תימכר לכול המרבה במחיר, והיורשים, גם של תיאן וגם של אסטרנז׳ן, יקבלו סכומי כסף גדולים לאחר ניכוי חובות העבר שנבעו מהלוואה שקיבל תיאן מאסטרנז׳ן. סכומים שהם למעשה ההפרש בין שווי הקרקע שנשארה עדיין בבעלותם, ובין סכום ההלוואה שתיאן קיבל בשנת 1882.

בנקודה הזו חזר לתמונה יהושע חנקין, שחתם בשם הקרן הקיימת על הסכם עם יורשי שני הצדדים, בתיווכו של עוני עבד אל האדי מיודענו, שבו הוסדרו התנאים הכספיים. האדמות הוצאו למכירה פומבית, והקרן הקיימת, בזכות התחייבות של יהודי קנדה שהבטיחו לגייס את הכסף הנדרש, הגישה את ההצעה הגבוהה וזכתה במכירה הפומבית. זה קרה בשנת 1929, וכמה חודשים לאחר מכן, התיישבה קבוצה של כעשרים צעירים יהודים במה שנקרא לימים בית ראשונים, על האדמות שעליהן הוקם כעבור זמן קצר היישוב כפר ויתקין, היישוב היהודי הראשון בעמק חפר.

אבל סאגת ואדי אל חווארת עדיין לא הסתיימה. עם סיומה של המכירה הפומבית ורישום האדמות בטאבו על שמה של הקרן הקיימת הסתיים חלקו של הרדצ״א בפרשה שנמתחה על פני 15 שנה. הוא אמנם קיבל ביוני 1930 אישור רשמי מהכונס היוז שכל הכספים שהוא התחייב להם התקבלו בקופתו והכונס מצהיר ששניאורסון עמד בכול התחייבויותיו על פי ההסכמים, אבל נושא חשוב אחד עדיין נותר פתוח: גם לאחר פסקי הדין והמכירה הפומבית של אדמות ואדי אל חווארת, הוא עדיין לא קיבל את מלוא הכספים שאמורים היו להגיע אליו. ההוצאות כולן שולמו כפי שהעיד הכונס היוז, אבל הרדצ״א עדיין לא קיבל את כל חלקו בעסקה. יעיד על כך מכתב נרגש ששלח ליהושע חנקין בשנת 1930 ובו הוא מבקש ממנו לשלוח לו 150 פרנק, או לפחות מאה פרנק על חשבון החוב שעדיין לא שולם לו. המצוקה הכספית שבה הוא נמצא גדולה ככל הנראה, אך הרדצ״א מבקש מחנקין שיעביר את הכסף באמצעות חתנו, רפאל מלץ, ולא באמצעות בנו משה, כדי שלא לבייש את הבן. בסיום מבקש הרב שניאורסון מיהושע חנקין שישרוף את המכתב לאחר שיקרא בו. ככל הנראה מחמת הבושה שעוד מישהו יראה ויקרא את הדברים.

שלא כמו הרדצ״א, היה אדם אחד לפחות שמילא את כיסיו בכסף רב בשל מעורבותו בפרשה: עורך הדין עוני עבד אל האדי. המתנגד הגדול למכירת אדמות

ליהודים הצליח בסופו של דבר לגלגל עסקה שהעשירה אותו. עיון בקופת הכונס היוז מגלה שבין השנים 1923 ועד 1929, קיבל עורך הדין הערבי כאלף לירות מצריות – סכום עתק באותם ימים כשרק לשם השוואה, בית בתל אביב נמכר באותה תקופה בפחות מעשרים לירות – מקופת הכונס, בשל המשפטים שאותם ניהל נגד יורשי תיאן. משפטים שלכונס הבריטי ולהרדצ״א היה כמובן אינטרס שיסתיימו כפי שהסתיימו. גם בהמשך, לאחר שאדמות ואדי אל חווארת נרשמו כדין בטאבו על שם הקרן הקיימת, המשיך עבד אל האדי להיות מעורב בהסכמים לפינוי האריסים מהאדמות. תהליך שנמשך שנים, עד סמוך למלחמת השחרור. גם כאן, למרות שהוא זה שייצג את האריסים, אין ספק שלא עשה זאת בהתנדבות ולשם שמים.

עם סיום המכירה הפומבית הסתיים כאמור חלקו של הרדצ״א ברכישת עמק חפר. אדמות שהוא מעולם לא רצה לרכוש אותן לעצמו, אבל ידע שבלעדיהן לא יוכל להשיג את המטרה האמיתית שלו: קברי הסנהדרין בירושלים.

פרק 6

גאולת קברי הסנהדרין

"וכ יהיה אם אחד מגדולי עשירי אחינו שבגולה יקנה על שמו את המערה הזאת ויקדישיה הקדש עולם לעדת היהודים בירושלים ובאחוזה הגדולה שבסביבה תוקם שכונה מיוחדת לאחינו..." כתב בתחילת המאה הקודמת אברהם משה לונץ, עיתונאי וחוקר ארץ ישראל במאמר שבו תיאר בפרוטרוט את המערה שהערבים מכנים "קברי השופטים" ומבקרים ונוסעים שהגיעו לירושלים עוד לפני מאות שנים, זיהו אותה כמקום שבו קבורים 71 זקני הסנהדרין מימי בית שני. ***"אז נהיה בטוחים בטהרת המקום וקדושתו,"*** כתב עוד, ***"ועוד תהיה לאחינו יושבי העיר האפשרות ללכת להשתטח על קברי הקדושים האלו בלי כל מגור ובלי פחד... והקונה והמיסד יעשה בזה דבר רב הערך שתועלתו כפולה לגאולת עתיקות ארצנו הקדושה והרחבת יישוב עיר קדשינו."***

"עשירי אחינו שבגולה" כפי שקרא להם החוקר לונץ, לא הרימו את הכפפה. ולא רק הם. בשנת 1912 הוקמה בירושלים "החברה להחזקת המקומות ההיסטוריים בארץ ישראל", שבין חבריה היו גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק והרב דוד ילין, ששמה לה למטרה לרכוש את המקומות הקדושים ליהדות, ביניהם גם את קברי הסנהדרין. גם הפעם נעשתה פנייה לנדבנים ולעשירים אך גם הפעם לא נמצא גואל לקברים ההיסטוריים.

קברי הסנהדרין. תצלום מתחילת המאה העשרים

כשהוקמה אותה חברה להחזקת המקומות ההיסטוריים, היה כבר אדם אחד שגמר אומר בלבו להעביר את המקום הקדוש הזה לרשות העם היהודי. הוא לא היה נדבן גדול, לא עשיר מופלג ומאחוריו לא עמדו ארגונים ציוניים משפיעים: הרב דוד צבי אריה, הרדצ"א, עורך דין תלמודי מירושלים, שהחל עוד בשנת 1910 לתכנן מהלכים כדי להעביר לבעלותו את קברי הסנהדרין, לאחר שגילה שרוב השטח המדובר נמצא בבעלותו של בנק פרוטיגר ומטופל בידי כונס הנכסים שמונה לאחר שהבנק פשט את הרגל.

בחודש יוני 1914, שנתיים לאחר שחזר מגלות במצרים לשם גורש כנתין איטלקי במהלך המלחמה בין תורכיה לאיטליה שהתנהלה בצפון אפריקה, הוא חתם כאמור על הסכם עם כונס הנכסים של הבנק ובו סוכם שכל נכסי הבנק בירושלים, כולל קברי הסנהדרין והשטחים סביבם, כמו גם נכסים נוספים של הבנק באיזור ירושלים ובמקומות אחרים (למעט אדמות ואדי אל חווארת, עמק חפר, שלגביו נחתם הסכם נפרד) יועברו לרשותו, נקיים מחובות ומשיעבודים, תמורת סכום של 200 אלף פרנק שישולמו לקופת הכונס ויועברו בהמשך לנושי הבנק על פי נוסחה שסוכמה בוועדת הנושים. את הכסף הזה, האמין שניאורסון, הוא יוכל לגייס מעסקה נוספת שעשה עם יהושע חנקין: קניית 40 אלף דונם בוואדי אל חווארת ומכירתם ליק"א. עסקה שתשאיר בידיו, בסופו של דבר סכום משמעותי שיסייע לו להשלים את החלום הגדול: קברי הסנהדרין. רכישת הזכויות

בשנת 1914, היא שאיפשרה להגיע להסכמה בין הצדדים על המכירה הפומבית של אדמות עמק חפר בשנת 1929, כפי שפורט בפרק הקודם.

וכך כתב אברהם לונץ לרב שניאורסון בתחילת 1915, לאחר שנודע לו על ההסכם עם כונס הנכסים של הבנק: ***"שמחתי לשמוע כי אחרי עמל כביר וטורח רב זכית לירות אבן פנה ליסוד מפעל כביר ורב הערך שעוד לפני רבות בשנים עמלו בו בני הישוב הראשונים ולא עלה בידם... בפרט גדול ונכבד חשיבות הדבר בזמנינו בעת שכל העמים והלאומים השונים לוטשים עיניהם לרכוש להם אחוזות ומערות עתיקות שיש להם איזה יחס לקדמוניות הארץ ומידם אי אפשר עוד להציל... תהי פעולתך הכבירה... לתהילה ולברכה בקרב עם ישראל לדוד דור..."*** סיים אברהם לונץ את מכתבו.

הדברים שכותב לונץ מגדירים היטב ובמדויק את מטרותיו של הרדצ"א. אף שבאותם ימים הוא התפרנס, בין השאר, מעסקי מקרקעין, הפעם הוא ראה לנגד עיניו את גאולת המקום הקדוש בטרם יניחו עליו אחרים, גויים, את ידם, ואז הוא יאבד לנצח לעם ישראל. המטרה הייתה לקנות את הנכס מידי הבנק ולמכור אותו בהמשך לאחד הגופים הלאומיים, שיחזיק בו ולא ייתן שמקום כל כך קדוש וחשוב יעבור לידיים זרות. זו הייתה מטרתו מהרגע הראשון שבו שמע שכונס הבנק אוחז בידיו את הנכס.

ההסכם עם הכונס נחתם ביוני 1914, אבל כפי שפורט בפרקים הקודמים, יחלפו יותר מ־20 שנה ולא מעט עיכובים ומאבקים משפטיים עד שקברי הסנהדרין יעברו בשלמותם לבעלותו. בהמשך, אכן נמכר הנכס למדינת ישראל, אבל כשזה קרה, הרדצ"א כבר לא היה בין החיים. גם הכסף שהוא קיווה לקבל ממכירת אדמות ואדי אל חווארת ליק"א לא הגיע. שוב בשל המלחמה וההתנגדויות שהגישו יורשי בשארה תיאן וחלפן הכספים הצרפתי הנרי אסטרנז'ן. גם לאחר שנפתרו הבעיות והקרקע הועברה כדין לקרן הקיימת, הוא עדיין חיכה לקבל את כספו. כשזה לא הגיע, הוא נקלע למצוקה כספית. הוא הוציא סכומי כסף גדולים למימון המאבק המשפטי, ובנוסף, קנה במשך השנים חלקים מהנכס שהיו בבעלות של אחרים, כולל שטח קטן שהיה בבעלות הממשלה התורכית, שכן הבעלים החוקיים מת מבלי שהותיר אחריו יורש. בהמשך הוא החל למכור חלקים מהנכסים שברשותו, אבל על קברי הסנהדרין סירב לוותר. גם כשהוצעו לו סכומי כסף נכבדים מצד גורמים שונים. בעיקר נוצרים. על השטח שהיה ברשותו רבצה משכנתא שהעיקה גם היא, אבל הוא התעקש להעביר את קברי הסנהדרין רק לנציגים הרשמיים של היישוב היהודי.

לבד מהעיכובים שנגרמו כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה, המעבר משלטון האימפריה העותמאנית למנדט הבריטי והקשיים המשפטיים שבדרך, היו עוד כמה מכשולים משמעותיים. ההסכם שחתם הרדצ"א עם הכונס ארנסט באומרט – זה המתייחס לנכסי הבנק בירושלים – והתבסס על זכרון הדברים שנחתם שנה קודם

לכן עם הכונס הקודם סראפיון מוראד, הגדיר במדויק את אופן רכישת הנכסים: רק לאחר שהרדצ"א יקבל לידיו את הנכס, כל נכס בנפרד, נקי מכול חוב, שיעבוד או משכנתא, הוא יעביר סכום מסוים לקופת הכונס, סכום שמתאים לשוויו של אותו הנכס. לא כל אלה שהיו חייבים כספים לבנק פרוטיגר ונכסיהם שועבדו לטובת הבנק, היו מוכנים, כעבור לא מעט שנים, להשלים עם אובדן הנכסים.

אחד מהם היה יוסף נבון, בן למשפחה ירושלמית שחיה בעיר שנים רבות. איש ציבור ואיש עסקים שהתחיל את הקריירה העסקית שלו כפקיד בבנק פרוטיגר ובהמשך היה שותף בלא מעט עסקות נדל"ן ועסקות אחרות, שהגדולה שבהן הייתה רכישת מניות וזיכיון של קו הרכבת מיפו לירושלים. העסקה הזו, בנוסף לעסקות מקרקעין מפסידות – בעיקר בשל החוק התורכי החדש שאסר על יהודים לקנות קרקעות ולהקים שכונות חדשות – סיבך את הבנק וקירב אותו לידי פשיטת רגל. יוסף נבון היה ככול הנראה בעל החוב הגדול ביותר של הבנק.

עוד קודם שהבנק פשט את הרגל, נפגשו ב־1894 בפריס האדונים נבון ופאבר, חתנו של פרוטיגר שטיפל בשלב מסוים בהסדרי החוב של הבנק, כדי להגיע להסדרים בנוגע לחובו של נבון, שפשט אף הוא את הרגל ונמלט מארץ ישראל לפריס. במסגרת ההסדר עליו חתמו השניים, ויתר נבון על מניות חברת הרכבת שהיו ברשותו, מניות שנמכרו בהמשך לאיש עסקים צרפתי, ובנק פרוטיגר, מצדו, ויתר על חלק גדול מחובו של נבון. בנוסף, לאחר שנותר חוב לא מסולק לבנק בסכום של 10,000 פרנק זהב, ויתר נבון לטובת הבנק על כמה נכסים שהיו בבעלותו בירושלים, ביניהם שטח האדמה ברחוב יפו שעליו עמד ביתו (את הבית המפואר שתוכנן על ידי האדריכל הגרמני המפורסם קונראד שיק, קנה נבון מידידו יוהאנס פרוטיגר, בימים טובים יותר), שטח אדמה בסנהדריה ועוד כמה נכסים קטנים.

מאז שנחתם ההסכם בפריס, התהפך העולם כמה פעמים: הבנק פשט את הרגל, כונס נכסים ראשון מת וכונס אחר תפס את מקומו, מלחמת עולם פרצה ונמשכה ארבע שנים, אימפריות התמוטטו ופינו את מקומן לאחרות, וכונס חדש, ריצ'ארד היוז הבריטי, מונה להמשיך לנהל את פשיטת הרגל. כשביקשו שניאורסון והכונס הבריטי להמשיך ולממש את הנכסים מפשיטת הרגל של הבנק, קם אותו יוסף ביי נבון ממקום מושבו בפריס ובלונדון (את התואר ביי, תואר אצולה של האימפריה העותמאנית הוא קיבל מידיו של הסולטאן התורכי בשל פעילותו להקמת קו הרכבת מיפו לירושלים) והודיע שהוא מתכחש לחובותיו ולהסכם שחתם בשעתו עם חתנו של פרוטיגר, והחל להתכתב עם הכונס הבריטי. כך למשל, בשנת 1922, לאחר שבית המשפט הכיר בהסכמים שחתם שניאורסון עם כונס הנכסים הגרמני של הבנק, כתב נבון לכונס הבריטי: "שמעתי שהאיש שקנה את פשיטת הרגל של בנק פרוטיגר, שניאורסון, הוא איש נחמד מאד ואני אשמח להגיע להסדר אתו..."

מכתבו של נבון בא בהמשך לפנייה של הכונס היוז אליו, שבה בישר לו שוב

דבר
עתון פועלי ארץ ישראל

מודעה
מהנהלת ההוצאה לפועל ירושלים

מודעה מטעם ההוצאה לפועל על מכירת ביתו של יוסף נבון בירושלים. פורסמה בעיתון דבר בחודש מאי 1932

על החוב שרשום בספרי הבנק. נבון המשיך בעקשנות להכחיש כל חוב. בהמשך להתכתבות נתן הכונס הבריטי ייפוי כוח לזלמן שניאורסון, בנו של הרדצ"א, לנסוע ללונדון ולנסות לפתור את הבעיה. פעמיים נסע זלמן שניאורסון ללונדון ופעמיים חזר משם בידיים ריקות.

לאחר שלא נמצא כל פתרון מוסכם, הוחלט לאחר תיאום בין הכונס היוז לשניאורסון, לפנות להוצאה לפועל ולהוציא את ביתו של נבון למכירה פומבית, כדי לכסות את חובו לקופת כונס הנכסים. נבון הגיב במכתב תקיף מפריס ובו

אזהרה שכל מי שיקנה את הנכסים שיוצאו למכירה באמצעות ההוצאה לפועל, מסכן את כספו.

בשנת 1934 נפטר נבון בפריס. מאז שברח מהארץ והשאיר את אשתו במעמד של עגונה, הוא לא חזר לארץ ישראל. יורשיו החליטו שלא להמשיך בניסיונות להציל את נכסיו ובשנת 1935 חתמו על הסכם שביטל את כל התביעות שהיו להם נגד הכונס ונגד הרב שניאורסון.

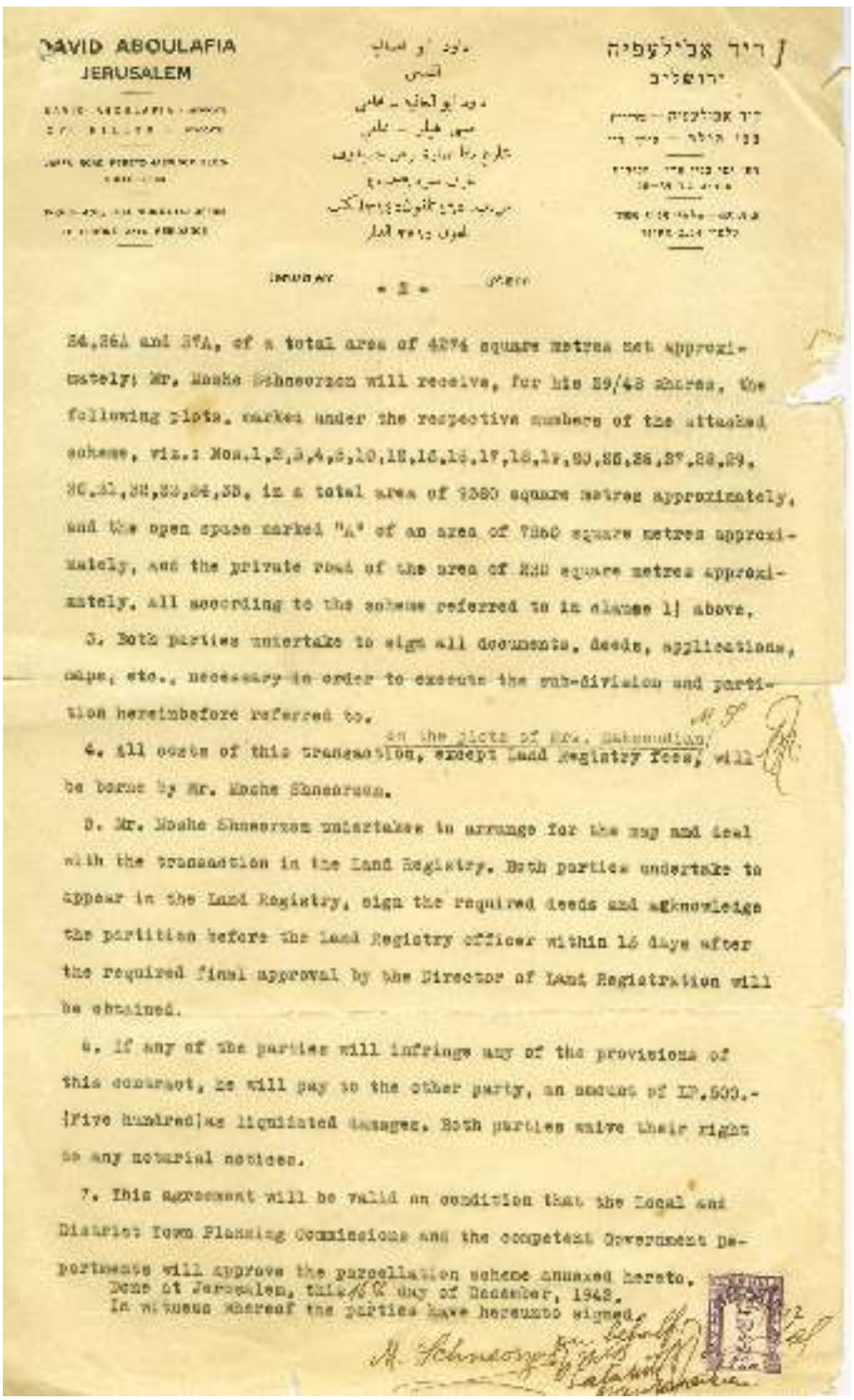
המחלוקת המשפטית הסתיימה, אבל גם לאחר שנים המשיכו יורשיו של יוסף נבון לראות בהרדצ"א את מי שגזל את נכסיו של אביהם. חלקם לא היו מודעים כלל להליכי פשיטת הרגל שהיו בשנות התשעים של המאה הקודמת והיו בטוחים שלאביהם רכוש רב בארץ ישראל. התחושות הקשות האלו ימשיכו להשפיע על יחסי שתי המשפחות גם בעתיד, כפי שנראה בהמשך.

יוסף נבון לא היה היחיד שעמד בדרכו של הרדצ"א לממש את חזונו. מכשול נוסף התגלה בדמותו של כומר ארמני, אגופ מקסאודיאן שמו, שהתגורר במאה ה־19 בביירות. בשנת 1880 קנה הכומר הארמני – שבדומה להרדצ"א רצה להיות הבעלים של השטח מסיבות דתיות והיסטוריות – כ־20 אחוזים משטח קברי הסנהדרין, שכלל בסך הכול כ־25 אלף מטרים רבועים (המספר המדויק שרכש הכומר הארמני היה 9 חלקי 48 מהשטח. באותם ימים חושבו השטחים בשיטה בקיראט – מידה יחסית לשלם שהוא 24 קיראט. כל שטח חולק ל־24 קיראט, ואחוזי הבעלות נקבעו על פי המספר הזה).

במשך שנים ניסה שניאורסון לקנות את הנכס שהחזיק הכומר הארמני, אך נדחה שוב ושוב. בשנת 1920, זמן קצר לפני מותו, העביר הכומר את הנכס שברשותו לבתו סטניק מקסאודיאן שהסכימה בהמשך להגיע להסדר. וכך, בשנת 1942 נחתם הסכם בתיווכו של עורך הדין הירושלמי דוד אבולעפיה, שייצג את משה שניאורסון, בנו של הרדצ"א, ובשנת 1944 נרשם השטח כולו על שמו של הרב שניאורסון.

עוד לפני שסיים לרכוש את חלקו של הכומר, החל הרב שניאורסון לנסות ולעניין אישים שונים בקניית קברי הסנהדרין. אחת הפניות הייתה לאדמו"ר השישי של חב"ד, יוסף יצחק שניאורסון, הריי"צ, שביקר בארץ ישראל ובאלכסנדריה בשנת 1929 ואף נפגש עם הרדצ"א ועם שני בניו, זלמן ומשה. הריי"צ, שהתבקש לסייע במציאת רוכשים לאתר הקדוש, השיב בשנת 1930 בשלילה ונימק זאת בעומס הרב המוטל עליו, אבל הציע לפנות לקרוב משפחה שלו שיוכל לעזור. פנייה נוספת הייתה לרב פרופסור שמחה אסף, לימים רקטור האוניברסיטה העברית בירושלים ושופט בית המשפט העליון משנת 1948, אותו הכיר במהלך משפטי בנין שעליהם יפורט בהמשך. גם הפנייה הזו, שלוותה במכתב שבו פירט הרב שניאורסון את כל גלגולי עסקת קברי הסנהדרין משנת 1910, לא סייעה.

פנייה נוספת הייתה לברון רוטשילד. הפונה הפעם היה לא אחר מאשר הרב

DAVID ABOULAFIA
JERUSALEM

דויד אבולעפיה
ירושלים

- 2 -

84,264 and 37A, of a total area of 4274 square metres net approximately; Mr. Moshe Schneerson will receive, for his 39/48 shares, the following plots, marked under the respective numbers of the attached scheme, viz.: Nos.1,2,3,4,8,10,15,16,16,17,18,19,20,25,26,27,28,29, 30,31,32,33,34,35, in a total area of 3380 square metres approximately, and the open space marked "A" of an area of 7360 square metres approximately, and the private road of the area of 830 square metres approximately, all according to the scheme referred to in clause 1) above.

3. Both parties undertake to sign all documents, deeds, applications, maps, etc., necessary in order to execute the sub-division and partition hereinbefore referred to.

4. All costs of this transaction, except Land Registry fees, will on the plots of Mrs. Schneerson
be borne by Mr. Moshe Schneerson.

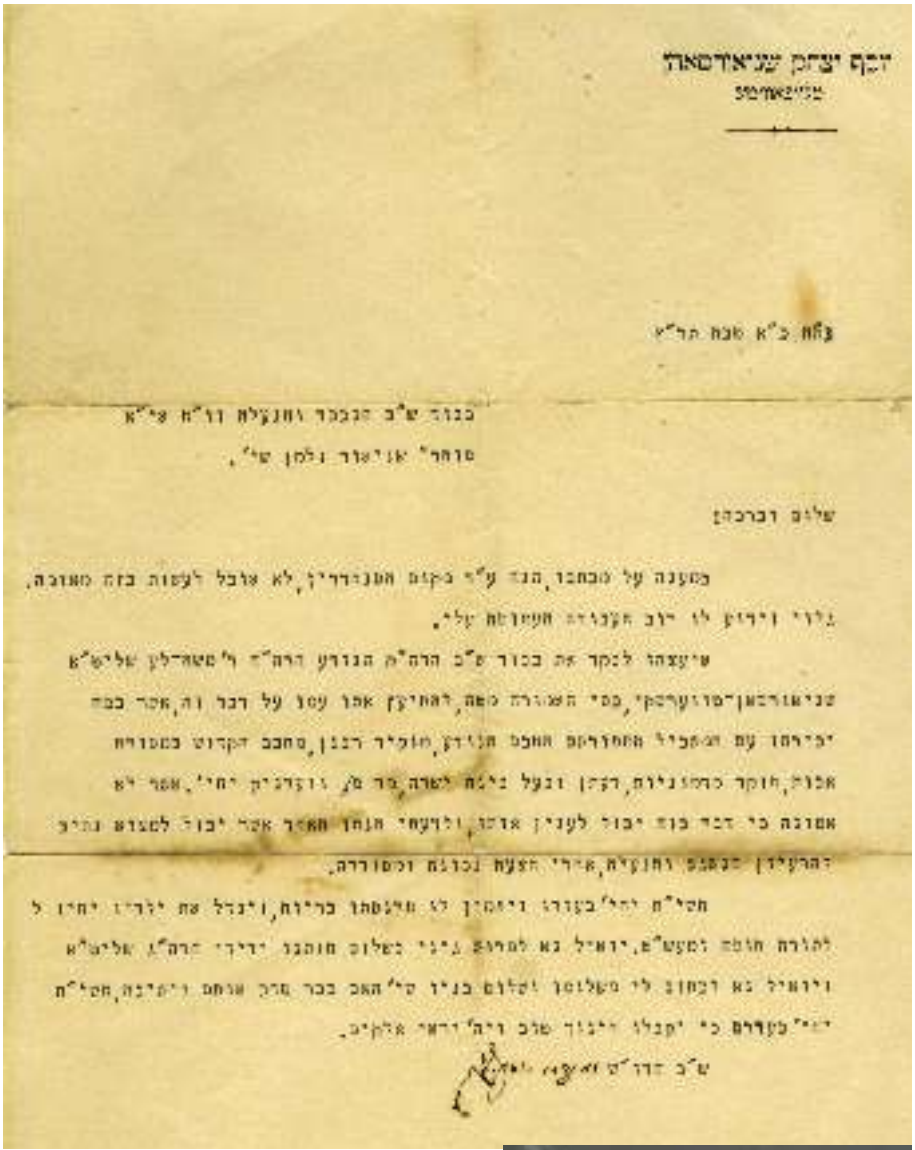
5. Mr. Moshe Schneerson undertakes to arrange for the map and deal with the transaction in the Land Registry. Both parties undertake to appear in the Land Registry, sign the required deeds and acknowledge the partition before the Land Registry officer within 15 days after the required final approval by the Director of Land Registration will be obtained.

6. If any of the parties will infringe any of the provisions of this contract, he will pay to the other party, an amount of LP.500.- [five hundred] as liquidated damages. Both parties waive their right to any notarial notices.

7. This agreement will be valid on condition that the Local and District Town Planning Commissions and the competent Government departments will approve the parcellation scheme annexed hereto.

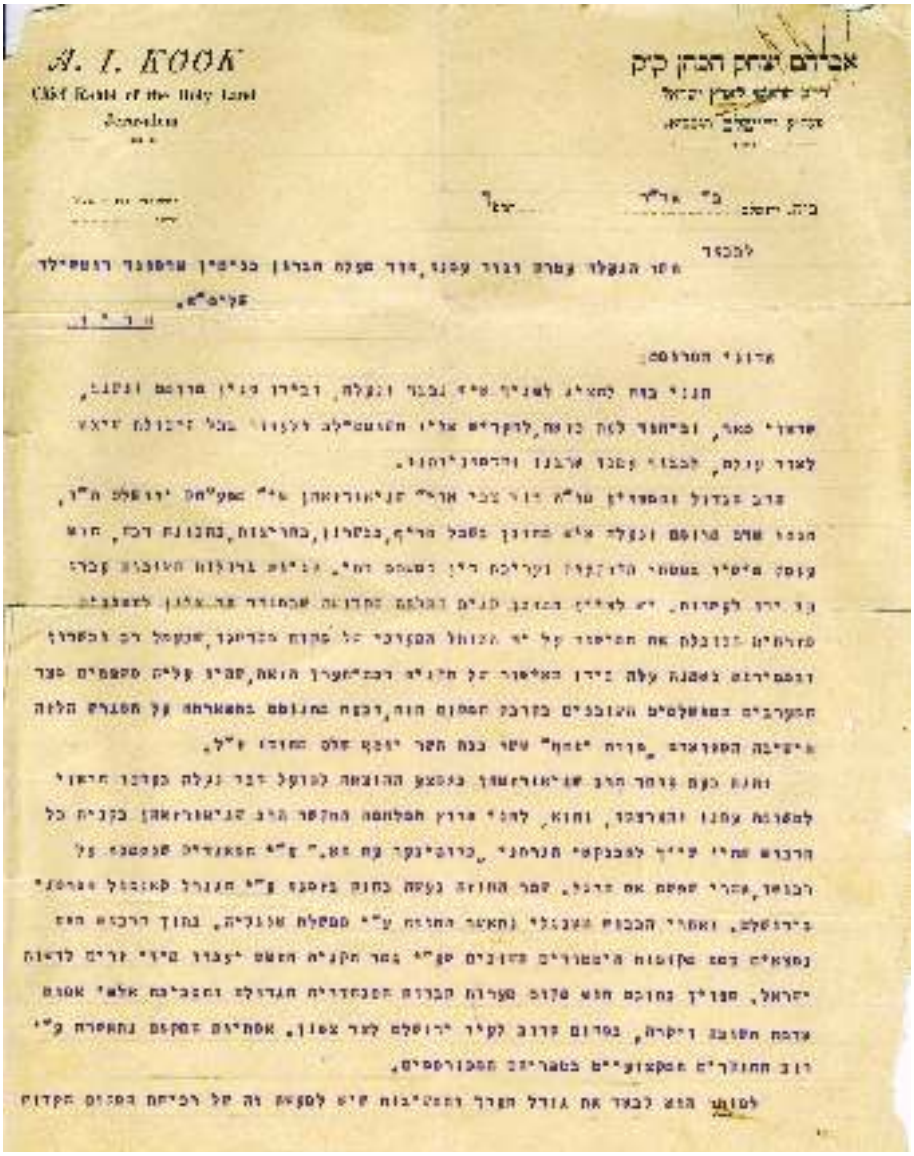
Done at Jerusalem, this 8th day of December, 1948.
In witness whereof the parties have hereunto signed.

הסכם בין הרדצ"א לבין סטניק מקסאודיאן למכירת השטח שרכש אביה, הכומר הארמני אגופ מקסאודיאן בסנהדריה. את ההסכם הכין עו"ד דוד אבולעפיה

מכתבו של אדמו"ר הריי"צ (מימין) בתשובה לזלמן שניאורסון, בנו של הרדצ"א, שביקש את עזרתו בשמירה על קברי הסנהדרין

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשי לארץ ישראל בפנייה לברון רוטשילד בבקשה שיסייע לרכישת המקום הקדוש - קברי הסנהדרין

קוק, הרב הראשי לארץ ישראל, שכתב לברון רוטשילד עוד בשנת 1924, וביקש שיסייע לרכישת המקום הקדוש, מחשש שעקב מצוקה כספית יעבור הנכס החשוב הזה לידיים זרות: ***"ובזמנינו זה, שכל העמים והלאומים השונים לוטשים עיניהם לרכוש להם אחוזות ומערות עתיקות שיש להם יחס לקדמוניות הארץ, וכמעט לא נשאר לפנינו עוד מה להציל מידיהם וזהו השריד היחידי מכל מקומותינו הקדושים שבידי זרים שאפשר עוד לרבוש אותו אלינו ולהצמיתו בידי ישראל... והיות שזמן הפרעון כפי החוזה חל להיות בקרוב ועלולה היא***

כל המכירה להבטל בהפסד הכספים המשוקעים בדבר אם לא ישולם בזמנו חס וחלילה...״

״ולכן, אדון שר מרומם אבי הישוב הישראלי בארץ הקודש,״ סיים הרב קוק את הפנייה לברון רוטשילד, ***״קום נא כי זה היום, אשר לך הגאולה לבוא ולגאול את מקומנו הקדוש וההסתורי, קברות אבותינו חכמי הסנהדריה מידי זרים שהחזיקו בהם...״***

המכתב הנרגש והכותב המכובד לא פתחו ככל הנראה את ליבו וכיסו של הברון. הבעיה לא נפתרה ורוכש - אין.

גם מנחם אוסישקין, יו״ר הקרן הקיימת, התבקש לעזור, כפי שעולה ממכתבו של פרופסור דוד ילין, שפנה אליו בשנת 1939 וביקש שהקרן הקיימת תרכוש את הקברים ואת השטחים שמסביב להם. אוסישקין השיב לפרופסור ילין שהוא מוכן לקנות את קברי הסנהדרין ״אם המחיר לא יהיה מופרז...״, אבל אין לו כוונה לקנות שטחים נוספים שמסביב לחלקת הקבר. למרות המצוקה הכספית הקשה שבה היה נתון, הרדצ״א השיב בשלילה להצעה. לנגד עיניו היה המקרה של קבר רחל הסמוך לבית לחם, שהוחזק אמנם בידי יהודים, בעקבות פעילותו של משה מונטיפיורי שאף תרם רבות לשיפוץ המקום, אבל מכיוון שהשטחים שמסביב לקבר נותרו בידי הערבים תושבי האיזור, הם סרבו להתיר ליהודים להגיע למקום. הרב שניאורסון חשש שזה יהיה המצב גם בקברי הסנהדרין אם לא יוחזק כל השטח בידי יהודים.

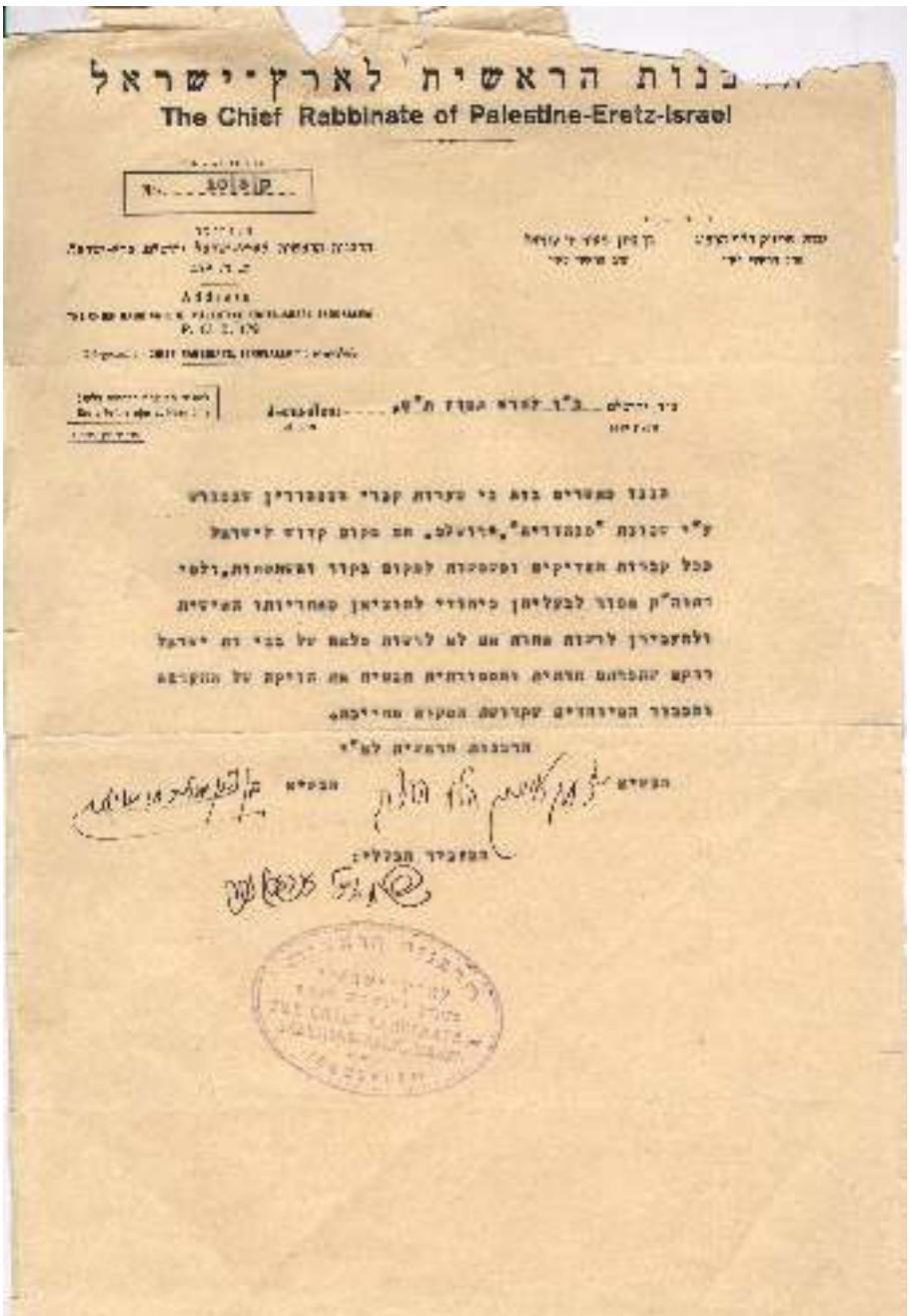
בכל אותן שנים, על אף המצוקה הכספית שבה היה נתון, הוא המשיך לראות בקברי הסנהדרין פיקדון יקר ערך שהופקד בידיו והוא חייב למסור אותו הלאה, אך ורק לגוף יהודי רשמי.

במקביל לניסיונות המכירה לרוטשילד ולאוסישקין, נרתמו גם רבנים בארץ ישראל. הם הטילו איסור על מכירת קברי הסנהדרין לזרים ופירסמו קול קורא לסייע ברכישת המקום. גם הרבנות הראשית פירסמה בשנת 1940 איסור מוחלט

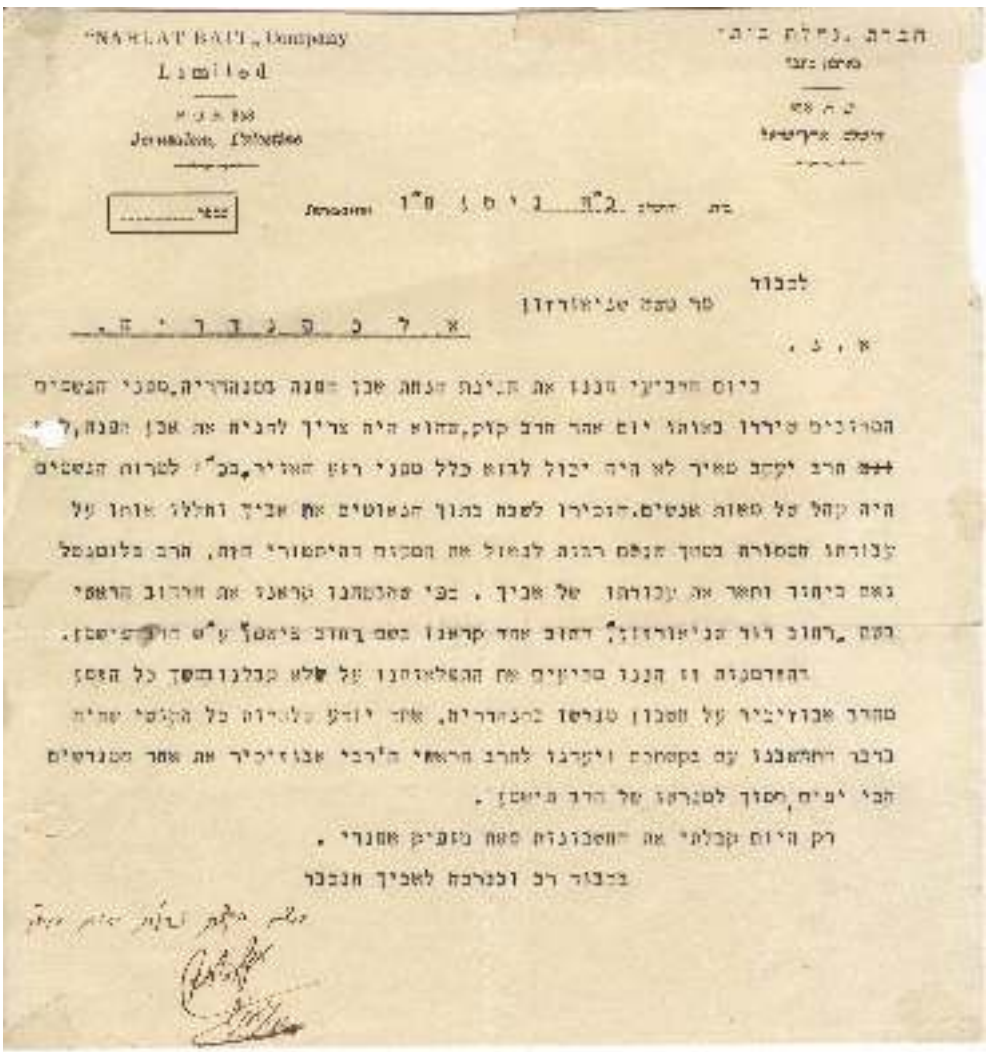

הרב שמחה אסף (מימין), ופרופסור דוד ילין, שפנו לסייע ברכישת קברי הסנהדרין

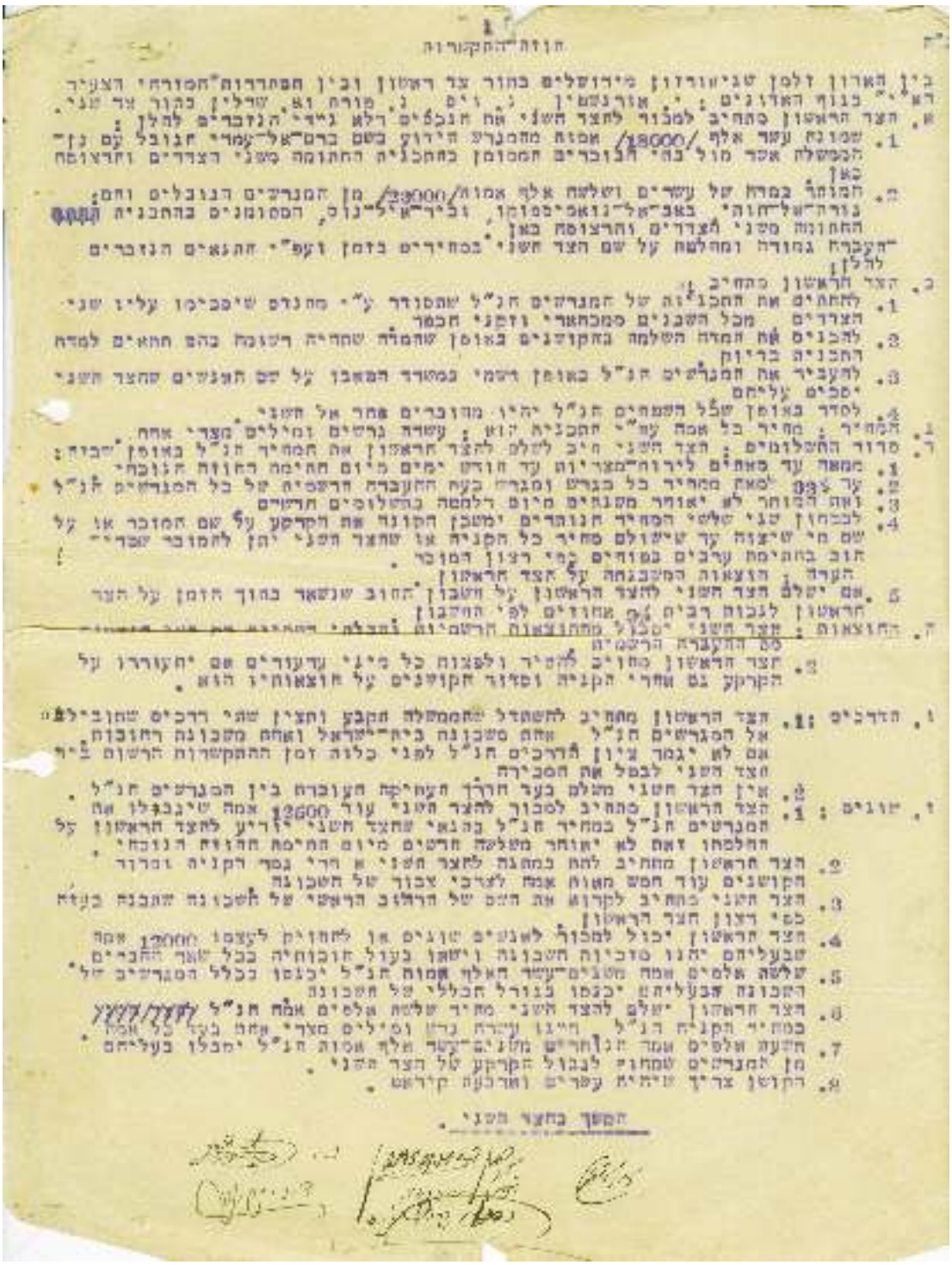
להוציא את המקום מרשות ישראל: ***"אסור לבעליהן כיהודי להוציאן מאחריותו האישית ולהעבירן לרשות אחרת אם לא לרשות מלאה של בני דת ישראל דוקא, שהכרתם הדתית והמסורתית תבטיח את הזיקה של ההערצה והכבוד המיוחדים שקדושת המקום מחייבת."*** נכתב באיסור עליו חתום גם הרב יצחק הרצוג.

הרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל אוסרים להוציא את קברי הסנהדרין מרשות ישראל

עוד קודם לניסיונות למכור את הפיקדון היקר שהופקד בידיו – קברי הסנהדרין, החל הרדצ"א לממש חלק מהנכסים שהיו כבר בידיו בסמוך למערות הקברים. בשנת 1923 חתם בנו, זלמן, (הרדצ"א היה באותו זמן באלכסנדריה) על הסכם מכירה עם אגודת "נחלת בית" של המזרחי הצעיר, שייעדה את המקום להקמת שכונה חדשה בירושלים: שכונת סנהדריה. החוזה שנחתם בין זלמן שניאורסון לראשי אגודה, מפרט את השטחים, המחירים והתנאים. בנוסף לכול אלה, יש בהסכם עוד שני סעיפים מעניינים: הראשון, התחייבות של הצד המוכר, משפחת שניאורסון, לתת לאגודה, ללא תמורה כספית עוד שטח של 500 אמה לצורך הקמת מבנה ציבור, והשני, התחייבות של הצד הקונה, אגודת "נחלת בית", לקרוא

חברי הנהלת "נחלת בית" מדווחים למשה שניאורסון על טקס הנחת אבן הפינה בסנהדריה ומוסיפים: "כפי שהבטחנו, קראנו את הרחוב הראשי בשם 'רחוב דוד שניאורזון'"

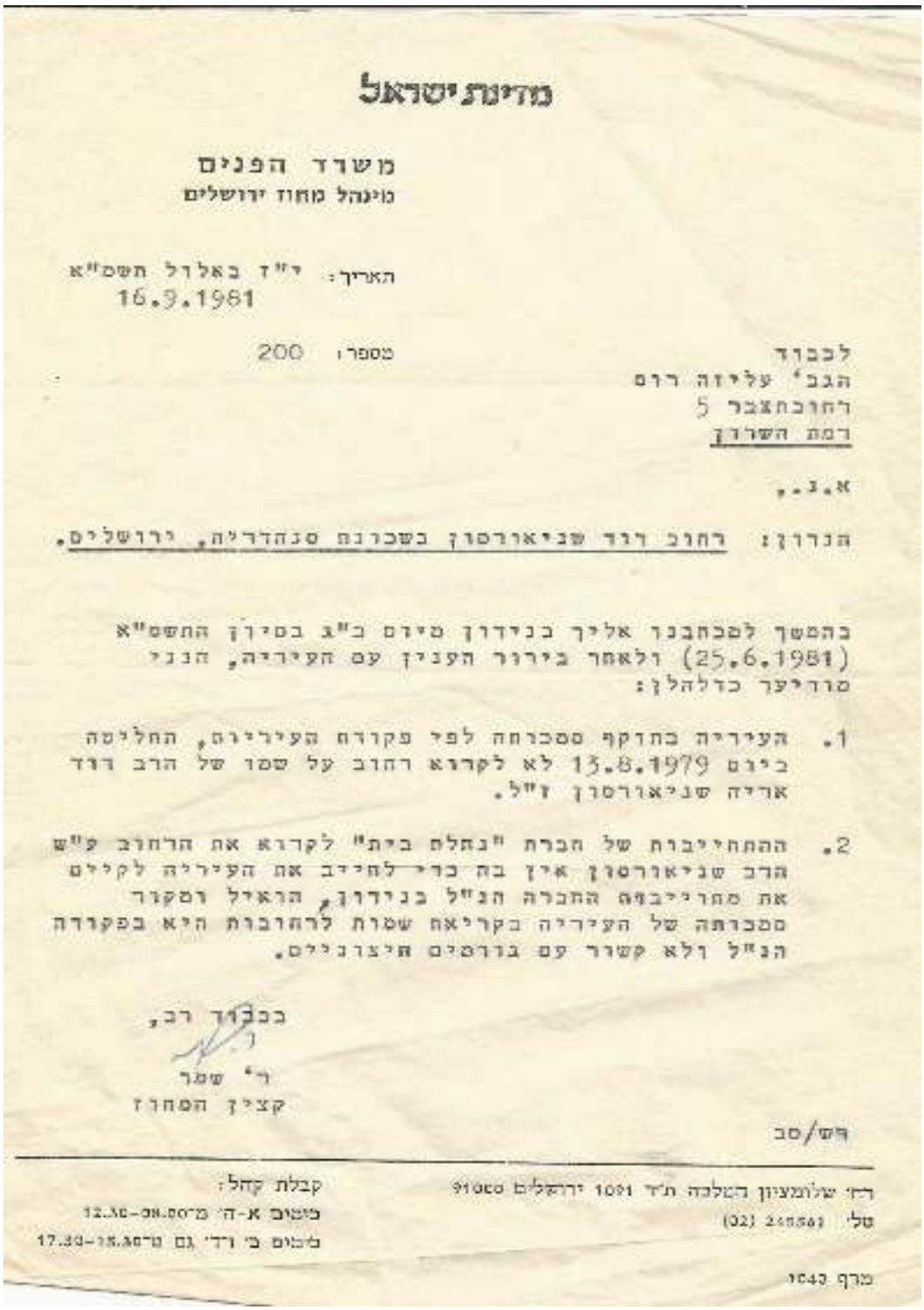
ההסכם בין חברת "נחלת בית" לבין זלמן שניאורסון למכירת האדמות ששימשו להקמת שכונת סנהדריה: סעיף ז' 3 – התחייבות לקרוא לרחוב הראשי בשכונה כפי רצון הצד הראשון...

את הרחוב הראשי של השכונה שתוקם על שמו של דוד שניאורסון. האגודה שילמה לשניאורסון 3,885 לירות מצריות תמורת הקרקע להקמת השכונה, לאחר ניכוי התרומה.

שלוש שנים לאחר מכן הונחה אבן הפינה לשכונת סנהדריה. וכך תיאר את האירוע הרב יצחק אורנשטיין, מראשי "נחלת בית" במכתב שנשלח למשה שניאורסון באלכסנדריה: ***"ביום רביעי האחרון חגגנו את חגיגת הנחת אבן הפינה בסנהדריה... למרות הגשמים היה קהל של מאות אנשים. הזכירו לשבח בתוך הנאומים את אביך והללו אותו על עבודתו המסורה במשך שנים רבות לגאול את המקום ההיסטורי הזה. הרב בלומנטל נאם ביחוד ותאר את עבודתו של אביך. כפי שהבטחנו, קראנו את הרחוב הראשי 'רחוב דוד שניאורסון'. רחוב אחר קראנו בשם 'רחוב פישמן' על שם הרב פישמן..."***

שנים חלפו מאז. השכונה הקטנה גדלה והתפתחה. רחובות נוספו לצד גנים ומוסדות ציבור. רק דבר אחד נעלם עם השנים: שמו של דוד שניאורסון על הרחוב הראשי של השכונה. כיום, על הרחוב הראשי בשכונה מתנוסס שמו של הרב משה בלוי, מראשי אגודת ישראל. לימים, כשפנו צאצאיו של הרדצ"א לעיריית ירושלים בבקשה לקיים את ההתחייבות שניתנה לפני עשרות שנים, תשובת העירייה שהתקבלה ב־1981 הייתה "ההתחייבות של 'נחלת בית' לקרוא את הרחוב על שם הרב שניאורסון, אין בה כדי לחייב את העירייה לקיים את מחוייבות החברה הנ"ל..." בקשת המשפחה לקרוא רחוב על שמו של הרב שניאורסון נדחתה על ידי ועדת השמות של עיריית ירושלים. כעבור שנים פנו צאצאי הרב לשר המשפטים שמעון שטרית והציגו בפניו את הדברים. תשובת השר שטרית הייתה אמפטית וכללה הבטחה מעורפלת לבדוק אם אפשר לתקן את העוול. צאצאיו של שניאורסון מאמינים שידו של אליהו אלישר, נכדו של יוסף נבון, ממלא מקום ראש עיריית ירושלים וחבר כנסת באותם ימים, הייתה מעורבת בהחלטה שלא לקרוא שם רחוב על שמו של הרב, וזאת על רקע הקרע בין שתי המשפחות והעובדה שצאצאיו של נבון לא היו מודעים להליכי פשיטת הרגל ולהסדרים שנעשו בשנת 1894 עם בנק פרוטיגר. כאמור, רק בשנת 2014 החליטו בעיריית ירושלים לתקן חלקית את העוול המתמשך ולקרוא רחוב בשכונת רמות פולין החרדית על שמו של הרדצ"א.

הרב שניאורסון המשיך להחזיק בפיקדון קברי הסנהדרין עד יומו האחרון, ביוני 1948 ולא היסס כל אותן שנים לדחות הצעות למכור את מערת הקברים לגורמים זרים שהציעו לו סכומי כסף משמעותיים. רק לאחר מותו, בשנת 1950, עקב המצוקה הכספית הקשה שהמשיכה להעיק על המשפחה, מכר בנו, משה שניאורסון את איזור קברי הסנהדרין לעיריית ירושלים, במחיר 1.5 לירות למטר, וקיבל תמורת הנכס כ־4,000 לירות בתשלומים שנפרשו על פני שנים. מחיר נמוך עשרות מונים מהכספים שהושקעו במשך כמעט ארבעה עשורים כדי לקנות

מדינת ישראל

משרד הפנים
מינהל מחוז ירושלים

התאריך: י"ז באלול תשמ"א
16.9.1981

מספר: 200

לכבוד
הגב' עליזה רום
רחובותצבר 5
רמת השרון

א.נ.,

הנדון: רחוב דוד שניאורסון בשכונת סנהדריה, ירושלים.

בהמשך לפגישתנו אליך בנידון מיום כ"ג בסיון התשמ"א (25.6.1981) ולאחר בירור הענין עם העיריה, הנני מודיעך כדלהלן:

1. העיריה בתוקף סמכותה לפי פקודת העיריות, החליטה ביום 13.8.1979 לא לקרוא רחוב על שמו של הרב דוד אריה שניאורסון ז"ל.

2. ההתחייבות של חברת "נחלת בית" לקרוא את הרחוב ע"ש הרב שניאורסון אין בה כדי לחייב את העיריה לקיים את התחייבות החברה הנ"ל בנידון, הואיל ומקור סמכותה של העיריה בקריאת שמות לרחובות היא בפקודה הנ"ל ולא קשור עם גורמים חיצוניים.

בכבוד רב,

ר' שמר
קצין המחוז

רש/סב

רח' שלומציון המלכה ת"ד 1081 ירושלים 91080
טל: (02) 246561

קבלת קהל:
ביטוח א-ה: מ־8.30-12.30
לימוים ב' ו־ד' גם מ־15.30-17.30

מרס 1040

משרד הפנים עונה בספטמבר 1981 לפנייתה של עליזה רום: "ההתחייבות של 'נחלת בית' לקרוא את הרחוב ע"ש הרב שניאורסון אין בה כדי לחייב את העיריה"

את המקום ולהמשיך ולהחזיק בו. שנה לאחר מכן הוא הציע לעיריית ירושלים לקנות שטח נוסף שהיה בבעלות המשפחה, 2,380 מטרים רבועים, הצמודים לגן, והפעם במחיר של 2.250 לירות למטר. גם השטח הזה צורף בהמשך לגן העירוני סנהדריה, הגן שסביב למערת קברי הסנהדרין.

כיום מערת קברי הסנהדרין לא מזכירה ולו אף במעט את אחד המקומות שאמורים להיות הקדושים ביותר של העם היהודי. מקום שמחבר את ירושלים עם עברה שלפני אלפיים שנה. סביב מערת הקבר הוקם אמנם גן ציבורי, ניטעו עצים, אבל האתר עצמו מוזנח, מלוכלך, אולי בשל מחלוקת בין עיריית ירושלים לבין רשות העתיקות ומשרד הדתות בשאלת האחריות על המקום. ויכול להיות שהתשובה היא בשינויים הרבים שעברו על המדינה מאז 1967.

בעבר לא היו במדינת ישראל מקומות קדושים רבים. העיניים והלב נישאו אמנם כבר אז למערת המכפלה, לקבר רחל, להר הבית וכמובן לכותל המערבי, אבל כל אלה היו רחוקים. בארץ אויב ומאחורי חומות וגדרות תיל. מערת קברי הסנהדרין, שחזיתה אף הונצחה בשנת 1958 על שטר כסף של חצי לירה, הייתה נגישה וקרובה. קשר עם העבר הרחוק שניתן היה לראות ולגעת בו. לאחר מלחמת ששת הימים היו כבר מקומות קדושים רבים אחרים. מפורסמים יותר. קברי הסנהדרין נשכחו. כמו גם האיש שעמל כה רבות כדי להשאירם בחזקתו של העם היהודי, והיום גם אין במקום ולו אף שלט קטן שיספר על המקום ועל פועלו של האיש, הרדצ"א, ויגאל אותו מאלמוניות ומשכחה.

אבל משהו בכל זאת קרה. בספטמבר 2014, מאה שנה לאחר ההסכם עם הכונס הגרמני באומרט שבו קנה הרדצ"א את קברי הסנהדרין, התכנסה ועדת השמות של עיריית ירושלים כדי לדון בבקשה לקרוא שם רחוב על שמו של הרב שניאורסון. לאחר שאימצה המלצות של שתי ועדות, ועדת אישים וועדה מייעצת, ששתיהן המליצו לאשר את הבקשה, החליטה ועדת השמות לאשר את הבקשה ולנסות ולאתר רחוב, עדיף בשכונת סנהדריה, שייקרא על שמו של הרדצ"א.

קודם להחלטה התרשמו חברי ועדת השמות מפועלו של הרב למען ירושלים, כפי שנכתב בטקסט הקצר שנלווה לבקשה: "בשנת 1910 נודע לרב דוד צבי אריה שניאורסון כי שטח איזור מערת קברי הסנהדרין עתיד להימכר על ידי הקונסול הגרמני שפעל ככונס נכסים והוא החל לפעול לרכישתה. לאחר משא ומתן נחתם חוזה בין הצדדים ביוני 1914. לאחר הקמת המדינה מכרה משפחתו את מתחם קברי הצדיקים. בחוזה המכירה היו שני סעיפים חשובים: 1. המוכר התחייב לתרום קרקע להקמת מבנה ציבור, 2. הקונה התחייב לקרוא לרחוב הראשי על פי רצון המוכר. ואכן הרחוב הראשי נקרא ע"ש הרב דוד שניאורסון שלימים שונה. בנוסף, רכש הרב שניאורסון את כל הנכסים של הבנק הגרמני פרוטיגר ועסק למעלה מעשרים שנה במימושם. רכש חלק מאדמות הווקאף 'אבו מדין' בעיר העתיקה ומכר את הקרקע לצורך הקמת ישיבת "פורת יוסף" וכן הייתה לו ולמשפחתו יד

במכירת אדמות נוה יעקב לאגודת כפר עברי."

באוקטובר 2015 קיבלו צאצאיו של הרדצ"א הודעה קצרה על ההחלטה ועל כך שוועדת השמות של עיריית ירושלים איתרה רחוב בשכונת רמות פולין, שכונה בעלת צביון דתי, שיתאים לקריאת רחוב על שמו.

רמות פולין רחוקה מסנהדריה, שם גם קבור הרדצ"א לצד אשתו, וצאצאיו היו רוצים, יותר מכל, להסיר את הלוט מעל שם רחוב בשכונת סנהדריה, השכונה שבליבה שוכנת מערת קברי הסנהדרין, אבל גם אם הרדצ"א לא יזכה לרחוב בסנהדריה, עבורם מהווה ההחלטה פיצוי על עשרות שנים של ניכור והתכחשות להבטחה מפורשת שניתנה בכתב בשנת 1923.

על סדר היום: נרון בנושאים חוצלנים:

א. בקשות חרשות

מס'	שם הטוענת	המלצת ועדת שיעים	המלצת ועדת מייעצת	החלטת ועדת שמות
2.	הרב יעקב בן	ועדת סמליצה שלא לאשר בקשה, ומליצו ישובה אך לא יחידה לעיר ירושלים	מיטים לאשר בכפוף להסיר על ידי הוועדה אתים – דיר שסטן ברי מדוע אין תרוסה יחודית לירושלים	לאחר שהתקיים דיון הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים שלא לאשר את הבקשה
3.	צבי הירש רובינשטיין	ועדת סמליצה שלא לאשר הבקשה, ורומתו ואהבה אך לא יחידה לעיר ירושלים	הוועדה מסליצה שלא לאשר את הבקשה	הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים הוועדה המייעצת, ומליצה שלא לאשר את הבקשה
4.	יהושע ושלו	הוועדה ישליצה לאשר את הבקשה	חוועדה מסליצה שלא לאשר את הבקשה מטעמים ירושלמיים	לאחר שהתקיים דיון הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים לאשר את הבקשה
5.	הרב דוד אבני אוריה שניאורסון - הרצייא	הוועדה מסליצה לאשר את הבקשה ולסמוך בקשה אחרון שלא בסבות סתחדיל או ניתן שמם	חוועדה סמליצה לאשר את הבקשה בכפוף לשינוי של אחראי שילוט בצאצאי איתור בסנהדרין ובקברי הסנהדרין	הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים ויהוועדת המייעצת, ומסליצה לאשר את הבקשה, ובידיעה לאיתור בעתיות שנהדריה
6.	פרופ' אבריקה יהודית פברס	חוועדה מסליצה שלא לאשר הבקשה, ומליצו חסובה אך לא יחידה לעיר ירושלים	הוועדה מסליצה לאשר את הבקשה, ורחבי האו אשר ומרוצה כמדינה ירושלים, נסיר את נסיו לסמוך נסקיעים להנציחו באחיר של רחוב אורנצאי	לאחר שהתקיים דיון הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים ומייעצת לאשר את הבקשה
7.	יעקב (יסי) מקלי	חוועדה סמליצה שלא לאשר הבקשה, ומליצו ישובה אך לא יחידה לעיר ירושלים	הוועדה מסליצה שלא לאשר את הבקשה, כיון שלא עברו שלוש שנים מיום פטירתו	הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים וחוועדה חמייעצת, ומסליצה שלא לאשר הבקשה
8.	מרדכי לוזה	חוועדה סמליצה שלא לאשר הבקשה, ומליצו ישובה אך לא יחידה לעיר ירושלים	הוועדה מסליצה שלא לאשר את הבקשה	הוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים וחוועדה חמייעצת שלא לאשר סיומת רחוב על שמו, ומסליצה להנציחו בדרך אחרת, כגון [illegible]
9.	דניאל פטריק מוינהאן	חוועדה סמליצה שלא לאשר הבקשה, ורומתו ואהבה אך לא יחידה לעיר ירושלים	הוועדה טוענת את תרומתו המשלבת לכיוון ישראל ומליצה לבחון בשנית החיץ להנציחו	חוועדה מקבלת את המלצת ועדת אישים וחוועדה חמייעצת, ומסליצה לאתר דרך אחרת

סעיף 4 בהחלטת ועד השמות של עיריית ירושלים בספטמבר 2014: ממליצה לאשר את הבקשה לקרוא רחוב על שם הרב שניאורסון

פרק 7

"כפר עברי" מצפון לירושלים

קברי הסנהדרין היו מאז ומתמיד משאת נפשו וליבו של הרב שניאורסון, אבל שמו נקשר גם בהתיישבות יהודית נוספת באיזור ירושלים: "כפר עברי". מאחורי היוזמה להקמת היישוב, ששמו שונה בתוך זמן קצר לנווה יעקב, עמדה אגודת "הכפר העברי" של תנועת המזרחי, שמטרתה הייתה להקים כפרים להתיישבות עבור בני ישיבות. בשנת 1922 קנתה אגודת "הכפר העברי" 460 דונם מידיהם של שני יזמים: הרב זלמן שניאורסון, בנו של הרדצ"א שפעל בשמו, וישראל מרדכי טננבוים, ושנתיים לאחר מכן הוקם היישוב החדש. ככול הנראה, הפעם לא מדובר באדמות שקנה הרדצ"א מהכונס הגרמני של בנק פרוטיגר, אלא במהלך עסקי נפרד שלו, שבו קנה את אותן אדמות מיזם נדל"ן אחר, שלמה פיינגולד, שהיה פעיל באותן שנים בעסקי קרקעות ובנייה בירושלים, בתל אביב ובמקומות אחרים.

בארכיונו של הרדצ"א נמצא חוזה שנחתם בשנת 1914, עוד לפני שהרב שניאורסון גורש בפעם השנייה למצרים, בין הרדצ"א לבין הבנקאי הערבי סלים איוב לרכישה מידיו של איש העסקים שלמה פיינגולד של אלפי דונם באיזור ואדי א־ראם שמצפון לירושלים, שטח אדמה גדול, סמוך לכפר הערבי חזמא, ובצמוד לכביש המוביל מירושלים לרמאללה. השטח המדובר היה רחוק מירושלים, מוקף בכפרים ערביים ומבודד מכול יישוב יהודי אחר. הבעלות על האדמות, כפי שצויין

בהסכם תתחלק בין הרב שניאורסון, סלים איוב, בנק פלשתינה קומרסיאל, שסלים איוב היה מנהלו ונפתלי ברוך, אחד מעובדי הבנק.

גם פועלו של שלמה פיינגולה, שהיה יזם נדל"ן שבנה ותרם לא מעט מבנים בירושלים, תל אביב, טבריה ועפולה, נשכח עם השנים, אבל מסיבות אחרות: רבים ביישוב היהודי של תחילת המאה ה־20 האמינו שהוא התנצר, הפך למסיונר שמשדל יהודים להמיר את דתם, וחי בחטא עם שתי נשים: אשתו אליזבט קולוויל ומרגרט פלמר, אנגליה עשירה שמימנה את פעילותו העסקית. פיינגולה, יליד רוסיה, עלה מאנגליה לארץ ישראל בשנת 1896, מלווה באשת ציבור אנגליה־נוצריה עשירה מאד, מרגרט פלמר שמה, ועם אשתו הנוצריה. בעזרת כספה של הגברת פלמר, הוא בנה את בית פיינגולד ברחוב יפו, את מלון בלו־ויסטה ובתי פיינגולד בתל אביב, לצד בנייה נוספת בטבריה ובעפולה.

הוא גם היה מעורב בעיתון "הצבי", העיתון החשוב שהופץ בירושלים בתחילת המאה ה־20, ועורכו היה איתמר בן אב"י. פיינגולד השקיע בעיתון מכספו, או יותר נכון מכספה של הפטרונית שלו, ובמשך כחצי שנה שמו הופיע על דפי "הצבי" כמו"ל העיתון. השותפות ארכה כחצי שנה בלבד ולאחריה נסגר "הצבי" בתחילת שנת 1910 ובמקומו הקימה משפחת אליעזר בן יהודה עיתון חדש בירושלים: "האור".

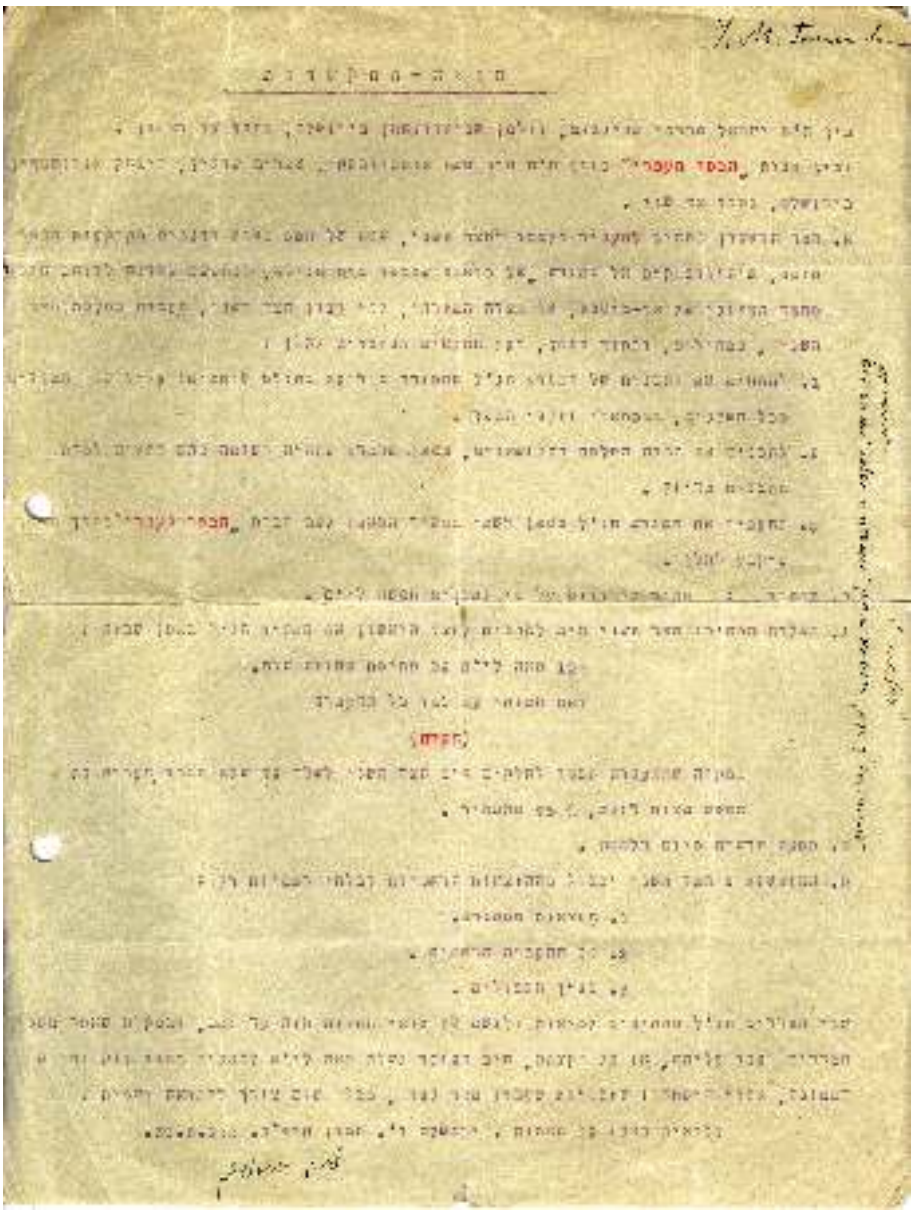
בשנת 1912 הוא גם ניסה לרכוש שטח של כמה עשרות אלפי דונם באיזור רפיח, כדי להקים שם יישוב יהודי גדול. העסקה לא התממשה בסופו של דבר, ככל הנראה בעקבות וטו שהטילה הגברת פלמר. באותה עסקה שלא בוצעה ברפיח, היה לו שותף מוכר: הבנקאי הערבי־נוצרי סלים איוב, ידידו ושותפו לעסקים של הרדצ"א. גם פיינגולד, בדומה להרדצ"א גורש במלחמת העולם הראשונה מארץ ישראל לאלכסנדריה שבמצרים, בשל היותו אזרח רוסי, יריבתה של תורכיה במלחמה.

חזרה להקמת המושב "כפר עברי":

בקיץ 1922 נחתם הסכם בין שני יזמים: זלמן שניאורסון, בא כוחו של אביו, הרב שניאורסון, שהיה באותו זמן באלכסנדריה, וישראל מרדכי טננבוים, יזם נדל"ן שהיה מעורב בעסקאות רבות לרכישת וגאולת אדמות באיזור ירושלים, לבין חברת "הכפר העברי", מיסודה של תנועת המזרחי הצעיר, אותה תנועה שבהמשך גם קנתה מהרדצ"א את האדמות שעליהן הוקמה שכונת סנהדריה. שמם של שאר השותפים שקנו את הקרקע באיזור הכפר חזמא, לא מוזכר כאן. נציגי אגודת ה"כפר העברי" היו הרבנים משה אוסטרובסקי ויצחק אורנשטיין, שרכשו מטננבוים ומזלמן שניאורסון שטח של 500 דונם מצפון לירושלים, במחיר של חמש לירות מצריות לדונם. באותו יום, א' תמוז תרפ"ב, 20.6.1922, נחתם הסכם נוסף בין אגודת "הכפר העברי" – הפעם רק עם זלמן שניאורסון, שמו של טננבוים לא מוזכר שם – שבו מוכרת לו האגודה בחזרה אדמות מריני, שטח של

40 דונם מתוך ה־500 שרכשה. מדובר בשטח שעובד בידי אריסים ערביים והיה ממערב לכביש ירושלים רמאללה, בעוד ששאר השטח שנשאר בידי האגודה היה ממזרח לכביש וללא פיצול. אין מידע מה עלה בגורלו של אותו שטח שחזר לבעלותו של שניאורסון.

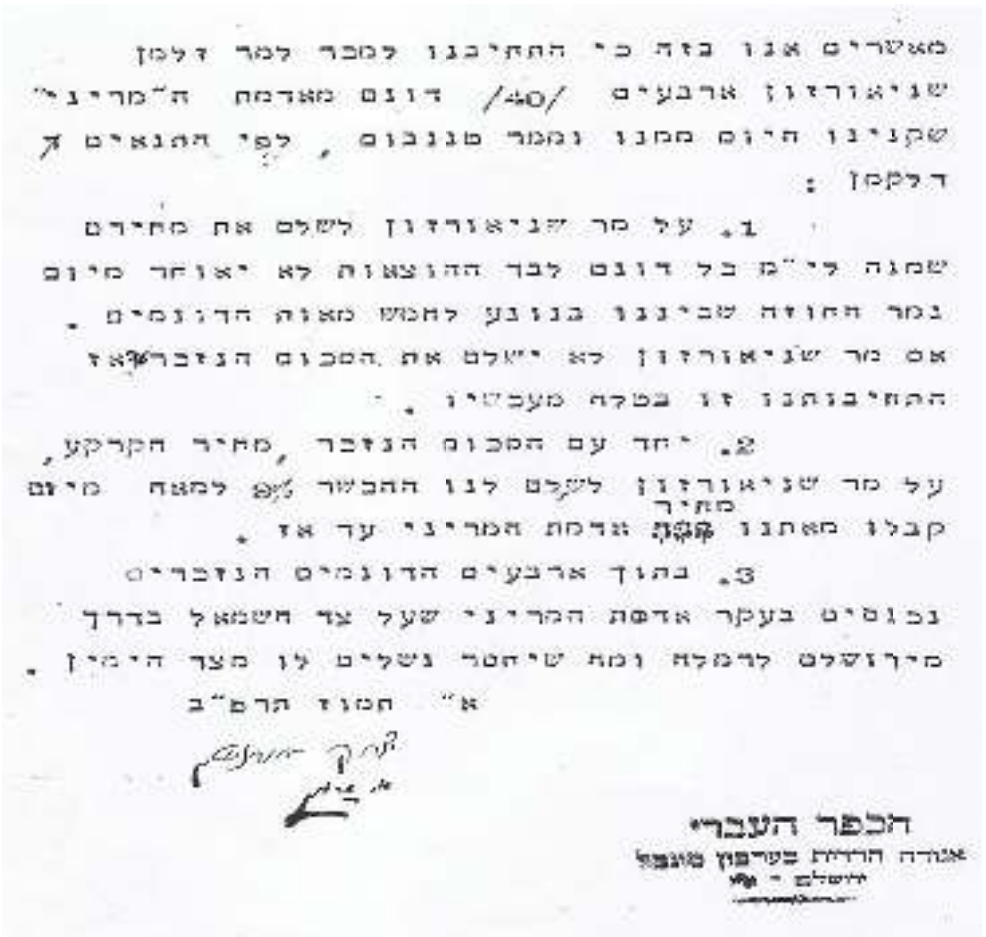
לאחר מלחמת ששת הימים, פנתה חנה, אשתו של הרב יעקב גולדמן, לצאצאיו של הרדצ"א ואמרה להם שזלמן שניאורסון, שנפטר שנתיים קודם לכן, סיפר לה שבבעלותו שטח של 40 דונם ממערב ליישוב הנטוש נווה יעקב, אבל המקום

הסכם עם חברת "הכפר העברי" למכירות הקרקעות שעליהן הוקמה נווה יעקב

נמצא עתה בתחום ירדן "ועד שיגיע השלום אין מה לעשות..." צאצאי הרדצ"א הפעילו עורכי דין, העבירו לידיהם מסמכים ומפות שהיו ברשותם, אבל המאמצים לא נשאו פרי. הרבה הוצאות – אפס תוצאות. עורכי הדין הסבירו שכל האיזור המדובר הוא עתה בנוי ותפוס ובנוסף, לא ניתן לזהות בוודאות את המקום על פי המפות הישנות.

עוד פרט מעניין שקשור לאותו הסכם: במסמך נוסף, שנמצא בארכיונו של הרדצ"א, כותב לו הרב יצחק אורנשטיין, שהאגודה מתחייבת שאם יועברו האדמות על שמה, קושאן ושטרי מקנה, הם ידאגו שאדון מאיר חסידוף יחכה עם החוב שהוא חייב לו... ככל הנראה מדובר בחוב כספי של הרדצ"א למאיר חסידוף, יזם נדל"ן ובנקאי שפעל בירושלים באותן שנים, שעסק גם במתן הלוואות ליזמים שונים. חסידוף, כך עולה ממסמכים שנמצאו בארכיון הרדצ"א, קנה מהרב שניאורסון קרקעות, שילם תמורתן, אך אלו לא הועברו אליו ועתה הפעיל לחץ

הסכם בין זלמן שניאורסון ואגודת "הכפר העברי" שבו קונה שניאורסון בחזרה 40 דונם מהקרקעות שנמכרו לאגודה

על הרדצ"א לפרוע את חובותיו.

הרב יצחק אורנשטיין, שחתום גם על עסקת סנהדריה, התגורר בנווה יעקב ובשנת 1929 התמנה לרב הכותל הראשון ומאוחר יותר, בשנת 1940, עבר לגור עם משפחתו בעיר העתיקה בירושלים. הוא ואשתו נהרגו במלחמת העצמאות, בהפגזות ובקרבות עם הלגיון הירדני ברובע היהודי הנצור.

ומה עלה בגורלו של היישוב "כפר עברי?"

בשנת 1924 עלו על הקרקע כ־80 משפחות, כולן מהציונות הדתית. כל משפחה קיבלה שטח של שני דונם. כעבור כמה חודשים מהעלייה על הקרקע, שונה שם היישוב לנווה יעקב, על שמו של הרב יצחק יעקב ריינס, מייסד תנועת המזרחי בציונות הדתית. עד שנת 1929, מאורעות תרפ"ט, חיו ביישוב המבודד – מצפון לירושלים היה אז רק יישוב יהודי אחד בנוסף לנווה יעקב, עטרות – כמאה משפחות שהתפרנסו מגידול בקר ומכירת חלב לתושבי ירושלים. לאחר מאורעות תרפ"ט עזבו רבים את המקום ובמלחמת העצמאות הוא פונה והשטח נכבש על ידי הלגיון הירדני.

בשנת 1970, לאחר מלחמת ששת הימים, הוקמה שכונה חדשה בסמוך למקום שבו שכן היישוב – נווה יעקב.

פרק 8

משפטי בנין:
הקרב על ירושת "הרוטשילד מעדן"

בשנת 1923, בעוד הרב שניאורסון ממשיך להתגורר באלכסנדריה ומגיע לעתים רחוקות לביקור חטוף בארץ ישראל, נפתחה בעיר עדן, אלפי קילומטרים דרומה משם, דרמה מרתקת שתסחוף אליה במהרה רבים, ביניהם גם את עורך הדין התלמודי שניאורסון ואת שני בניו, זלמן ומשה. דרמה שבתוך זמן קצר תזעזע ותפלג את הממסד הרבני הבכיר בארץ ישראל, במצרים ובעדן, ותשפיע גם על הקהילה היהודית הוותיקה שחיה באותן שנים בעיר עדן בביטחון כלכלי ופיזי, תחת הנהגתו של בנין מנחם משה, חביבם של הבריטים ששלטו במקום. על בנין, שכונה "הרוטשילד מעדן", נאמר שעושרו לא נפל מזה של הברון רוטשילד המפורסם, פטרונו של היישוב היהודי הקטן בארץ ישראל בסוף שנות השמונים של המאה ה־19.

שמונה שנים עברו מאז הגיע הרדצ"א לגלות השנייה שלו באלכסנדריה, לאחר שגורש עם משפחתו על ידי התורכים בשל היותו נתין איטלקי, נתין של מדינה שהייתה במצב מלחמה עם האימפריה התורכית. העסקים שבהם היה מעורב בארץ ישראל עדיין דשדשו ובמכתבים ששלח שוב ושוב לאנשים בירושלים, חזר על כך שהוא עדיין לא קיבל את הכספים שהובטחו לו מרכישת אדמות ואדי אל חווארת, הוא עמק חפר. המשכנתא שלקח והערבויות שנתן כדי לקנות את נכסי

בנק פרוטיגר המשיכו להעיק עליו והוא נאלץ, כפי שפורט בפרקים הקודמים, למצוא שותפים, גם במצרים וגם בארץ ישראל, שהשקיעו כספים תמורת אחוזים בנכסים שעדיין לא מומשו, בתקווה לרווח הולם בבוא היום. אחד המשקיעים היה סלים בנין, איש עסקים ובנקאי עשיר שאיתו היו להרדצ"א עסקים בעבר, והוא גם היה אחד מאלה ששמו וחתימתו פיארו את מכתב ההמלצות שלקח איתו הרב שניאורסון כשהוגלה בפעם הראשונה למצרים בשנת 1912. אותו סלים בנין, שהתגורר אף הוא באלכסנדריה באותן שנים, היה האיש שקישר בין הרדצ"א לבין משה בנין, מיוש, בנו הבכור של "הרוטשילד מעדן", שערער על צוואתו של אביו, שקיפחה אותו מול בני משפחה אחרים ופתח את המערכה הארוכה שכונתה משפטי בנין.

כדי להבין את עוצמתה של הטלטלה שהביאה בעקבותיה פרשת "משפטי בנין", חשוב לסקור בקצרה את ההיסטוריה של העיר עדן ושל היהודים שחיו בה. בשנת 1839 כבשו הבריטים את העיר, בעיקר בשל הנמל האסטרטגי ששלט על הכניסה הדרומית לים האדום והמשיכו להחזיק בה גם בשל מיקומה החשוב בפתח המפרץ שבו עברו הספינות הרבות בדרכן לתעלת סואץ שנחפרה כמה עשרות שנים מאוחר יותר. באותה שנה, על פי הרישומים הבריטיים, התגוררו בעיר 1284 תושבים, 574 מהם – יהודים. בראש הקהילה היהודית עמד מנחם משה, שנאמר עליו שסייע לבריטים להשתלט על המקום ומאז פרחו עסקיו והשפעתו. כשנפטר בשנת 1863, מינה את בנו השני, בנין מנחם משה, לראש המשפחה, למרות שלא היה הבן הבכור. בנין הבן עשה חיל בעסקים, נהנה מקשרים עם קציני הממלכה הבריטית ומושליה, ובשנת 1912 אף קיבל תואר אצולה ממלך בריטניה.

בנין מנחם משה – "הרוטשילד מעדן"

עסקיו היו חובקי עולם והתפשטו עד אנגליה, ארצות הברית, הודו, מצרים, ארץ ישראל, סומליה, אריתריאה ואתיופיה: ידו הייתה בכול: סחורות, פרוות, נדל"ן נפט, פחם ודלק, כולם תחת החברה שבבעלותו שנקראה "מנחם משה" שבה שלט ביד רמה. בתיאורים מאותה תקופה נכתב שהוא חי כמו קיסר, בארמון מפואר, עם עשרות משרתים ושלט ביד רמה בכל מה שקורה בעיר. שלושת אחיו, משה הבכור, מנצור ויהודה, עבדו איתו והיו למעשה שותפים שווים על פי צוואת אביהם, אך קיבלו עליהם את העובדה שהוא ראש המשפחה ועל פיו יישק

דבר. האח החמישי, סלים, שהיה בן שנה כשאביהם נפטר ונולד ל"נשיא" מאשה שנייה שנשא לאחר מות אשתו הראשונה, הסתכסך עם אחיו הבוגרים, התנתק מהקן המשפחתי ובגיל 31 עזב את עדן בעקבות הקרע עם ארבעת אחיו. לאחר תקופה קצרה בהודו, עבר להתגורר לסירוגין באלכסנדריה ובירושלים, שם גם הכיר את הרב שניאורסון. סלים הקים בנק בירושלים, בנק בנין, והשקיע כספים בנדל"ן בארץ ישראל ובמצרים.

בעדן המשיכה האימפריה העסקית של בנין לפרוח, והאב, איש עסקים קשוח, ייעד את בנו הבכור, משה בנין, מיוש - מלבדו היו לבנין האב עוד שתי בנות - להיכנס לצדו לעסקים הרבים ובבוא היום אף לרשת אותו. אבל התברר שהאיש הקשה הזה, ששלט בחייהם של יהודי עדן וכונה "הנשיא", לא הצליח להשליט את מרותו גם על בנו. בשלב מסוים הודיע הבן לאביו שהוא עוזב את עדן ועובר לאלכסנדריה. הסיבה: מחלת אסטמה קשה של בנו הקטן, נכדו של ראש המשפחה, ואזהרת הרופאים שאם יישאר בעדן, מזג האוויר החם והלח יקצר את חיי הבן. אפשר שהייתה עוד סיבה לכך: הרצון להתרחק מהאב השתלטן שניסה לכפות עליו התנהגות ודרך חיים שלא התאימו לו. שינוי מזג האוויר לא סייע והבן החולה לא שרד ונפטר בצעירותו. אביו נשאר באלכסנדריה והמשיך בעסקיו הרבים, גם כאלה שלא היו קשורים לעסקי המשפחה בעדן. האב הדומיננטי לא סלח לו על בגידתו.

בשנת 1919 כתב בנין צוואה בנוכחות שני עדים, חתם בחותמת שעווה וסגר אותה בכספת שבחדר העבודה שלו. כספת שלאיש מלבדו לא הייתה גישה אליה, ואת המפתח היחיד שלה הוא החזיק בחגורתו, צמוד אליו כל העת. שלוש שנים לאחר מכן, בסוף אוקטובר 1922 נפטר "הנשיא" בנין, והותיר אחריו אימפריה כלכלית אדירה וצוואה אחת חתומה במעטפה בכספת כבדה.

משה בנין, מיוש

משה בנין, בנו של הנפטר שהה באלכסנדריה כשהגיעה אליו הבשורה על מות אביו. בעצת דודו, סלים בנין ויחד איתו, מיהר לעלות על אוניה ועשה את דרכו לעדן, מבלי שהודיע לשאר בני המשפחה על כוונתו לראות את הצוואה. בעדן, הוא גילה עד כמה מרה הייתה נקמתו של האב: בניגוד להלכה היהודית, לפיה הבן הוא היורש את אביו, החליט בנין מנחם משה לתת לבנו רק חלק קטן מרכושו, שישית בלבד מנכסיו

הרבים שנאמדו בעת הפטירה במיליארדי לירות שטרלינג (למעשה חלקו של הבן היה קטן יותר שכן מחצית מהרכוש היה שייך לאחיו של הנפטר). בנוסף, התברר שגם את החלק הזה יוכל לקבל רק בעוד 15 שנה, בהגיעו לגיל 65. בנין האב מינה את אחיו יהודה ואת שני בניו של אחיו הגדול משה (שניים מהאחים, משה ומנצור נפטרו עוד קודם לכן) כאפוטרופסים לרכושו הרב והם גם אלה שימשיכו לנהל, על פי הצוואה, את האימפריה רבת הנכסים.

סלים בנין

יהודה בנין

זה הרקע למלחמת העולם הממושכת שפרצה בין היורשים. משה בנין מצד אחד והיורשים האחרים ששמם ננקב בצוואה מצד שני. חשוב גם להבין את התסבוכת המשפחתית סביב המערכה הארוכה: משה בנין, הבן המקופח, היה נשוי לבתו של יהודה, אחיו של "הנשיא", והנהנה העיקרי מהצוואה. במילים אחרות, הקרב שניהל הבן היה בראש וראשונה נגד חותנו שהוא דודו.

בן משפחה נוסף, מוריס, בנו של סלים בנין, האח שעזב את עדן וניתק עצמו מהשפעת המשפחה, היה נשוי לבתו של משה בנין. גם שאר בני המשפחה היו מעורבבים בנישואים ובקשרי משפחה הדוקים והמאבקים המשפטיים המרים שנמשכו קרוב לשני עשורים, קרעו לגזרים את המשפחה ששלטה במשך יותר ממאה שנים בקהילה היהודית הקטנה בעדן.

מיד לאחר שראה את צוואת אביו, החליט משה בנין לערער על תקפותה. קודם כל, הוא טען, הצוואה סוטה מהעיקרון ההלכתי לפיו הבן הוא זה שיורש את אביו. בנוסף, מה שהוא ראה בעדן היה לדבריו רק עותק של הצוואה ולא הצוואה המקורית. טיעון נוסף שהעלה: אבי היה נתון בערוב ימיו להשפעתם של אחיו יהודה ושני האחיינים, בניו של משה, שהם הנהנים העיקריים מהצוואה. את הערעור על תקפות הצוואה הוא הגיש לבית הדין הרבני בעדן, ומנגד, תבעו היורשים האחרים לקיים את הצוואה. בית הדין הרבני, שאחד הדיינים בו היה גם אחד העדים לצוואה, החליט לדחות את הערעור וקבע שהצוואה תקפה ויש לנהוג

לפיה. עם פסק הדין שאישר את תקפות הצוואה, פנו היורשים לרבנות הראשית בארץ ישראל, כדי לקבל פסק דין נוסף, שיחזק את עמדתם ויקבע סופית שיש לקיים את הצוואה כלשונה.

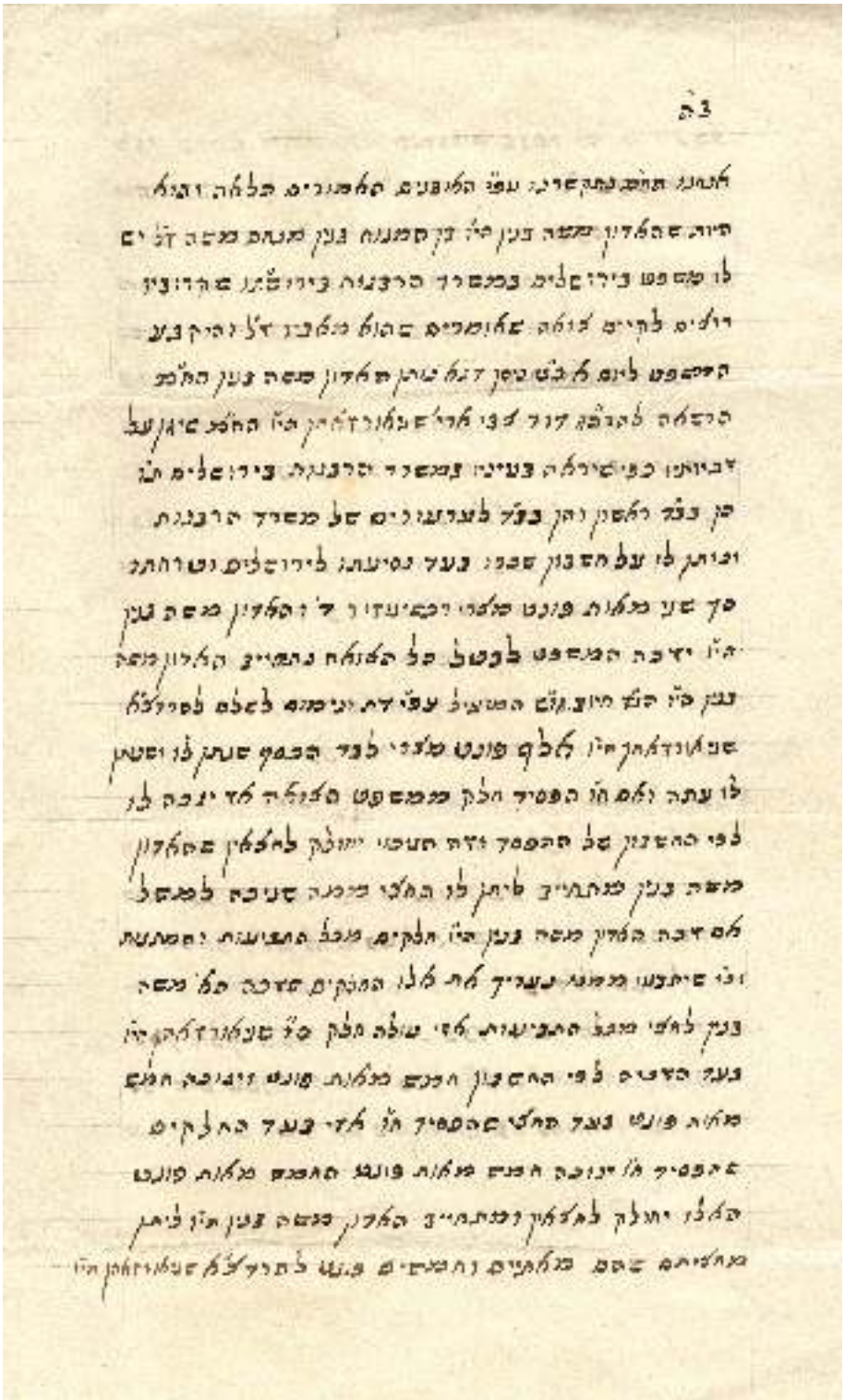
היורשים ששמם צוין בצוואה עלזו, ומשה בנין חזר לאלכסנדריה עם דודו, סלים בנין. "אל תוותר להם," ניסה סלים לעודד את הבן המאוכזב, "אם אתה רוצה עצה טובה - לך לרב שניאורסון שנמצא כאן באלכסנדריה. הוא יעזור לך."

משה בנין נפגש עם שניאורסון ארבעה ימים בלבד לפני הדיון המכריע שנקבע בפני בית הדין של הרבנות הראשית בארץ ישראל, והעצה שקיבל הייתה פשוטה: עם כל הכבוד לפסק הדין של בית הדין הרבני בעדן, מדובר ברבנות זוטרה שאין לה יותר מדי השפעה בעולם היהודי. כדי לבטל את הצוואה, צריך להביא פסקי דין של רבנים ידועי שם. כאלה שנמצאים במקומות שבהם יש קהילות יהודיות גדולות - בארץ ישראל.

בעקבות הפגישה נחתם הסכם בין הרדצ"א לבין משה בנין שהסדיר את הייצוג בפני הרבנות הראשית בירושלים: תמורת הופעתו בפני בית הדין יקבל הרב שניאורסון 200 לירות מצריות ואם יצליח לבטל את הצוואה, יקבל 1,000 לירות נוספות. בהמשך ההסכם מפורטים עוד כמה תרחישים: כמה יקבל הרב שניאורסון אם הערעור יידחה לחלוטין, כמה יקבל אם הערעור יתקבל בחלקו, כמה יקבל אם הצדדים יגיעו לפשרה, וכן הלאה. בהמשך, ככל שהתמשכו התהליכים ונפרסו על פני שנים ומדינות שונות, נחתמו הסכמים נוספים בין השניים, והרדצ"א תוגמל על פי המשימות שהוצבו בפניו: להופיע בפני בית דין רבני נוסף; לשכור את שרותיו של מומחה שיופיע בפני הרבנים או בפני בתי דין אזרחיים של האימפריה הבריטית.

גם בטרם התבררה חוקיות הצוואה, משה בנין היה איש עשיר מאד, אך כמנהגם של עשירים רבים, היה גם קמצן גדול. הכספים הגיעו תמיד באיחור רב ותמיד קדמו לתשלומים מכתבי בקשה לכסף שלא הגיע ואיומים שאם לא יקבל הרב את מה שמגיע לו - יחדל ממאמציו לביטול הצוואה. גם בנין, מצדו, השיב במכתבי תלונה על כך שהתיק לא מתקדם בקצב הרצוי. בסופו של דבר קיבל הרדצ"א את הכספים שהובטחו, אבל מלאכת הגבייה לא הייתה פשוטה. בכל מקרה, משפטי בנין פרנסו יפה את הרב שניאורסון ואת שני בניו, משה וזלמן במשך יותר מ־15 שנה, אבל ייאמר מיד, כפי שיפורט בהמשך, שאלמלא כניסתו של הרדצ"א לעובי הסוגיות המשפטיות הסבוכות בכל הקשור לצוואתו של רוטשילד מעדן, ספק רב אם ניתן היה לבטל את הצוואה.

במידה מסוימת ניתן לתאר את המאבקים המשפטיים שהחלו בין הצדדים, כטיפוס בשלבי סולם גבוה. גם הרדצ"א וגם עורכי הדין שייצגו את היורשים האחרים, העריכו שבסופו של דבר ההחלטה האחרונה תתקבל בבית משפט אזרחי, לא יהודי. ערעור על ירושה כל כך גדולה לא יכול היה להסתיים במוסד

ההסכם שנחתם בין משה בנין, מיוש, לבין הרדצ"א לפני הופעתו בפני הרבנות הראשית בירושלים, שאמורה להכריע בסוגיית ירושת בנין

יהודי והיה ברור שכל צד ימצה עד תום את כל האפשרויות המשפטיות. שני הצדדים הבינו היטב שכדי להוכיח את טענותיהם – חשוב לזכור שעוד קודם למשפטי הצוואה קבע בית משפט אזרחי בעדן שפסקי דין אזרחיים בין יהודים יתקבלו על פי ההלכה היהודית – עליהם להביא פסקי דין וחוות דעת של רבנים, שיתמכו בעמדותיהם. צד אחד לאישור הצוואה והצד השני לביטולה המוחלט. ככל שיעלו בשלבי הסולם, ככל שיביאו יותר פסקי דין שתומכים בעמדתם – כן יירבו הסיכויים שכאשר יגיעו לראש הסולם, לבית הדין האזרחי – ינצחו במאבק.

וכך החל הקרב בין הצדדים: מי יצליח לשכנע בתי דין רבניים בצדקת דרכו. וכאן גם התגלתה גאוניותו של עורך הדין התלמודי הרב שניאורסון שלכל אורך הדרך המשפטית הסבוכה הצליח, בתחכום משפטי רב, להקדים תמיד בכמה צעדים את היורשים האחרים ולגייס לצדו את בתי הדין הרבניים החשובים יותר ואת המומחים למשפט עברי המפולפלים יותר. הוא סימן כבר בתחילת הדרך את המטרה: הצוואה לא נכתבה כראוי. יש בה יותר מדי חורים, והכותב, בנין מנחם משה, לא נעזר במומחים למשפט עברי בטרם הכין את הצוואה. ומרגע שיצליח להוכיח שהצוואה בטלה בשל החורים הרבים שבה כפי שקובע המשפט העברי, ובמצב החדש שבו אין צוואה – ייכנס הבן לנעליו של האב ויירש את רכושו.

אבל כדי להוכיח זאת, צריך היה ל"גייס" את הרבנים הנכונים ולהתאזר בסבלנות.

הצעד הראשון במערכה הארוכה היה של האח יהודה ושני האחיינים. הם פנו לבית הדין לעדת הספרדים בראשותו של הרב יוסף מרדכי הלוי, שאישר במרס 1923, עוד בטרם נכנס שניאורסון לתמונה, את תקפות הצוואה. עם האישור הזה הם פנו לבית הדין הרבני בעדן, שכאמור אישר גם הוא את תקפות הצוואה. מעודדים משני האישורים שבידיהם, פנו השלושה לבית הדין של הרבנות הראשית בירושלים כדי לקבל גושפנקא סופית לתקפות הצוואה.

וכך החל המירוץ שבו כל צד מנסה לגייס לצדו ולהציג בבוא העת פסקי דין של רבנים חשובים. עם פסק הדין של הרב יוסף מרדכי הלוי, פנו האח יהודה ושני האחיינים לרבנים נוספים, כולם רבנים ספרדים: הרב דוד פאפו, הרב שלמה אליעזר אלפאנדרי, בית הדין של הספרדים בצפת, בד"צ מערבים בירושלים ובית דין צדק הספרדי בחברון. כולם אישרו את תקפות הצוואה.

מנגד החל הרב שניאורסון לגייס את הרבנים "שלו": הרבנות הראשית קובעת ב־17.7.23: ***"עמד לפנינו העורך דין התלמודי הרב הגדול ר' דוד שניאורזון שיחיה, בא כוחו של האדון משה בן המנוח בנין מנחם משה מעדן... ועל יסוד כל האמור למעלה אנחנו מחליטים על פי דין תורתנו הקדושה: שצוואת המנוח בנין מנחם משה מעדן בטלה ומבוטלת על פי דין תורתנו הקדושה. כל הרכוש שהיה למנוח בנין מנחם משה, בין הכספים והנכסים שהיה לו לבדו, בין הכספים והנכסים שהיה משותף עם אחיו... ובני אחיו משה... ובין הכספים והנכסים***

שהיה משותף עם אחד מהם או עם שניים מהם או עם שלשה מהם, הכל שייך רק לבנו היורש משה, בן המנוח בנין מנחם משה, וכל המתנות הנזכרות בהצוואה בטלות ולא זכו בהם המקבלים לא בכולן ולא במקצתן. האפוטרופסות הנזכרת בהצוואה בטלה ואין שום זכות להאדונים יאודה מנחם משה ומנחם משה וטוב משה ומשה בן יאודה, להיות אפוטרופסים על הרכוש שהיה שייך להמנוח בנין מנחם משה. לא על כולן ולא על מקצתן. והשליט היחידי על הנכסים בלי כל מפריע הוא האדון משה בן המנוח בנין מנחם משה ז"ל";

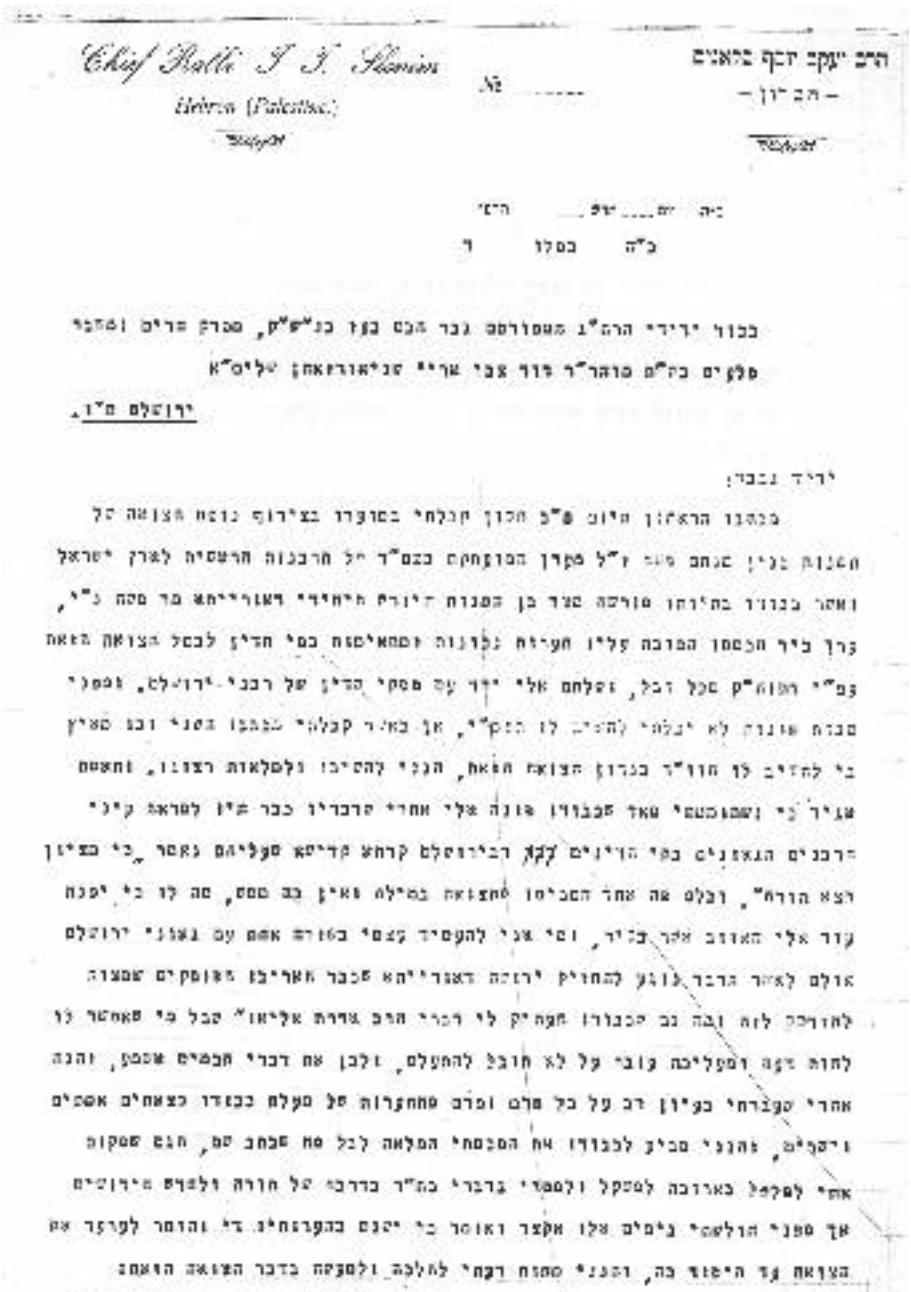
בד"צ אשכנזים בנשיאות הרב יוסף חיים זוננפלד נותן פסיקה דומה באוגוסט אותה שנה. גם לאחר שהשיג את הפסיקה של שני המוסדות הרבניים החשובים ביותר בארץ ישראל, המשיך הרב שניאורסון לאסוף עוד ועוד פסקי דין שיבטלו את הצוואה. מכיוון שרבני עדן כבר אישרו את הצוואה, הוא העריך שאולי מה שהשיג אינו מספיק ויש לבסס את עמדתו בעזרת פסקי דין חשובים נוספים. וכך, לרבנות הראשית ולבד"צ בנשיאותו של הרב זוננפלד, מצטרפים גם בית הדין הגדול לכל מקהלות האשכנזים בראשות הרב צבי פסח פראק, לימים רבה של ירושלים, הרב יעקב יוסף סלאנים מחברון, בית דין עדת הספרדים בטבריה, בד"צ אשכנזים חרדים בירושלים ובד"צ לעדת ארם צובא (חלבים) בירושלים, שהגדיר את הצוואה כחרס הנשבר וקבע "הרב שניאורסון בהערותיו כמעט ולא הניח פינה וזווית והביא כמה טעמים לביטול צוואה זו והם כולם ישרים וברורים ולא הניח לנו מקום לחדש בה..." כדאי גם להתעכב על מכתבו של הרב סלאנים מחברון, שנשלח להרדצ"א ביום כ"ה כסלו תרפ"ד, 3 בדצמבר 1923. רבה האשכנזי של חברון, מכנה את הרדצ"א "גבר חכם, בנ"ש"ק (בן של קדושים), מפרק הרים ומשבר סלעים" ומשבח את הנימוקים שצירף הרדצ"א שעל פיהם יש לפסול את הצוואה.

בכל צעד שעשה הצליח הרב שניאורסון להקדים את יריביו. כך למשל, בעוד שהיורשים האחרים פנו רק לרבנים ספרדים, דאג שניאורסון שבין פסקי הדין שאסף יהיו פסקי דין גם של רבנים ספרדים. גם הפנייה לרב האשכנזי בחברון לא הייתה סתמית: הרי בידי יריביו היה כבר פסק דין של בית דין צדק הספרדי בחברון, והרב שניאורסון רצה לאזן אותו עם רבה האשכנזי של חברון.

מעניין לציין שכל הפניות לבתי הדין הרבניים, גם של היורשים האחרים וגם של הרב שניאורסון, נעשו תמיד במעמד צד אחד. מעולם לא התקיים דיון שבו השתתפו שני הצדדים, ובתי הדין הרבניים התבססו בפסיקותיהם על המסמכים שהוגשו להם על ידי הצדדים.

גם לדיון החשוב בפני בית הדין של הרבנות הראשית, לא שלחו היורשים האחרים את "התותח" הכבד שגייסו, הרב ניסים אלישר, והרב שניאורסון מציין ש"הם השתמטו מלהתדיין איתי..." וכנראה שהייתה להם סיבה טובה לכך.

באותם מסמכים שהגיש לבתי הדין, התגלה הרדצ"א לא רק כעורך דין מדופלם,

מכתבו של הרב יעקב יוסף סלאנים מחברון, בתשובה לפנייתו של הרדצ"א, בנוגע לירושת בנין:
"הנני מביע לכבודו את הסכמתי המלאה לכל מה שכתב שם"

אלא גם כטוען שלא מהסס להסיר את הכפפות ולנגח ביריביו ובפסקי הדין שלהם. כך למשל, כשרצה לתקוף את פסק הדין של הרב יוסף מרדכי הלוי, הוא מכנה אותו: חכם אחד... מבלי לנקוב בשמו. גם הרב דוד פאפו, אב בית הדין הרבני הספרדי, הוא לא יותר מאשר אב"ד. ללא שם, ללא סמכות שעומדת מאחוריו. בכל המסמכים שמוגשים לבתי הדין הרבניים, הרדצ"א מפרט ומשבח את אותם בתי דין שכבר פסקו לטובתו, מסתיר את אלה שפסקו כנגדו, ורק מציג אותם כמי שפעלו בניגוד לדין ובניגוד להלכה.

בעוד שבארץ ישראל נמשך המירוץ אחר פסקי דין רבניים, פנה משה בנין לחזית נוספת: פורט סעיד שבמצרים, עיר שגם בה היו לחברת "מנחם משה" נכסים רבים. באוגוסט 1923, ככל הנראה על פי הצעתו של הרב שניאורסון שהבין שבסופו של דבר אין די בפסקי דין רבניים בלבד ואין מנוס מלעלות מדרגה לבתי דין אזרחיים בריטיים, הוא פנה לבית הדין האזרחי הבריטי בפורט סעיד ותבע נכסים ורכוש בעיר. בית הדין האזרחי פסק לטובתו, ועם פסק הדין הוא פונה עתה לבית הדין הקונסולארי הבריטי העליון באלכסנדריה, שקבע ביוני 1925 שהצוואה בטלה ומשה בנין הוא היורש של רכוש אביו בפורט סעיד. גם כאן ניכרת מעורבותו של הרב שניאורסון והנימוקים שהוגשו לבית הדין הבריטי דומים, אם לא זהים, לנימוקים במסמכים שהגיש הרדצ"א לבתי הדין הרבניים בארץ ישראל.

אולי זה המקום להזכיר שכל אותה התדיינות משפטית חובקת עולם מתנהלת למעשה בין קרובי משפחה. לא סתם קרובי משפחה, אלא בין משה בנין לבין חותנו ודודו יהודה, כשלצדו של משה בנין ניצב כל העת סלים בנין, אחיו של יהודה. הדוד יהודה כבר אינו בריא ומשה בנין מודע לכך, ועוד בטרם קיבל את פסק הדין של בית המשפט האזרחי בפורט סעיד, הוא פונה לדודו במכתב נרגש ומנסה לשכנע אותו שלא לנהל מערכה בבית הדין בפורט סעיד ולסיים את המלחמה:

"ואני, דוד יקר, לא הייתי מחכה שתעשו לי כך במקום העזרה שמוטל עליכם לעזור לי בכל דבר, גמול לאבי המנוח ז"ל על עבודתו להנאת הכל.

בקיצור הדברים, תוחלת ממושכה מחלה לב, ואיני יכול לסבול עוד ממעשיכם אלו, ואני מוכרח לעשות המשפט להגיע לזכויותי בעזהי"ת.

וכמו שאמר הכתוב וקראת אליה לשלום ואני רוצה תמיד להיות עמכם באהבה ואחווה מפני ששנאת חינם אינה טובה ד"כ [=דרך כלל] ורק השונאים ישמחו מזה ואיבוד ממון במשפט ללא צורך אצל אנשים נכבדים.

ע"כ אני מבקש ממך שתחזור ממעשיך ותכתוב להמורשה שלכם שיסיר את העיכוב, ואם לאו אהי' מוכרח על כורחי שלא בטובתי להגיש המשפט וארוויח אותו בעזהי"ת, ואתם תהיו הסיבה על השנאת חינם והבזיונות ואיבוד ממון שיהי'."

הדוד לא עונה. להפך. הוא מורה לנציגיו להגיש התנגדות נוספת. גם לבית הדין בפורט סעיד וגם לבית הדין הקונסולארי הבריטי העליון באלכסנדריה, שהוא המוסד השיפוטי הבכיר במצרים. שני בתי הדין דוחים כאמור, את עמדתו וקובעים שהצוואה בטלה ומשה בנין הוא היורש של רכוש אביו במצרים.

בספטמבר 1926 נפטר האח יהודה בעדן, אבל המלחמה נמשכת והיא עוברת עתה מהמגרש הרבני למגרש האזרחי. חודש לאחר מכן, ועם פסק הדין שקיבל מבית המשפט הקונסולארי הבריטי העליון באלכסנדריה, שקבע חד־משמעית שהצוואה מבוטלת והוא היורש של כל נכסי אביו בפורט סעיד, פנה משה בנין לבית המשפט האזרחי בעדן ותבע שיוכר בכך שאביו נפטר ללא צוואה ולכן, על פי ההלכה היהודית, הוא היורש היחיד של כל רכושו, לא רק הרכוש במצרים. (כאן אולי המקום להזכיר שלמשה בנין היו עוד שתי אחיות, אבל לאחר פטירת מנחם משה, בשנת 1863, וכדי למנוע מצב שבו הירושה הגדולה שהשאיר אחריו תפוצל בין הבנים לבנות, פנה הבן הנבחר, בנין מנחם משה, לבית המשפט האזרחי בעדן וקיבל פסק דין שקבע שההלכה הקובעת במקרים כאלה היא לפי ההלכה היהודית – לבנות אין חלק בירושת אביהן. כך שגם אחיותיו של משה בנין לא נחשבו ליורשות במקרה הזה).

מכיוון שבית המשפט הבריטי בעדן לא היה ערוך לטפל במשפט בסדר גודל כזה, וגם לא נמצאו בעיר עורכי דין בעלי שיעור קומה, הוחלט להעביר את התביעה לבית המשפט הבריטי בעיר בומביי שבהודו, ושם החלה המערכה האחרונה והקובעת במשפטי בנין.

אבל עוד קודם שהחל הדיון המכריע בבית המשפט בבומביי, התקיים עוד הליך בבית המשפט האזרחי בעדן. ככול הנראה מדובר היה בפרוצדורה לא סגורה שחייבים היו להכריע בה. וכך, בפברואר 1933 נחתם הסכם נוסף בין משה בנין לבין הרב שניאורסון, שהגיע עם שני בניו לחודשיים וחצי לעדן. מי שמנהל שם את הדיונים מטעם משה בנין הוא זלמן שניאורסון, שזוכה למחמאות רבות על הייצוג המשפטי המושלם. מה שפחות מושלם זה התנאים בעדן ותזרים המזומנים של המשפחה, כפי שמעיד מכתב ששלח משה שניאורסון במרס 1933 למשה בנין, ובו הוא מתאר את מצוקתם: ***"זלמן יצ"ו [=ישמרהו צורו ויחייהו] נעשה חולה ל"ע [=לא עלינו] מרוב עבודה, שהוא צריך לילך כל יום להרופא לעשות לו זריקות..." הבעיות התעוררו בעיקר כאשר הגיע חג הפסח – לא הייתה מצה שמורה "ויוכל לתאר לו כמה צער היה לאבי הי"ו מזה שכל ימיו הוא אוכל שמורה וכעת היה מוכרח לאכול מצה פשוטה... החום כבר גדול ואנו לא מורגלים בזה, ובכל זאת מוכרחים לעבוד, יתן ה' שיהיה בהצלחה".***

ושוב חוזרות התלונות על כך שמשה בנין לא עומד בהתחייבויות ולא מעביר את הכספים שהובטחו להם טרם נסיעתם לעדן.

בסוף שנת 1933 החל הדיון בבית המשפט הבריטי בעיר בומביי שבהודו. מכיוון

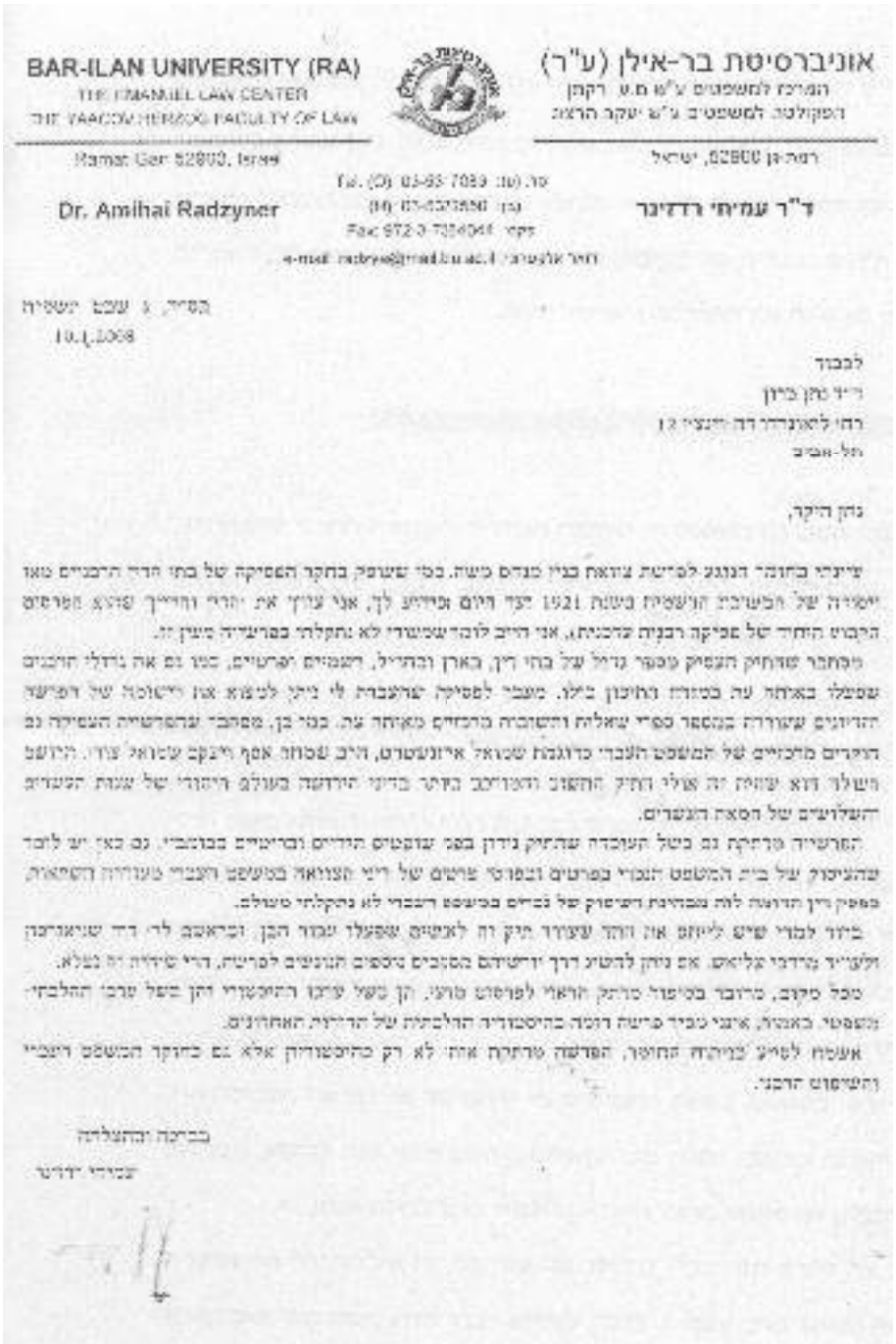
שברור היה שבסופו של דבר תקפות הצוואה תוכרע על פי דיני המשפט העברי, צריך היה להביא מומחים מהמעלה הראשונה. וכאן שוב מגיעות כל המחמאות להרדצ"א והנבחרת שהרכיב היא זו שהביאה בסופו של דבר את הניצחון. היו שם הרב פראנק, חבר מועצת הרבנות הראשית, פרופסור שמחה אסף, מגדולי החוקרים במשפט העברי ולימים שופט בבית המשפט העליון במדינת ישראל, והיהלום שבכתר, עורך הדין מרדכי עליאש, משפטן מהמדרגה הראשונה ולימים הציר הראשון של מדינת ישראל בבריטניה. המומחים שהגיעו מארץ ישראל סייעו לצוות המשפטי המקומי מאחר שהיה ברור שהתביעה תוכרע על פי המשפט העברי. שניאורסון ושני בניו לא הגיעו לבומביי, אבל דאגו לכל הפרטים שנדרשו. גם לגיוס המומחים, גם לדאוג לכך שיגיעו ברכבת לפורט סעיד ומשם באונייה לבומביי, וגם שישאו איתם את כל האסמכתאות הנדרשות, כולל תעודות המעידות על מומחיותם במשפט העברי, כדי לתמוך בעדותם. שניאורסון ושני בניו דאגו לכל זה. משה שניאורסון היה זה שטיפל בעניינים בירושלים והרדצ"א יחד עם זלמן שניאורסון עשו זאת מאלכסנדריה.

עו"ד מרדכי עליאש

כל המומחים קיבלו שכר נאה מאד עבור עדותם ועל ההפלגה והשהייה בבומביי למשך כל המשפט, אך גם הפעם התמהמה משה בנין לא אחת מלהעביר את הכספים בזמן כפי שהתחייב.

לא יהיה זה מוגזם לומר שהאירוע ריכז אליו את כל צמרת המשפט בעיר בומביי. גם עורכי הדין שייצגו את הצדדים, וגם השופטים שישבו בדין, שלימים התברגו בתפקידים בכירים ביותר גם במערכת השלטונית בהודו וגם במערכת המשפטית. מול המומחים שגייס הרב שניאורסון, הביא הצד השני מומחים שלא הרשימו את השופטים, וזאת בלשון המעטה. בעוד שעל עורך הדין עליאש, אמר השופט סג'בה ראנגנקאר שבפניו התנהל המשפט, ***ש"בכל נסיוני הרב כעורך דין וכשופט, לא נתקלתי בעד מומחה, שהיה יותר צלול ובהיר, משכיל ונאמן לחלוטין, מאשר ד"ר עליאש. יש לו תפישה מיוחדת במינה לגבי החוק העתיק והמורכב הזה (המשפט העברי), ומעל לכל הוא ניחן בכושר ביטוי בהיר"***, את המומחה שהביא הצד השני הוא כינה "חנווני ומוכר בחנות..." גם בית הדין לערעורים, שדן בהמשך בערעור שהגישו היורשים האחרים על פסק הדין, היה "שבוי" בידיו של עורך הדין עליאש, שהרשים גם בשפה האנגלית ששלט בה על בוריה כבוגר אוקספורד, וגם בתעודות שהציג בפני השופטים. "המומחה היחיד שהרשים היה ד"ר עליאש," קבעו השופטים שדנו בערעור.

הנבחרת שגייס הרב שניאורסון, ובמיוחד ד"ר עליאש, הרשימה את שתי הערכאות בבית המשפט בבומביי. המשפט הראשון הסתיים ביולי 1934 בקביעה

BAR-ILAN UNIVERSITY (RA)
THE EMANUEL LAW CENTER
THE YAACOV HERZOG FACULTY OF LAW

אוניברסיטת בר-אילן (ע"ר)
המרכז למשפטים ע"ש מ.ע. רקנטי
הפקולטה למשפטים ע"ש יעקב הרצוג

Ramat Gan 52900, Israel

רמת-גן 52900, ישראל

Tel. (O) 03-53-7089 טל. (עב)
(H) 07-6270690 (פ)
Fax 972-3-7384041 פקס

e-mail: radzyne@mail.biu.ac.il דואר אלקטרוני

Dr. Amihai Radzyner

ד"ר עמיחי רדזינר

הפיה, ג' עבש תשעיה
10.1.2008

לכבוד
ד"ר נתן בירן
רחוב לאונרדו דה וינצ'י 13
תל-אביב

נתן היקר,

צירפתי בחומר הנוגע לפרשת עזואת בני מנדס כשת. בכוי שעסק בחקר הפסיקה של בתי הדין הרבניים מאז ייסודה של המשיכות הנשמית בשנת 1921 יצוי היום ופרוסך לך, אני ערוך את יהודי ובייך שוכע מפרשים הרבות החדר של שפיקה רבניה מרכזית, אני היה לובד שמשרדי לא נתקלתי בפרשיה מעין זה.

מיבחר שופחק העסיק מיפור גדול של בחי דין, בארץ ובחיריל, חשמיים יפרשים, כמו גם את נדולי חורבים שפעלו באיחה עה בכוזרת החיכון בילו. מעבר לפסיקה שרעבדת לי ניתן לעשוא אן ריטוכה של דפישה הדרוגים עשורה בנסער כפי שאלות והשובות מרכזיים מאיחה עה. בנוי בן, מפחבר שהפרשיה העיחה נם הדרגים מרכזיים של המשפט העברי כדוגמת שכואל אריונעטרט, היה שכחה אסף חיבק עכואל צוי. הרושם וישלה דוא עוחה זה שולי החיק החשוב והפרוכב ביחר בדיני הירושה בעולם הרחודי של עמת המעשרים השלושים של המאה העשרים.

הפרשיה מרחקת נם בשל העובדה שהחיק נידון בפני עופטים חדיים ומריטים בבומבי. נם כאן יש לחפד שהניכוח על בית המשפט הנכוי בפרטים ובפרטי פרטים של דיני הצוואה במשפט העברי מעורה השפעה מפוין בין הדושה לות מבחינת הפיכוק של נכיים בפישפ הכבדי לא נתקלתי כשלה.

ביחר למרי שיש ליחס את והה עצורך חיק זה לאנשים שפעלו עבור הבן. וכראשם לרי דוד שניאורסון ולעזייר מרדכי עליאש. אם ניתן להשיג דרך יורשיהם המצבים מיסמים הנוגעים לפרשה, הרי שיהיה זה נפלא.

מכל מיקום, מרובר בפיפור מרחק הראוי לפרסום מוכי. הן בשל עיכוו הרוכסוכי והן בשל ערכו ההלבחי משפחי כאמור, אינני כביר פרשה דומה בהיסטוריה הדלבחת של הדריות האחרונים.

אעמוד לשיע בכיחה נחוכר. הפרשה מרחקת אחי לא רק כהיכשוריח אלא נם בחוקר המשפט הישבי והשיפוט הרבני.

בברכה והצלחה

עמיחי רדזינר

מכתבו של ד"ר עמיחי רדזינר: "אולי התיק החשוב ביותר בדיני הירושה של העם היהודי בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים"

חד משמעית שהצוואה אינה תקפה, שמשה בנין הוא מנהל העיזבון של אביו וכל הנכסים שייכים לו. גם בית המשפט העליון של בומביי, שבו דנו בערעור שהגישו היורשים האחרים על פסק הדין לא שינה את ההחלטה והערעור נדחה.

בכך הסתיימה המערכה המשפטית, שאותה הגדיר ד"ר עמיחי רדזינר מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר־אילן ומומחה למשפט עברי "אולי התיק החשוב והמורכב ביותר בדיני הירושה בעולם היהודי של שנות העשרים והשלושים של המאה ה־20", אך הסיפור עדיין לא תם. 15 שנים נדרשו כדי לקבל פסק דין סופי שהעביר את רכוש האב לידי בנו היורש, ועוד כ־15 שנה נדרשו כדי לקיים את פסק הדין: לאתר את הרכוש הרב שהיה מפוזר במדינות רבות ולהעביר אותו באופן חוקי לידיו של בעליו, כפי שקבע בית המשפט. הרב שניאורסון כבר לא היה בחיים כשהסתיימו כל ההליכים, אבל בנו, זלמן שניאורסון, המשיך עוד שנים לסייע לכונס הנכסים שמונה לחברת "מנחם משה". זלמן התגורר שנים רבות בעדן ומשם, כבסיס, התרוצץ בכל העולם כשכיר חודשי של מיוש בנין, וטיפל במשפטים הרבים של הבן היורש. כשנשאל בשנות החמישים מי נלחם נגד מי בפרשה הסבוכה הזו, הייתה לו תשובה מוכנה: "תלוי מתי שואלים... היום פלוני הוא הנתבע, אבל אם מחר הוא יתחתן עם מישהי מהצד השני – הוא מיד הופך להיות תובע..."

ולא נסיים את הפרק הזה מבלי להיזכר מה עלה בגורלה של החברה המשפחתית הגדולה ושל העושר הרב שצברה. בעבר, כשניסו לברר מדוע ניסח בנין האב באופן הזה את צוואתו, אחד ההסברים היה שהוא האמין שרק בדרך הזו ניתן יהיה לשמור על חוזקה של החברה שהוריש. בראייה לאחור, אין ספק שהיה היגיון רב בדברים. משה בנין אכן זכה במשפט, אבל החברה המפוארת ועתירת הנכסים שהקים אביו התפרקה לאחר שהסתיימו ההליכים המשפטיים. גם בשל העימותים המשפחתיים וגם בשל סיבות גיאו־פוליטיות וכלכליות. כונס הנכסים אסף את הנכסים השונים, העביר כדין את חלקם הגדול למשה בנין וחלקים קטנים יותר לבני משפחה אחרים, בניהם של האחים האחרים לבית בנין, ובכך בא הקץ לאימפריה שהוקמה מאה שנים קודם לכן.

יחד עם האימפריה, הסתיים גם תור הזהב של יהדות עדן. בדצמבר 1947, לאחר הכרזת האו"ם על תוכנית החלוקה והקמת מדינה יהודית, פרצו פרעות בעיר. עשרות יהודים נרצחו. בתים רבים נשרפו ונבזזו. רוב יהודי עדן, שמספרם נאמד אז בכ־7,500 – יהודים רבים הגיעו אליה מתימן בשנות הפריחה הכלכלית – עלו למדינת ישראל לאחר הקמתה. גם משה בנין, מיוש, שנפטר בשנת 1964 בגיל 92, סיים את חייו בישראל והוא קבור בבית הקברות בסנהדריה, לא הרחק מקברו של הרב דוד צבי אריה שניאורסון, עורך הדין התלמודי שאחראי במידה רבה לניצחונו הגדול.

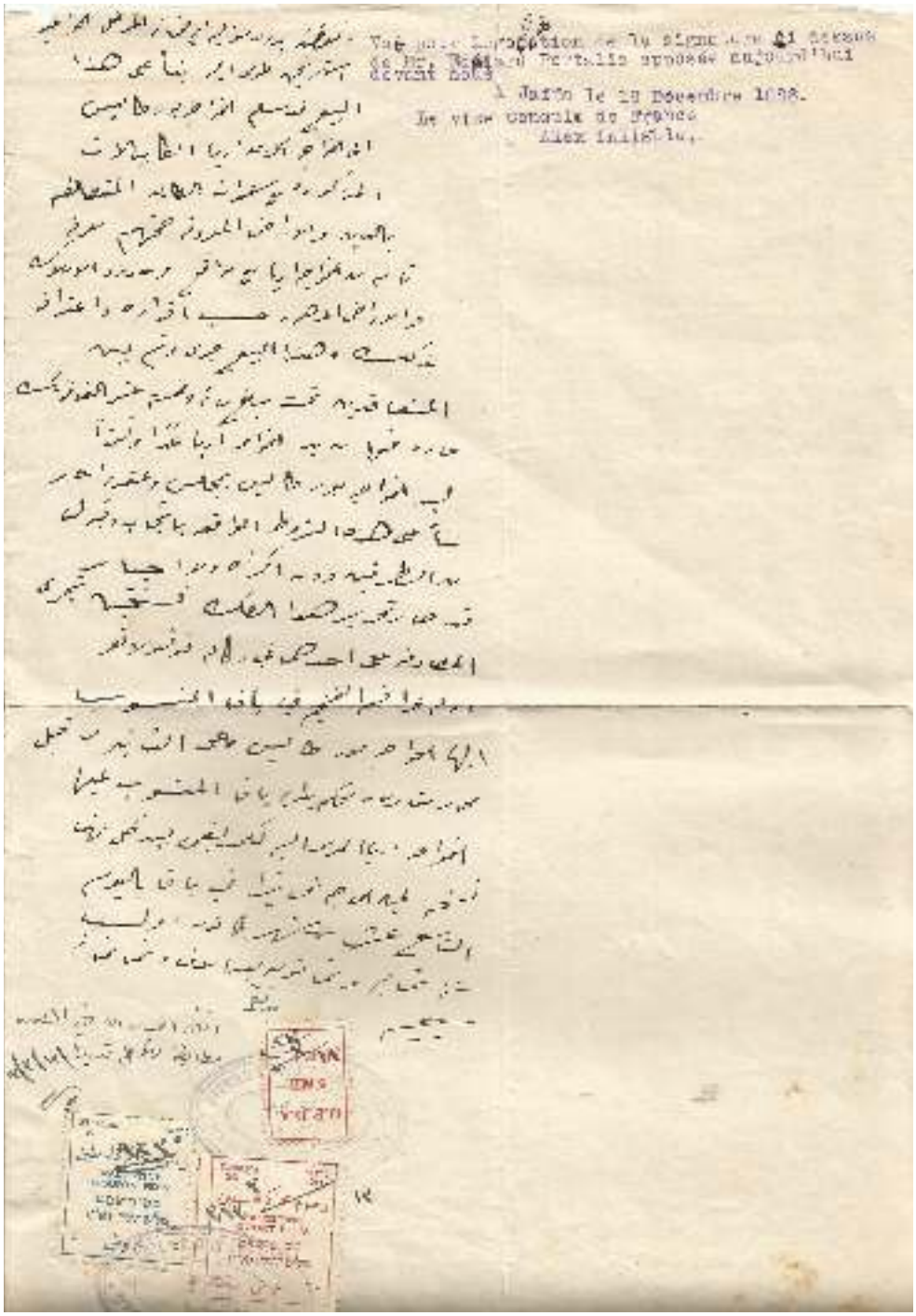

אני, יוסקה רום והאיש שבקיר

נספח 1
המשכנתא לוואדי אל חווארת, עמק חפר

הסכם המשכנתא בין הנרי אסטרנז'ן ואנטואן בשארה תיאן משנת 1882. תיאן מקבל הלוואה וממשכן את אדמות ואדי אל חווארת לטובת הבנקאי הצרפתי

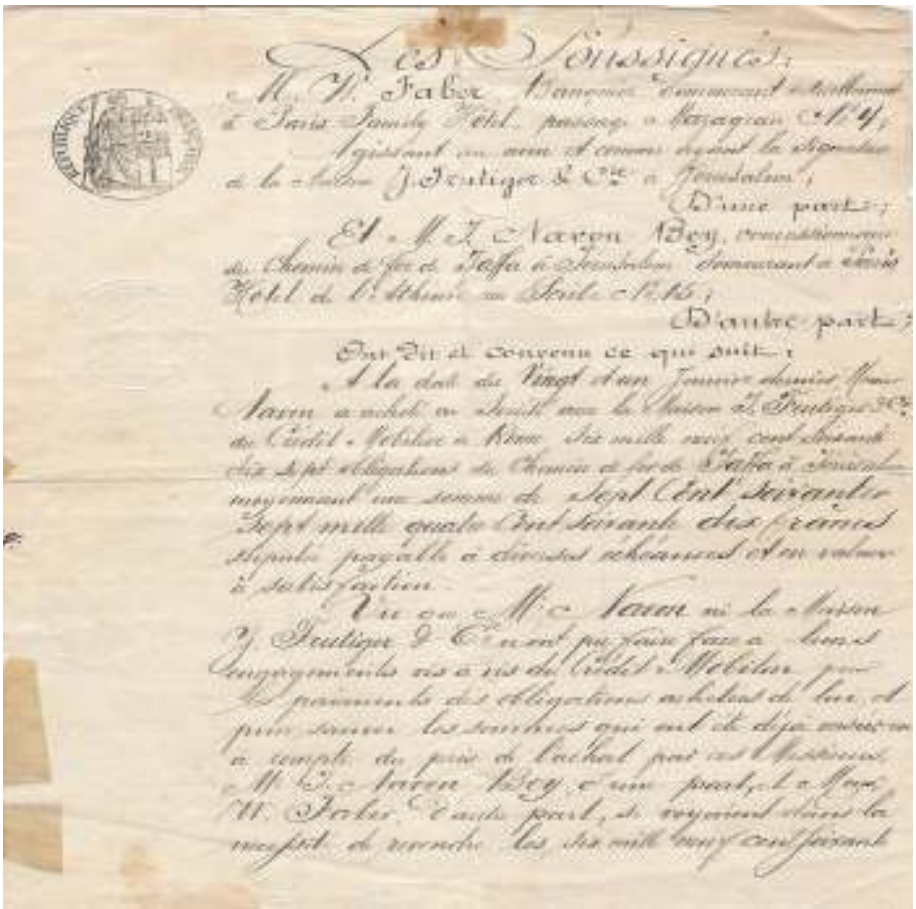

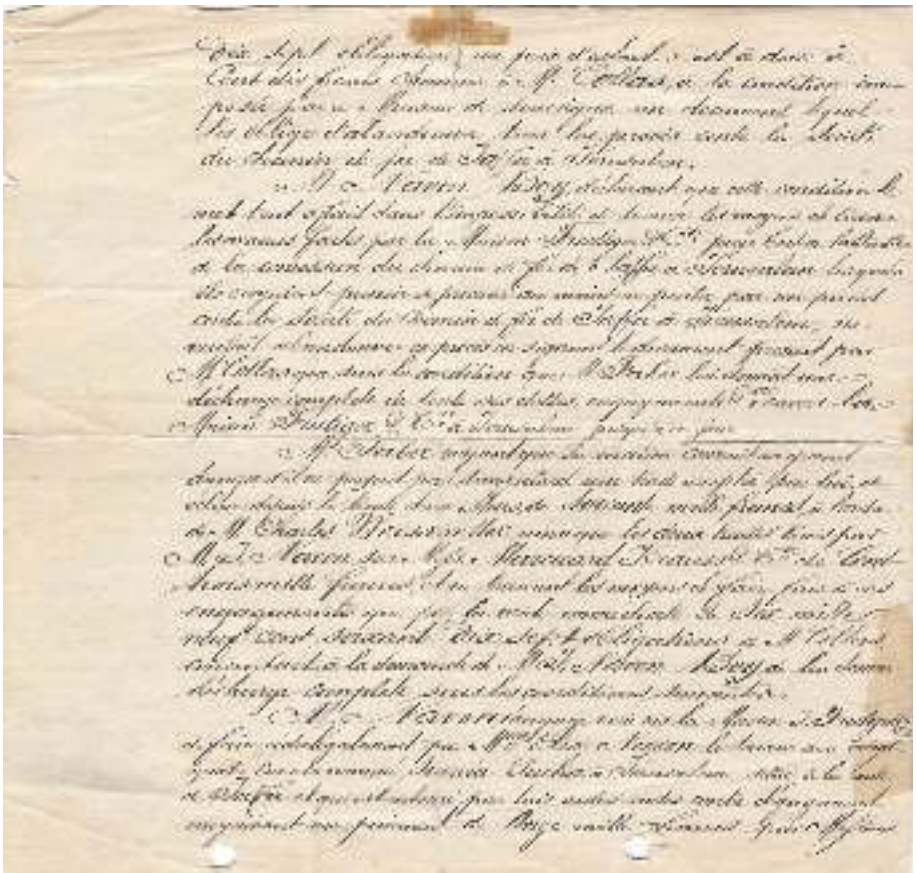

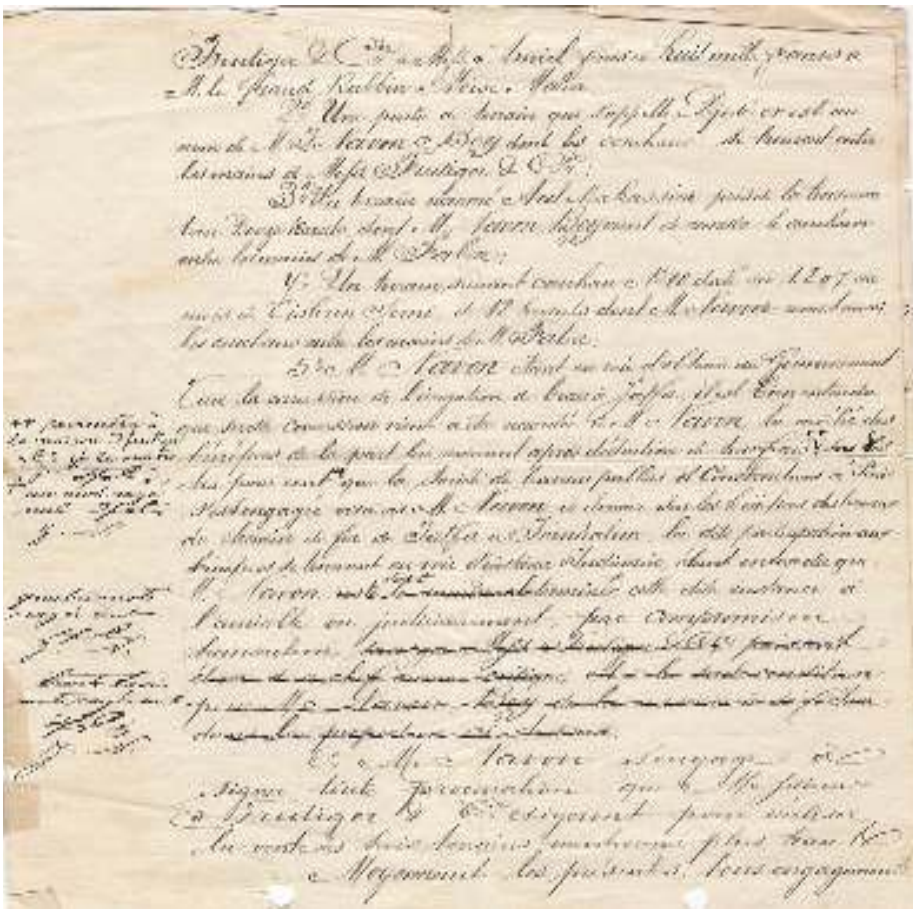
נספח 2

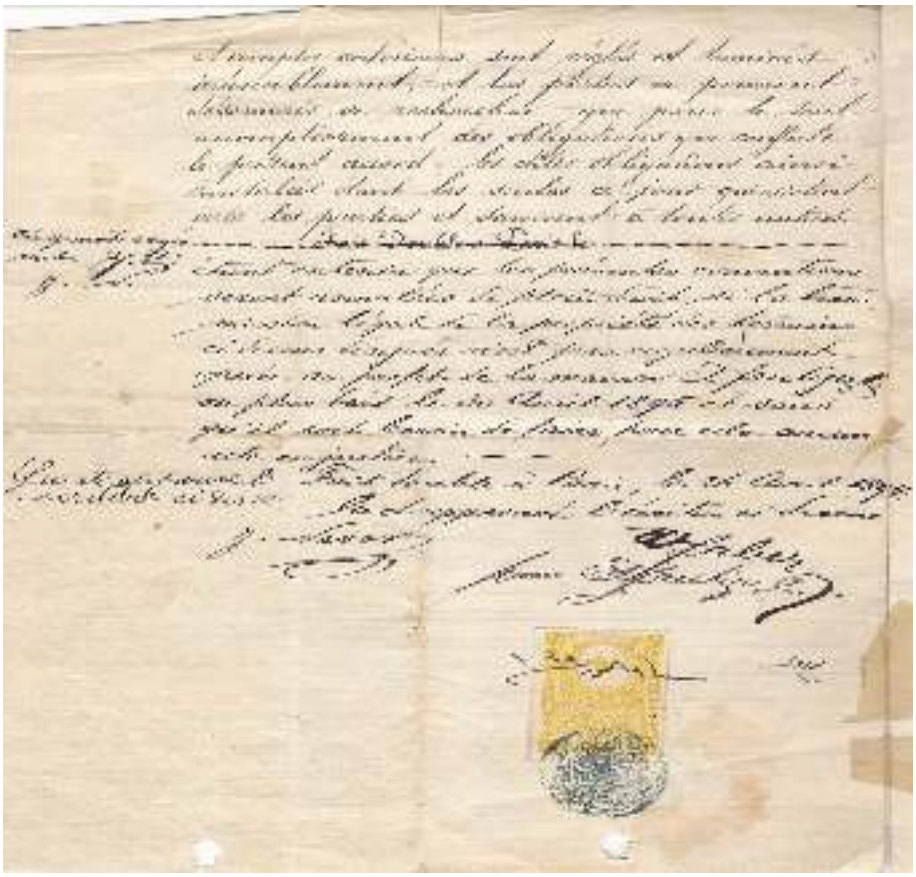
הסכם פרוטיגר-יוסף נבון

ההסכם שנחתם בשנת 1894 בפריס בין פאבר, חתנו של יוהאנס פרוטיגר, ובין יוסף נבון, שבו הוא מוותר על נכסים בארץ ישראל

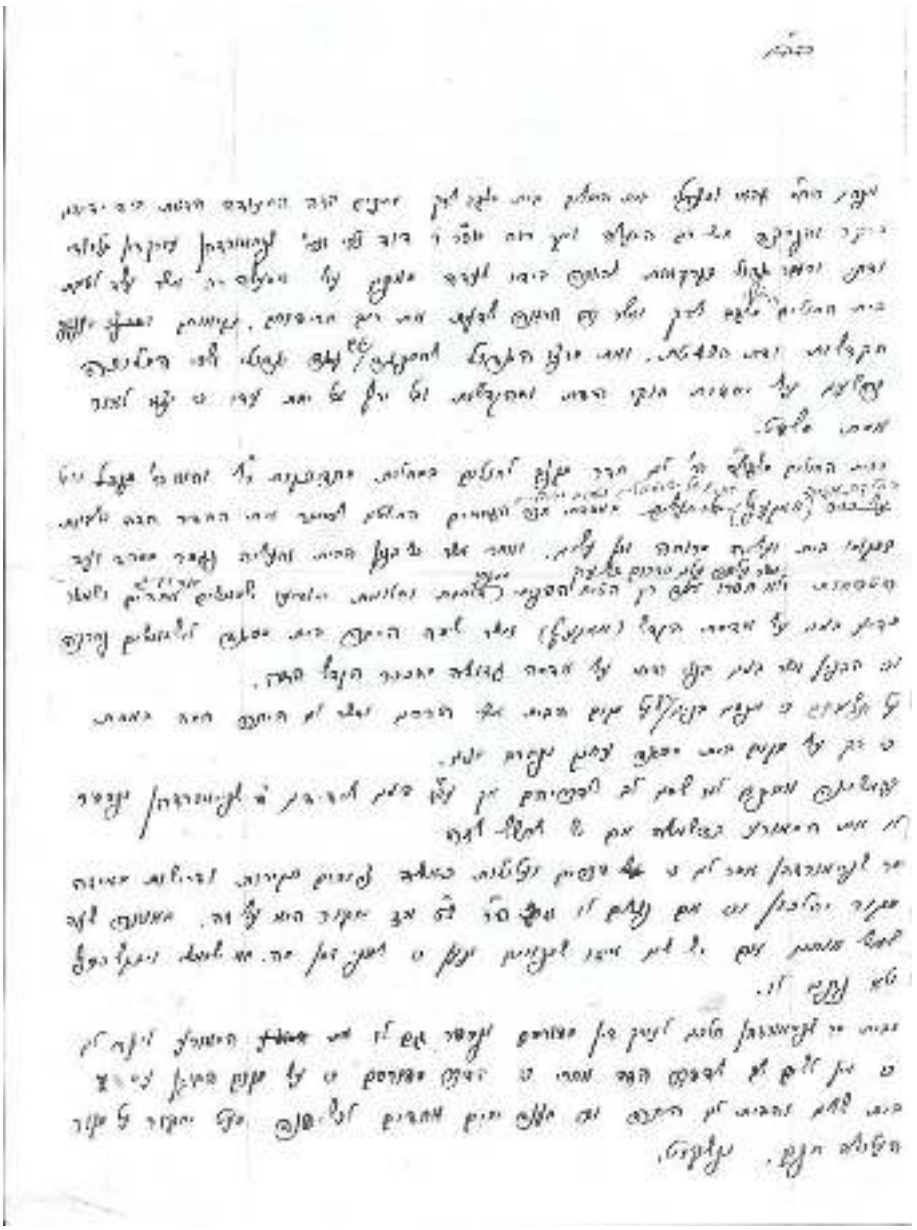

נספח 3

מכתב גבאי ומנהלי משגב לדך

גבאי ומנהלי בית החולים משגב לדך בעיר העתיקה משבחים את פעילותו של הרדצ"א שהצליח למנוע הריסת חלק מבית החולים

אנחנו החתומים מטה גבאי ומנהלי בית החולים בית משגב לדך נותנים בזה התעודה הזאת ביד ידידנו היקר והנכבד איש רם המעלה ויקר רוח, מורנו ורבנו הרב רבי דוד צבי אריה שנייאורזהן עורך דין תלמודי ודתי וסוחר גדול בקרקעות והיתה בידו לעדה מאתנו על המעשה רב אשר עשה לטובת בית החולים הכללי משגב לדך ואשר בה הראה לדעת את רום חריפותו, בקיאותו בעניני הקדשות ודת השלטת. ואת מרצו הגדול להתנגד גם נגד גדולי ושרי המלוכה בהשענו על יסודות חוקי הדת וההקדשות ובל ירא ובל יחת עדי כי יצא לאור אמת משפט.

בבית החולים משגב לדך היה לנו חדר מקצב לחולים במחלות מתדבקות רחמנא לצלן והוא היה גובל בחלקת אדמה (ואקף) הקדש של ישמעאלים נעזב מבעלים. באספת חבר הגבאים החלטנו לסתור את החדר הזה ולבנות במקומו בית ועליה מרוחה וכן עשינו. ואחרי אשר כל בנין הבית והעליה נגמר ממסד ועד הטפחות אשר עלתה עלינו בסכום של ערך (לא נכתב כמה) ולא חסרו עוד רק הטיח הפנימי, מסגרי דלתות וחלונות הופיעו ישמעאלים אדוקים אחדים ושאלו מדוע בנינו על אדמת הקדש (ואקף) אשר שמה היתה בית מסגד לישמעאלים נחרבה וכי הבנין אשר בנינו בנוי הוא על אדמה גדולה מהככר הקדש הזה.

על תשובתנו כי אנחנו בנינו רק על מקום הבית אשר הרסנו ואשר לנו היתה המה באחת כי רק על מקום בית מסגד עתיק ונחרב בניינו. (אולי התכוונו לומר שלא היתה תלונה שבנינו על מקום שהיה מסגד).

בראשונה אמנם לא שמנו לב לדבריהם אך על כל פנים פנינו לידידנו ה׳ שנייאורזהן ונספר לו את המאורע בהשאלה אם יש לחשש לזה.

מר שניאורזהן אמר לנו כי דברים ועלילות כאלה צריכים חקירות ודרישות מאיזה מקור יהלכון ואם נשלם לו 200 פרנק שכר טירחה יחקור הוא על זה. באותה שעה שאל אותנו אם יש לנו איזה שונאים ונען כי לפני זמן מה בא ישמעאלי ויבקש כסף

ולא נתנו לו.

מבית ר׳ שנייאורזהן הלכנו לעורך דין מפורסם ונספר גם לו את המאורע ויגד לנו כי אין לשים לב להדבר הזה אחרי כי הדבר מפורסם כי על מקום הבנין עמד בית שלנו והבית לנו היתה. וכי בעוד ימים אחדים לכשיפנה מעט יחקור על מקור העלילה חנם. ונשקוט.

כעבור ימים אחדים קבל אחד מחברנו מכתב מראש העריה בו הוא אומר: היות כי נתברר כי הנהלת ביה״ח משגב לדך בנו בית על מקום בית מסגד ישמעאלים הוא מודיע לו כי לפי פקודה אשר קבלה העיריה מפחת העיר הוחלט בבית משפט המחוז – מג׳לס אידרה – הנשענה על החלטת בית מועצת שר ההקדשות

בירושלים הבנויה על פקודת מועצת המיניסטעריום היסודה על מאמר מלך רשמי הגוזר כי כל בנין

הנבנה על מקום בית מסגד ישמעאלים יהרס תיכף בלי כל משפט לכן הוא מצוה אותו להרוס את הבנין אשר בנינו מהיום עד עבור 3 ימים ואם עד אז לא נקיים פקודתם אז תשלח העיריה פועלים להרס את הבנין בכח הממשלה וההוצאות עליו יהיו לשלם ככל אשר תשית עליו העיריה.

המכתב הזה הובא לאחד מחברינו בשתי נוסחאות למען כי יחתום על אחד מהם והוא מחסרון ידיעה הלך יחד עם שליח העיריה לאותו העורך דין הגדול שאמר כי אין כל פחד אשר בראותו את המכתב נזדעזע לראותו ויצוה לחתום את המכתב כדרישת העיריה וכאשר עזב השליח את החדר הקריא לפני חברינו את כל הכתוב שמה ובדאבון שמענו אז ממנו כי אין נגד הגזרה הזאת שום עצה חוקית כי רק במשך שלשת הימים נחתום תעודה מכל רופאי העיר המעידים כי הבית היה בידינו משך 40 שנה ובהתעודה הזאת נלך להפחה לבקש רחמים לחוס ולבטל את רוע הגזרה.

חברנו זה הרגיז תיכף את כל ועד הגבאים וכלנו נתרגשנו מאד להמצב הנורא הזה ונסכם ללכת לשאול בעצת מר שנייאורזהן והפצרנו שגם העו״ד יבא עמנו אליו ולהתיעץ אולי יש תקוה.

בשמוע מר שנייאורזהן את מצב הדבר ובשמעו מפי העו״ד באמרו הגבאים מושכים אותי אליך בעת אשר ידע אני כי אין שום עצה ותושיה עוד ענה ואמר: בעת אשר היו אצלי היה הענין חולה כעת הוא אמנם מסוכן מאוד אך עוד לא מת. ויבאר לנו כי אם כי אין הוא מאמין כי פה יועילו תעודת ובקשת רחמים בכל זאת אולי לנסות את הסגולה הזאת. אך אם נרצה כי הוא יתערב בדבר אז דרש הוא 2000 פרנק ומקוה כי ימנע מלסתור את הבנין בדרך חוקי והתנה כי גם אם יפסיד יתנו לו הסך 2000 פרנק מלבד הוצאות רשמיות.

אחרי התיעצות בסוד חברי ועד הבית החלט אצלנו למלא דרישותיו.

אפס כי הסכים מר שנייאורזהן לנדב לטובת ביה״ח סך 1000 פרנק מהאלפים האלה.

העו״ד סדר את תעודת הרופאים ואחד מגבאי הבית יחד עם רופא הבית הלכו לבית הפחה ועל פי עצת העו״ד דרשו ממנו העתק הטופסים אשר עליהם אדני ההחלטות הטבעו אשר עליהם נבנתה תעודת ההרס.

על הבקשה להשיב את הפקודה ענה הפחה כי החלטה כזאת אי אפשר לשנות ועל דרישת טעמי ההחלטה ענה הפחה כי אין לו לבאר שום טעמים למעשיו ואחרי אשר נפלט מפי חברנו כי הימים ימי החפש ולא כל איש יעשה ככל הישר בעיניו ענה הפחה כי רשאי הוא לשים אותו בבית הסוהר גם כן בלי טעמים ואח״כ יש לו הרשות לקבול עליו במקום גבוה.

זאת היתה תוצאת עצת העו״ד מצדו.

מר שנייאורזהן סדר מצדו פרוטעסט לראש העיריה ואמר יען כי פקודתו בנויה על החלטות האידרה ושר ההקדשות הנשענים על פקודת המיניסטוריום הבנויה על מאמר המלך. והנה אין מאמר המלך מצוה לשבור בדיוק את הבנין הזה רק בדרך כלל אשר כל בנין הנבנה על מקום בית מסגד יהרס תיכף בלי משפט.

והנה השופט המברר אם הבנין בנוי באמת על בית מסגד הוא הקאדי רש (ראש) משפט ההקדשות ועל כי בתוך הפקודה אין בה פסק דין והקאדי בתור שופט הדת, הוא מטיל אחריות הנזק הכבד וסכנת החולים על ראש העיריה בפרטות ואוכל (?) לבאר בהפרוטעסט כי לפי החק בדיני הקדשות צריכים להתרות בכל האפוטרופסים של ההקדש יען כי ישנם אפוטרופסים רשמים גם בחו״ל הלא עליו להתרות גם אותם ומאליו מובן כי פקודתו אינה כחק.

ראש העיריה לא רצה לקבל עליו את אחריות הדבר וישלח את הפרוטעסט להפחה בדרישה כי מועצת האידרה תשיב ותחליט החלטה שניה ותבאר כי גם אחרי ראותה את הטענות האלה היא מוציאה פקודה להרוס ועל ידי זה הופרע דבר ההרס ביום הקבוע.

בינתים הרעיש מר שנייאורזהן בתלגרמים את כל שרי עיר המלוכה ויבאר את טענתו כי על פי החק והדת אי אפשר לסתור הבנין טרם יובא הדבר למשפט לפני שופטי הדת בירושלים וכי אין שום רשות להאידרה והפחה להחליט בזה ולדון ומשם הגיעו פקודת שר המשפטים להקטיגור הראשי אשר בירושלים משיך האיסלם לראש שופטי הדת, משר השרים להפחה, משר ההקדשות לאותו המשרד בירושלים למנוע מלסתור הבנין בלי משפט וכי אם יש להפחה ברורים נגדנו עליו להתדיין עמנו לפני שופט הדת הקאדי.

גם הפרלמנט הודיע לנו כי בקבלם את הטלגרם בחרו בוועד מיוחד אשר ידרוש מהממשלה להוציא לאור צדקת הענין הזה.

ככה עלתה בידי מר שנייאורזהן להפריע את הממשלה במשך זמן קצר מאד צעד אי חוקי כזה אשר עלול היה להיעשות בעקבות מעלילים. ומני אז הבנין עומד על תלו ואך שלום שלווה במכוננו.

והיתה התעודה הזאת ביד מר שנייאורזהן מאתנו כי יכולים לסמוך עליו בכל ענינים היותר קשים בכל מקצועות דת ודין

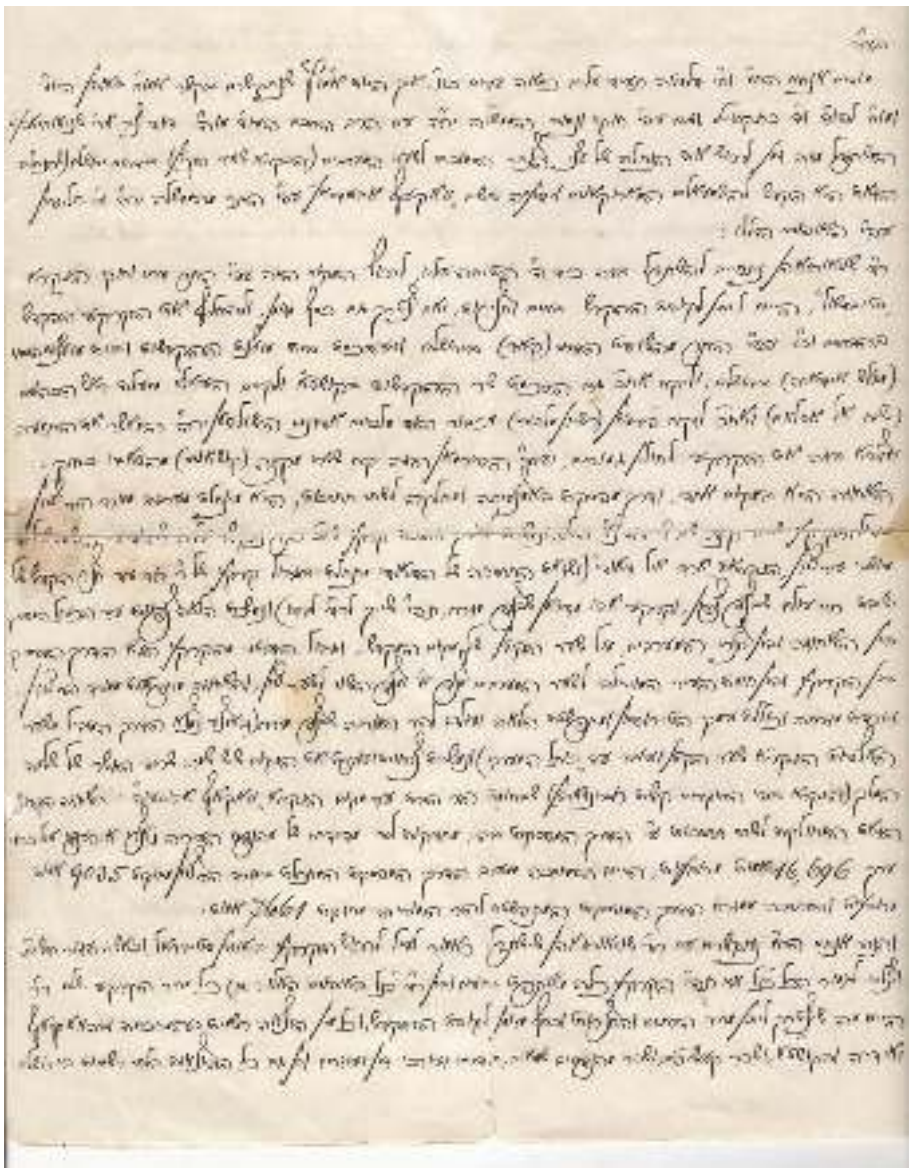
וכל מן דין סומכים עליו כי יוציא כנגה צדקת כל אלה המוסרים ענינים בידיו.

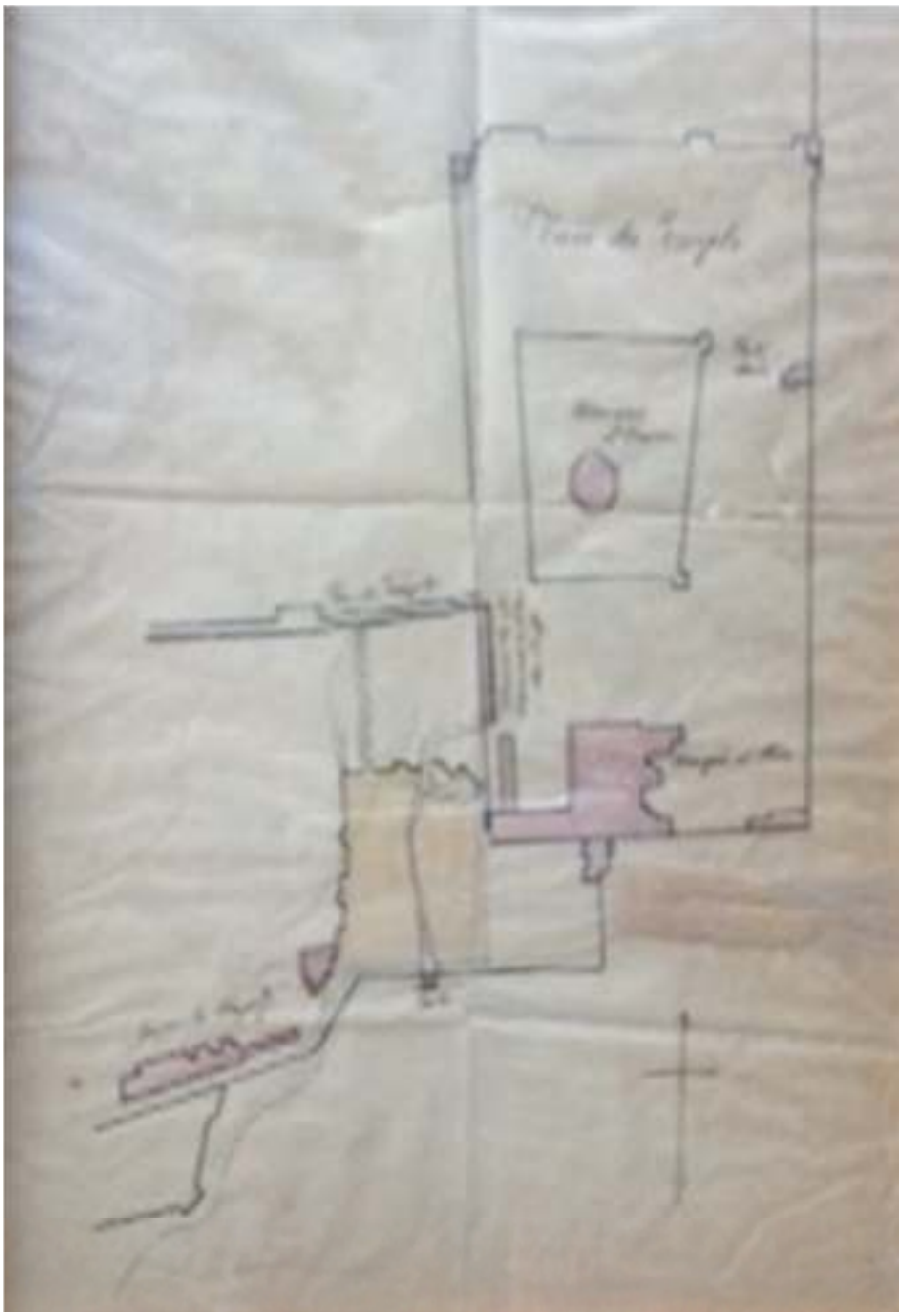
החותמים בברכה פה עיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן.

(חתימה לא ברורה וללא תאריך)

נספח 4
הסכם למכירת מטעי הצבר

ההסכם שנחתם בין הרדצ"א לבין קבוצת משקיעים, ביניהם חיים מיכלין, יצחק ליפקין, משה יואל סלומון ומנדל נאה לרכישת מטעי הצבר סמוך לכותל המערבי. העסקה לא הושלמה בסופו של דבר והכספים הושבו למשקיעים

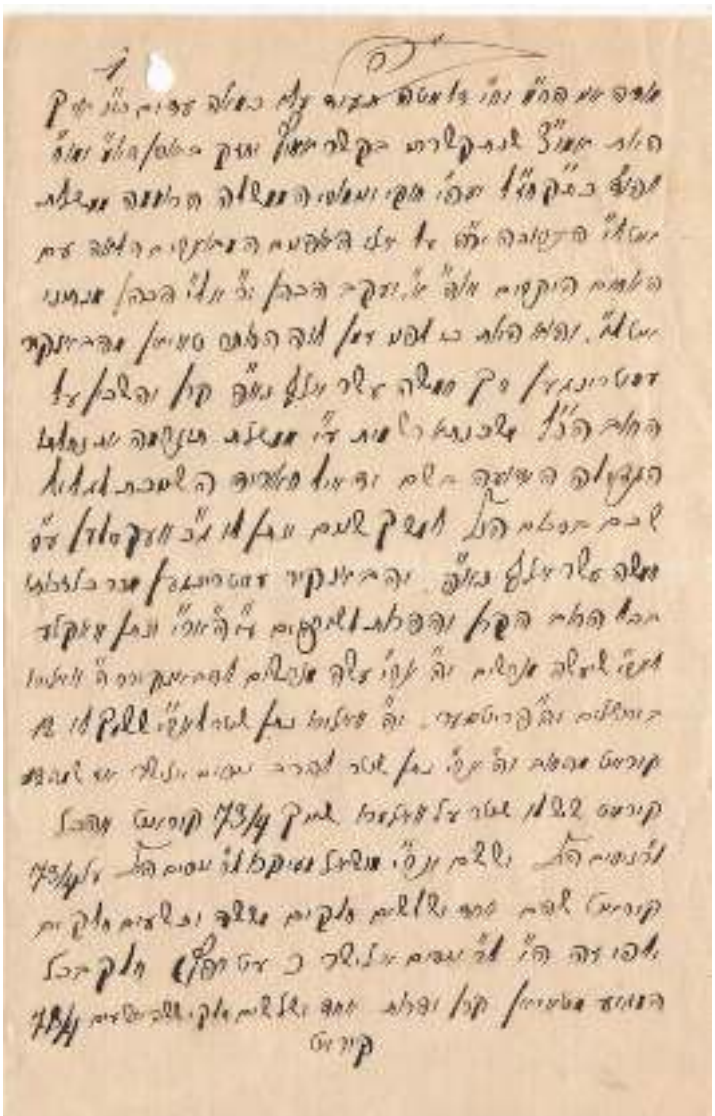

נספח 5

הרדצ"א קונה מחצית מהזכויות על אדמות עמק חפר

הסכם עם האחים הכהן לקניית חלקו של הרב אלישר בוואדי אל חווארת, דבר שמאפשר להרדצ"א לפנות בהמשך לכונס הנכסים של בנק פרוטיגר ולהציע לרכוש ממנו את זכויותיו על אדמות עמק חפר

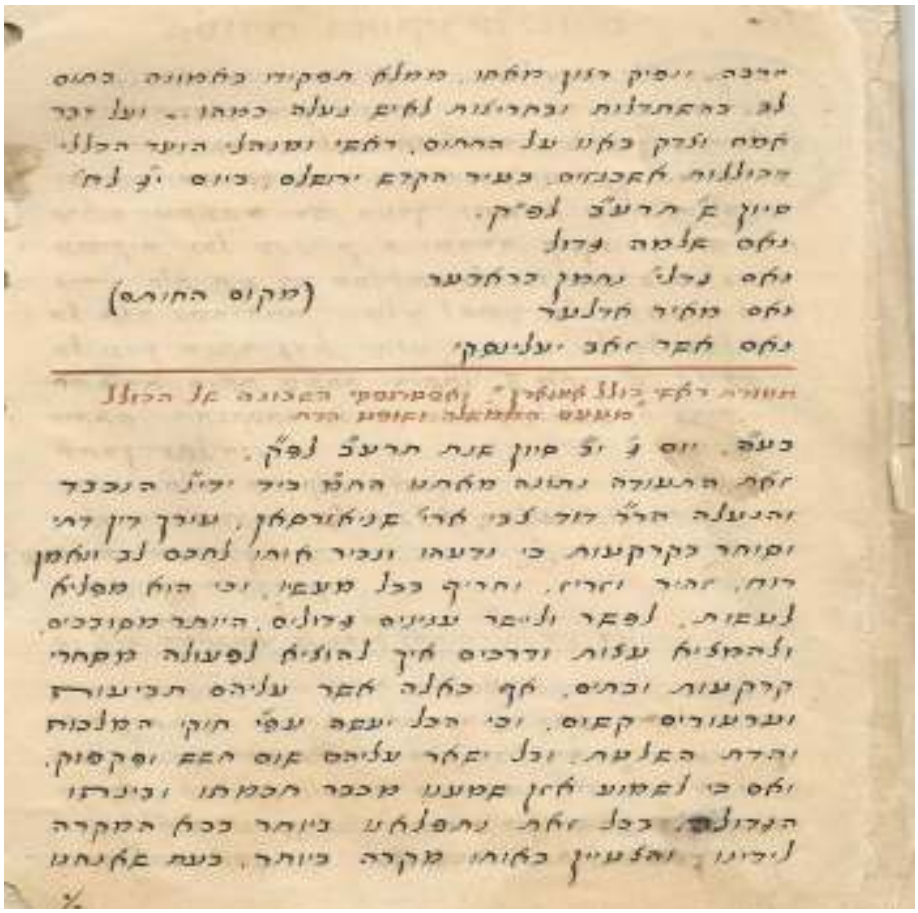

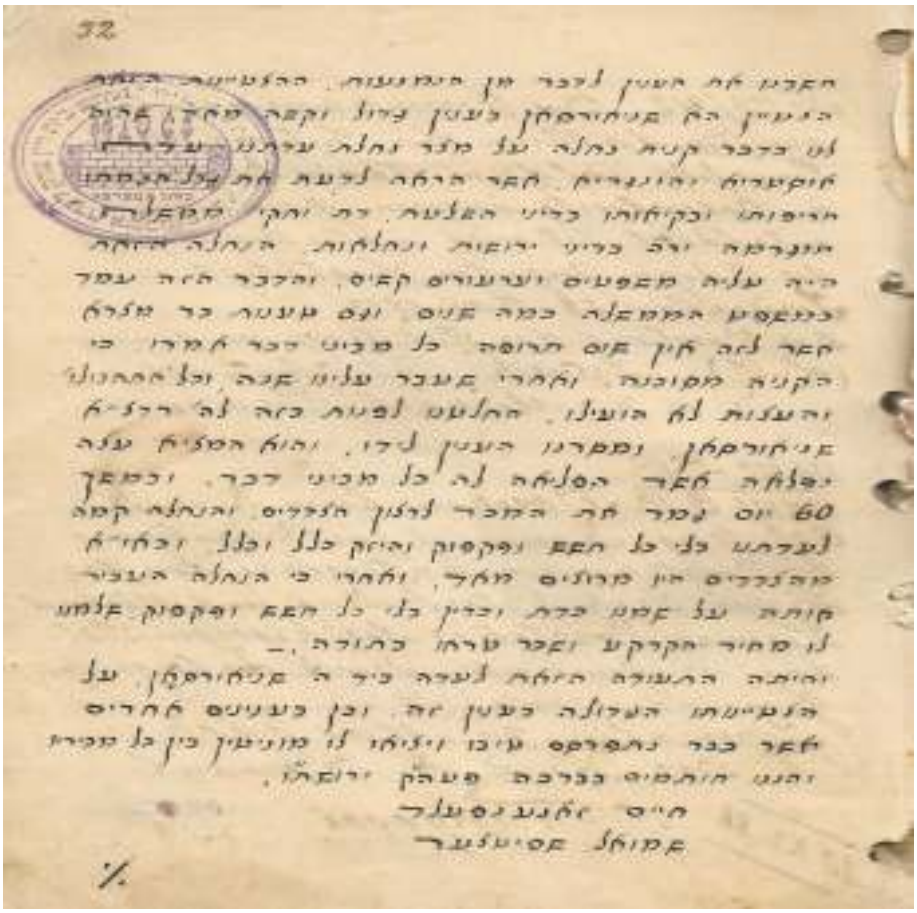
נספח 6
חוברת ההמלצות

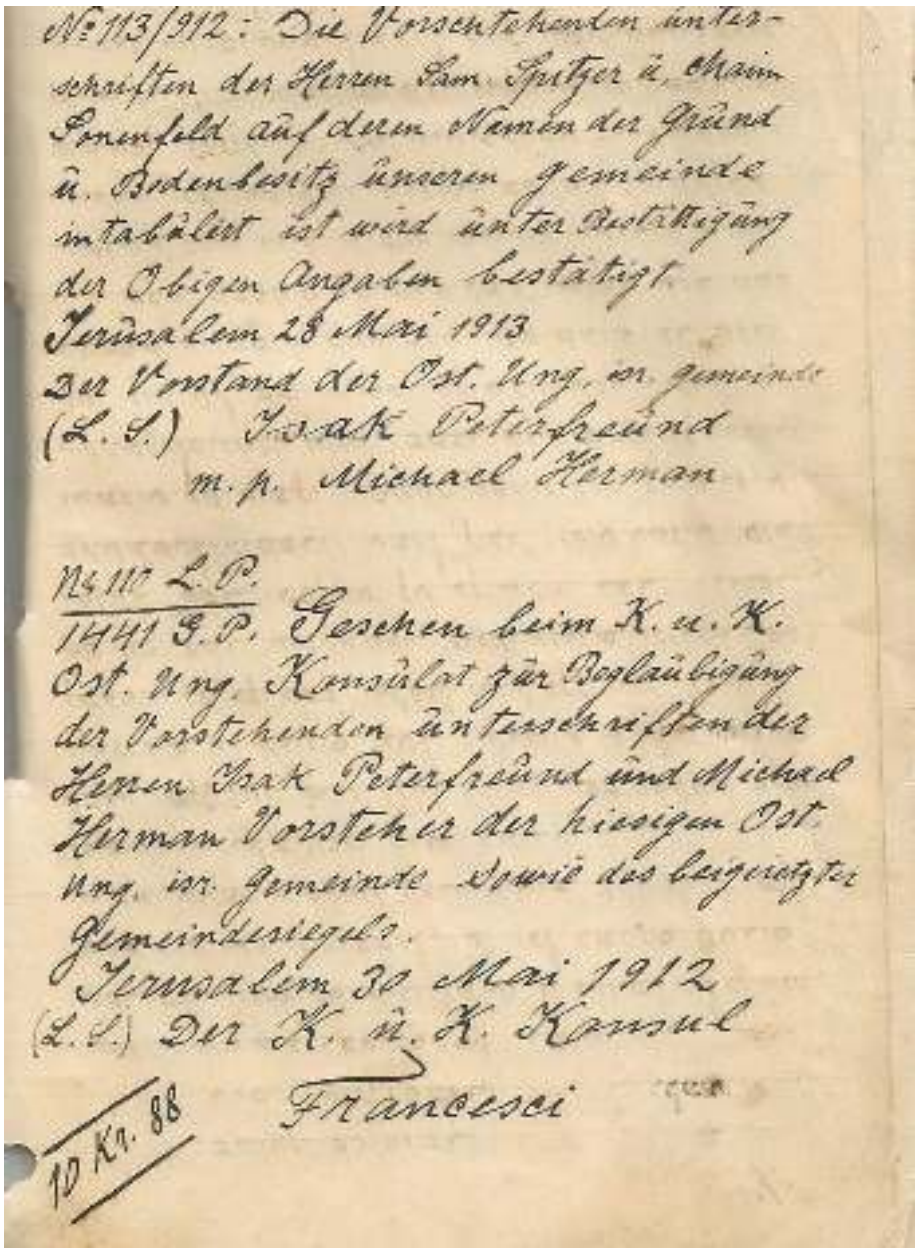
חוברת ובה העתקים של ההמלצות שקיבל הרדצ"א לאחר שגורש כאזרח איטלקי למצרים, במהלך מלחמת איטליה-תורכיה. על החוברת חתומים בנקאים, רבנים ואנשי דת מוסלמים

השתדלות התעודה
דוד צבי אריי
שניאורסאהן
רבנים . ממונים . ראשי מוסדות .
שרים . ובאנקירים שונים .

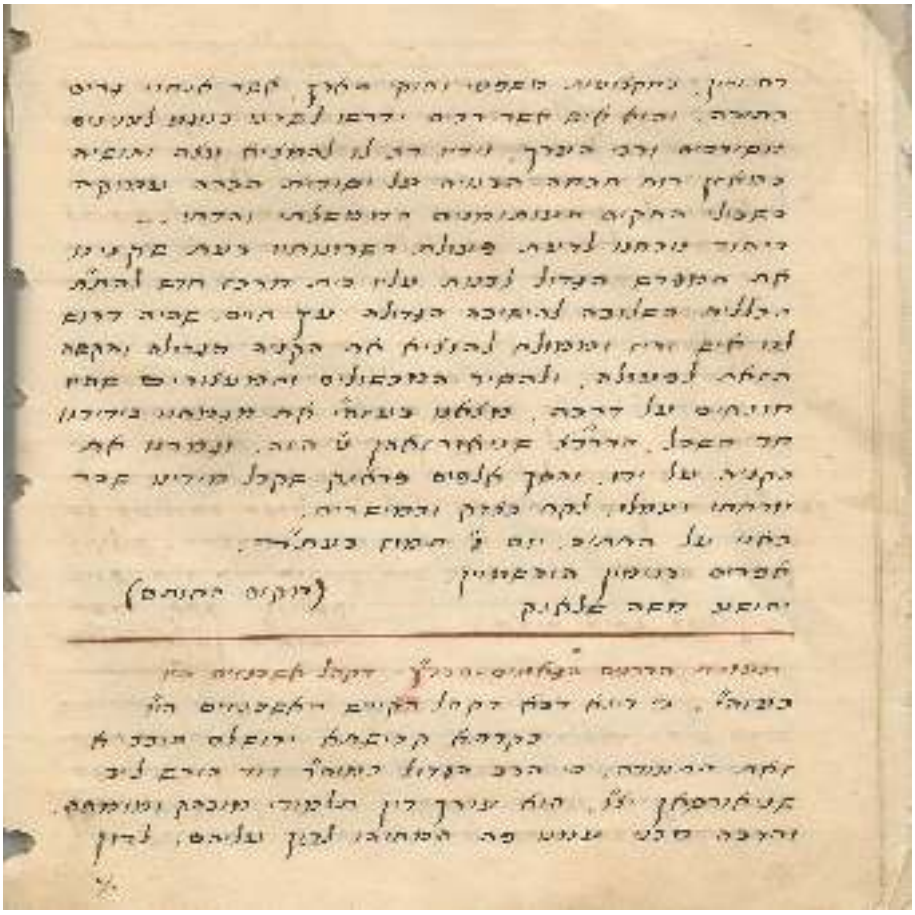

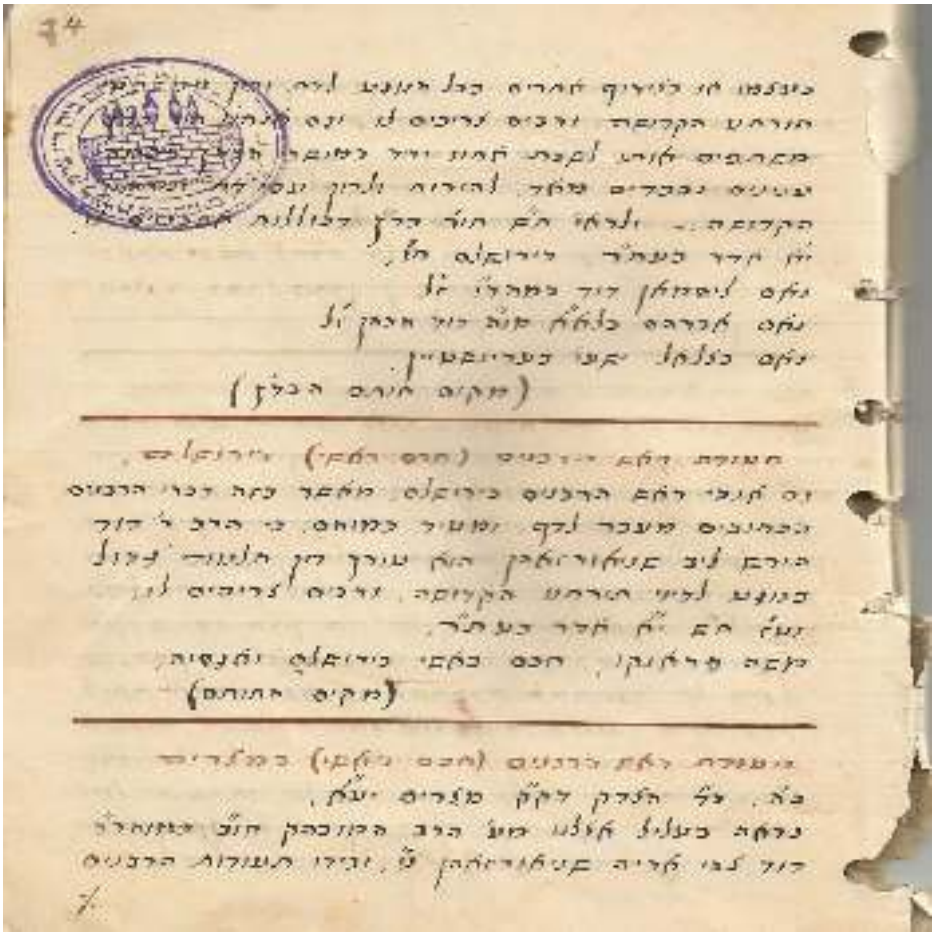
№ 113/912: Die Vorstehenden Unterschriften der Herren Sam. Spitzer ü. Chaim Sonnfeld auf dem Namen der Gründ ü. Bodenbesitz unserer Gemeinde intabuliert ist wird unter Bestätigung der Obigen Angaben bestätigt.
Jerusalem 28 Mai 1913
Der Vorstand der Ost. Ung. or. Gemeinde
(L. S.) Isaak Peterfreund
m. p. Michael Herman

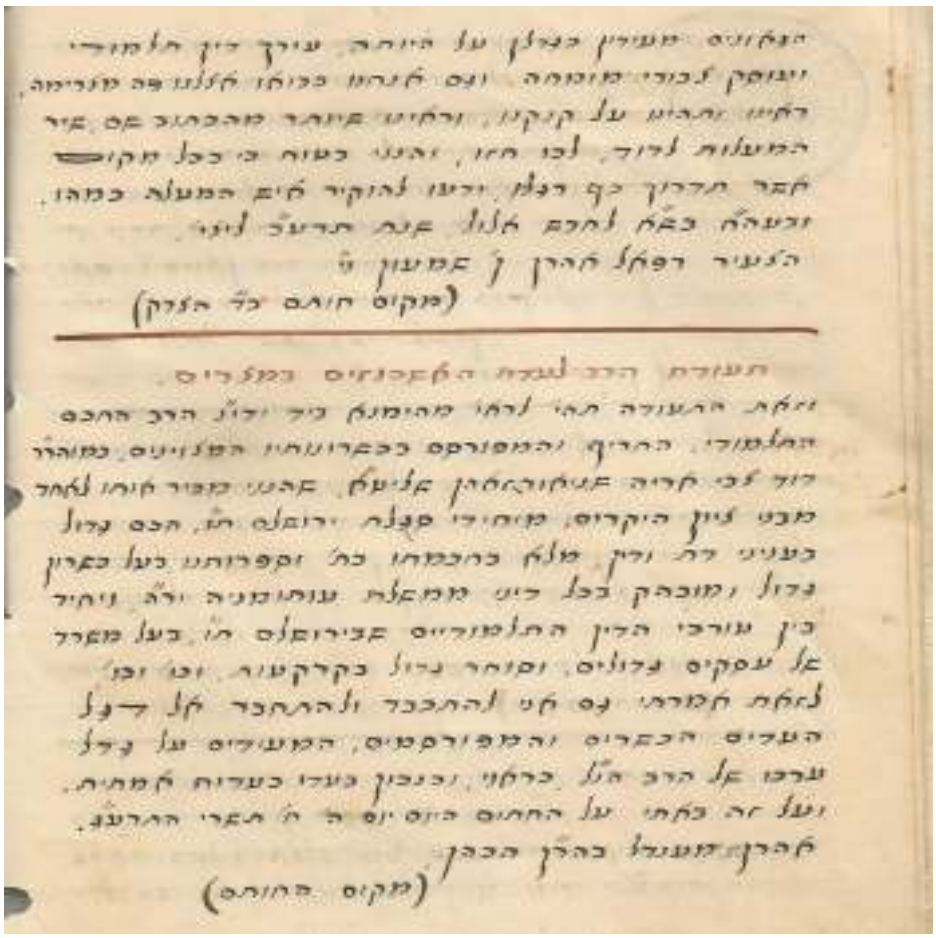
№ 110 L. P.
1441 G. P. Gesehen beim K. u. K. Ost. Ung. Konsulat für Beglaubigung der Vorstehenden Unterschriften der Herren Isak Peterfreund und Michael Herman Vorsteher der hiesigen Ost. Ung. or. Gemeinde sowie des beigedrückten Gemeindesiegels.
Jerusalem 30 Mai 1912
(L. S.) Der K. u. K. Konsul
Francesci

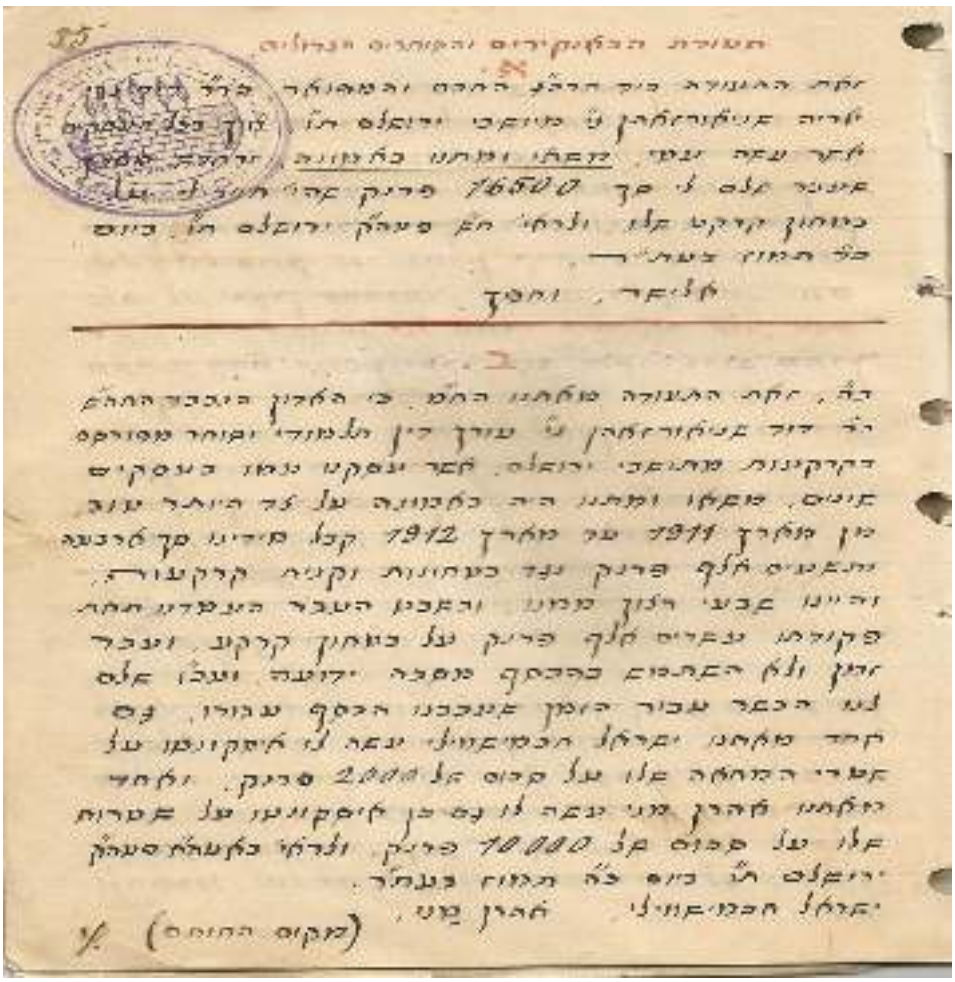
10 Kr. 88

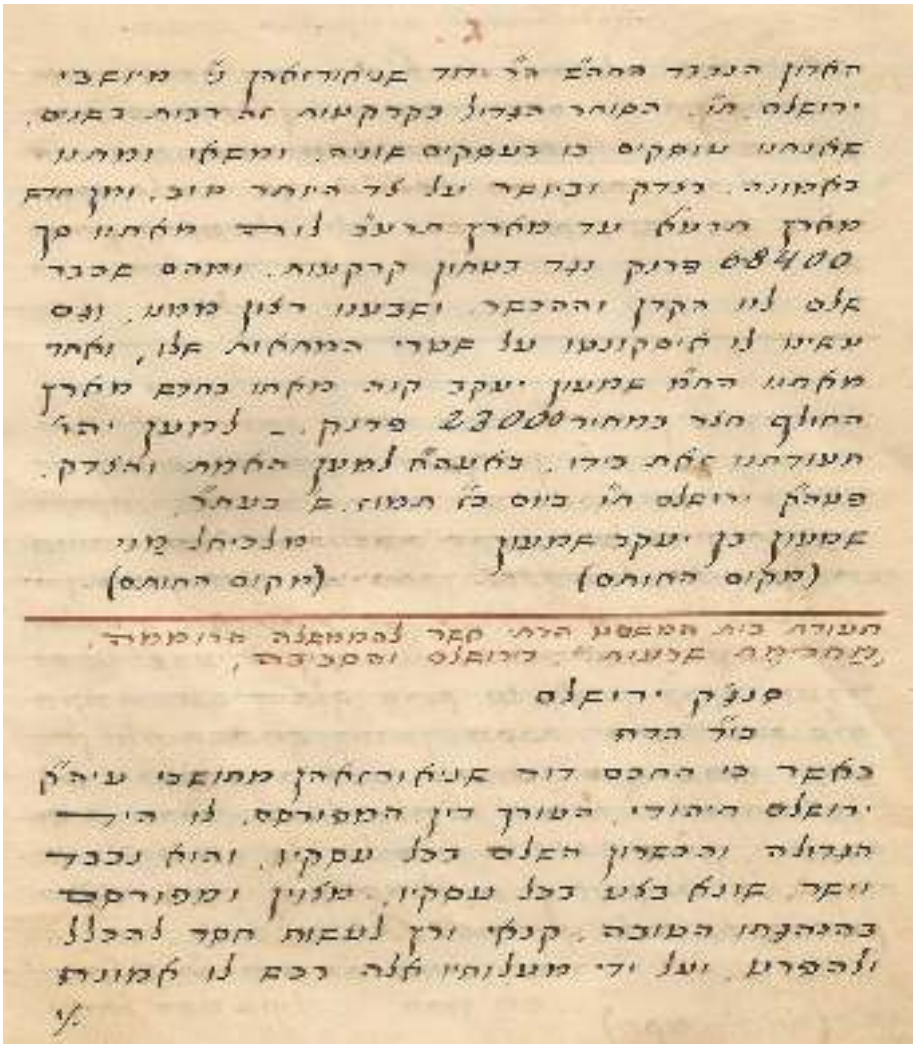

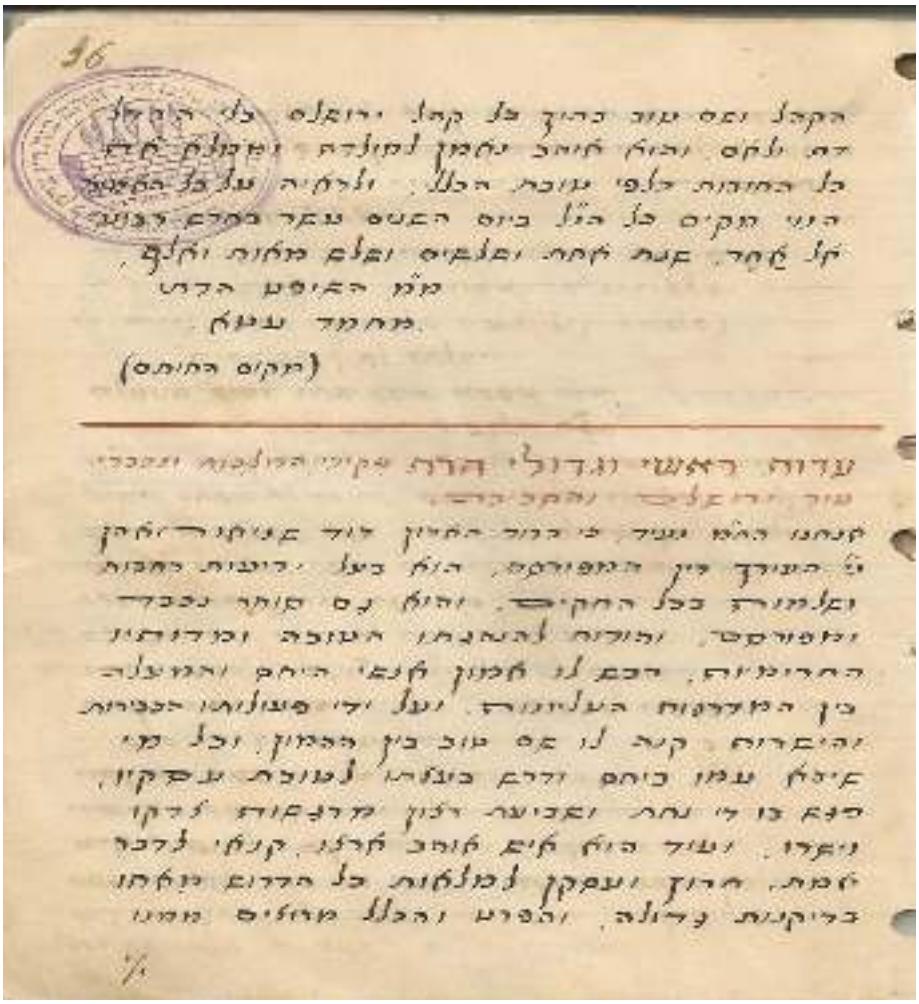

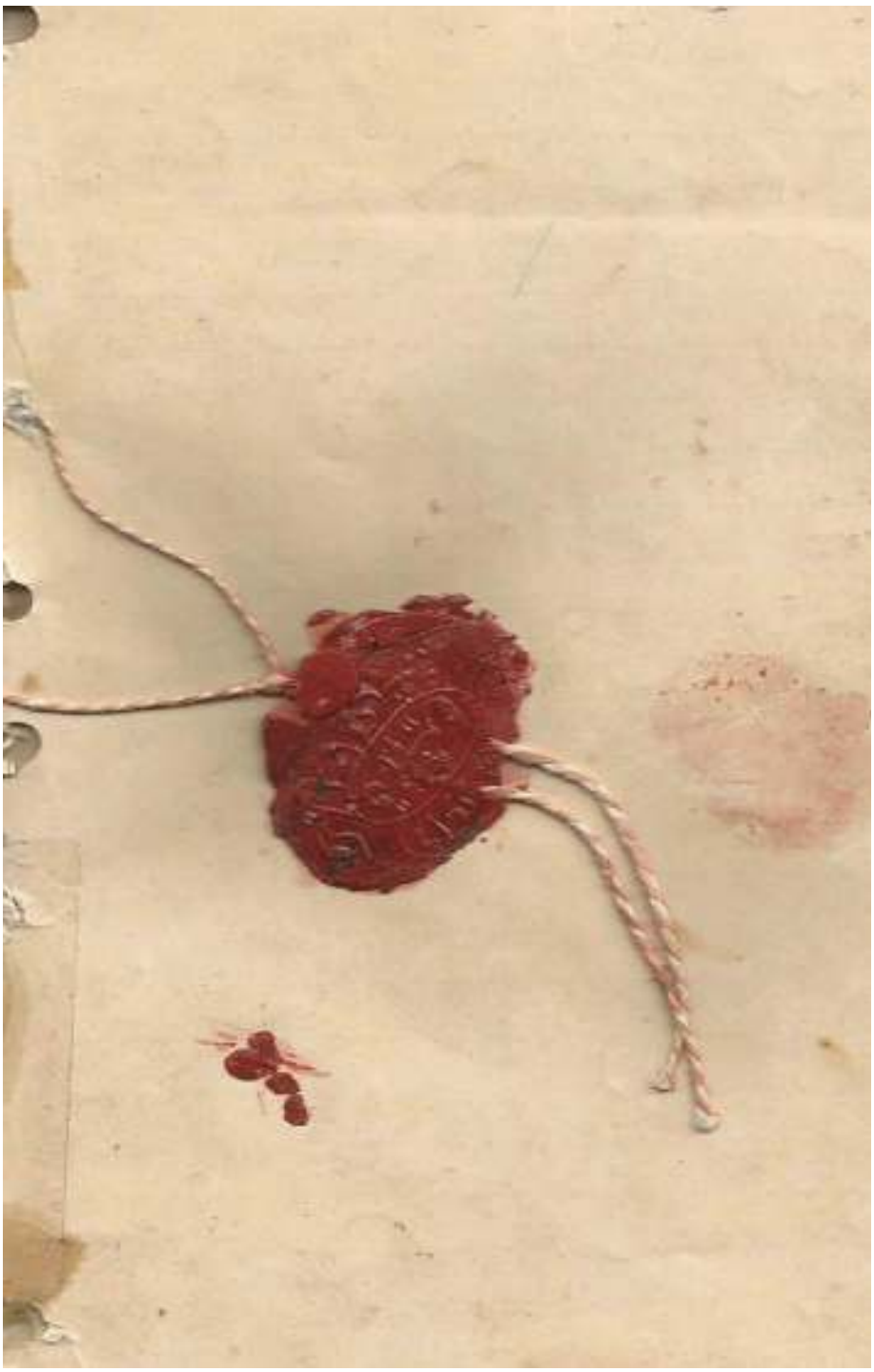

Je soussigné Grand Rabbin à Jerusalem, légalise les signatures des membres du Tribunal Rabbanique des Askenazim ci-dessus légalisées
Jerusalem le 17 Juin 1913

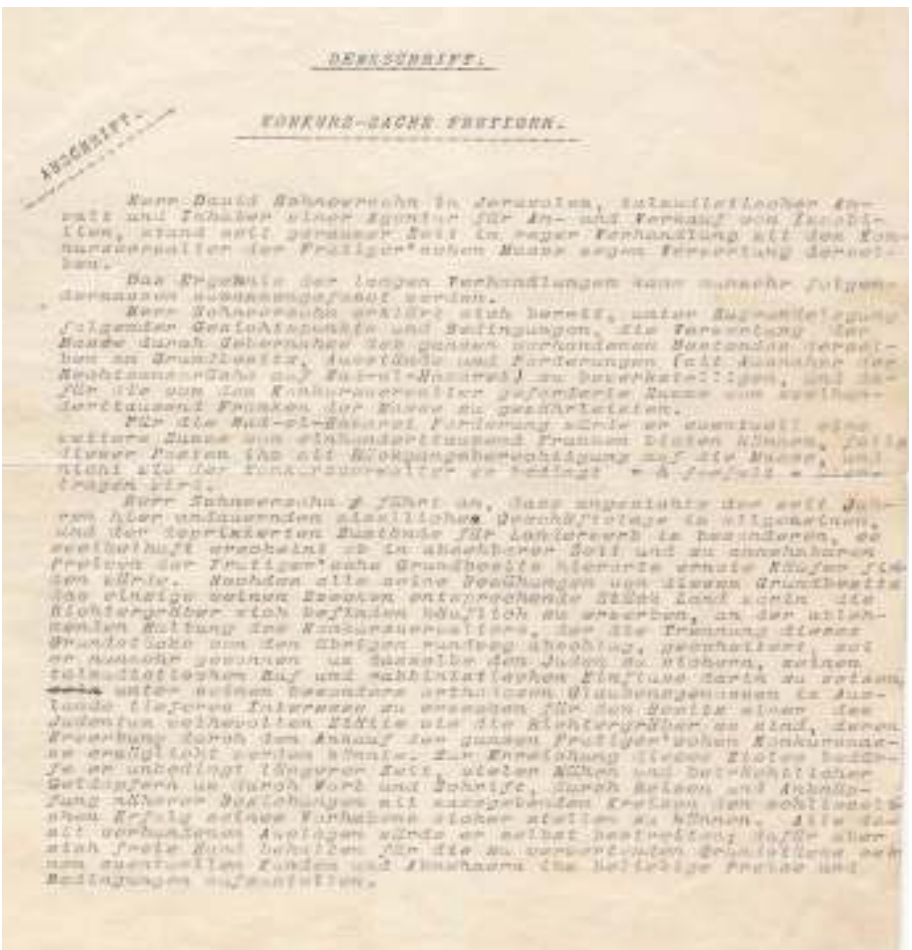

Vu pour la légalisation du
sceau apposé ci-contre par
Mr le grand Rabbin de Jérusalem
Jérusalem le 6 Juillet 1913
Pour le Gouverneur de Jérusalem
Le Secrétaire - Interprète

נספח 7

זכרון דברים עם כונס הבנק

זכרון הדברים שחתם הרדצ"א באוגוסט 1913 עם סראפיון מוראד, כונס הנכסים הגרמני של בנק פרוטיגר שפשט את הרגל, לקראת חתימת הסכמים לרכישת הנכסים. מצורף גם תרגום ליידיש של החוזה המקורי שנכתב בגרמנית ותרגום לעברית

DENKSCHRIFT.

KONKURS-SACHE FRUTIGER.

Abschrift.

Sein Vorschlag geht nun dahin, zu diesem Behuf sich kontraktlich mit den Konkursverwalter zu verbinden, und den abzuschliessenden Vertrag folgende Hauptbedingungen zu Grunde zu legen.

Es sollen die Pläne sämtlicher Grundstücke vorgehändigt, der Flächeninhalt der Einzelnen festgestellt, zweckmässige Grenzen auf seine Kosten durch Vermesser gekennzeichnet und für die einzelnen Grundstücke nach Lage und Beschaffenheit derselben besonders angemessene Preise vereinbart und bestimmt werden, welche einen Gesamtbetrag von sechshunderttausend Franken erreichen.

Bei etwaigen auf seine Kosten näher zu prüfenden Abweichungen des Flächeninhalts der einzelnen Grundstücke, soll eine billigermässige entsprechende Verminderung der Gesamtsumme des Kaufpreises eintreten können.

Die grundbuchamtliche Umschreibung und Uebergabe der Grundbesitze ist gegen sofortige Zahlung der vereinbarten Preise, soll nur nach Belegung der vollen ca. der entsprechenden Preise willigen werden. In letzterem Falle soll jedoch ausser den ~~[illegible]~~ seitig auch der Betrag einer entsprechenden billigen Prozentzahlung abgetragen werden. Die Beträge solcher Prozentzahlungen sollen aber bei völliger Abzahlung und vertragsgemässem Abschluss der Geschäftes ihm als Guthaben aufgerechnet werden.

Antheile an Grundstücken welche in gemeinsames Miteigentum stehen, sollen erforderlichenfalls und nach Möglichkeit auf seine Kosten abgesondert werden.

Sämtliche Umschreibungs- und sonstigen die auch jetzt laufenden Gebühren, alle damit verbundenen und aus der Durchführung des Vertrages entstehenden gerichtlichen und aussergerichtlichen Spesen und Kosten sollen unter allen Umständen ~~[illegible]~~ ihm zur Last fallen.

Der Vertrag soll auf ein Kalenderjahr abgeschlossen werden. Sollte bis dahin der Grundbesitz ~~[illegible]~~ nicht ganz oder zum Teil veräussert worden sein, dann tritt eine sechsmonatige Verlängerung des Vertrages ein. Unter Umständen solche der Käufer ausdrücklich verlangen können, kann ihm eine weitere und letzte Frist von einem überschüssigen halben Jahr gewährt werden bei deren Ablauf, der Vertrag endgültig erlischt und sämtliche bis dahin von ihm erlegten abgezahlten Prozentzahlungen verfallen dem Verkäufer. ----

Jaffa, im August 1913.

הרב דוד שניאורסון מירושלים, עורך דין תלמודי ובעל סוכנות לקנייה ולמכירה של נכסי דלא ניידי, ניהל מזמן משא ומתן שבועי עם כונס הנכסים של פשיטת הרגל של הבנק הגרמני פרוטיגר בנושא הפיכת פשיטת הרגל לנכס.

את התוצאה של המשא ומתן הארוך הזה ניתן לראות עתה במה שנציג לפניכם.

הרב שניאורסון מסביר שהוא מוכן, בתנאים הבאים, לבצע את הערכת נכסי פשיטת הרגל על ידי כך שהוא יקבל את כל פרטיהם שמורכבים כדלהלן :

בתים, מגרשים וכו', חובות ותביעות מלבד הזכויות על אדמות ואד אל חווארת (עמק חפר). על אלה הוא ישלם את הסכום של מאתיים אלף פראנק, שאותם דורש הכונס עבור פשיטת הרגל.

עבור הזכויות על ואד אל חווארת הוא היה יכול אפילו להוסיף עוד מאה אלף פראנק, במקרה שהוא יעביר לו את הזכויות כשהן מלוות באפשרות להחזיר אותן לפשיטת הרגל, ולא לפי התנאי של "א פורפייט" או העדר זכות החזרה, שאותו מתנה הכונס.

מר שניאורסון מסביר שאם ניקח בחשבון את מצב העסקים הלא טוב בכלל, אשר נמשך כבר שנים רבות ואת התנאים הירודים במכירת מגרשים בפרט, ספק אם לנכסי הדלא ניידי של בנק פרוטיגר יימצאו קונים בעוד מועד, והשאלה היא אם הוא יוכל למצוא קונים אמיתיים.

לאחר שלא התקבלו כל תנאיו לקניית הנכסים בשלמותם אלא רק מעט מהקרקע הבודדת המשמשת לו למטרות אחרות, שבה נמצאים הקברים של השופטים (סנהדרין), מפני שהכונס לא רצה בשום פנים ואופן להפריד חלקה אחת מהשנייה. על כן, הוא עכשיו בדעה כן לקנות את כל נכסי פשיטת הרגל של בנק פרוטיגר, וזאת על מנת להפוך את המקום ליהודים, שישימו את השם תלמודיים ובהשפעת הרבנות, דבר שיעורר את האמונה.

במיוחד אצל האורתודוקסים בחוץ לארץ יעורר הדבר עניין רב יותר, כי הוא יאפשר הגנה על קברי השופטים שהוא אחד המקומות הקדושים ליהדות.

על מנת שישיג את המטרה, צריך שיהיה לו,ללא ספק, זמן רב, טרחה רבה, והשקעה כספית גדולה שיוכל בכתב ובעל פה לחקור מחדש ובאמצעות קשרים ויחסים קרובים עם החוגים הנאותים, להצליח עתה במשימה סוף כל סוף.

את כל ההוצאות הקשורות בדבר יישא בעצמו, אולם בשל כך הוא משאיר לו חופש פעולה לטיפול במגרשים הדורשים הערכה, על מנת לחפש את הלקוחות האפשריים כדי לקבל את המחירים והתנאים שהוא ירצה.

ובכן, הצעה אחת היא שיתקשר בחוזה עם הכונס, וכבסיס לחוזה אשר יוחלט לחתום עליו יופיעו התנאים כדלקמן:

שיתנו לו תכניות של כל הנכסים

שיצהרו על מידות מדודות של הקרקעות.

שיציינו את ההצאות שלו, ושיסמנו גבולות בהן יש ספק, ואת מחירי החלקות

הבודדות, את מצבן ומהותן, ובנפרד אחרי המדידות לקבוע ולסכם שביחד הן מגיעות לסכום של מאתיים אלף פראנק.

את הוצאותיו יבדקו אם פירוט חלקות הקרקע הבודדות נכון הוא, ואם יגיעו למסקנה שישנם שינויים, שני הצדדים יקבעו תיקון, לפי ערך סכום הסך הכל.

הרישום בספרו של רשם הקרקעות והעברת הקרקע בכללותה, כמו גם חלקות קרקע בודדות ייעשה רק לאחר שיפקידו את כל המחיר או המחיר לפי ערך. במקרה זה צריך, מלבד המחיר הנקוב עבור חלקת קרקע שעליה מדובר, להוסיף תוספת של 25 אחוזים. סכומים אלה עבור התוספות הללו, אחרי שהכל ייגמר, ואחרי שתסתיים כל פעילות פשיטת הרגל, וכמו כן אחרי שהכל נמדד, ייחשבו לו כטובין המגיעים לו מפשיטת הרגל.

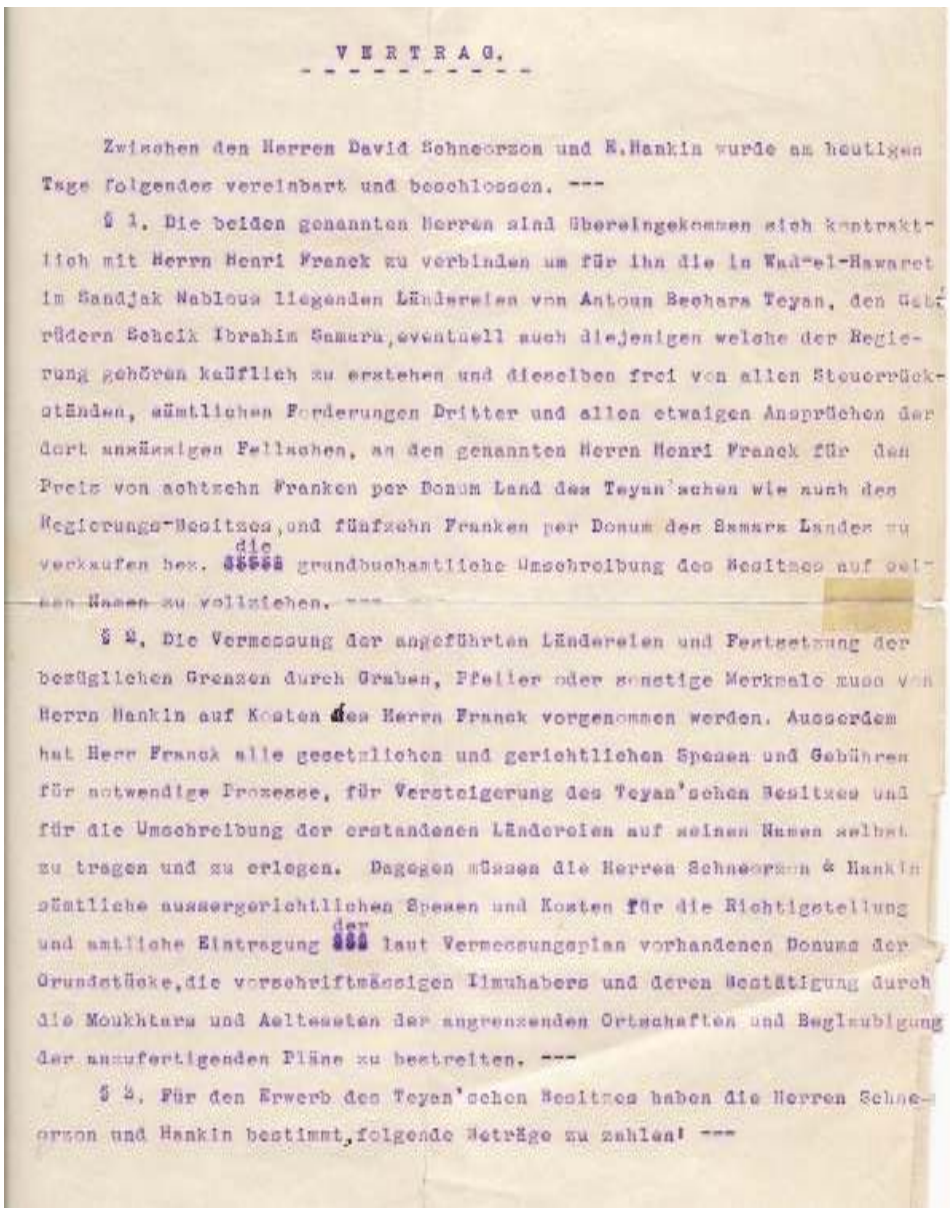
חלקים מחלקות הקרקע אשר הם בשותפות עם אחרים, ניתן לקרוא להם כקשורים כולם כפועל יוצא מביצוע החוזה. הוצאות שונות למיניהן, חוקיות ובלתי חוקיות, חלים בכל אופן עליו.

יש להחתים את החוזה על לוח שנה. מיד עם הערכת חלק מחלק קרקע, יוארך תוקפו לששה חודשים נוספים, בתנאים מסויימים אשר יוכלו לשמש את פשיטת הרגל, להוסיף לה עוד זמן ולבסוף עוד חצי שנה נוספת. לאחר זמן זה תיסגר חתימת החוזה על כל תוספותיו שנקבעו בינתיים. תוספות אלה שצוינו לעיל תאבדנה/תבוטלנה לפשיטת הרגל.

יפו, בחודש אוגוסט שנת 1913

נספח 8
הסכם הרדצ"א חנקין

ההסכם בין הרדצ"א ויהושע חנקין מיום 27 באפריל 1914, לקנות עבור יק"א את אדמות ואדי אל חווארת, הוא עמק חפר, מידי בעלי הקרקע, יורשי בשארה תיאן. מצורף גם תרגום לעברית

VERTRAG.

Zwischen den Herren David Schneersohn und N.Hankin wurde am heutigen Tage folgendes vereinbart und beschlossen. ---

§ 1. Die beiden genannten Herren sind übereingekommen sich kontraktlich mit Herrn Henri Franck zu verbinden um für ihn die in Wad-el-Hawaret im Sandjak Nablous liegenden Ländereien von Antoun Bechara Teyan, den Gebrüdern Scheik Ibrahim Samara, eventuell auch diejenigen welche der Regierung gehören käuflich zu erstehen und dieselben frei von allen Steuerrückständen, sämtlichen Forderungen Dritter und allen etwaigen Ansprüchen der dort ansässigen Fellachen, an den genannten Herrn Henri Franck für den Preis von achtzehn Franken per Donum Land des Teyan'schen wie auch des Regierungs-Besitzes, und fünfzehn Franken per Donum des Samara Landes zu verkaufen bez. die grundbuchamtliche Umschreibung des Besitzes auf seinen Namen zu vollziehen. ---

§ 2. Die Vermessung der angeführten Ländereien und Festsetzung der bezüglichen Grenzen durch Gruben, Pfeiler oder sonstige Merkmale muss von Herrn Hankin auf Kosten des Herrn Franck vorgenommen werden. Ausserdem hat Herr Franck alle gesetzlichen und gerichtlichen Spesen und Gebühren für notwendige Prozesse, für Versteigerung des Teyan'schen Besitzes und für die Umschreibung der erstandenen Ländereien auf seinen Namen selbst zu tragen und zu erlegen. Dagegen müssen die Herren Schneersohn & Hankin sämtliche aussergerichtlichen Spesen und Kosten für die Richtigstellung und amtliche Eintragung der laut Vermessungsplan vorhandenen Donums der Grundstücke, die vorschriftmässigen Limithabers und deren Bestätigung durch die Moukhtars und Aeltesten der angrenzenden Ortschaften und Beglaubigung der anzufertigenden Pläne zu bestreiten. ---

§ 3. Für den Erwerb des Teyan'schen Besitzes haben die Herren Schneersohn und Hankin bestimmt, folgende Beträge zu zahlen: ---

Fr. 300,000 an die Teyan'schen Erben als Abfindung für ihre sämtlichen Rechtsansprüche; ---

" 100,000 an Herrn Serapion Murad als Konkursverwalter der Masse Frutiger für die an Herrn Schneorzon übertragenen Ansprüche der genannten Masse mit 12 Karats auf die bewusste Teyan'sche Hypothek; ---

" 40,000 an Herrn Schneorzon für die von ihm erworbenen Ansprüche Dritter mit zusammen 6 Karats auf die erwähnte Hypothek; ---

" 40,000 an Herrn Hankin für seine Ansprüche mit den verbleibenden 6 Karats auf dieselbe Hypothek, von denen 1½ Karats ihm gehören und 4½ Karats er von Herrn Isac Arié erworben hat; ---

" 20,000 an Herrn Schneorzon für von ihm Dritten gegenüber eingegangene Verpflichtungen; ---

" 40,000 an den erwähnten Herrn Arié als Vergütung für seine sämtlichen diesbezüglichen sonstigen Ansprüche jedweder Art. ---

§ 4. Die Führung aller gerichtlichen und aussergerichtlichen Verhandlungen für den Erwerb und die Umschreibung der angeführten Ländereien im Sinne dieses Vertrages übernimmt Herr Hankin. Derselbe verpflichtet sich ausdrücklich die derzeitig auf den Teyan'schen Besitz ansässigen Fellachen durch Schadloshaltung, Vergütung oder sonstige ihm beliebige Mittel zu exmiscieren und die Ländereien von ihnen zu befreien. Zu diesem Behufe wie auch für die sämtlichen im obigen § 3 vorgesehenen aussergerichtlichen Spesen und Kosten für den Erwerb des Teyan'schen Besitzes ~~welche unter beiderseitigem Einverständnis zur Ausgabe gelangen müssen~~, haben die beiden Kontrahenten als Maximum die Summe von (80000) achtzig tausend Franken bestimmt. Jeder Ueberschritt dieses Betrages fällt ausschliesslich dem Herrn Hankin zur Last. ---

§ 5. Für den Erwerb der Ländereien von Samara ist von den beiden

Kontrahenten die Summe von (70000) siebenzig tausend Franken bestimmt wor-
den und zwar 56000 fr. als Preis und 14000 für fr.sämtliche diesbezüglichen
Nichtsite ~~unter beiderseitigem Einverständnis auszugebenden~~ Spesen & Kosten. ---

D.S. § 6. Der erzielte Gesamtgewinn aus diesem gemeinsamen Unternehmen wird
E.H. unter den beiden Kontrahenten so verteilt, dass Herr Schneorzon davon zwei
drittel erhält und Herr Hankin eindrittel bekommt. ---

§7. Herr Hankin verbürgt den gegenwärtigen Bestand des Messinhalts der
in Frage stehenden Länderein von Teyan und Samara zusammen mit zwei und
vierzig tausend Donums. Sollte die von Herrn Hankin unverzüglich vorzuneh-
mende Vermessung dieser Ladkomplexe eine mindere Zahl von Donums aufweisen,
dann muss Herr Hankin den Herrn Schneorzon für dessen Gewinnausfall aus der feh-
lenden Zahl der Donums entschädigen. Für den Fall jedoch, dass der laut dem
Plan festgestellte Messinhalt die Zahl von 42000 Donums übersteigen soll,
es muss alsdann der Gewinn aus diesem Ueberschuss gemäss dem vorangehenden
§ 6 unter den beiden Kontrahenten verteilt werden. ---

Dess zu Urkund, in zwei Exemplaren ausgefertigt, genehmigt und unter-
schrieben. ---

Jerusalem, den 27. April 1914.

Nachtrag. Sollten für die im obigen § 4 vorgesehenen
Spesen und Kosten weniger als 80000 Franken
beigetragen, dann wird der ersparte Betrag mit je
einer Hälfte den Herren Schneorzon & Hankin gutgeschrieben.
Nachdem inzwischen wegen dem Samara Land
von Herrn Elia Zarifi ein Prozess gegen Scheich Ibrahim
Samara anhängig gemacht worden ist, so haben
die Herren Schneorzon & Hankin alle Spesen & Kosten
dieses Prozesses gemeinsam zu tragen.

Jerusalem 1914
E. Hankin

חוזה

הוחלט והוסכם בין האדונים דוד שניאורסון וא. חנקין (2) :

1. שני האדונים הנ"ל החליטו לקשור את עצמם בחוזה עם מר הנרי פרנק (3), לרכוש עבורו, למכור לו ולהעביר על שמו בטאבו את הקרקעות הנמצאות בואד אל חווארת במחוז נבלוס והשייכות לאנטון בישארה תיאן, לשייך איברהים סמארה, ואולי גם אלה השייכות לממשלה, כשהם נקיים מכל המיסים, מדרישות צד שלישי, ומכל דרישה העלולה להופיע מהפלחים הגרים שם.

2. מחיר הקרקע הוא 18 פרנק לדונם עבור אדמות תיאן ואדמות הממשלה, ו-15 פרנק לדונם עבור אדמות סמארה.

מדידת האדמות דלעיל וקביעת הגבולות ע"י תעלות, עמודים, או סימנים אחרים יבוצעו ע"י מר חנקין על חשבון מר פרנק. בנוסף לכך על מר פרנק להיות אחראי לכל ההוצאות הרשמיות או המשפטיות ולאגרות שתידרשנה עבור מכירה פומבית של הרכוש של תיאן ועבור הרישום של הקרקעות על שמו.

האדונים שניאורסון וחנקין אחראים לתשלום ההוצאות שמחוץ לבתי המשפט, עבור האישור הרשמי של התכניות לפי תכנית המדידה ומספר הדונמים, עבור המודדים, ועבור האישורים של המוכתארים ושל זקני הישובים הגובלים.

3. לשם ביצוע הרכישה של אדמות תיאן קבעו האדונים שניאורסון וחנקין שיש לשלם את הסכומים הבאים :

300,000 פרנק ליורשי תיאן כפיצוי עבור כל הדרישות הליגליות.

100,000 פרנק למר סרפיון מוראד (4) כונס הנכסים של בנק פרוטיגר עבור העברת זכויותיו על חצי החוב והמשכנתא של מר תיאן.

40,000 פרנק למר שניאורסון שרכש מצד ג' (5) רבע מהחוב ומהמשכנתא הנ"ל.

40,000 פרנק למר חנקין שבידו הרבע הנותר של אותו חוב.

20,000 פרנק למר שניאורסון עבור התחייבויותיו לצד ג'.

40,000 פרנק למר אריה כפיצוי עבור ויתור על כל התביעות השונות שלו

4. ניהול כל ההליכים המשפטיים וההוצאות בגינם, וכן רישום הקרקעות הנ"ל על פי החוזה הזה מוטלים על מר חנקין. מר חנקין גם מתחייב לפצות את כל הפלחים היושבים על האדמות של תיאן בין אם ע"י תשלום או בדרך אחרת, ולשחרר את האדמות מהם.

ע"מ לבצע התחייבות זאת וע"מ לשלם את ההוצאות החוץ-משפטיות לפי סעיף 2 לעיל, קבעו שני השותפים סכום מקסימלי של 80,000 פרנק, ובמידה ויידרש לכך סכום נוסף - האחריות תהיה מוטלת על מר חנקין.

5. עבור רכישת קרקעות סמארה קבעו שני השותפים סכום של 70,000 פרנק לפי החלוקה הבאה :

56,000 פרנק כמחיר בסיסי ו-14,000 פרנק עבור כל שאר ההוצאות הדרושות.

6. הרווח הכללי מהעיסקה יתחלק בין השותפים באופן שמר שניאורסון יקבל 2/3 ומר חנקין 1/3.

7. מר חנקין מתחייב שעל פי המדידות שטח הקרקעות של תיאן וסמארה הוא 42,000 דונם. במידה והמדידות הסופיות של מר חנקין יראו שיש פחות קרקע,יהיה מר חנקין חייב לשלם למר שניאורסון עבור הפסדי רווח.

אם לעומת זאת המדידות תראינה שיש יותר מ-42,000 דונם, תתחלק יתרת הרווח בין השותפים לפי סעיף 6.

המסמך הזה נעשה בשני העתקים ואושר ונחתם בירושלים ביום 27 לאפריל 1914.

תוספת

במידה וההוצאות עפ"י סעיף 4 תהינה פחות מ- 80,000 פרנק, יתחלק הסכום הנחסך שוה בשוה בין האדונים שניאורסון וחנקין.

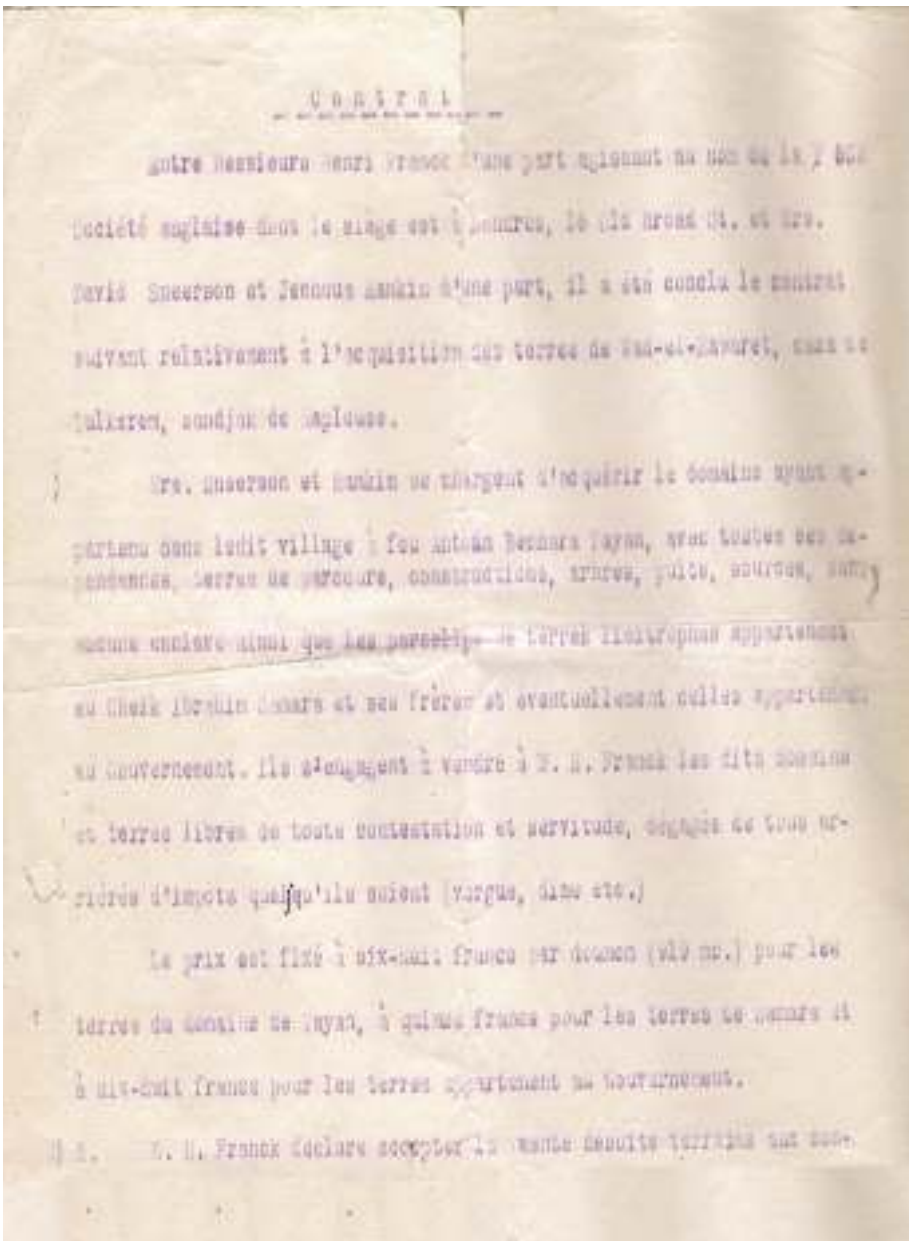
היות ובינתיים מתנהל משפט של מר איליה צריפי (5 לעיל) נגד שייך איברהים סמארה, חייבים האדונים שניאורסון וחנקין לשאת שווה בשווה בכל ההוצאות.

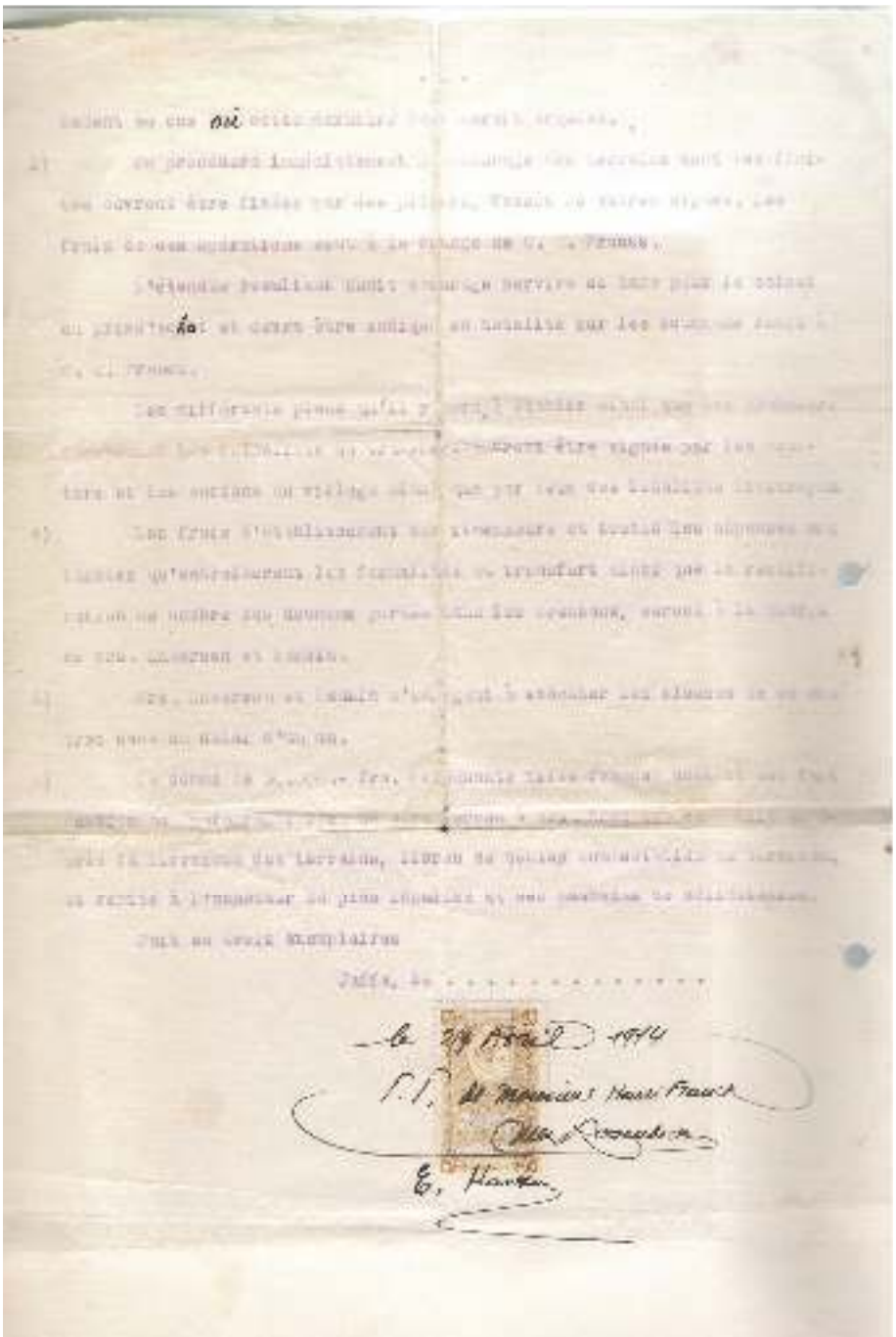
27 לאפריל 1914

א.חנקין (חתימה על בול)

נספח 9
ההסכם עם יק"א

ההסכם שנחתם ב־27 באפריל 1914 בין נציג חברת יק"א לבין יהושע חנקין, לרכישת אדמות עמק חפר. מצורף גם תרגום לעברית

חוזה

בין מר הנרי פראנק מצד אחד, נציג החברה האנגלית ICA (איקא) שכתובתה בלונדון היא OLD BROAD ST מספר 16 ובין האדונים דוד שניאורסון ויהושע חנקין מצד שני, בעניין רכישת אדמות ואד אל חוארת הנמצאות בנפת טול-כרם שבמחוז שכם.

1. האדונים שניאורסון וחנקין מתחייבים לרכוש את האדמות הנ"ל שהיו שייכים לאנטואן בשארה תיאן, כולל דרכים, מבנים, עצים, בארות ומעיינות, וכן אדמות השייכות לשייך איברהים סמארה ואחיו, ויתכן שגם אדמות השייכות למחשלה.
את האדמות הנ"ל מתחייבים האדונים שניאורסון וחנקין למכור כשהן נקיות מכל התנגדות ושעבוד ומחשלומי מיסים למיניהם.
המחיר שנקבע עבור כל דונם (של 919 מ"ר) הוא : 18 פרנקים לאדמות השייכות לתיאן, 15 פרנקים לאדמות השייכות לסמארה, ו- 18 פרנקים לאדמות השייכות למחשלה.

2. מר פראנק מצהיר שהוא מסכים לקנות את האדמות הנ"ל, על פי תנאים שיפורטו להלן, ובמחירים הנ"ל ושהוא יבצע את התשלום על פי ערכן בזמן ההעברה החוקית על שמו כמפורט בהמשך.

א) כל ההוצאות החוקיות, המשפטיות והמכירה הפומבית במידה ותהיה, וכמו כן הוצאות בגין שינויים מינהליים נלווים עבור העברה משמם של הבעלים הנוכחים- בין שיש או שאין מיורשי ביניים- לשמו של מר פראנק או לשם כל אדם שהוא יציין, יהיו על חשבון הקונה.

ב) מר פראנק יצטרך תוך חודש ימים מיום שיבקשו זאת ממנו למסור לאדונים שניאורסון וחנקין שלושה שטרי חוב בנקאיים משוכים על בנק LYONNAIS בירושלים, בהם הוא מתחייב לשלם ליורשי תיאן 300,000 פרנק ללא כל דיחוי או הסתייגות, ברגע ההעברה החוקית של אחזקות תיאן לשמו של מר פראנק. וכן למר סרפיון מוראד נונס הנכסים של בנק פרושיבר 100,000 פרנק, ולבסוף למר שניאורסון 20,000 פרנק.

ג) יתרת שטי אדמות ואד אל חוארת תשולם לאחר העברת רכוש תיאן וסמארה והמחשלה, לסך 50,000 פרנקים שישולמו לאדונים חנקין ושניאורסון.

3. מיד עם חתימת החוזה תבוצע מדידת האדמות, והגבולות יצוינו ע"י עמודים , תעלות, או סימנים אחרים. ההוצאות הכרוכות תהינה על חשבון מר פרנק.
השטח הנמדד יהווה בסיס לחישוב הערך הכולל,והוא יצוין בקושן שייחסר למר פרנק.
התכניות המשורטטות שנמדדו ייחתמו ע"י מוכתרי הישובים הסובלים וזקני הכפרים.

4. הוצאות המדידות וכן ההוצאות הלא חוקיות שקשורות בתהליך תיקון מספר הדונמים הרשומים בקושן, יהיו על חשבונם של האדונים שניאורסון וחנקין.

5. האדונים שניאורסון וחנקין מתחייבים למלא תוך שנה אחר התנאים הכתובים בסעיפי חוזה זה.

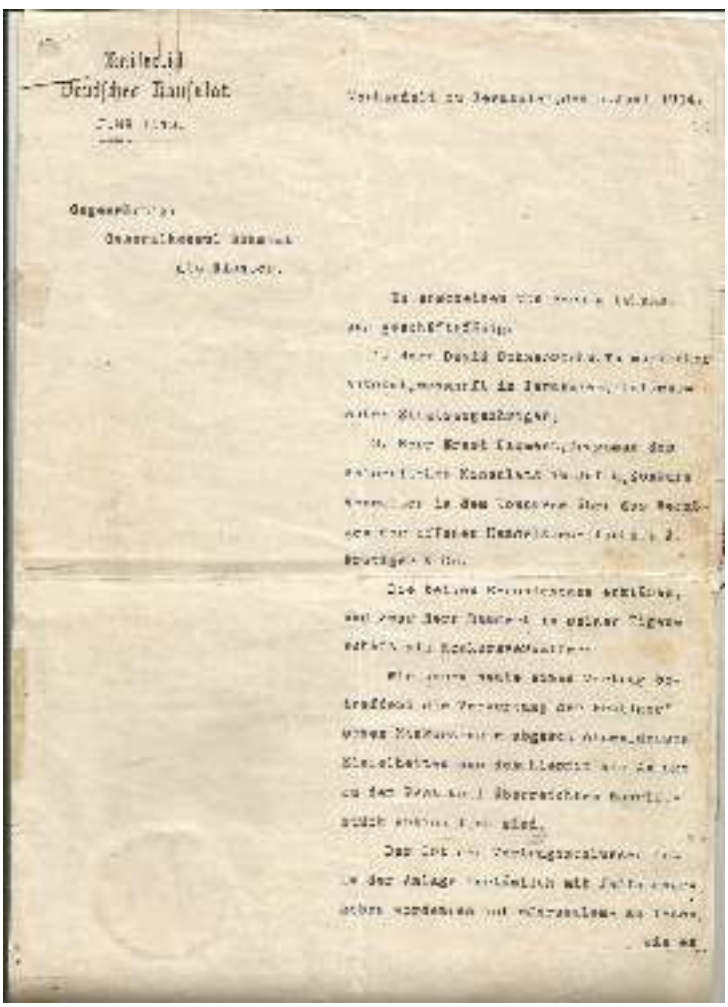
6. הסכום של 50,000 פרנק המוזכר בסעיף 2 ישולם לאדונים שניאורסון וחנקין רק לאחר מסירת האדמות לקונה נשהן נקיות מכל שעבוד וערעור על גבולות וכו'.

ונעשה ב- 3 העתקים. שנחתמו ביפו ב- 27 באפריל 1914 על ידי מר רוזנהק בשם מר פראנק, וע"י יהושע חנקין.

נספח 10

מאשררים את ההסכמים לקניית נכסי בנק פרוטיגר

לאחר מותו של כונס הנכסים סראפיון מוראד, אתו נחתם זכרון הדברים באוגוסט 1913, מתמנה כונס נכסים חדש, ארנסט באומרט, והוא חותם על ההסכם עם הרדצ"א ביוני 1914. שנה לאחר מכן, עקב מלחמת העולם הראשונה, מוארך תוקף ההסכם בשנה נוספת. בשנת 1921, מאשרר כונס נכסים חדש, הבריטי ריצ'רד היוז, את תוקף ההסכם ובית המשפט הבריטי נותן לכך את אישורו

V e r t r a g .

Auf Grund einer von Kaiserlich Deutschen Konsulat in Jerusalem und dem Gläubiger-Ausschuss in der Frutigerschen Konkurs-Sache am 12.September 1913 genehmigten Denkschrift ist zwischen dem Konkursverwalter Herrn Ernst Baumert und dem Herrn David Schneorzon heute folgendes vereinbart worden.

§ 1.-

Herr David Schneorzon übernimmt die Verwertung des ganzen vorhandenen Bestandes der Frutigerschen Konkursmasse an Grundbesitz, Ausständen, Forderungen und sonstigen Rechtsansprüchen jeder Art, mit Ausnahme der Forderung am Wad el Hawaret, unter Gewährleistung einer an den Konkursverwalter zu zahlenden unverzinslichen Gesamtsumme von 200.000 /zweihunderttausend/ Franken, welche wie folgt berechnet wird:

1. 58120 qEllen Mülkland à frs. 1,50 ..... frs. 78180.--
2. rund 134000 qEllen Miriland à frs. 0.75 . . " 100500.--
3. alle sonstigen Geld-und anderen Forderungen jeglicher Art, auch solche von Grundstücken, gegen Konkursschuldner wie z.B. J.Navon, Beit Joseph und andere ..... " 21320.--

Zusammen frs. 200000.--

§ 2.-

Zur Vornahme der Verwertung der Masse erhält Herr David Schneorzon vom Konkursverwalter die vorhandenen Skizzen und Pläne der Massengrundstücke. Diese müssen jedoch in Bezug auf Messgehalt und Grenzen nochmals geprüft und eventuell berichtigt werden; erforderlichenfalls sind die Grenzen durch Merkmale festzusetzen. Wenn Pläne eines Grundstückes bisher nicht existieren,

bo

so hat Herr Schneorzon solche neu anfertigen zu lassen. Alle Kosten für die Vermessung der Grundstücke, Prüfung, Berichtigung und Feststetzung der Grenzen und Anfertigung der Pläne bestreitet Herr Schneorzon.

§ 3.-

Ergibt sich bei der vorzunehmenden Vermessung das Grundbesitzes ein grösserer Gesamt-Messgehalt als in § 1 angeführt, so erhöht sich die Kaufsumme von 800000 Franken um 1,50 bezw. 0,75 Frank pro qElle Mülk- bezw. Miriland. Umgekehrt vermindert sich die Kaufsumme entsprechend bei Feststellung eines geringeren Messgehaltes, jedoch nicht unter 190000 /einhundertneunzigtausend/ Franken.

§ 4.-

Herr David Schneorzon ist berechtigt, die zur Konkursmasse gehörigen Grundstücke zu den in § 1 erwähnten Sätze auch einzeln einzulösen und zu ihm beliebigen Preisen und Bedingungen weiter zu verkaufen. Er hat dann vor der gesetzlichen Umschreibung eines jeden Grundstückes ausser den vereinbarten Preis von frs. 1,50 pro qElle Mülk- und 0,75 frs. für die qElle Miriland noch einen Zuschlag von 25 % dieses Preises auf dem Kaiserlich Deutschen Generalkonsulate oder bei einen Deutschen Bankhause in Jerusalem mit der Massgabe zu hinterlegen, dass die hinterlegte Summe nach Vollziehung der Umschreibung und Erteilung der Neuen Besitztitel dem Konkursverwalter auszuzahlen ist.

§ 5.-

Der bei Verwertung einzelner Grundstücke von Herrn David Schneorzon zu zahlende 25 %ige Preiszuschlag wird ihm als Guthaben bei der Schlussrechnung nach Beendigung des Massenverkaufes angerechnet; er verfällt aber der Masse, wenn heute in zwei Jahren nicht die ganze Kaufsumme entrichtet ist.

§ 6.-

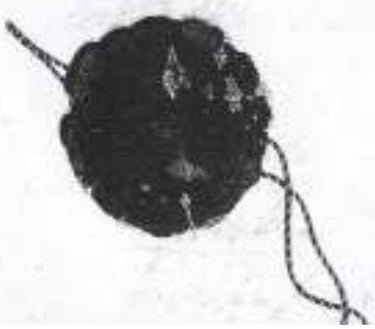
§ 6.-

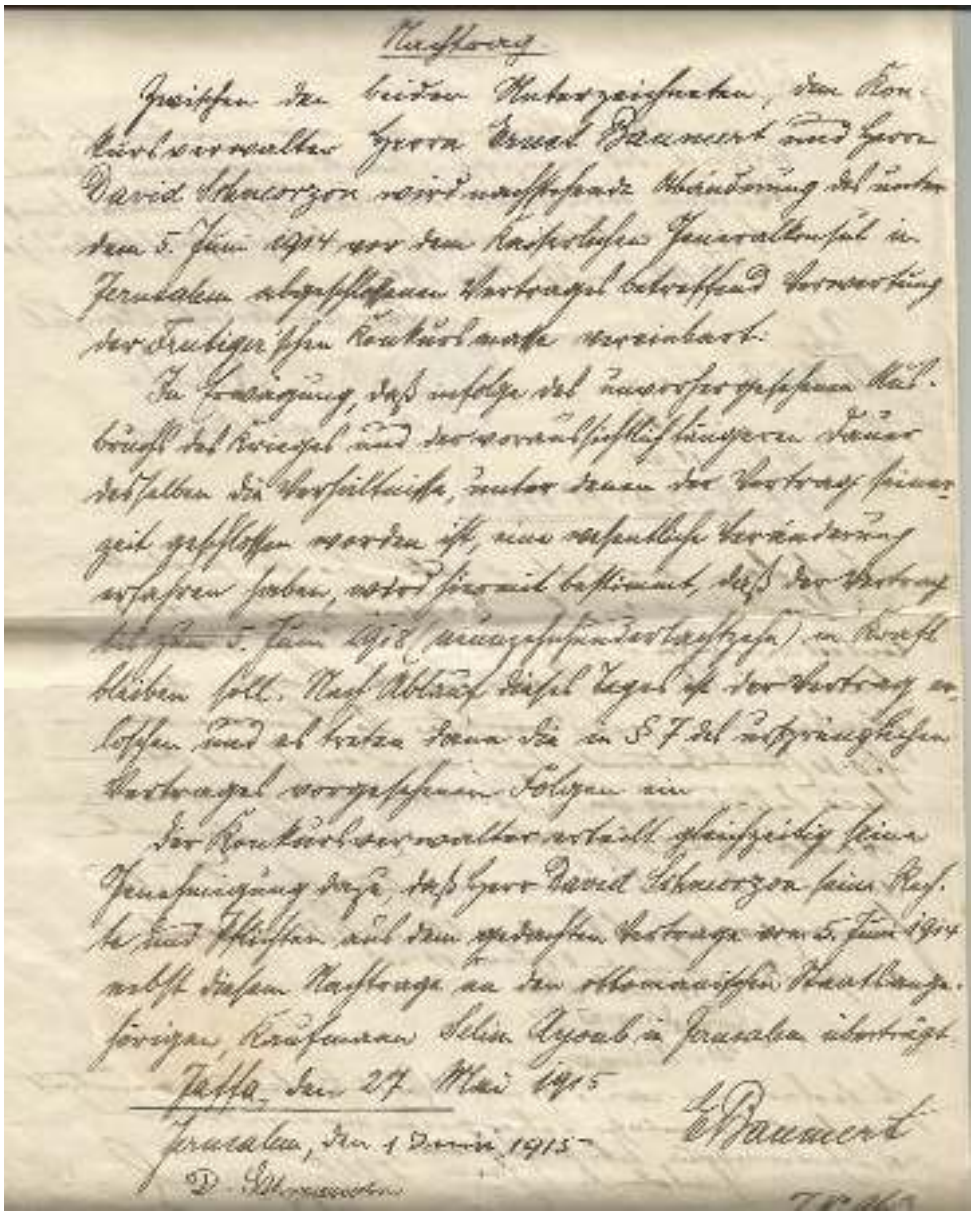
Der Konkursverwalter hat die von Herrn David Schneorzon fü erforderlich gehaltenen gesetzlichen Formalitäten zur Geltendmachung der Konkursforderungen, zur Umschreibung und eventuell Abteilung des Grundbesitzes und zur Sicherung der Grenzen durch zuführen, doch fallen alle daraus entstehenden Kosten und Auslagen dem Herrn David Schneorzon zur Last. Die Grundsteuern sind bis zum Tage der grundbuchamtlichen Umschreibung von der Masse zu bezahlen.

§ 7.-

Vorstehender Vertrag wird für die Dauer eines Kalenderjahres, von heute ab gerechnet, geschlossen und erlischt ohne weiteres, wenn bis dahin Herr David Schneorzon kein einziges der Massengrundstücke eingelöst hat. Ist dagegen ein Teil des Grundbesitzes bis dahin veräussert, so gilt der Vertrag als stillschweigend verlängert für ein zweites Jahr zwecks Veräusserung des Restes der Masse. Nach Ablauf dieses zweiten Jahres ist der Vertrag erloschen, auch wenn nicht die ganze Masse veräussert sein sollte. Die Vertragschliessenden haben alsdann keine Verbindlichkeiten mehr gegen einander aus diesem Vertrage, die alle gleichzeitig mit diesem hinfällig werden. Herr Schneorzon gibt bei Ablauf des Vertrages die Pläne der noch nicht eingelösten Massengrundstücke an den Konkursverwalter zurück.

Jerusalem
~~Jaffa~~, den 5. Juni 1914.

Nachtrag

Zwischen den beiden Unterzeichneten, den Konkursverwalter Herrn Ernst Baumert und Herrn David Schnorzon wird nachstehende Abänderung des unter dem 5. Juni 1914 vor dem Kaiserlichen Generalkonsul in Jerusalem abgeschlossenen Vertrages betreffend Verwertung der Freiburgschen Konkursmasse vereinbart.

In Erwägung, daß infolge des zwischen den Gläubigern des Konkurses und der Firma Schnorzon & Co. bestehenden Vergleichs, unter dessen der Vertrag seinerzeit geschlossen worden ist, eine wesentliche Veränderung eingetreten haben, wird hiermit bestimmt, daß der Vertrag bis zum 5. Juni 1918 (einschließlich) in Kraft bleiben soll. Nach Ablauf dieser Frist ist der Vertrag erloschen und es treten somit in § 7 des ursprünglichen Vertrages vorgesehenen Folgen ein.

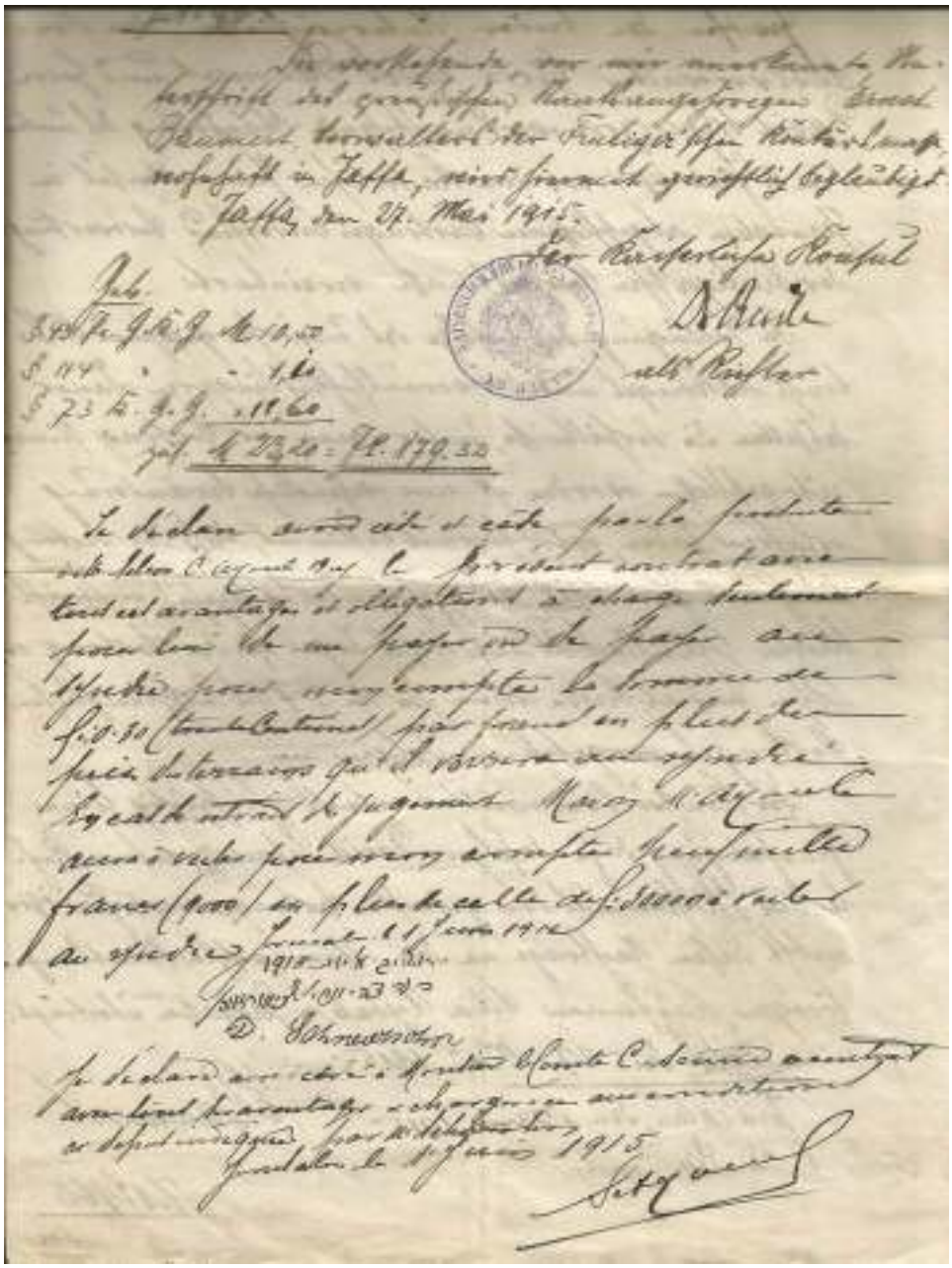
Der Konkursverwalter erklärt gleichzeitig seine Genehmigung dazu, daß Herr David Schnorzon seine Rechte und Pflichten aus dem gedachten Vertrage vom 5. Juni 1914 nebst diesem Nachtrage an den ottomanischen Staatsangehörigen Kaufmann Selim Ayoub in Jerusalem übertragt.

Jaffa, den 27. Mai 1915

E. Baumert

Jerusalem, den 1 Juni 1915

D. Schnorzon

V e r t r a g .

In Verfolge der mündlichen Abmachungen des verstorbenen Verwalters des Frutigerschen Konkurses, des Herrn Serapion Murad, mit dem talmudischen Anwalt Herrn David Schneorson, ist heute zwischen diesem und dem neuen Konkursverwalter, Herrn Ernst Baumert, Folgendes vereinbart worden.

§ 1.-

Der Konkursverwalter Herr Ernst Baumert cediert an Herrn David Schneorson für die Summe von 100:000 /einhunderttausend/ Franken alle Frutigerschen Forderungen gegen die Erben der verstorbenen Bechara Antoun Zeyen und Mahrangia, sowie diejenigen gegen Isaac Arié und Chaia Aron Valéro, soweit diese Forderungen mit dem Landgut Wad el Hawaret im Bezirk Tul Kerm zusammenhängen.

§ 2.-

Der Kaufpreis von 100.000 Franken wird fällig bei der grundbuchamtlichen Umschreibung des ganzen Gutes Wad el Hawaret auf einen Kaufliebhaber, falls es Herrn David Schneorson im Laufe von zwei Jahren ab dato gelingt, mit einem solchen endgiltig abzuschliessen.

§ 3.-

Der Konkursverwalter ist verpflichtet, die zum Verkauf des genannten Landgutes und dessen Eintragung auf den Namen des Käufers erforderlichen gesetzlichen Formalitäten, sowie etwa daraus entstehende Prozesse mit Herrn David Schneorson gemeinsam durchzuführen, wobei die von heute ab entstehenden Kosten von Herrn David Schneorson allein zu tragen sind. Doch fallen die Kosten und Rechtsanwaltsgebühren des noch in Tul Kerm anhängigen Arrestverfahrens in Sachen Wad el Hawaret bis zur Beendigung dieses Verfahrens der Frutigerschen Konkursmasse zur Last.

§ 4.-

§ 4.-

Vor der grundbuchamtlichen Eintragung des Gutes Wad el Hamaret auf den Namen derjenigen Person, die es von Herrn David Sohnenson erwerben wird, hat letzterer dem Konkursverwalter eine schriftliche Erklärung von einer Jerusalemer Bank beizubringen, wonach bei dieser Bank für Rechnung der Frutigerschen Konkursmasse die vereinbarte Kaufsumme von 100000 Frankes hinterlegt ist, welche nach erfolgter grundbuchamtlicher Umschreibung des genannten Gutes auf den betreffenden Käufer sofort an den Konkursverwalter auszuzahlen die Bank sich verpflichtet.

§ 5.-

Dieser Vertrag ist auf die Dauer von zwei Jahren ab dato gültig und erlischt nach Ablauf dieser Zeit, wenn der Verkauf von Wad el Hamaret bis dahin nicht durchgeführt werden konnte, ohne dass eine der vertragschliessenden Parteien daraus irgend welche Forderungen gegen die andere herzuleiten berechtigt wäre.

Jerusalem, den 5. Juni 1914.

D Schnee

Ernst Baumert

Mit Rücksicht auf die zur Zeit herrschenden Verhältnisse wird der vorstehende Vertrag um zwei Jahre, bis zum 5. Juni 1918 (neunzehnhundertachtzehn) verlängert.

Jaffa, den 20. Juni 1915

Ernst Baumert

Supplement to the agreement entered into between the Syndic of the Bankruptcy of E. Frutiger & Co. dated June 5, 1914 with its prolongation dated May 27, 1915.

This indenture witnesseth that on this 30th day of March 1921 between Mr. Richard Hughes, Syndic of the Frutiger Bankruptcy acting in conformity with the decision of the representatives of the creditors on the first part, hereafter referred to as Syndic and Mr. David Schnersohn, talmudical advocate, of Jerusalem represented by his son Mr. Zalmen Schnersohn in virtue of power of attorney dated March 14, 1921, party of the second part, it has been agreed as follows:

1. Mr. Schnersohn undertakes to pay, in addition to the amount still owed by him to the bankruptcy estate by original contract the sum of 1500 pounds as interest for the past period, payable proportionally with each installment of the original sum due under the contract of June 5, 1914.

2. All other obligations to which Mr. Schnersohn is bound by said original contract as : the additional deposit of 25% on the original cost (exclusive of the interest herein mentioned) of the estate land when redeeming a single part thereof, the payment of expenses etc., likewise all rights and facilities to which he is entitled by said original contract, remain in force.

3. Clause 4 of original contract is amended as follows:« Mr. Schnersohn ~~shall have~~ to deposit in a Jerusalem Bank before the legal transfer of any part of the estate land in his name ot to any other name » which he may direct: 1. the cost of the particular portion for which » transfer be desired as set out in the contrant referred to dated June » 5, 1914 , (2) plus 25% of original costits to be treated as in original » clause 4), (3) additional twenty and one half percent representing the » proportionate part of 1500 pounds which he now undertakes to pay as » interest as in clause 1. hereof.«

4. All terms of both original contract and this supplement shall hold good for a period of one year from today only

5. Mr. Schnersohn undertakes to pay, in addition, as interest at the the rate of 5% for the last six months on any sum which may be owed by him to the estate during that time.

6. Mr. Schnersohn also undertakes to deposit with the Syndic, as a guarantee for the fulfillment of the terms of the contract, a sum of 500 pounds in four installments of P125 each, payable every three months in advance, the first installment (P125) of which has been handed over by Mr. Schnersohn to the Syndic today. This sum of P500 will be returned to Mr. Schnersohn at the end of the year if all obligations be fulfilled, but will remain the property of the estate should any part thereof be left unfulfilled.

The stamps mentioned in the above supplement are all Egyptian currency.

Richard Hughes
P. P. David Schnersohn

Signed by the Court's decision this 31st day of March 1921

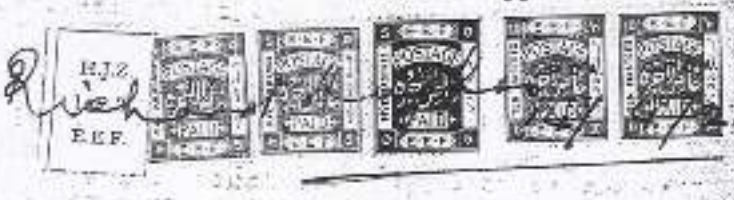
Jonas Rabb

= 141

This indenture made this 14th day of April 1921 witnesses that it has been convened and agreed between Mr. Richard Hughes Syndic of the J. Frutiger & Co. Bankruptcy and Mr. David Schnersohn,

1. That the agreement made on the 5th of June 1914 between the Syndic of the said Bankruptcy Herr Beaunert, re the cession of the interest of the Syndic in Wady el Hawaret mortgage is hereby maintained and prolonged for a period of a year begining from March 31st 1921 during which the parties are bound to execute their engagements therein mentioned.

2. The deposit of£E 500 (five hundred Egyptian pounds) as guarantee for the execution of the contract dated June 5,1914 and its suppliment dated March 30,1921 shall in like manner and at the same time serve as guarantee for the execution of the present contract and shall not be remitted to Mr. Schnersohn before the complete execution, within the above time limit, of both contracts with their suppliments.

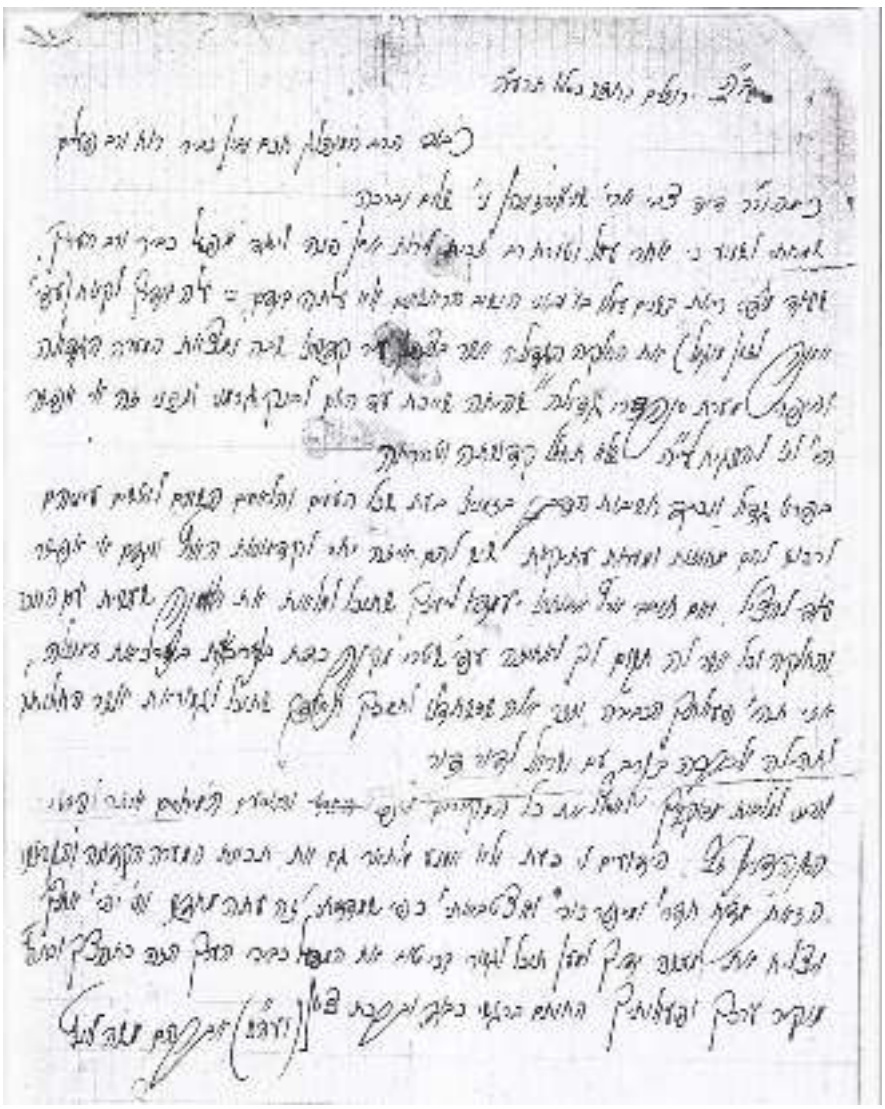
Approved by the Court and decided to be fit for execution this 3rd day of Sebbanka 1921.

Judg. President & Civil Court Jerusalem.

According to the approval of the Russian District Court dated January 17th 22. granting the prolongation of time limit of [illegible] contract & suppliment thereto from March 31.22 to [illegible] 30.2 The same prolongation applies to the above contract of Wady el Hawaret viz. to terminate Sept. 30.22. Signed Richard Hughes Syndic

נספח 11
אברהם משה לונץ על קברי הסנהדרין

העיתונאי וחוקר ארץ ישראל, אברהם משה לונץ, מברך את הרדצ"א על רכישת קברי הסנהדרין ומצרף מאמר שכתב על ההיסטוריה של המקום וחשיבותו כאתר קדוש ליהודים

מכתב מכהה החכם החזקן הר' אברהם משה לונץ ז"ל

ב"ה

ירושלם במדש כסליו תר"עה

כבוד חרב המופלג חכם נבון כביר רוח רב פעלים כמהור"ר
דוד עבי אחי' שניאורזאהן נ"י

שלום וברכה.

שמחתי לשמוע כי הזהרי עטל וסורת רב זכית לירוה אבן פינה ליעוד מפעל כביר ורב ערך שעוד מלפני שנים רבות עמלו כו בוני תישוב הראשונים ולא עלתה בידם,כי עלה בירך לקנות (עפ"י אמנה לזמן מובטל) את החלקה חגדולה אשר בצפון עיר קדשינו שבה נמצאת המערת חגדולה והיפה מערת מכתודי גדולה שהיתה שייכת עד היום לבנק גרמני ומכני זה אי אפשר היה לגו להשגיח עליה שלא תחולל קדושתה ותחרתה.

בפרט נדול ונכבד חשיבות הדבר בזמנינו בעת שכל העמים והלשונים חשונים לנמשים עיניהם לרכוש להם מחוזות ומערות עתיקות שיש להם איזה יחס לקדמוניות הארץ ומידם אי אפשר עוד להציל ואם חובבי ארץ אבותינו יעמדו לימינך שתוכל למלאות את האמנה שעשיתה עם המוכר והחלקה וכל אשר לה תקום לך לאחוזת עפ"י שטרי מקנה כדת בערכאות המשלה אזי תהיה פעולתך הכבירה וזכר אלו שהשדלו להמכך ולסעדך שתוכל לבסוד את אשר התחילותה להחילה ולברכה בקרב עם ישראל לדור דור.

ואנכי למלאות בבוקשך לאסוף את כל המקורים מספרי המסע והנוסעים חפיחסים אותה לקברי הסנהדרין ז"ל היודעים לי כעת ולא אמנע מלחאר גם את תכונת המערת הקדומה תזאת מרת חרדיה ומספר כוכיה ואצטבאותיה כפי שמדדתי זה עתה מחדש.וה' יהיה אתך ויצליח את מעשה ידיך למען תוכל לבסוד בכי טוב את המעל כביר הערך הזה בחפצך וכחפץ מוקיר ערכך ופעולותיך.

החותם בדגשי כבוד וברכה בירון
אברהם משה לונץ.

מערת סנהדרי גדולה

מקומה

בצפון עיר קדומה ירושלם ומחוץ לעשרים רבעים (רבעי)מהעיר על הדרך העולה לכפר נבי שמואל נמצאת מערה חצובה בסלע הכר.המערה גדולה ועתיקה ימים מאד היא מערת קברים היחידה גדולה במספר חדריה ובמבנין כוכיה מכל מערות הקברים אשר בסביבות עיר קדמונו.המערה הזאת מקרא בשם מערת סנהדרין.הסבורה עדומה היא במאד וכל רושמי הקברים והנוסעים מאחינו מהזמן היותר קדום עד הום הטאת האחרונה לא נמנעו מלהזכירה ולתארה.

גם הערבים תושבי הארץ יקראוה בשם קובר אל קדה (רבים מהשם קדי שמוראתו דיין) דבשם זה יקראוה כל המיירים והחוקרים לא מבני עמנו לאמור קברי השופטים.אך בטרם שנביא את המסורות והאגדות נאות לראשונה את תכונתה וצורתה של המערה הקדומה הזאת.

תכונת המערה

ראשונה נבוא לאולם שארכו ארבעה מטרים ועשרה סנט' ורחבו 2.70 מטר. מעל משקוף האולם מבנים בפותחים פתוחי צידים ופרחים.כתבניתם המוזהים גם כן פתח החדר הראשון.אך הפתוחים האלו נהיו לשלל לידי הזמן וכבדוה יתואר לעיני המבקש אחריתם.

מהאולם נבוא לחדרי הקברים.החדר הראשון מרובע שארכו 6 מטרקרחבו 6 מטר וגבהו 2.45.מטר.מלפנים יבלו לסבור את פתחו.בעבור השפלי נמצאים שבעה כוכין ב 1.10 מטרועליהם שלש אצבאות הקורים.על כל אחה מהצבאות שני כוכין. מטער כל הקברים בחדר הזה שלש עשרה.

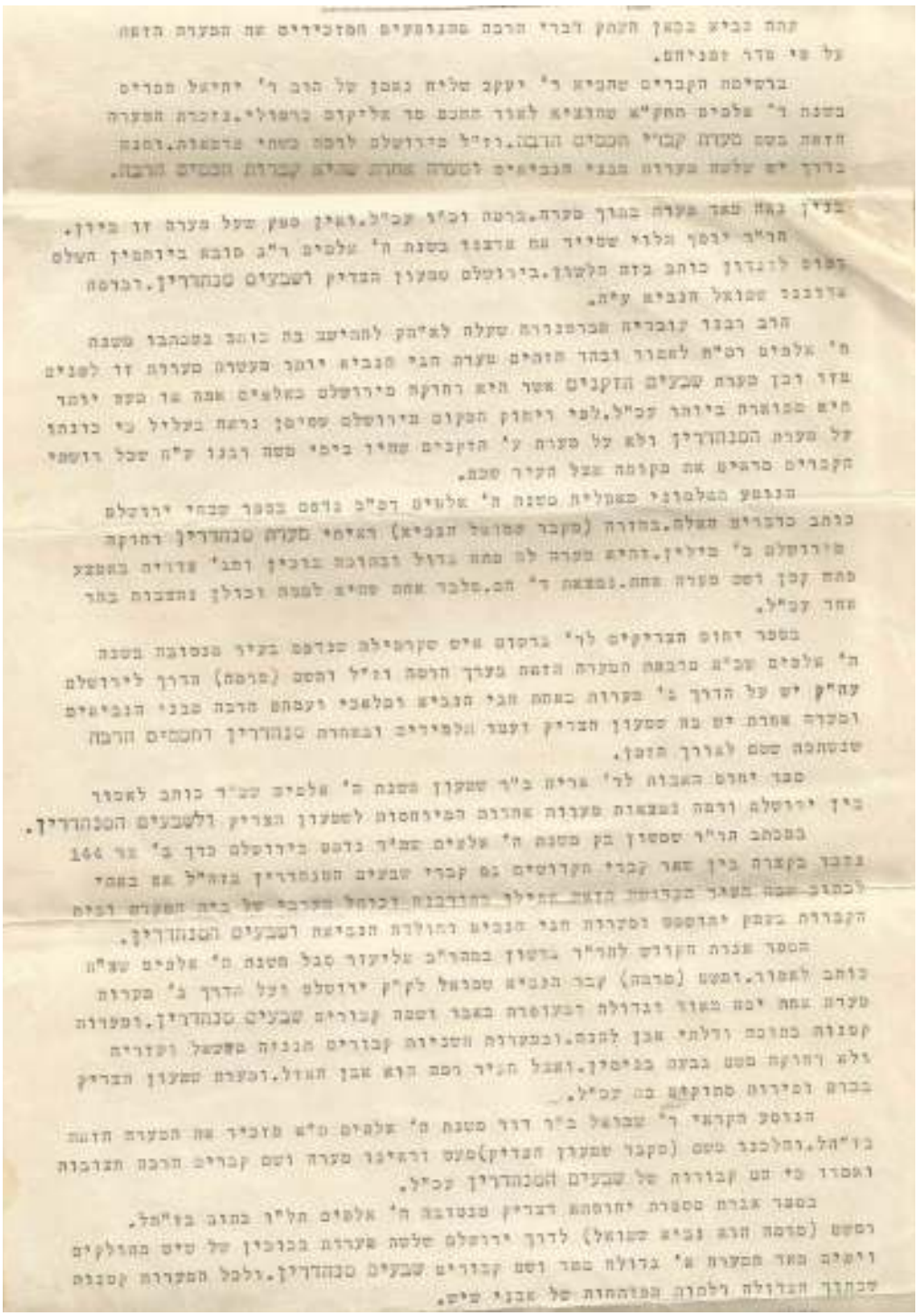
בצפון מערבית צפונית בגובה 1.10 מטר בכותל נמצאים שני כוכין קפנים. בחדר הזה ישנם עוד שני חדרים אחד לצד מזרח ואחר לצד דרום העומדים בצורה אחד עם החדר הראשון.

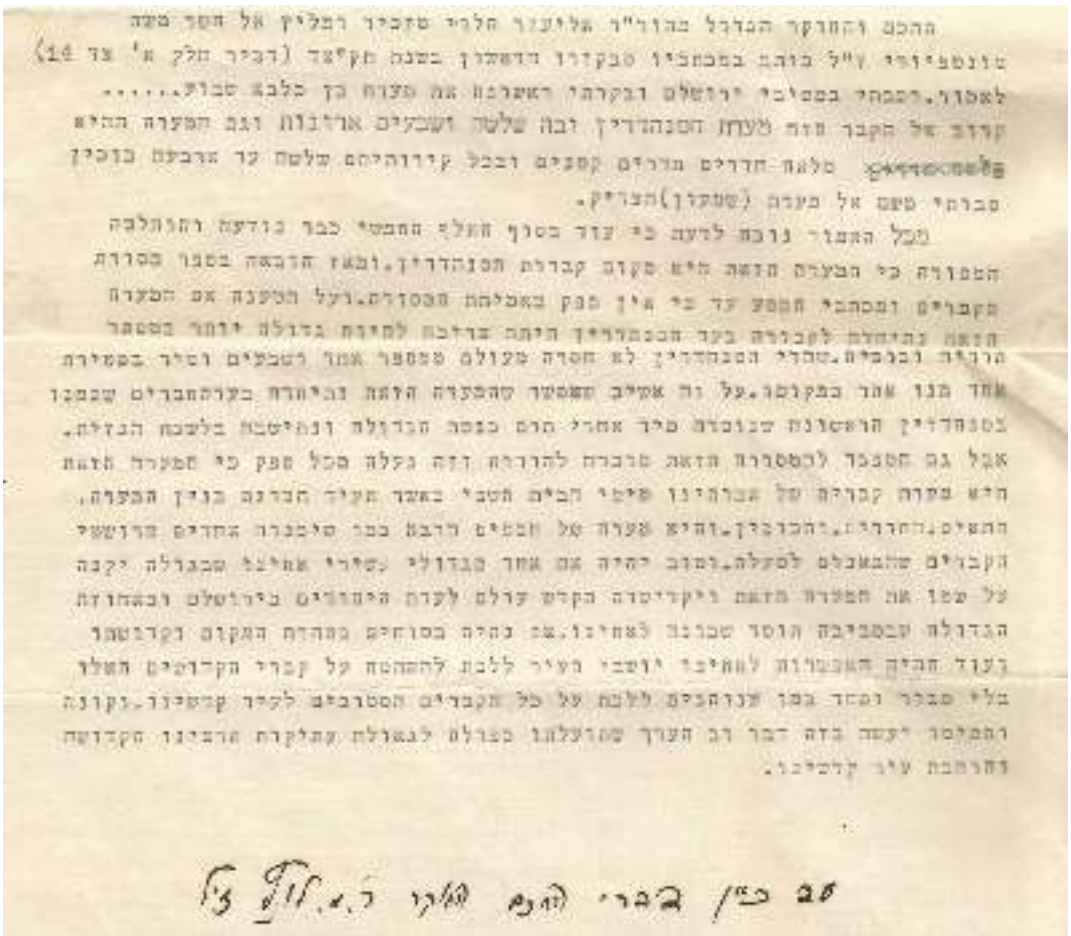
החדר אשר בצפון מזרח שארכו 2.30 מטר וגבהו 1.80 מטר.בו קבועים עוד ארבעת כוכין בכל אחת משלש רוחותיו.בגובה 1 מטר מהקרקע קבועים עוד ארבעה כוכין בכל אחה משלש רוחותיו כיוצר נמצאים בחדר הזה אחד ועשרים קברים.

פרח החדר אשר בצפון מזרח היא 2.45 מטר האורך.2.85 מטר הרוחב. וגבהו 1.75 מטרבו שלשה כוכין בכל אחת משלש רוחותיו.בכל רוח אצבע אחת. מטער הקברים אשר בו השעה.

מהחדר הראשון בצפון מזרחית יוצרים למערה קטנה שארכה 1.60 מ' ורחבה 1.80 מטר וגבה 1.75 מטר ובה שלשה כוכין.בפנה יוצרים במדרגה אחת למערת שניה החצובה בעבר המזרחי ארכה 3.05 מטר על רוחב 2 מטר וגבה 1.90 מ' בה חמשה כוכין בפאה צפון וחמשה כוכין בפאה דרום ושלשה כוכין במזרח.כל הקברים אשר בה ביחד עם המערה הקטנה שלפניה שש עשרה.

מערה כזאת נמצאת גם בפאת דרומית מערבית של החדר הראשון והיא בעת הזאת בחבניה לעפר ואי אפשר לחבנם בה.אך לפי דברי הערבים הזוכרים את המערה הזאת פרט שנתחפה דומה היה בבניה להקודמה ולפי זה אין כל ספק שנשלפו מספר אחד ושבעים הקברים שהיו מיותר להסנהדרין.

נספח 12
דוח הכונס הבריטי

דוח שכתב כונס הנכסים הבריטי, ריצ'רד היוז בשנת 1933, ובו הוא מפרט את כל הטיפול בפשיטת הרגל של בנק פרוטיגר

His Honour
the Judge Commissaire of Frutiger's Bankruptcy,
Jerusalem.

Report on the Liquidation of the
J. Frutiger Bankruptcy.

1). In the year 1926 Mr. John Frutiger, a German Banker of Jerusalem was declared bankrupt by order of the German Consular Court, Jerusalem, Accordance with the Law and treaties (capitulation) then in force.

2). The German Consular Court from time to time appointed syndics who administered the Estate under its supervision. The first syndic was Mr. Berumpium Murad who held the office until his death in about 1913, and after him Mr. Baumart was appointed syndic who, having left Palestine shortly before the British Occupation was replaced by the District Court Jerusalem, in 1920 by me, the undersigned, Richard Hughes.

3). On my appointment as syndic in 1920, my chief task was to carry out an existing contract made in the German Consular Court between my predecessor - Mr. Baumart, and Mr. D. Sahnoerson by virtue of which contract, all of the Assets of the Bankruptcy passed to Mr. Sahnoerson at a definite fixed price per item varying according to the category and location thereof . This contract was approved by the District Court,, Jerusalem, in March,1921 together with a supplement according to which Mr. - Sahnoerson agreed to pay an additional sum of 21.5% of the original contract price; this latter contract was agreed upon, owing to a purported enhancement in the value of lands following on the British Occupation.

4). The execution of the contract was, however, very difficult owing to the fact that the official books of the Land Registry Office were missing and no trace of private documents could be found/

found. Mr. Schneorson went to Berlin to see Mr. Baumart in reference thereto but the latter could give him no information, and only advised him to look for the documents at either Spanish or the Swedish Embassies in Constantinople. I endeavoured directly and through the official channels and finally succeeded in obtaining some of the documents. The Kushans of Frutiger's shares in some ten plots were recovered, and owing to the fact that all the plots belonging to Frutiger were un - partitioned "Moushaa", I had to arrange for their partitioning, a process which proved to be slow and tiresome.

5). The co-owners of the said land were Mr. Estriadi, whose share the Government claimed as Mahlul, Mr. Joseph Navon and some unknown people of Lifta, I succeeded in obtaining an amicable partition with the Government in 2 plots, a third plot being now under consideration in the Land Department for the purpose of partitioning. The other parcels are still "Moushaa".

6). Seeing the difficulty of Partitioning, Mr. Schneorson accepted Frutiger's undivided shares in 5 plots Moushaa, making the total area of land thus accepted 115,563 pics.

7). Besides the land assets, the Estate of the bankruptcy claimed a right in a claim which Mr. Estranjin of Marseilles (France had against Mr. Tayan, of Jaffa . This claim of the Estate arose out of a transaction made some 44 years ago between Estranjin and a certain Mr. Arie, who ceded the right to Messrs. Frutiger and Valero the latter of whom finally ceded his right to Mr. Eliashar.

There was, however, no available document to prove Frutiger's rights. But when Estranjin began proceedings against Tayan, in 1923, I intervened on behalf of Frutiger on the strengh of a copy obtained from the Notary Book of Jerusalem, of a document dated 1888. However, neither Estranjin nor Tayan, nor the Court recognized Frutiger's right which has been paid for 40 years ago, and Estranjin's claim as well was rejected. It was

only/

only through labour, many endeavours, and employment of lawyers here and in France-(Mr. Schneorson twice visited France on this account) - that a settlement was finally arranged between Messrs. Schneorson, Aric & Estranjin, and after many proceedings in the Court of Appeal a judgment was given in favour of Estranjin and against Tayan. Having regard to the very heavy expenses thus for incurred and to the risk of further proceedings, the Honourable District Court, Jerusalem, consented in 1928 to accept from Mr. Schneorson for Frutiger's right in the Estranjin claim a sum of LP.2000 netto, on account of which L.P.1900 were already paid.

8). Among the assets of the Bankruptcy there is also a judgment against Mr. J. Navon in the sum of 105,332 gold Francs with costs, on account of which judgment the first Syndic, Mr. Murad obtained through the Execution office, Jerusalem, during the Ottoman Regime, 36906 Turkish piasters, his share of the proceeds of a public sale of Mr. Navon's property, the balance having been distributed amongs other creditors and a sum of about 600 Turkish Gold Pounds having been deposited in a bank and recently applied by the District Court Jerusalem, toward the maintenance (alimony) of his wife, Mrs.Navon.

Mr. Schneorson interviewed Mr. Navon in London, and tried to come to terms with him as to the balance of the said judgment. I was then in Wales and was asked by Mr. Schneorson to come to London to meet Mr. Navon, but no arrangement could be made with Mr. Navon, and I had to take up execution proceedings to collect the balance.

9). The expenses involved in realising the above mentioned matters are very heavy and are being advanced by me from time to time on account of Mr. Schneorson who is finally to refund them to the bakruptcy.

10). I commenced proceedings in 1927 for the recovery of a plot of land, comprising an area of 23000 Pics, and known as Karem-Hamama, but by the end of 1929 the suit was dismissed, as we could

not/

not find the documents alleged to have been in custody of the preceding syndic, proving Frutiger's rights.

11). Another case against Messrs Valero for the recovery of a plot of land was instituted in March 1929 and is still pending in the Land Court.

12). After many attempts I recently succeeded in obtaining from the German Consulate the official list of the creditors . According to this list the approved claims amount to about L.P.21000 - (548,046,40 francs.)

13). I have no information as to what funds were realised by the first syndic Mr. Murad (except the 36.906 Turkish piasters collected from Mr. Navon, as aforesaid). But the second syndic, Mr. Baumart received from Mr. Schnoorson about 190000old Francs on account of the contract. Out of this sum Mr. Baumart paid during the War a divident of 1% to each creditor who was not an enemy subject at the time and the balance thereof amounting to LE.21.800 was delivered to me by the Public Custodian, as Liquidator of the Deutsche Palestine Bank in which Bank the said sum was deposited.

14). In 1923 Mrs. Howarth of London applied that some money be given to her on account of her approved claim against the bankruptcy, as she was in distress (She is creditor to the extent of about L.P.3000). By consent of Court I paid her the sum of £100. A like amount was also paid with the consent of the Court to another creditor Mrs. Floyd.

15). Besides the creditors mentioned in the official list provided by the German Consulate, the German Consul of Jerusalem, asked me to include a creditor who claimed 3200 Marks - on the basis of a document, the validity of which remains to be proved.

16). About a year ago Mr. Joseph Navon of Paris wrote to me saying that he was a creditor of the Frutiger's Estate and demanded an account. I replied that he is not mentioned in the official list of the German Consulate, but if he had documents in

support/

support of his claims I would be glad to put his name in the list. No reply was as yet received.

17). I am further to point out that there are lands registered in the land Registry office, Jerusalem, in the name of Mr. Frutiger, but up to now their location could not be determined. Mr. Frutiger is also a co-owner of a certain plot of land, the other co-owners of which plot can not be determined.

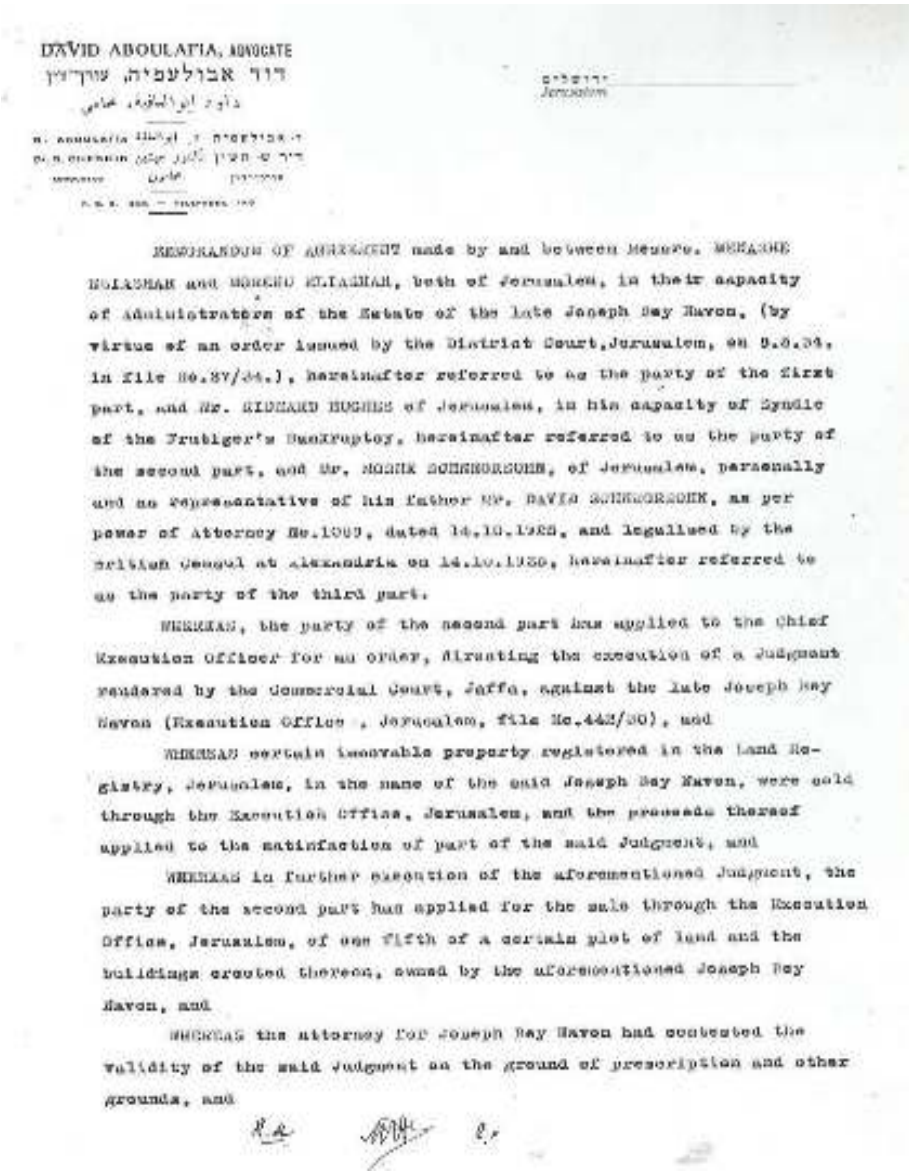
18). The syndic intends, with the approval of Your Honour to distribute among the creditors a 10% divident of their approved claims.

Hereunto is attached a balance sheet showing the financial portion of the bankruptcy.

I have the honour to be,
Your Honour,
Yours respectfully,

נספח 13
הסכם עם יורשי נבון

הסכם שנחתם עם יורשי יוסף נבון בשנת 1935, שבו הם מסירים את התנגדותם למכירת נכסי נבון שהיו משועבדים לבנק פרוטיגר על פי ההסכם שנחתם עם נבון לבין פאבר בשנת 1894

DAVID ABOULAFIA, ADVOCATE
דויד אבולעפיה, עורך-דין

Jerusalem

MEMORANDUM OF AGREEMENT made by and between Messrs. MEKADDE ELIASHAR and MORDEO ELIASHAR, both of Jerusalem, in their capacity of Administrators of the Estate of the late Joseph Bey Naven, (by virtue of an order issued by the District Court,Jerusalem, on 9.6.34, in file No.87/34.), hereinafter referred to as the party of the first part, and Mr. RICHARD HUGHES of Jerusalem, in his capacity of Syndic of the Frutiger's Bankruptcy, hereinafter referred to as the party of the second part, and Mr. MOSHE SCHNEORSOHN, of Jerusalem, personally and as representative of his father Mr. DAVID SCHNEORSOHN, as per power of Attorney No.1003, dated 14.10.1933, and legalised by the British Consul at Alexandria on 14.10.1933, hereinafter referred to as the party of the third part.

WHEREAS, the party of the second part has applied to the Chief Execution Officer for an order, directing the execution of a Judgment rendered by the Commercial Court, Jaffa, against the late Joseph Bey Naven (Execution Office , Jerusalem, file No.442/30), and

WHEREAS certain immovable property registered in the Land Registry, Jerusalem, in the name of the said Joseph Bey Naven, were sold through the Execution Office, Jerusalem, and the proceeds thereof applied to the satisfaction of part of the said Judgment, and

WHEREAS in further execution of the aforementioned Judgment, the party of the second part has applied for the sale through the Execution Office, Jerusalem, of one fifth of a certain plot of land and the buildings erected thereon, owned by the aforementioned Joseph Bey Naven, and

WHEREAS the attorney for Joseph Bey Naven had contested the validity of the said Judgment on the ground of prescription and other grounds, and

DAVID ABOULAFIA, ADVOCATE
דוד אבולעפיה, שרך־דין
داود ابو العافية، محامي

ירושלים
Jerusalem

WHEREAS the High Court had ruled that it was for the District Court of Jerusalem to decide whether or no there existed valid grounds for the interruption of the period of prescription as contended by the party of the second part, and

WHEREAS, in compliance with the said ruling an action has been instituted in the District Court, Jerusalem, and

WHEREAS all the rights of the party of the second part in and under the said Judgment were transferred for valid consideration to Mr. DAVID SONNENSOHN, which transfer was confirmed by the District Court, Jerusalem, by an order of 16/8/38, and

WHEREAS the party of the first part, the party of the second part and the party of the third part, have agreed and do hereby agree to settle any and all of the matters in dispute on the following terms and conditions,

NOW THEREFORE WITNESSETH THIS MEMORANDUM OF AGREEMENT THAT:

(1) The party of the second part and the party of the third part expressly waive and renounce any and all rights which they, or, either of them, may have in the execution of the aforementioned Judgment and withdraw the action instituted in the District Court, Jerusalem.

(2) In consideration of the said waiver and withdrawal, the party of the first part agrees to pay to the party of the third part, or to his order, the sum of (750) seven hundred and fifty Palestine Pounds secured by a first Mortgage on one fifth of the aforementioned mortgaged premises, to be executed within two months from the confirmation of this Agreement by the Competent Court, in final settlement of the balance of the debt owing under and by virtue of the said Judgment. The said mortgage shall be made for a period of one year from such confirmation and shall bear interest at the rate of 9% per annum.

DAVID ABOULAFIA, ADVOCATE
דוד אבולעפיה, עורך-דין
داود ابو العافية، عامي

ירושלים
Jerusalem

(5) Upon payment by the party of the first part to the party of the third part of the amount specified in the preceding paragraph, all disputes, claims and demands of any nature whatever between the parties and as against each other shall thereby be terminated and deemed to be finally settled.

(4) The party of the second part agrees to cause the removal of the attachment levied on one fifth of the land and buildings owned by Joseph Bey Haven, as aforementioned.

(5) All costs to be incurred, such as the fees for the removal of the attachment, Mortgage fees and Werke taxes, shall be defrayed by the party of the first part. The costs for the confirmation by the Court of this Agreement shall be paid in equal shares by the party of the first part and the party of the third part.

(6) The party of the third part undertakes to prepare and bring in order all papers and documents which may be required in connection with the execution of the said Mortgage at the expense of the party of the first part, within two months.

(7) This Agreement shall become valid and binding upon all the parties hereto upon its being confirmed by the aforemention Court. In the event of its not being confirmed, as aforesaid, this Agreement shall not come into force, and the contents thereof shall not affect the said action or in any way deem to prejudice the rights, claims and demands which the parties may have against each other.

In confirmation whereof we have hereunto set our hands,

this 5 day of April 1935. On Administrators of the Estate of late Joseph Bey Haven

Richard Meagher
Signed
by Robertson Hemphill
14/10/1935

Honorable Mr. [illegible]

on my behalf and on behalf of Messrs Shadur
per pro. G. Attorney 5/7/[illegible]
No 1897/3

נספח 14
פשרת ואדי אל חווארת

חוזה משנת 1928 למכירת אדמות עמק חפר, בין יורשי הבנקאי הצרפתי אסטרנז'ן, יורשי בשארה תיאן ויהושע חנקין, שבעקבותיו נמכרה אדמת עמק חפר לקרן הקיימת לישראל

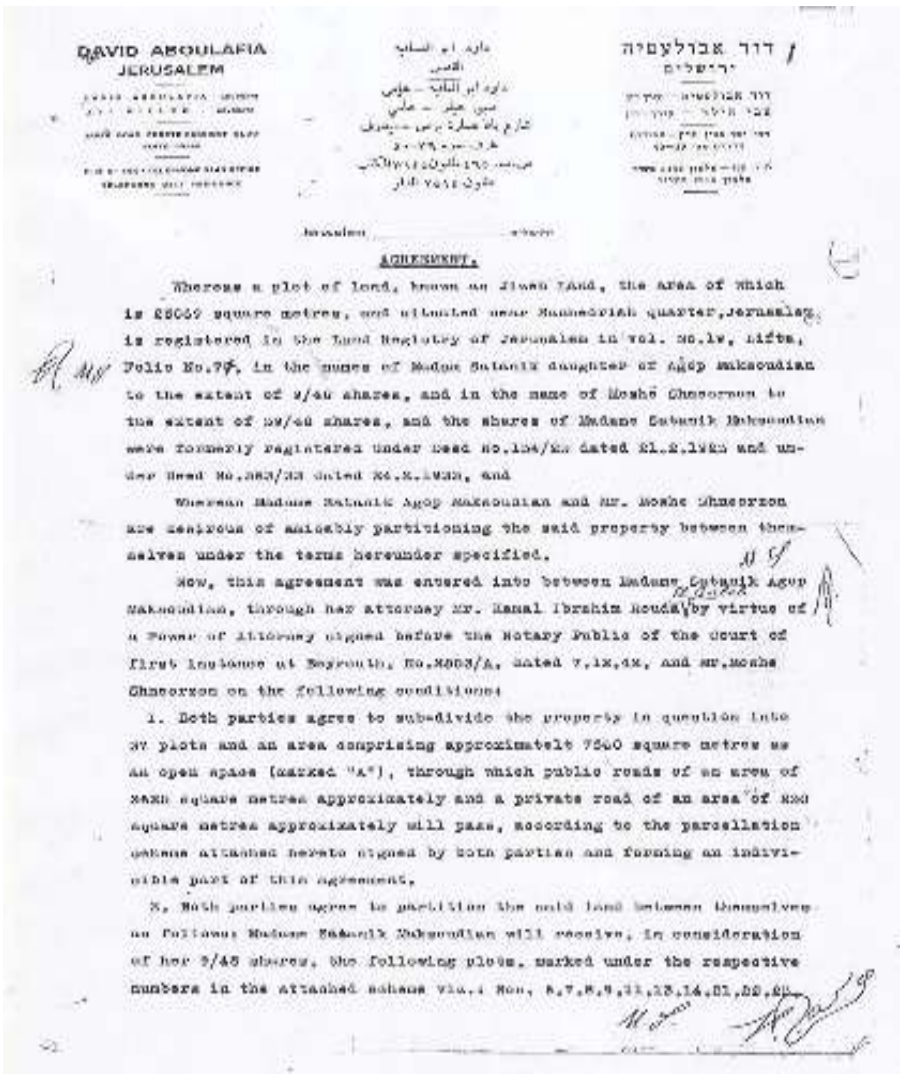

חוזה למכירת אדמות עמק חפר בין יורשי אסתרנג'ן,
יורשי תיאן, ויהושע חנקין

צד ראשון : מר ריצ'רד היה, מר בירושלים, מייצג את יורשיו של הנרי אסטרנג'ן.
מר יעקוב, סוחר, מר בירושלים, מייצג את מר מוריס כהן שגר באיסטנבול, נציג יורשי אסטרנג'ן.
וב' קלרית אריה, גרה בירושלים,מייצגת את אניה וב' אבלין אריה, נציגת יורשי אסטרנג'ן.
צד שני : יורשי אנטון בשארה תיאן, גרים ביפו (רשימה נפורטת של היורשים לא פורטה בתרגום החתה).
צד שלישי : מר יהושע חנקין, נציג קק"ל, מר ביפו, ערב שהצד השני יבצע כל תנאי החוזה.
מאחר ויורשי הנרי אסטרנג'ן זכו בבית המשפט בשכם כשהחליט על נכירת אדמות ואד אל חוארת ותשלום של 15,000 לירות צרפתיות
וריבית ליורשי אנטון בשארה תיאן ומאחר ויורשי תיאן ערערו על החלטה זו בפני הועדה המילכותית והערעור בדיון,
ומאחר ושני הצדדים רוצים להגיע להסדר של פשרה, הוסכם בין שני הצדדים כדלהן:
1. הצד הראשון מתחייב לבטל את התביעה שהגיש בבית המשפט ביפו על הריבית הנ"ל.
2. הצד השני מתחייב לבטל את התביעה שהוגשה ע"י יורשי אנטון בשארה תיאן לועדה המילכותית.
3. הצד השלישי מר חנקין מתחייב לערוב לביצוע חוזה זה ללא כל התנגדויות.
4. הצד השלישי מתחייב לשלם לצד הראשון ארבע עשר אלף לירות פלסטיניות בתוספת ריבית.
5. צד ראשון מסכים שהסכום הנ"ל הוא כל מה שזכאים לו יורשי אסטרנג'ן לפי כתב השעבוד שבידם משנת 1299.
6. הצד השני מתחייב לשלם את הסכום הנ"ל בשני תשלומים : אלפיים לירות פלסטיניאות בעת החתימה על חוזה זה,
ושנים עשר לירות לאחר אישור יו"ר משרד ההוצאה לפועל בשכם על העברת אדמות ואד אל חוארת לקונה
7. הצד השני והשלישי מותחים אחד לשני על התביעות שהגישו ועל הכספים שהוציאו עד התחלת ביצוע הסכם זה.
8. חוזה זה אינו מבטל את זכויות יורשי אסטרנג'ן על השעבוד (משכנתא) שיש להם על אדמות ואד אל חוארת
מתאריך 1299 וזכויות אלה נשארות תקפות עד תום ביצוע כל התנאים של החוזה הזה.
9. אם הצד הראשון לא ימלא את כל תנאי החוזה כפי שהוסכם עליהם בפשרה,זכאים יורשי אנטון בשארה תיאן
לקבל את מלוא הסכום שיתקבל בנכירה הפומבית.
10. בכירה ויופסק ביצוע הנכירה בלשכת ההוצאה לפועל בכל סיבה שהיא ע"י כמה מיהיורשים שלא חתמו על חוזה זה, מתחייב הצד השני
שלא להתנגד לנכירת האדמות הרשומות בלשכת ההוצאה לפועל מלשלם את מלוא הסכום שהוסכם עליו בפשרה. (! התרגום אינו ברור)
11. הצד הראשון מתחייב להגישך בביצוע נכירת האדמות בלשכת ההוצאה לפועל, ובתנאי שהדבר לא ישפיע על קיום סעיף 10 לעיל.
כל זאת כדי לשמור על זכויות הערב (יהושע חנקין) כפי שהתחייב.
12. זכותו של הערב לבקש תוך 60 יום מתאריך חוזה זה לוודא ביצוע נכירת האדמות, ומיום בקשתו זו תוך 6 חודשים הוא מתחייב
לשלם 12,000 לירות פלסטיניאות. (! התרגום אינו ברור)
13. הצד הראשון יעביר לצד השני את כספי ההוצאות שקיבל מלשכת ההוצאה לפועל, והוא מותר על זכותו לע"ל.
14. כל ההוצאות הקשורות בביצוע הסכם (כולל תשלומים ללשכות ההוצאה לפועל בשכם ובטול כרם, פרסומים וכו', יחלו על הצד השני.
15. כל צד שלא יכבד את הסכם הזה או אחד מסעיפיו, או ישבש את הליכי ביצועו, יחוייב בתשלום של 24,000 לירות פלסטינאיות.
נוסח הסכם נעשה מתוך רצון והסכמה של כל הצדדים, ונערך בשלושה העתקים – העתק לכל צד.
תישרין תאני (נובמבר) 1928

נספח 15
הסכם עם בתו של הכומר הארמני מקסאודיאן

הסכם שנחתם בשנת 1942 בין משה שניאורסון, בנו של הרדצ"א, לבין סטניק מקסאודיאן, בתו של הכומר הארמני שהחזיק בבעלותו חלק מאדמות קברי הסנהדרין וסנהדריה. מצורף גם תרגום לעברית

DAVID ABOULAFIA
JERUSALEM

דוד אבולעפיה
ירושלים

AGREEMENT.

Whereas a plot of land, known as Jiwan Land, the area of which is 28069 square metres, and situated near Sanhedriah quarter, Jerusalem, is registered in the Land Registry of Jerusalem in Vol. No.lv, Hafta, Folio No.7[illegible], in the names of Madam Satanik daughter of Agop Makaoudian to the extent of 9/48 shares, and in the name of Moshé Ghaoorson to the extent of 39/48 shares, and the shares of Madame Satanik Makaoudian were formerly registered under Deed No.134/K. dated 21.2.1928 and under Deed No.383/33 dated 24.4.1933, and

Whereas Madame Satanik Agop Makaoudian and Mr. Moshé Ghaoorson are desirous of amicably partitioning the said property between themselves under the terms hereunder specified.

Now, this agreement was entered into between Madame Satanik Agop Makaoudian, through her attorney Mr. Hanal Ibrahim Houda by virtue of a Power of Attorney signed before the Notary Public of the Court of first instance at Beyrouth, No.M303/A, dated 7.IX.4[illegible], and Mr.Moshe Ghaoorson on the following conditions:

1. Both parties agree to subdivide the property in question into 37 plots and an area comprising approximately 7240 square metres as an open space (marked "A"), through which public roads of an area of [illegible] square metres approximately and a private road of an area of [illegible] square metres approximately will pass, according to the parcellation scheme attached hereto signed by both parties and forming an indivisible part of this agreement.

2. Both parties agree to partition the said land between themselves as follows: Madame Satanik Makaoudian will receive, in consideration of her 9/48 shares, the following plots, marked under the respective numbers in the attached scheme viz.: Nos. 6,7,8,9,11,13,14,21,22,23

DAVID ABOULAFIA
JERUSALEM

דוד אבולעפיה
ירושלים

Jerusalem

24.36A and 37A, of a total area of 4274 square metres net approximately; Mr. Moshe Schneorson will receive, for his 38/48 shares, the following plots, marked under the respective numbers of the attached scheme, viz.: Nos.1,2,3,4,5,10,12,14,16,18,17,18,19,20,25,26,27,28,29, 30,31,38,33,34,35, in a total area of 9280 square metres approximately, and the open space marked "A" of an area of 7560 square metres approximately, and the private road of the area of 250 square metres approximately, all according to the scheme referred to in clause 1) above.

3. Both parties undertake to sign all documents, deeds, applications, maps, etc., necessary in order to execute the sub-division and partition hereinbefore referred to.

4. All costs of this transaction, except Land Registry fees, on the plots of Mrs. Mahmoudian/ will be borne by Mr. Moshe Schneorson.

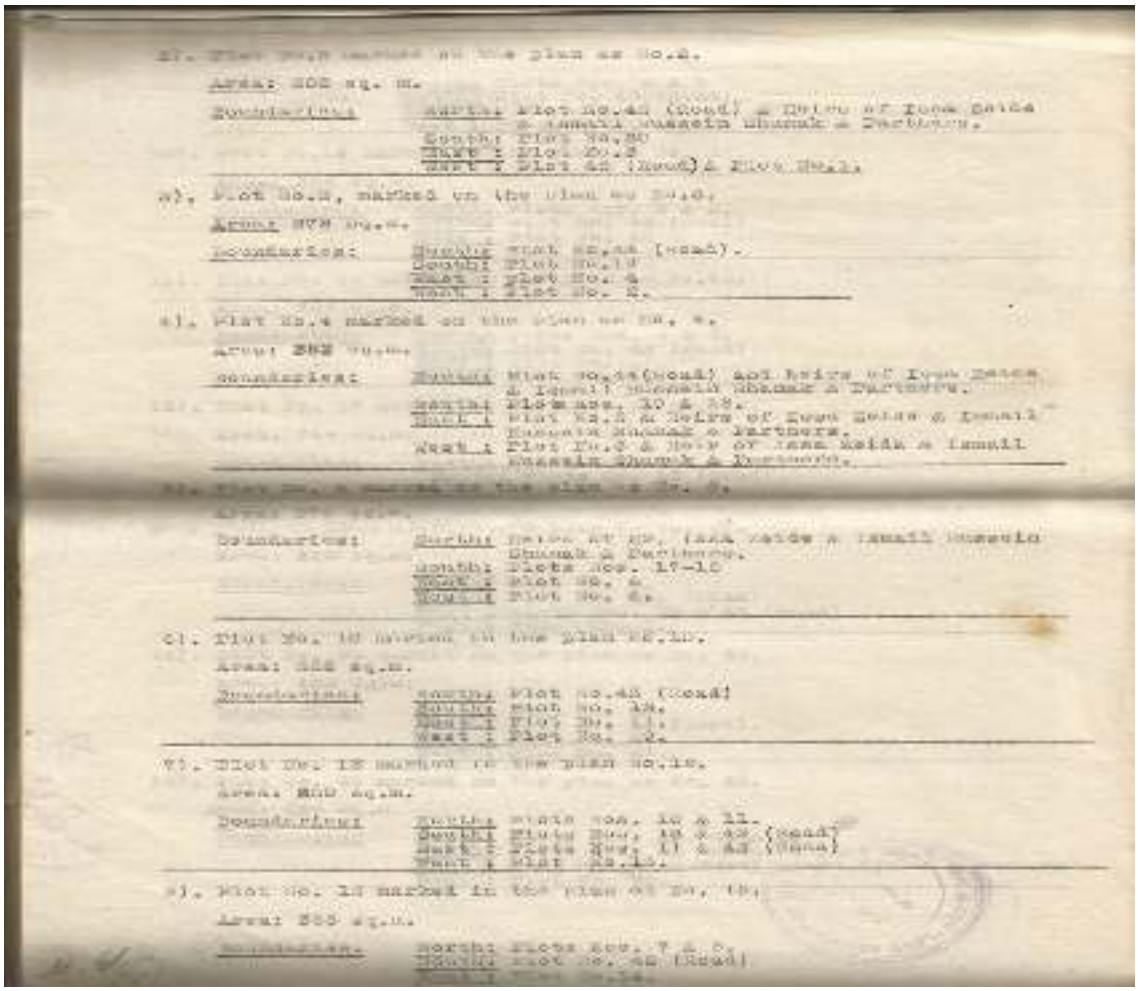
5. Mr. Moshe Schneorson undertakes to arrange for the map and deal with the transaction in the Land Registry. Both parties undertake to appear in the Land Registry, sign the required deeds and acknowledge the partition before the Land Registry officer within 15 days after the required final approval by the Director of Land Registration will be obtained.

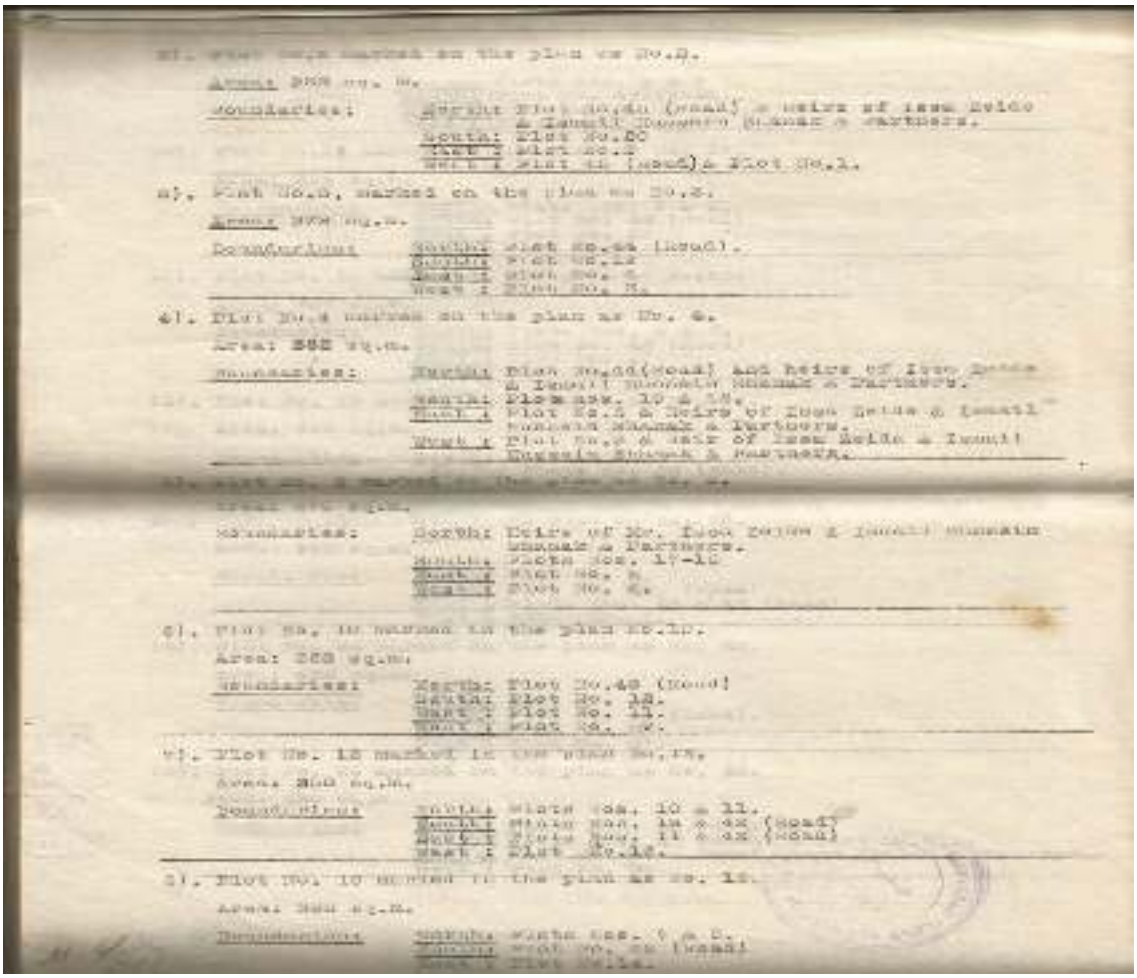
6. If any of the parties will infringe any of the provisions of this contract, he will pay to the other party, an amount of LP.500,- (five hundred)as liquidated damages. Both parties waive their right to any notarial notices.

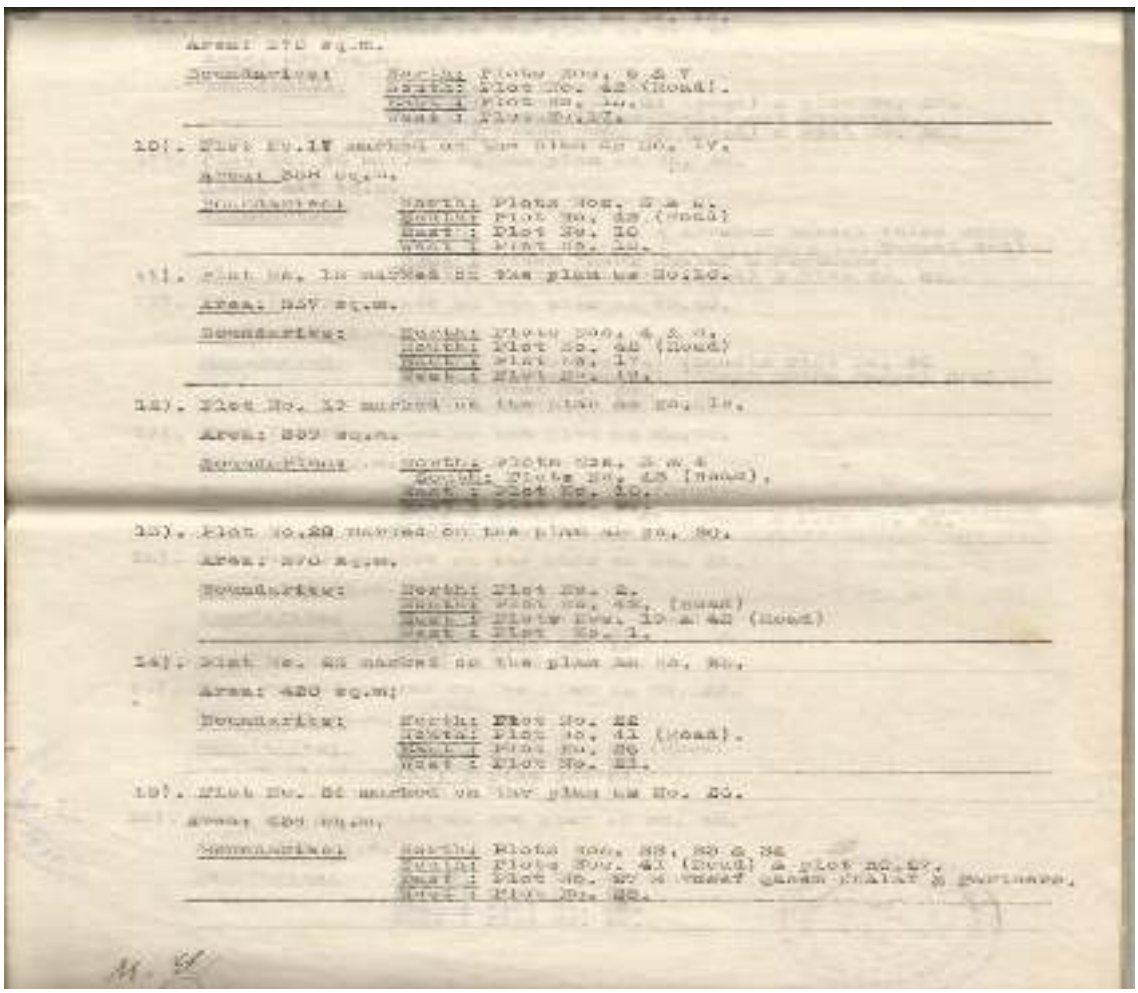
7. This agreement will be valid on condition that the Local and District Town Planning Commissions and the competent Government Departments will approve the parcellation scheme annexed hereto.

Done at Jerusalem, this 22 day of December, 1948.
In witness whereof the parties have hereunto signed.

M. Schneorson

Area: 270 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 6 & 7
South: Plot No. 42 (Road).
East : Plot No. 14.
West : Plot No. 16.

10). Plot No.17 marked on the plan as No. 17.

Area: 308 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 5 & 6.
South: Plot No. 43 (Road)
East : Plot No. 16
West : Plot No. 18.

11). Plot No. 18 marked on the plan as No. 18.

Area: 357 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 4 & 5.
South: Plot No. 44 (Road)
East : Plot No. 17
West : Plot No. 19.

12). Plot No. 19 marked on the plan as No. 19.

Area: 389 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 3 & 4
South: Plots No. 45 (Road).
East : Plot No. 18.
West : Plot No. 20.

13). Plot No.20 marked on the plan as No. 20.

Area: 370 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 2.
South: Plot No. 46. (Road)
East : Plots Nos. 19 & 40 (Road)
West : Plot No. 1.

14). Plot No. 21 marked on the plan as No. 21.

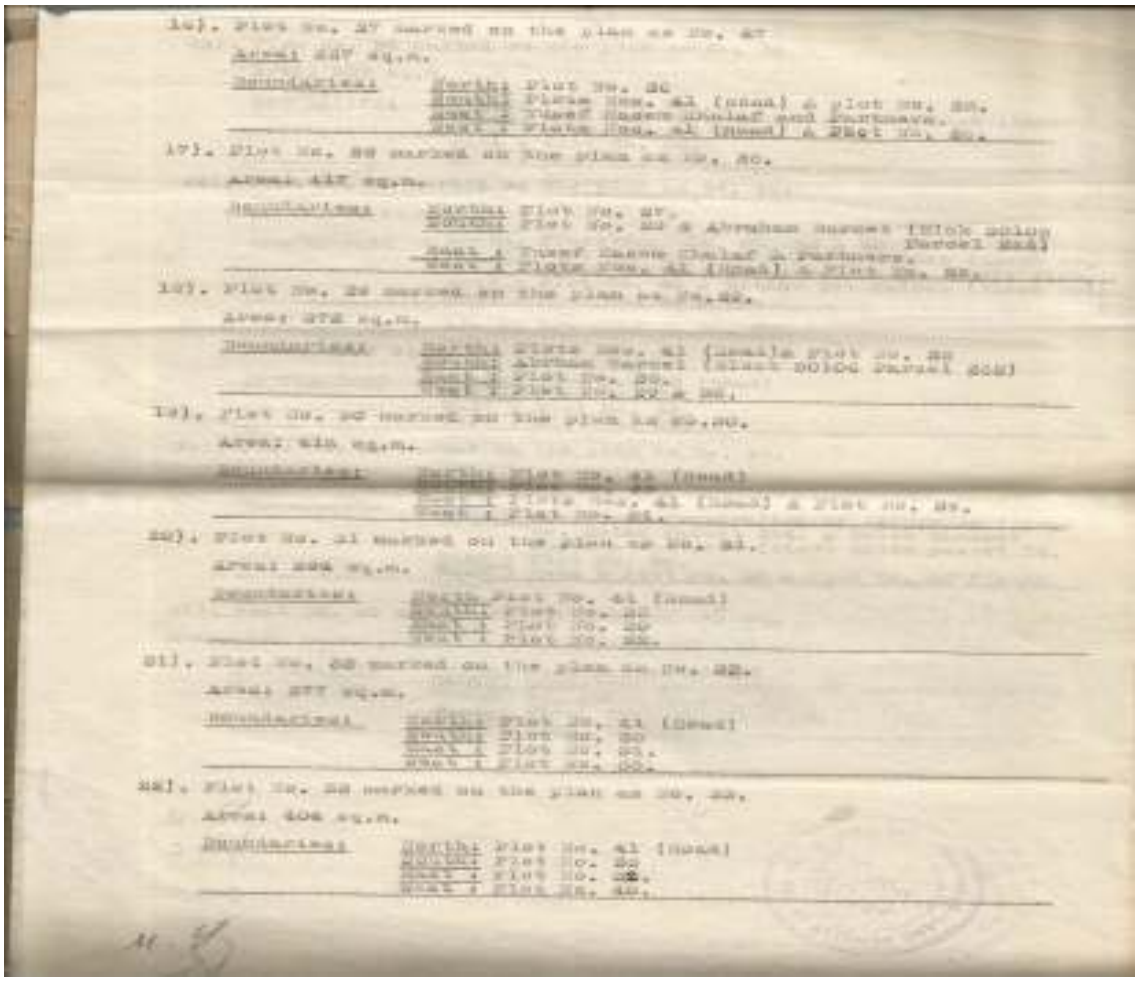
Area: 420 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 22
South: Plot No. 41 (Road).
East : Plot No. 20
West : Plot No. 21.

15). Plot No. 22 marked on the plan as No. 22.

Area: 420 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 23, 30 & 36
South: Plots Nos. 41 (Road) & plot No.57.
East : Plot No. 21 & West Gaon Thalai & Parimara.
West : Plot No. 23.

16). Plot No. 27 marked on the plan as No. 27

Area: 207 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 26
South: Plan No. 41 (road) & Plot No. 28.
West: Chief Dapre Junior and Partners.
East: Plots Nos. 41 (road) & Plot No. 26.

17). Plot No. 28 marked on the plan as No. 28.

Area: 417 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 27.
South: Plot No. 29 & Abraham Owusu Ofoli owing Parcel 2043
West: Chief Dapre Chief & Partners.
East: Plots Nos. 41 (road) & Plot No. 26.

18). Plot No. 29 marked on the plan as No.29.

Area: 272 sq.m.

Boundaries: North: Plots Nos. 41 (road) & Plot No. 30
South: Abraham Owusu Ofoli owing Parcel 2043
West: Plot No. 28.
East: Plot No. 27 & 28.

19). Plot No. 30 marked on the plan as No.30.

Area: 416 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 41 (road)
South: Plot No. 31
West: Plot No. 29
East: Plot No. 28.

20). Plot No. 31 marked on the plan as No. 31.

Area: 208 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 41 (road)
South: Plot No. 32
West: Plot No. 30
East: Plot No. 28.

21). Plot No. 32 marked on the plan as No. 32.

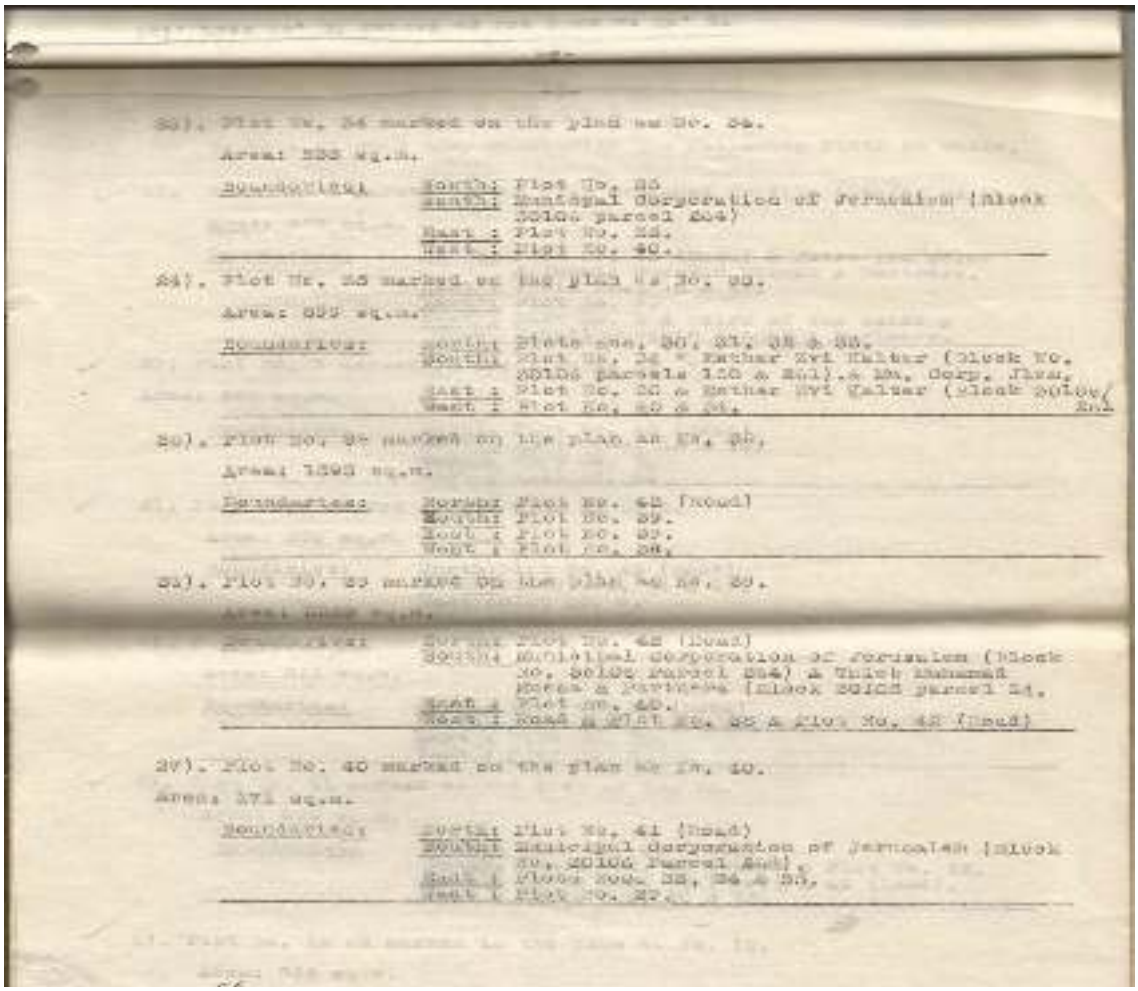
Area: 277 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 41 (road)
South: Plot No. 33
West: Plot No. 31.
East: Plot No. 28.

22). Plot No. 33 marked on the plan as No. 33.

Area: 406 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 41 (road)
South: Plot No. 34
West: Plot No. 32.
East: Plot No. 28.

83). Plot No. 34 marked on the plan as No. 34.

Area: 333 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 35
South: Municipal Corporation of Jerusalem (Block 30106 parcel 204)
East : Plot No. 33.
West : Plot No. 40.

84). Plot No. 35 marked on the plan as No. 35.

Area: 889 sq.m.

Boundaries: North: Plots nos. 30, 31, 38 & 39.
South: Plot No. 36 + Esther Avi Yaiser (Block No. 30106 parcels 120 & 201).& Min. Corp. Jlem.
East : Plot No. 33 & Esther Avi Yaiser (Block 30106(201
West : Plot No. 40 & 34.

85). Plot No. 36 marked on the plan as No. 36.

Area: 1393 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 35 (road)
South: Plot No. 37.
East : Plot No. 33.
West : Plot No. 39.

86). Plot No. 37 marked on the plan as No. 37.

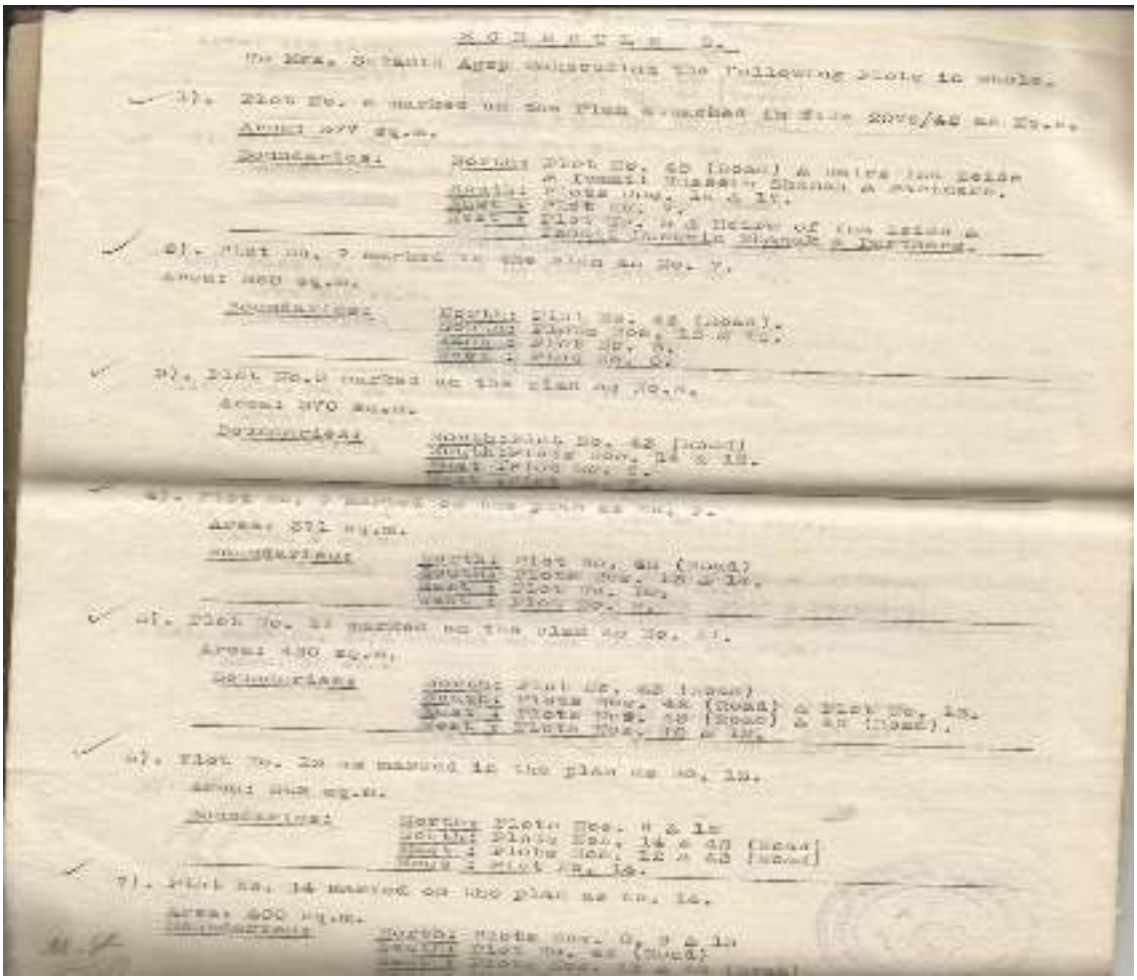
Area: [illegible] sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 42 (road)
South: Municipal corporation of Jerusalem (Block No. 30106 Parcel 204) & Yaish Mahamad Moses & Partners (Block 30106 parcel 24.
East : Plot no. 40.
West : road & Plot No. 35 & Plot No. 42 (road)

87). Plot No. 40 marked on the plan as No. 40.

Area: 371 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 41 (road)
South: Municipal corporation of Jerusalem (Block No. 30106 Parcel 204).
East : Plots nos. 33, 34 & 35.
West : Plot No. 37.

8). Plot No. 21 marked on the plan as No. 21.

Area: 434 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 42 (Road).
South: Plot No. 41 (Road)
East : Plots Nos. 22 & 23.
West : Plot No. 42 (Road).

9). Plot No. 22 marked on the plan as No. 22

Area: 366 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 42 (Road)
South: Plots Nos. 20 & 21
East : Plot No. 23
West : Plots Nos. 21 & 42 (Road).

10). Plot No. 23 marked on the plan as No. 23.

Area 366 sq.m.

Boundaries: North: Plot No. 42 (Road).
South: Plot No. 26.
East : Plot No. 24.
West : Plots Nos. 22 & 42 (Road).

11). Plot No. 24 marked on the plan as No. 24.

Area: 366 sq.m.

Boundaries: North: Plot no; 42 (Road)
South: Plot No. 25
East: Yusef Hasan Khalaf & Partners.
West : Plots Nos. 23 & 42 (Road).

12). Plot No.26/A marked on the plan as No. 26/A.

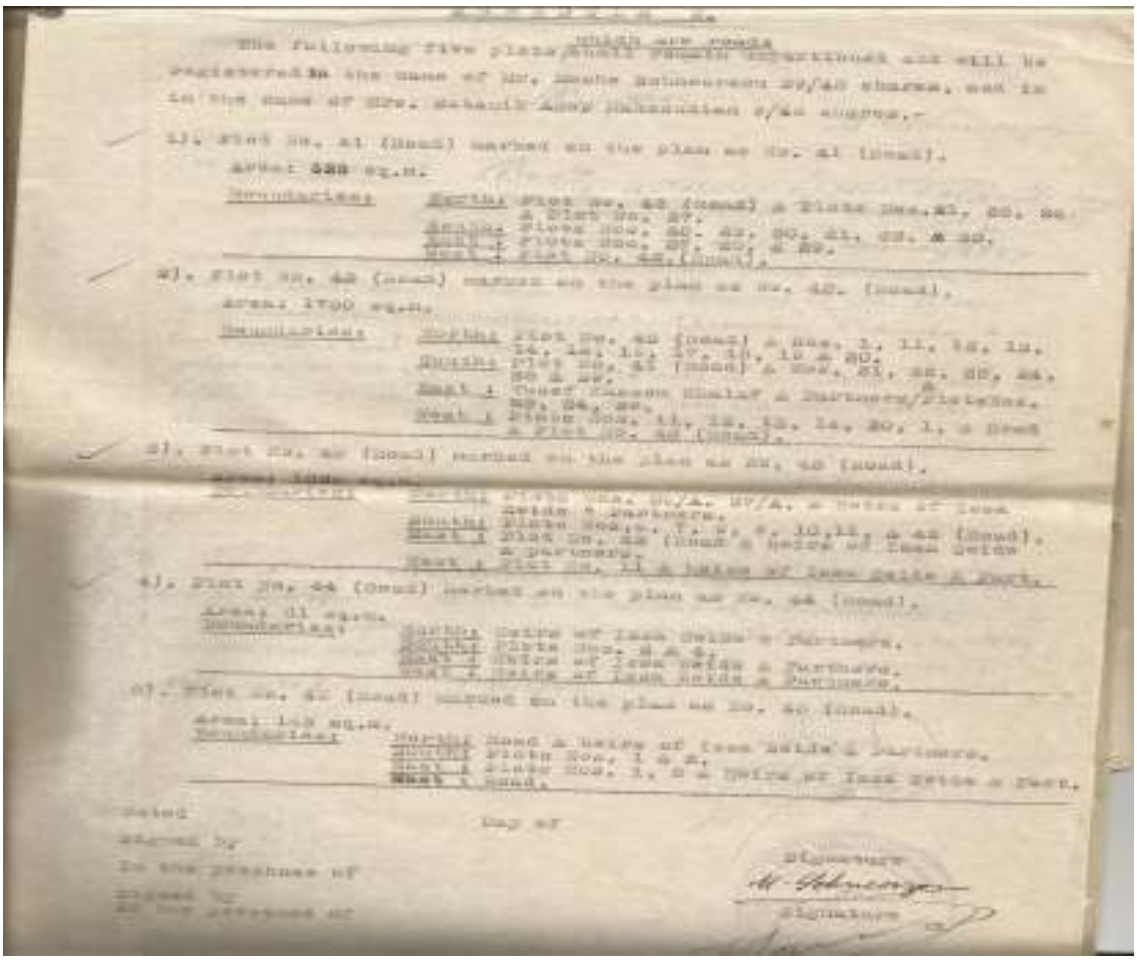
Area: 8 sq.m.

Boundaries: North: Heirs of Issa Zeida & partners.
South: Plot No. 42 (Road
East : Heirs of Issa Zeida & Partners.
West : Heris of Issa Zeida & Partners.

13). Plot No. 27/A marked on the plan as No. 27/A.

Area: 18 sq.m.

Boundaries: North: Heirs of Issa Zeida & Partners.
South: Plot No. 42 (Road).
East : Heirs of Issa Zeida & Partners.
West : Heris of Issa Zeida & Partners.

The following five plots which remain unregistered are still registered in the name of Mr. Moshe Ashkenazi 20/40 shares, and in the name of Mrs. Rebecca Ashkenazi 2/40 shares.-

1). Plot No. 41 (Dmut) marked on the plan as No. 41 (Dmut).
Area: 588 sq.m.
Boundaries: North: Plots No. 42 (Dmut) & Plots Nos. 21, 20, as a Plot No. 37.
South: Plots Nos. 40, 42, 39, 21, 22, & 39.
East: Plots Nos. 37, 20, & 39.
West: Plot No. 42 (Dmut).

2). Plot No. 42 (Dmut) marked on the plan as No. 42. (Dmut).
Area: 1790 sq.m.
Boundaries: North: Plot No. 43 (Dmut) & Nos. 1, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 16, 10 & 20.
South: Plot No. 41 (Dmut) & Nos. 21, 22, 39, 24, 39 & 38.
East: Dmut Cheder Chelef & Partners/Plots Nos. 39, 24, 38.
West: Plots Nos. 11, 12, 13, 14, 20, 1, & Dmut & Plot No. 43 (Dmut).

3). Plot No. 43 (Dmut) marked on the plan as No. 43 (Dmut).
Area: 1000 sq.m.
Boundaries: North: Plots Nos. 37/4, 37/3, & Dmut & Dmut Cheder & Partners.
South: Plots Nos. 7, 8, 9, 10, 11, & 42 (Dmut).
East: Plot No. 44 (Dmut) & Dmut & Dmut Cheder & Partners.
West: Plot No. 11 & Dmut & Dmut Cheder & Dmut.

4). Plot No. 44 (Dmut) marked on the plan as No. 44 (Dmut).
Area: 01 sq.m.
Boundaries: North: Dmut & Dmut Cheder & Partners.
South: Plots Nos. 8 & 9.
East: Dmut & Dmut Cheder & Partners.
West: Dmut & Dmut Cheder & Partners.

5). Plot No. 45 (Dmut) marked on the plan as No. 45 (Dmut).
Area: 168 sq.m.
Boundaries: North: Dmut Road & Dmut & Dmut Cheder & Partners.
South: Plots Nos. 1 & 2.
East: & Plots Nos. 1, 2 & Dmut & Dmut Cheder & Dmut.
West: & Road.

Dated
Day of
Signed by
In the presence of
Signed by
In the presence of

Signature
M. Ashkenazi
Signature

Dated 19 Day of January 1944

Signed by Signature

In the presence of A. Rowdo. M. Schmeorzon

Signed by

In the presence of A. Rowdo Signature

Emanuel attorney of Mrs. Zatanik agop
Malekmedian

I hereby certify that on the 19 day of January 1944 there appeared before me the above named Moshe Schmeorzon and Mr. Kamal Ibrahim Hawdah Al-Balah Attorney of Mrs. Zatanik Agop Malmoudian being indentified by Anwar Rowdo & Emmanuel Baruch acknowledged the signatures on this deed to be theirs and that they freely and voluntarily executed this deed and understood its contents.

REGISTRAR OF LANDS.

This deed was registered under No. 173/44 on the day of 20/1/44 in the Land Registry of Jerusalem and the register of Lifta ~~Village of Lifta~~ Vol 26 fol. 63-107 Registration fees paid LP. 99 Mils 809 vide receipt No. 761966, 761967 of 19/1/44

REGISTRAR OF LANDS
JERUSALEM.

תרגום
של ההסכם דלעיל עם גברת סטניק מקסאודיאן

מאחר וחלקת אדמה הידועה בשם ג'יזה, אשר שיטחה הוא 25069 מטרים רבועיים (מ"ר), ואשר נמצאת בסמוך לשכונת סנהדריה בירושלים, רשומה ברישום הקרקעות של ירושלים בכרך מספר 19, ליפטא, בפוליו מספר 77, בשמות של גברת סטניק בתו של אגופ מקסאודיאן במידה של 9/48 חלקים, ובשם של משה שניאורסון במידה של 39/48 חלקים, והחלקים של גברת סטניק מקסאודיאן היו רשומים פורמלית בשטר קניין מספר 134/23 מתאריך 21.2.1923 ובשטר קניין מספר563/33 מתאריך 24.2.1933.

ו:

מאחר וגברת סטניק מקסאודיאן ומר משה שניאורסון מעוניינים לחלק ביניהם באופן ידידותי את הרכוש הנ"ל בתנאים שיוגדרו להלן.

אשר על כן, הסכם זה נעשה בין גברת סטניק אגופ מקסאודיאן באמצעות עורך דינה קאמל אברהים ראודה אל בלך בתוקף ייפוי כוח שנחתם בפני הנוטריון הציבורי של בית המשפט מדרגה ראשונה בביירות, מספר A/2553, מתאריך 7.12.42, ומר משה שניאורסון בתנאים הבאים :

1. שני הצדדים מסכימים לחלק את הרכוש הנדון ל־37 חלקות ושטח של 7560 מ"ר בקירוב כשטח פתוח (מסומן "A"), שדרכו תעבורנה דרכים ציבוריות בשטח של 3625 מ"ר ודרך פרטית בשטח של 230 מ"ר בערך תעבור, בהתאם לתכנית חלוקה הרצופה בזה חתומה על ידי שני הצדדים ומהווה חלק בלתי נפרד מהסכם זה.

2. שני הצדדים מסכימים לחלק ביניהם את האדמה האמורה כדלהלן :

גברת סטניק מקסאודיאן תקבל בגין 9/48 החלקים שלה את המגרשים המסומנים במספרים עוקבים בסכימה הבאה: 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 21, 22, 23, 24, A36, ו־A37 מתוך שטח כללי של 4274 מ"ר נטו בקירוב.

מר משה שניאורסון יקבל בגין 39/48 החלקים שלו את המגרשים המסומנים במספרים עוקבים בסכימה הבאה : 1, 2, 3, 4, 5, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, בתוך שטח כללי של 9380 מ"ר בערך ושטח פתוח המסומן "A" מתוך שטח של 7560 מ"ר בערך, ודרך פרטית של 230 מ"ר בערך, הכל לפי תכנית החלוקה שהוזכרה בסעיף 1 לעיל.

3. שני הצדדים לוקחים על עצמם לחתום על כל המסמכים, שטרי הקניין, בקשות, מפות, וכו', הדרושים כדי לבצע את תת החלוקה וההפרדה שהוזכרו לעיל.

4. כל העלויות של טרנסאקציה זו, למעט דמי רישום האדמה על החלקות של גברת מקסאודיאן, ישולמו על ידי מר משה שניאורסון.

5. מר משה שניאורסון מתחייב לסדר את המיפוי ולטפל בענייני הטרנסאקציה

במשרד רישום הקרקעות. שני הצדדים מתחייבים להופיע במשרד רישום הקרקעות, לחתום על שטרי הקניין הנדרשים, ולאשר את החלוקה בפני קצין רישום הקרקעות תוך 15 יום לאחר שיתקבל האישור הסופי של מנהל משרד רישום הקרקעות.

6. אם אחד הצדדים יפר איזשהו תנאי של החוזה, הוא ישלם לצד השני 500 לירות מצריות כפיצויים מוסכמים. שני הצדדים מוותרים על זכותם להפעיל הודעות נוטריוניות איזשהן.

7. החוזה הזה יהיה תקף בתנאי שוועדות תכנון ערים מחוזית או מקומיות והמחלקות הממשלתיות המוסמכות תאשרנה את תכנית הפרצילציה המצורפת.

חוזה זה נעשה בירושלים ב־16 בדצמבר 1942, וכעדות לכך הצדדים לו חתמו עליו :

בשם סטניק מקסאודיאן עו"ד קמאל אברהים ראודה אל בלך מצד אחד ומשה שניאורסון מצד שני.

נספח 16

צוואה גורלית: המאבקים על הירושה של "הרוטשילד מעדן"

*על אבי המשפחה בנין מנחם משה סיפרו אגדה כי שתה כל בוקר כוס מים מהולים ביהלומים * סיכסוכים משפחתיים כמו גם הקמת מדינת ישראל ופינוי הבריטים את המושבה – הביאו לקריסת "חברת מנחם מנשה" ולהתחסלות הקהילה*

נתן ברון

עמיחי רדזינר

נתן ברון ועמיחי רדזינר

(פורסם בכתב העת "האומה" 200, בחורף תשע"ו - 2015)

זהו סיפורה של צוואה שערך בשנת 1919 יהודי בשם בֶּנין מנחם משה בעיר עָדֶן, שהייתה אז מושבה בריטית זעירה בקצה הדרומי־מערבי של חצי־האי־ערב. עם מותו של בנין, שלוש שנים לאחר מכן, התחוללו בין יורשיו הרבים מאבקים משפטיים קשים ומורכבים בעשרות ערכאות, בתי משפט ובתי־דין רבניים בכמה וכמה מדינות. הצוואה היוותה סלע־מחלוקת גדול בין גדולי הרבנים בימים ההם. הדבר אינו מפתיע: בנין מנחם משה היה איש עשיר בקנה מידה בינלאומי, כּוּנָה "הרוטשילד מעדן", והרכוש שהותיר אחריו נאמד בסכומים דמיוניים. הצוואה היא מסמך מרתק מבחינה פסיכולוגית־משפחתית, שעיקרה חלוקה נדיבה של הרכוש לכל בני משפחתו הקרובה והמורחבת – תוך כדי פגיעה קשוחה, מעליבה ואפילו אכזרית בבנו הבכור ויורשו העיקרי לפי ההלכה היהודית.

המושבה הקטנה עדן הייתה תחת שלטון בריטי במשך כמאה ושלושים שנה (1839-1967). ברוב השנים הללו היה מצבה של הקהילה היהודית הקטנה בעדן טוב מאוד, והיא נהנתה מהגנה ומיחס אוהד של השליטים הבריטים. קיימת גירסה, שהסיבה לכך היא, שיהודי עדן סייעו לבריטים בעת הכיבוש בשנת 1839. מספרים,

---

* ד"ר נתן ברון חוקר את ההיסטוריה של מערכת השיפוט הישראלית ומרצה על נושא זה בפקולטות למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת בר-אילן; פרופ' עמיחי רדזינר מלמד משפט עברי בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת בר אילן ועוסק בין היתר בהיסטוריה של השיפוט הרבני בישראל. תודתנו ליוסף (יוסקה) רום שהעמיד לרשותנו את הארכיון העשיר של ר' דוד צבי אריה שניאורסון (להלן "ארכיון שניאורסון"). תודה מיוחדת למר Atul Setalvad ממומבאי שבהודו, ששלח לנו את הספר של אביו Motilal ומסר לנו פרטים מעניינים על עולם המשפט בבומביי.

למשל, שהצי הבריטי, שצר על עדן מהים, תיכנן את כיבוש העיר בעזרת נרות השבת שהבהבו מבתיהם של היהודים. מי שעלה לגדולה בעקבות הכיבוש הבריטי היה יהודי שהיה אז כבן 39 או 40, ושמו מנחם משה (לפי צורת הביטוי העדנית: מֶסָה Messa או Mesha). בשל קשריו עם הבריטים, נהפך מנחם משה ליהודי העשיר ביותר בעדן, לנשיא הקהילה ולמי שייצג אותה בפני השליטים הבריטים. חודשים ספורים אחרי כיבוש עדן, העניק קפטן סטאפורד היינס (Haines), מושל המושבה, למנחם משה רישיון למכירת יין בעדן. הייתה זו ראשיתה של סידרת רישיונות וזיכיונות בתחומים רווחיים שונים, שהוענקו לו וצאצאיו. התחום המכניס והרווחי ביותר היה הזיכיון להיות הסַפק הראשי של הצבא והצי הבריטים בעדן – בסחורות כגון מזון, בגדים וציוד. מנחם משה נהפך לאיש עשיר, ששלח ידו בעסקים רבים בעדן וברחבי המזרח־התיכון. מהלל העדני, בן המשפחה ורושם תולדותיה, הגדיר אותו כך: "איש פעיל וזריז, סוחר ונדבן, עניו, חכם ועשיר, ולו יד ושם בבית הממשלה". הנוסע יעקב ספיר ביקר בעדן בשנת 1859, עשרים שנה אחרי כיבושה על־ידי הבריטים:

"... והוא חכם וצדיק ועשיר גדול, וגם בעיני הממשלה הוא נכבד מאוד, כי הראה אותות אהבה וגמל חסדים טובים בגופו ובמאודו והונו לצבאות ושרי הבריטנים אשר באו בראשונה בכיבוש העיר והשפיק [סיפק] צרכיהם אשר חסרו להם. על כן מצאו לבבו נאמן יותר משאר ראשי העמים אשר היו שמה. הוא סוחר גדול בכל עניני מסחוּר וקנין להודו, לכוש ולמצרים. לו בתים רבים בעיר וחוצה, ואניות בים, ושמעו הטוב הולך בכל המדינות האלה: נאמן לאלקים ואנשים".

למנחם משה היו חמישה בנים משתי נשים: הראשונה, חממה, ילדה לו ארבעה בנים (משה, בנין, מנצור, יהודה) ושלוש בנות (שארה [שרה], חנון וחנה). חממה נפטרה, ותוך שנה נישא מנחם משה לאשתו השניה, ברכה, וממנה נולד לו בן זקונים, סלים. כל חמשת הבנים, כאשר בגרו, עבדו בעסקי המשפחה (ובכך דמו לחמשת בני משפחת רוטשילד הידועה שכולם פעלו במסגרת המשפחה). בבנות, כמקובל אז בעדן, נהגו לפי "כבוד בת מלך פנימה". מנחם משה נפטר בשנת 1861, בהיותו כבן 63. היה ברור שמכל חמשת הבנים, הוא הועיד את הבן השני, בֶּנין, לנהל את עסקי המשפחה לאחר מותו. הדבר נקבע במפורש במשפט קצר הפותח את הצוואה שלו:

"אני החתום למטה מנחם בן א"מ [אבי מורי] משה כתבתי זאת הצוואה... בדעה נכונה ומניתי אפוטרופס על בניי ועל כל אשר יש לי, אִבְנִי [בני] בנין, מה שעשה יהיא (כך!) עשוי ומקובל על כל אחיו".

יורש העצר הבריטי בא לבית־הכנסת

וכך היה בנין מנחם משה לראש המשפחה ולמנהל הכללי של עסקיה. הוא פיתח את עסקי המשפחה בצורה מעוררת התפעלות, וכאשר נפטר בשנת 1922 נאמד הונה של המשפחה במיליונים רבים של לירות שטרלינג, ולה רכוש עצום בסחורות, בכספים, ובעיקר בבתים ומגרשים בעדן ובערים רבות בכל רחבי המזרח־התיכון, אפריקה והודו. בנין ניחן בכישרון מסחרי מיוחד, ודמותו כאשף־כספים הלכה והתעצמה בדימוי הציבורי של בני הקהילה שהעריצו אותו על יכולתו המיוחדת. עד כדי כך הגיעו הדברים, לפי מהלל העדני, שייחסו לבנין יכולות על־טבעיות ממש: "בר מזל מיוחד במינו היה הנשיא. כל צר העומד נגדו יפול לפניו, תבואהו שואה אשר לא ידע ואשר תכריחהו לעזוב את משמרתו ואת העיר... אם קנה הנשיא סחורה היום, כמעט בטוח הדבר שמחר יעלה מחירה, והסחורה שמכר אתמול, מחירה יירד מחר". רשימת הסחורות בהן סחרה המשפחה בראשות בנין מגוונת ביותר: בדים, סבון, עופרת, מלט, צדפים, עורות, סוכר, טבק, בגדים, חוטי־תפירה, מסמרים, חרוזים, צינורות, עצים, שנהב, נפט, פחם, שטיחים, אורז, עופרת, נפטלין, מלח וקפה. כמו כן התמחתה המשפחה בסחר בינלאומי בפרוות ועורות, וקנתה ומכרה פרוות מאתיופיה, פרוות מסומליה, פרוות קופים, פרוות צבאים, פרוות טיגריסים (נמרים), פרוות עיזים ופרוות כבשים. בבעלות המשפחה היו נכסי נדל"ן רבים בארצות שונות: בעדן היו ברשותם כ־100 בתים, חנויות ומחסנים. נוסף לכך כלל רכוש המשפחה בתים וחנויות גם בג'יבוטי שבמזרח

פגישת הנסיך מוויילס עם בנין מנחם משה (1921)

אפריקה, באדיס־אביבה באתיופיה, בסומליה, באריתריאה, בבומביי וקלקוטה שבהודו, באלכסנדריה ופורט־סעיד במצרים, בתל־אביב ובירושלים.

בנין הקפיד לקיים מערכת יחסים מכובדת והדוקה עם השלטון הבריטי. הבריטים ידעו להעריך את נאמנותו – וגם את נכונותו לסייע ולשתף פעולה בכל נושא – וזיכו אותו בכיבודים רבים. בשנת 1912 הוענק לו התואר "אביר המסדר של האימפריה הבריטית" (O.B.E) – Order of the British Empire. לשיא הכבוד זכה ביום 12.11.1921, שנה לפני מותו, כאשר יורש העצר הבריטי, הנסיך מוויילס (לימים המלך אדוארד השמיני, שוויתר על כסאו בשל רצונו לשאת לאשה את ואליס סימפסון הגרושה פעמיים), ערך סיור מלכותי להודו, ובדרך עצר במושבה עדן. מאחר שהיה זה ביום השבת, תואמה פגישה בינו לבין בנין בפתח בית־הכנסת הגדול ברובע היהודי. בנין, לבוש כהרגלו בגלימה לבנה מבהיקה, המתין לנסיך, שירד במרחק מה ממרכבתו והגיע ברגל לבית־הכנסת, שם לחץ את ידי בנין – כנשיא הקהילה – וניהל אתו שיחת נימוסין ממושכת.

אבל בנין מנחם לא עסק רק בענייני נימוסין, והיה תמיד ממוקד בהשגת הטבות וזיכיונות מהשלטון הבריטי. בגנזכים הבריטים בלונדון מצויים תיקים המעידים על כך, למשל: השגת אישור להקמת רציף פרטי גדול בנמל עדן (ראו "לקריאה נוספת"). גם עם בית המלוכה האתיופי היו לבנין קשרים מיוחדים, משום שבאתיופיה היו למשפחת מנחם משה נכסים רבים ועסקים מסועפים. רק להדגמת הגיוון בעסקיו: בשנת 1905 הוא שלח לקיסר מנליק השני (סבו של היילה־סלאסי) משלוח מיוחד עבור גן החיות הפרטי של הקיסר, ונכללו בו שלושה נמרים, שני אריות, זאב, כלב־בר, חתול־בר, קוף ושני חמורים.

קיבל לבדו את כל ההחלטות

למעשה, שימש בנין מנחם משה בעדן בכמה תפקידים נכבדים, ואת כולם מילא בכישרון רב – אך גם בתחושה שהוא השליט העליון, וכל האחרים חייבים למלא את הוראותיו. ואלה היו תחומי פעילותו העיקריים:

- ראש החברה חובקת־העולם "מנחם משה" אותה ניהל ביד רמה, מבלי להתחשב בשותפים אחרים, אחים ובני אחים. יש תיאורים רבים כיצד הוא מקבל את כל ההחלטות לבדו, ואפילו אחיו הקרוב לו, יהודה, שימש לו רק כסגן ולא כשותף במעמד שווה.
- ראש משפחת מנחם משה לכל הסתעפויותיה בעדן וברחבי העולם. הכל התנהל במשפחה לפי רצונו, הוא קבע מי יתחתן עם מי, ומנע נישואין שלא מצאו חן בעיניו. כמעט כל האחיינים ובני־הדודים של משפחת מנחם משה עבדו בחברה, וכמובן השתכרו יפה וחיו ברמת חיים גבוהה. אבל הכל היה בשליטתו המלאה של בנין, שהתערב בכל עניין, ולא איפשר לאף אחד לגלות עצמאות כלשהי.
- ראש קהילת יהודי עדן (כינו אותו "הנשיא") אותה ניהל ביד רמה ושמרנית. מצד

אחד, היה נדבן גדול, ולמעשה מימן את ענייני הקהילה. אבל מצד שני עצר כל ניסיון לפיתוח והתקדמות. הוא סירב לאפשר חינוך מודרני לילדים, ובוודאי לילדות. כמו כן הוא היה הנציג הבלעדי של קהילת יהודי עדן בפני השלטון הבריטי, ולא התייעץ עם איש בנושאים אלה.

אין ספק שבנין היה בעל אישיות מרשימה וכריזמטית. בניגוד ליתר בני משפחתו, כמו יהודי תימן, שהיו צנומים, קטני־קומה ושחומים בצבע עורם – היה האיש גבוה, רחב, ובעל פנים בהירות. גם צורת הלבוש שלו, לפי מהלל העדני, הייתה מרשימה: "...לבוש לבן, משי סיני קל, וכובעים אדומים לראשיהם, כעין הכובע של מלך מצרים". לא ייפלא, שבעדן החלו לספר עליו אגדות שונות ומשונות כדי להרבות ולהעצים את דמותו המיוחדת ואת התנהגותו המרשימה. אחד הסיפורים, שכנראה אין בו אמת, היה שכל בוקר הוא שותה כוס מים מהולים באבק יהלומים... כדי להדגים את דרך חשיבתו והתנהגותו – נביא כאן סיפור, לפיו היה בנין נוהג לשבת על המרפסת בביתו הגדול הפונה לרחוב, בידיו חוט ומחט, והוא מתקן את בגדיו הישנים שנקרעו. בכך רצה להעביר לכל הקהילה מסר ברור, לפיו יש לחיות חיי צניעות, להסתפק במועט ולחסוך בהוצאות (גם כאן יש דמיון למשפחת רוטשילד: על אם המשפחה עתירת־הנכסים, גיטל, מספרים, שעד סוף ימיה דרשה מכל בני משפחתה לשלוח אליה גרביים שנקרעו והיא היתה מתקנת אותן).

בחיי היום־יום שלו, נהג בנין כאילו היה מלך או קיסר. הוא גר בבית שהיה כנראה הגדול והמפואר (יחסית לבתים בעדן) ברובע היהודי בעדן, ממש במרכז הרובע. שמואל יבנאלי איש כנרת, שביקר בעדן, כתב: "והאיש הוא עשיר גדול, ומשרתים לעשרות חונים על פתח ביתו ובמשרדים שלו". היו לו שלוש נשים. לראשונה, שארה (שרה?), נישא בגיל צעיר, והיא ילדה לו בת (חנה) ובן (משה, דמות מרכזית בסיפורנו); את השנייה, לאה, ייבם ונשא לאשה אחרי שבעלה, אחיו מנצור, נפטר (בהתאם להלכה היהודית, לפיה כאשר מת אדם שלא השאיר אחריו צאצאים, מצווה על אחיו לייבם את אשת אחיו, ולשאת אותה לאשה), והיא ילדה לו בת (חנון). ואז, כאשר היה כבר בשנות השבעים לחייו, נסע ללונדון, ובספינה פגש משפחה ולה בת "יפת־תואר ויעלת חן" ושמה מרים, שהייתה אז בת 15 (!). הנערה מצאה חן בעיניו והוא ביקש את ידה מהוריה. כאשר נישאו השניים, הייתה אשתו השלישית צעירה מרוב נכדיו של בנין מנחם משה.

הצוואה, מלחמת הירושה והסיכסוכים

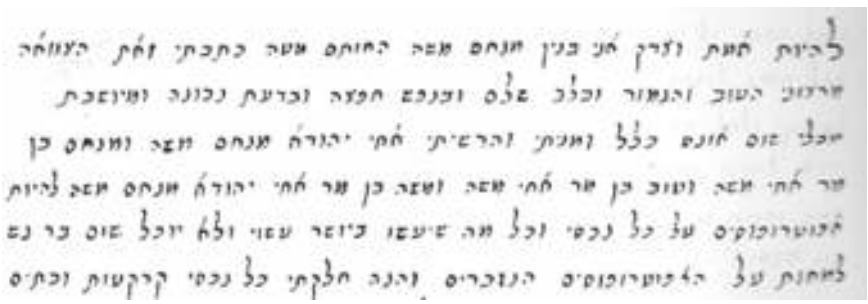
ננסה להבהיר את המבוך של משפחת מנחם משה מעדן. כזכור, היו למנחם משה חמשה בנים (שלוש הבנות לא היו מעורבות בעסקי המשפחה). אחרי מות האב, חלו שינויים גדולים במשפחה: הבן השלישי, מנצור, נפטר בשנת 1876, ושנתיים לאחר מכן נפטר האח הבכור, משה. וכך נותרו שלושה אחים בלבד: בנין, יהודה וסלים, הבן הקטן. לכאורה, פעלה חברת מנחם משה כמכונה משומנת, עסקיה

עלו ופרחו – ויחד עם זאת הלכו וגדלו הרווחים. כלפי חוץ זכתה המשפחה לכבוד מלכים ולהערצת הציבור. אבל בתוך המשפחה פנימה שררה אווירה קשה בגלל סיכסוכים שפרצו סביב שתי צוואות: זו של מנחם משה וזו של בנו בנין. ברקע האירועים עמד גורם חשוב: במשפחת מנחם משה רוב הנישואים היו אך ורק בתוך המשפחה. כך, למשל, משה, בנו של בנין, התחתן עם שרה, בת דודו יהודה (אחיו של אביו בנין). בתו של בנין, חנון, התחתנה עם בן דודה סלים, בנו של משה, האח הבכור של אביה. גם רוב בני המשפחה האחרים התחתנו עם בני או בנות דוד. הנישואין בתוך המשפחה עוררו בעיות קשות מאוד במהלך ההליכים המשפטיים, שכן משני צידי המתרס עמדו בני דודים, חתנים וחותנים. משה בנין ניהל מאבק איתנים נגד דודו יהודה, אביה של אשתו, ונגד גיסיו מנחם וסלים, בניו של דודו משה,שהיו נשואים לאחיותיו חנה וחנון.

למשפחת מנחם משה היתה נטייה ברורה לסיכסוכים משפחתיים. כך, למשל, סלים, הבן ה"קטן" הסתכסך קשות עם שני אחיו הבוגרים, בנין ויהודה, דבר שהביא לכך שהוא עזב את עדן ואת עסקי המשפחה. לאחר שהות בירושלים – בה רכש אדמות רבות ואפילו הקים בנק קטן, "בנק בנין", השתקע באלכסנדריה עם אשתו רחל (לבית טוקטלי) ושני בניו, מוריס ואלברט. אבל גם שני הבנים הללו ניהלו ביניהם מערכה משפטית ממושכת שנמשכה עשרות שנים על הרכוש הרב שהותיר אביהם סלים, והעסיקו סוללת עורכי־דין מהטובים (והיקרים) בארץ.

<u>הכספת נפתחה – המאבק על הצוואה התחיל</u>

בנין מנחם משה נפטר בביתו ביום כ' בתשרי התרפ"ג (12 באוקטובר 1922). הוא היה כבן 85 במותו. כדי להבין את מה שקרה בהמשך יש לומר, כי יחסיו של בנין עם בנו היחיד, משה (שהיה מוכר גם בשם "מיוש"), לא היו טובים. בסופו של דבר עזב משה עם אשתו (בת האח יהודה) את עדן והשתקע באלכסנדריה שבמצרים. הוא המשיך להיות מעורב בעסקי חברת מנחם משה, והיו לו שם עסקים רבים. משה קיבל את הידיעה על מות אביו בביתו באלכסנדריה. הוא

שורות הפתיחה של צוואת בנין מנחם משה

ידע שיש לו אויבים ויריבים בעדן, והיו לו חששות בקשר לצוואה של אביו. לכן החליט להפתיע את כולם ולהגיע במהירות לעדן. בינתיים נפתחה הכספת בה היה בנין שומר את ניירותיו החשובים, ושם התגלתה צוואתו של בנין מנחם משה, שנכתבה ונחתמה שלוש שנים קודם לכן. הערה באשר לנוסח הצוואה: לצוואה המקורית אין כותרת, והיא כתובה בפיסקה ארוכה אחת. כאן חולקה הצוואה לפיסקאות והוכנסו תיקונים זעירים, כגון כתיב מלא. הצוואה מובאת כאן בקיצורים מסויימים. הסכומים נקובים ב"רופיא" = רופיה, המטבע הנוהג בהודו. וזה נוסח הצוואה:

אמת וצדק אני בנין מנחם משה החתום מטה, כתבתי זאת הצוואה מרצוני הטוב והגמור ובלב שלם ובנפש חפצה ובדעת נכונה ומיושבת מבלי שום אונס כלל.

ומיניתי והרשיתי אחי יהודה מנחם משה ומנחם בן מר אחי משה, וטוב בן מר אחי משה, ומשה בן מר אחי יהודה מנחם משה, להיות אפוטרופסים על כל נכסי וכל מה שיעשו ביושר עשוי ולא יוכל שום בר נש [=אדם] למחות על האפוטרופסים הנזכרים.

והנה חילקתי כל נכסי קרקעות ובתים ומטלטלין ומטבעות ושטרי חובות שיש לי בשותפות עם אחי יהודה מנחם משה ועם בני אחי משה והם מנחם משה וסלים משה וטוב משה, לשנים עשר חלקים לבד בתי הדירה.

ונתתי שני חלקים מהנזכר לעיל לדוד בן בני משה [...]

ועוד נתתי שני חלקים מהנזכר לעיל לבני משה

ושני חלקים מהנזכר לציון בן מר אחי יהודה [...]

וחלק אחד מהנזכר לעיל למשה בן מנחם בן מר אחי משה.

וחלק אחד מהנזכר לעיל ליעקב בן מנחם בן מר אחי משה.

וחלק אחד מהנזכר לעיל למשומר בן טוב בן מר אחי משה.

והנני מחוה דעתי וחפצי שנתתי המתנות הנזכרים לעיל על תנאי שכל המתנות ישארו בעסק השותפות של בית מנחם משה עד משך חמשה עשר שנים מהיום.

בני משה ינתן לו מנכסי חמשים אלף רופיא [...]

וגם כן ינתן לבני משה הנזכר מנכסי חמש מאות רופיא [...]

משה בן אחי יהודה ינתן לו מנכסי חמשים אלף רופיא לאחר חמשה עשר שנים מהיום.

אשתי שאירה תשב בביתי במקום שיושבת בו וינתן לה מנכסי בכל חודש מאה רופיא לכסות ולמזונות ולכל צרכה כל ימי חייה.

אשתי לאה תשב בביתי במקום שיושבת בו וינתן לה מנכסי בכל חודש מאה רופיא לכסות ולמזונות ולכל צרכה כל ימי חייה.

אשתי מרים תשב בביתי וינתן לה מנכסי מאה רופיא בכל חודש לכסות ולמזונות ולכל צרכה...

ושאר כל נכסי הם לסיפוקי ולכל מה שאני חפץ לעשות, וכל מה שישאר מנכסי אחר סיפוקי וכל חפצי יהיו ליורשי.
וחתמתי שמי על זאת הצוואה בפני העדים החותמים למטה. והכל שריר וברירי וקיים. פה עדן היום 12 לחודש תמוז שנת התרע"ט [=10 יולי שנת 1919].
בנין מנחם משה

הצוואה מחוללת סערה

אין ספק שהצוואה גרמה למשה, שהיה אז כבן 60, הלם רציני. הוא היה בטוח שזכותו המלאה, כמקובל בהלכה היהודית ובנוהגי קהילת עדן, לרשת את כל ירושת אביו, והצוואה טרפה עבורו את כל הקלפים. מן הצוואה ניתן ללמוד הרבה על אופיו המיוחד של בנין מנחם משה. אכן, הוא היה ידוע כ"איש קשה", רודן במשפחתו ובסביבתו, ועם נטייה ברורה לנקום ולנטור ואף לפגוע בכל מי שניסה לערער על מנהיגותו ושליטתו. עתה, במו ידיו, ובמחשבה תחילה הוא יצר מצב של סיכסוך אדיר בתוך משפחתו, משפחת מנחם משה, מכמה סיבות. ראשית, בנין סטה מן העיקרון ההלכתי שלפיו הבן יורש את אביו, ויצר מצב בו הבן יורש רק חלק קטן מירושת אביו. מינוי בני משפחה אחרים ל"אפוטרופסים" העיד על חוסר־האמון של האב בבנו היחיד. שנית, לא רק בבנו משה פגע בנין קשות על־ידי הצוואה שהותיר אחריו. גם אחרים ממשפחת בנין ראו את עצמם נפגעים ממנה, ולמעשה הפך בנין את משפחתו, משפחת מנחם משה, לחבורה מסוכסכת בינה לבין עצמה, כי הוא נהג באפליה ברורה ובוטה כלפי חלק מאחייניו.

משה הגיע מאלכסנדריה לעדן ב־8.11.1922 (25 ימים אחרי מות אביו). מיד עם הגיעו לעדן, דרש מדודו יהודה (שהיה גם אבי אשתו) לאפשר לו לבדוק את ספרי החשבונות הנוגעים לנכסי השותפות ולנכסיו הפרטיים של אביו, אך דרישתו לא נענתה. מן העדויות בבתי־המשפט השונים מתברר, כי בתחילה לא הראו למשה את הצוואה המקורית של אביו, אלא רק העתק ממנה. ברור, שהדבר עורר בליבו חשד, שמשהו לא תקין מתרחש כאן, והוא החליט לפתוח במלחמה רבתי כדי שהצוואה תוכרז כבטלה ומבוטלת. השלב הראשון היה בבית־הדין הרבני של עדן, אליו פנה משה בבקשה לבטל את הצוואה. כאן נכשל, כי בית־הדין הרבני קבע במאי 1923 שיש לאשר את הצוואה. אבל פסיקתו של בית־הדין הרבני של עדן לא יכולה הייתה להיות סופית ומחייבת. לכל הצדדים היה ברור, שהנושא יגיע בסופו של דבר אל בתי דין רבניים בעלי סמכות ויוקרה, בעיקר בארץ־ישראל. ועוד היה ברור, שלמאבק כזה חייבים לגייס "תותחים" כבדים כדי לנהל את המאבק המשפטי ברמה הגבוהה ביותר. ואכן, עד מהרה נכנסה דמות חדשה לתמונה ההולכת ומסתבכת: הטוען הרבני (או כפי שכּוּנָה בלשון הימים ההם: 'עורך הדין התלמודי') ר' דוד צבי אריה שניאורסון, שייצג את משה שנים רבות, ובסופו של דבר תרם לכך שמשה ניצח ברוב הערכאות שדנו בעניין צוואת אביו.

הטוען הרבני שניאורסון והאסטרטגיה שלו

"עורך הדין התלמודי"
הרב דוד צבי אריה שניאורסון

דוד צבי אריה שניאורסון נולד בשנת 1869 בירושלים, והיה דור רביעי ל'אדמו"ר הזקן', מייסד חסידות חב"ד. הוא היה סוחר קרקעות ידוע, ורשומות לזכותו עסקאות רבות וביניהן רכישת קברי הסנהדרין בשכונת סנהדריה. אבל עיקר פירסומו היה בתחום המשפט, והופעותיו בבתי־הדין הרבניים קנו לו שם. ב"ספר סלונים" הוא הוגדר כך: "עורך דין תלמודי ממולח ומפולפל, בעל הדרת פנים, חריף ועמקן, צנא מלא ספרא, בעל בעמיו, קסם על שפתיו, חסיד ואיש מעשה, בקי בהוויות העולם". בספר על צאצאי הרבי שניאור זלמן מלאדי (מייסד חסידות חב"ד) נכתב עליו:

"הוא היה בקי בספרי חוק רבים ובתוכם בקיאות מופלגת בקוראן והיה מופיע כעורך דין בבתי הדין המוסלמיים. פעם הפתיע בפתרון מוצלח לבעיה משפטית בין־לאומית שהיתה קשורה ברקע משפחתי, וקנה לו בזאת שם עולם... וכפרס הוענקה לו האזרחות האיטלקית".

הוא גם ידע לשווק את עצמו בצורה מוצלחת ביותר. לפני מלחמת העולם הראשונה הוא הוציא מעין "חוברת" עם אישורים שונים חתומים על ידי אנשי עסקים, עורכי דין, סוחרים, ובנקאים (ולירו), ובה נאמר:

"... ה' דוד צבי ארי' שניאורסאן, עורך דין דתי ותלמודי, הננו מכירים אותו הכרה פנימית לאיש מאוד ישר, בעל ערך, ומכובד ומפורסם בתור איש מובהק ומוסמך לסדר עניינים גדולים ומסובכים ורבי הערך. וממציא עצות היותר עמוקות בכל ענייני קנית ומכירת קרקעות ונכסי דלא ניידי. הוא איש רב העליליה, ולו עצה ותושיה לגמור כל אלה גמר־אמת. ויכולים לסמוך עליו ולמסור לידו כל ענין".

שניאורסון פעל בעזרת שני בניו – זלמן ומשה. מן המסמכים עולה, שזלמן, כאביו, היה טוען רבני מוכשר שידע גם לנהל עניינים משפטיים בבתי משפט רגילים. האח השני, משה, היה איש האירגון, שדאג ללוגיסטיקה – נסיעות של מומחים, תשלומים וכו' – וכפי שנראה היה זה תפקיד חשוב למדי במאבקים המשפטיים שנמשכו יותר מעשרים שנה.

מדוע היה צורך במעורבותו של שניאורסון ומדוע בכלל הועבר הסיכסוך לארץ ישראל? התשובה נעוצה בכך, ששני הצדדים הבינו כי בסופו של דבר הנושא יגיע לבתי־הדין הממשלתיים, וכאשר אלה דנים בענייני צוואות, עליהם לפסוק לפי ההלכה היהודית וכמובן עליהם להתחשב בפסקי הדין הרבניים המוצגים לפניהם.

ברור למדי שהשופט הנוכרי יתחשב במיוחד בעמדות של הרבנים הבכירים או ה"גדולים" יותר, ואלה נמצאו אז בין רבני ארץ־ישראל. המהלכים בארץ־ישראל החלו בכתב הטענות שהגיש שניאורסון לחברי הרבנות הראשית בירושלים, אשר כיהנו גם כדייני בית־הדין של ירושלים ובית־הדין הגדול. המכתב הזה היה חשוב ביותר, ונוסח בתבונה רבה ותוך גילוי ידע רב בהלכה היהודית. כל הטיעונים המלומדים של שניאורסון באו לתמוך בעמדתו הבסיסית של משה: ספק גדול אם הצוואה היא מקורית ואולי היא בכלל מזוייפת.

במהלך שנת 1923 (בחודשים מרץ עד דצמבר) התנהל בארץ־ישראל מעין "בליץ משפטי": בתי־דין רבניים שונים ורבנים חשובים דנו במקביל בשאלת תקפות הצוואה ונתנו פסקי דין. נסתפק בסיכום של פסקי הדין לפי התוצאה – אלה שתמכו באישור הצוואה (משה מפסיד) ואלה שתמכו בביטול הצוואה (משה זוכֶה):

- **פסקי־דין התומכים באישור הצוואה (משה מפסיד):** הרב יוסף מרדכי הלוי; הרב דוד פאפו; הרב שלמה אליעזר אלפאנדרי; בית הדין של הספרדים בעיר צפת (אב בית הדין הרב ישמעאל הכהן); בד"צ מערבים בירושלים (אב"ד הרב שמעון אשריקי); בד"צ (הספרדי) בחברון (אב"ד הרב סלימאן מנחם מני); הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (לימים הרב הראשי הספרדי לארץ ישראל).
- **פסקי דין התומכים בביטול הצוואה (משה זוכֶה):** הרבנות הראשית לארץ־ישראל (בראשות הרב הראשי אברהם יצחק הכהן קוק); בד"צ (אשכנזים) ירושלים (אב"ד הרב יוסף חיים זוננפלד); 'בית דין הגדול לכל מקהלות האשכנזים', ירושלים (אב"ד הרב צבי פסח פראנק); בית דין עדת הספרדים, טבריה (אב"ד הרב אליהו ילוז); בד"צ (אשכנזים חסידים), ירושלים (אב"ד הרב אברהם צבי שור); בד"צ לעדת ארם צובא [חלבים], ירושלים (אב"ד הרב יוסף ידיד הלוי); הרב יעקב סלונים (חברון).

שני הצדדים היו מצויידים עתה בתחמושת הלכתית חשובה, והיה ברור כי המאבק רק מתחיל.

משה בנין מנסה להשפיע על חותנו

עד עתה נוהל המאבק בזירה מוגדרת למדי – בתי־דין רבניים הדנים לפי ההלכה היהודית. אבל למשה בנין וליועצו שניאורסון היה ברור, שכל זה אינו אלא הכנה לקראת פניה לבתי המשפט הממלכתיים/ממשלתיים על מנת להשיג פסקי דין שיבטלו את הצוואה. תחילה עשה משה ניסיון אחרון לפנות אל הרגשות המשפחתיים של מתנגדיו. ביום כ' ניסן תרפ"ד (24.4.1924) הוא שלח מכתב אל חותנו, אב אשתו, יהודה, אחיו של בנין, ובו הוא מציג את עמדתו ומבקש למשוך את בקשת עצירת ההליכים לקבלת הירושה. צריך לקרוא בין השורות כדי להבין

את התסבוכת המשפחתית, בה אדם כותב אל דודו שהוא גם חותנו.

"וכמו שאמר הכתוב וקראת אליה לשלום ואני רוצה תמיד להיות עמכם באהבה ואחווה מפני ששנאת חינם אינה טובה ורק השונאים ישמחו מזה ואיבוד ממון במשפט ללא צורך אצל אנשים נכבדים. אני מבקש ממך שתחזור ממעשיך ותכתוב להמורשה שלכם שיסיר את העיכוב, ואם לאו אהי' מוכרח על כורחי שלא בטובתי להגיש המשפט וארוויח אותו בעזהי"ת, ואתם תהיו הסיבה על השנאת חינם והבזיונות ואיבוד ממון".

לא ידוע אם ואיזו תשובה קיבל משה מחותנו יהודה, אבל נראה שהמכתב לא השיג את מטרתו. עובדה היא, שכעבור זמן קצר, ב־30.5.1924, פנה משה לבית הדין הקונסולארי הבריטי העליון – His Britannic Majesty's Supreme Court for Egypt – שישב באלכסנדריה. כאן כבר נכנס בית־הדין לשאלה המהותית – האם הצוואה תקפה וחוקית. כאן היה ניצחונו של משה מוחלט. ב־30 ביוני 1925 קבע בית־הדין הקונסולארי, כי הצוואה מבוטלת וכי "התובע [משה] הוא הזכאי היחיד לכל נכסי המנוח (בנין) הנמצאים בסמכות בית־משפט זה (כלומר: במצרים)".

אבל היה זה ניצחון חלקי בלבד, כי עיקר הירושה של בנין היה בעדן ובארצות שונות אחרות. לכן חייב היה משה להשיג פסק־דין כולל ומקיף שיחול על כל הרכוש הגדול בכל מקום. בינתיים, ביום ח' בתשרי תרפ"ז (16.9.1926) נפטר בעדן יהודה בן מנחם משה – אחיו של בנין ודודו־חותנו של משה, התובע את ביטול הצוואה. במשך ארבע השנים שלאחר מות אחיו בנין מנחם משה, היה למעשה יהודה ראש המשפחה וגם נשיא קהילת יהודי עדן. בכך למעשה ירד הגולל על כל הבנים שנולדו לאבי המשפחה מנחם משה מאשתו הראשונה, ונותר רק האח סלים, יועצו הראשי של משה במאבקו נגד יתר בני המשפחה.

בעקבות ההליכים במצרים ובבתי־הדין הרבניים השונים, פנה משה ביום 28.10.1926 (כחודש בלבד אחרי מות חותנו יהודה) אל בית־המשפט הממשלתי בעדן בבקשה לקבל צו שיקבע, כי הצוואה בטלה ומבוטלת וכי כל הרכוש של אביו שייך לו. אבל הרשויות בעדן לא נלהבו במיוחד לפסוק בעניין. מושל המושבה טען, כי המשפט הזה מסובך מדי בעבור בתי־המשפט בעדן: ראשית, השופטים בעדן "אינם מומחים רציניים במשפט"; ושנית, אין למעשה עורכי דין בעדן שיוכלו לטפל בנושא מורכב כזה. לפי מבנה האימפריה הבריטית, מערכת השיפוט בעדן הייתה למעשה תלויה בבית־המשפט הגבוה בבומביי שבהודו, והליכים משפטיים מעדן הגיעו תמיד לבומביי לערעורים או לבירורים נוספים. לכן, הוחלט להעביר את הדיון לבתי־המשפט בבומביי שבהודו.

ההכרעה בהודו על פי המשפט העברי

עתה כבר היה ברור, כי בבומביי יתנהל הקרב הגדול באמת, ומן המסמכים ניתן ללמוד על ההכנות מרחיקות הלכת שנעשו לקראת המשפט. ראשית לכל, שני הצדדים התקשרו עם עורכי הדין הבולטים ביותר בבומביי של אותה תקופה. משני צידי הדוכן ניצבו שתי פירמות גדולות וחשובות בבומביי: משה התקשר עם משרד Little & Co. ויריביו עם משרד Crawford, Bailey & Co. שני משרדים אלה נחשבו לחשובים ביותר בבומביי, והעסיקו את מיטב עורכי הדין. מהתכתבות שקיימנו עם משרדים אלה, התברר, ששתי הפירמות הללו ממשיכות לפעול גם כיום – 68 שנים אחרי תום השלטון הבריטי בהודו – בעיר מומבאי בשמות ה"בריטים" המקוריים שלהן, באותם בניינים בדיוק. במשפט ובעירעור היו מעורבים עורכי דין שתוך שנים ספורות נהפכו לאישים חשובים ביותר בהודו לאחר שקיבלה עצמאות ב־1947. מצידו של משה בנין הופיע עורך הדין מוחמד עלי ג'ינה, הודי מוסלמי, לימים נשיא פקיסטן שפרשה מהודו אחרי העצמאות. מצד יריביו של משה הופיע בעיקר עורך הדין Molital Setalvad, באריסטר מפורסם, שבתקופות מסויימות היה יועצו המשפטי של מהאטמה גאנדי, ולאחר שקיבלה הודו את עצמאותה בשנת 1947, מונה להיות היועץ המשפטי לממשלת הודו החדשה. מהתכתבות עם בנו התבררו לנו פרטים מעניינים עליו, כגון העובדה שהוא ביקר בארץ בשנות השישים, ואף הירצה בירושלים על המשפט בהודו. מלכתחילה היה ברור, שהשאלה המרכזית בה יעסוק בית המשפט בבומביי – האם הצוואה תקפה או לא – תוכרע על פי המשפט העברי. לכן, גייס משה בנין, באמצעות דוד צבי שניאורסון, צוות של מומחים – "עקספערטים" בלשונו – ושיגר אותם לבומביי כדי שיעידו שם "עדות מומחה", ויסייעו לצוות המשפטי בניהול התביעה.

רשימת המומחים הייתה מרשימה למדי, ונמנה כאן חלק מהם:

- הרב צבי פסח פראנק, אב בית־הדין של ירושלים וחבר הרבנות הראשית.
- הרב פרופ' שמחה אסף, מגדולי החוקרים במשפט העברי (לימים רקטור האוניברסיטה העברית ושופט בית־המשפט העליון).
- עו"ד מרדכי עליאש, שנחשב אז לעורך דין בכיר ביותר, ושימש כיועץ המשפטי של הרבנות הראשית ושל הוועד הלאומי.

עם כל המומחים הללו נוהל משא־מתן כספי קשוח ביותר, והסכומים ששולמו היו גבוהים למדי. פרט להוצאות על הנסיעות, בתי המלון וכיוצא באלה – הרב אסף קיבל ממשה בנין כ־280 ליש"ט, ואילו עו"ד עליאש קיבל כ־500 ליש"ט. למען ההשוואה, נציין כי באותו זמן עצמו קיבל זקן השופטים (ה־Chief Justice, נשיא בית־המשפט העליון) בארץ־ישראל, משכורת בסך 1,800 ליש"ט לשנה – 150 לירות לחודש – כך שניתן להבין משמעות הסכומים שקיבלו המומחים הללו.

שניאורסון הבין, שהמומחים חייבים להרשים את בית־המשפט בבומביי בכישוריהם ובקריירה המקצועית שלהם. לכן, דרש שעו"ד עליאש יקח אתו "תעודה מזקן השופטים, ושהיה המרצה למשפט עברי בבית־הספר למשפטים". אבל, כמנהגו, משה בנין לא מיהר לשלם לעו"ד עליאש את המפרעה, ולסכם דברים בצורה החלטית. עליאש ידע לטפל במצבים כאלה, ושיגר לנציגו של שניאורסון מכתב חריף למדי: "כב' הבטיח להיכנס למשרדי אתמול ולא בא... ואני כבר דיברתי על העניין עם ממלא מקום זקן השופטים וגם דחיתי כמה עניינים, דבר שגרם לי הפסד מרובה. אמרתי לכב' שאני אחשֵב לה' בנין 50 לא"י (לירות ארץ־ישראליות) במסיבות אלה". כמובן, בסופו של דבר קיבל עליאש את כל הסכומים שהגיעו לו, ומיד נראה כי הייתה תמורה מלאה לכך.

הצלחותיו של עו"ד עליאש

בראשית שנת 1934 החל הדיון בבית־המשפט בבומביי בפני השופט סיר סַג'בָּה רַאנגנֶקאר (Sajba Rangnekar). בפסק דינו מדבר השופט בגילוי לב על מצבו בכל הנוגע למשפט היהודי: "אני מוצא את עצמי על קרקע לא ידועה ולא מוכרת לי". כאן מסתבר עד מהרה, שהאסטרטגיה של שניאורסון הוכיחה את עצמה, מכיוון שהעדות שהרשימה יותר מכל את השופט הייתה זו של עו"ד מרדכי עליאש. השופט ראנגנקאר ציין את תפקידיו וכישוריו של עליאש, וכנראה שכל האישורים שהוא הביא הרשימו מאוד את השופט, שיצא מגדרו כדי לשבח את עדותו של עליאש: "עם כל נסיוני הרב כעורך־דין וכשופט, מעולם לא נתקלתי בעד־מומחה יותר צלול ובהיר, אינטליגנטי והוגן מאשר ד"ר עליאש".

עו"ד מרדכי עליאש

בניגוד ליחס האוהד של השופט לעליאש, היחס היה שונה לחלוטין כלפי הדיינים בעדן (שאישרו את הצוואה, בניגוד לעליאש שטען לביטולה). השופט ציין שאחד מעדי ההגנה, סלים יעקב, דיין בבית־הדין הרבני בעדן, מקבל את שכרו כדיין ממשפחת מנחם משה. כמו כן ציין השופט, שהוא עבד כ"חנווני" וכ"מוכר בחנות", ובכך אולי רמז לכך שהדיין היה שכיר בעסקיה של משפחת מנחם משה. ניכר שהשופט סבר, שהעד סלים יעקב לא ידע להשיב תשובות לשאלות שהוצגו לו, ובסופו של דבר פסק במילים תקיפות: "אינני יכול לקבוע כי הוא (הדיין סלים יעקב מעדן) אכן מומחה". מפסק הדין של השופט

ראנגנקר עולה, שהנתבעים (יריביו של משה בנין) טענו שעליאש אינו מכיר את המשפט העברי הנוהג בעדן (כלומר: שהוא אולי בקי במשפט העברי הנוהג בארץ־ישראל או בקהילות באירופה – אבל לא בקהילת עדן על המאפיינים המיוחדים שלה). אבל, כמובן, עליאש לא התקשה לשכנע את בית־המשפט באמת הידועה, שהמשפט העברי אינו בעל מאפיינים טריטוריאליים – והשופט ראנגנקאר פטר טענה זו באמירה קצרה ונחרצת: "אי אפשר לקבוע כי הדין (היהודי) בעדן שונה מהדין (היהודי) בפלשתינה".

קריאה בפסק הדין הארוך מלמדת על המאמץ הגדול שהשקיע הצוות של משה ועל עשרות המסמכים ההלכתיים שתירגם והניח בפני בית־המשפט, אשר מקבל ללא היסוס את כל ניתוחיו ומסכם אותם לטובת ביטול הצוואה. אין ספק שהשופט ההודי נכנס לעובי הקורה של המשפט העברי ופסק דינו רווי הערות ואיזכורים של סוגיות בהלכה היהודית שעמדו במרכז הדיון המשפטי. ואכן, ביום 3.7.1934 נתן השופט ראנגנקר פסק דין גורף לטובת התובע, משה, וקבע: "בסופו של דבר הגעתי למסקנה, שהצוואה פסולה ולא־תקפה, ולא נערכה בהתאם לדין היהודי". בסוף דבריו פנה השופט אל שני הצדדים במילים נרגשות למדי:

> " ... אני מבקש מן הצדדים לעצור ולחשוב ברצינות אם לא הרבה יותר חכם יהיה עבורם, להיפגש ביניהם ברוח של סובלנות ושל "קח ותן", ולהמשיך את המסורת המשפחתית ואת הקשרים והאחווה שאיחדו את המשפחה במשך שנים כה רבות. לתובע (משה) אומַר, שיש עיקרון חשוב.... בהלכה היהודית וגם בחוק ההודי... והוא, שהבן צריך לכבד ולמלא את רצונו של אביו... אני מקווה שדברי אלה לא נאמרו לשווא, והצדדים יפעלו בשאיפה להתקרב זה לזה ולפתור את הסכסוכים ביניהם ברוח של אהבה ורצון טוב...".
>
> אבל דבריו של השופט נפלו על אוזניים אטומות.

בשלוש השנים הבאות נעשו שורה של נסיונות להגיע לפשרה, והיו כמה פעמים שהסדר מחוץ לכתלי בית־המשפט נראה קרוב מאוד. אבל לא הושגה כל פשרה, ויריביו של משה, שהפסידו במהלך הראשון בבומביי, החליטו להמשיך במערכה המשפטית הגדולה.

<u>הניצחון הושלם בעירעור</u>

בני דודיו של משה הגישו עירעור לבית־המשפט העליון של בומביי (High Court of Bombay). זהו מוסד שיפוטי עם היסטוריה נכבדה של שיפוט ברמה גבוהה, ובימים ההם, ימי השלטון הבריטי בהודו, ישבו בדין יחדיו שופטים בריטיים ושופטים הודיים. בערעור ישבו שני שופטים – הנשיא הבריטי של בית־המשפט, סיר ג'והן פישר בומונט (Beaumont) ושופט הודי, סיר בומאנג'י וַאדיה (Bomanji

Wadia). שניהם התייחסו בכבוד וברצינות רבה למשפט העברי. נציין כאן כי השופט ואדיה היה ממוצא פרסי, והשתייך לדת המאמינה בתורתו של זרתוסטרא. לכך יש משמעות רבה, כי היו משפטנים הודים מבני כת חסידי זרתוסטרא שהיו ידועים כמומחים במשפט עברי ובהלכה היהודית. אין חידושים רבים בפסק הדין בערעור. תחילה קבע הנשיא בומונט, שצדק השופט ראנגנקאר כאשר קבע כי עדי המערערים אינם מומחים במשפט העברי וכי הם אינם אובייקטיביים וממילא לדבריהם אין ערך. והוא מוסיף: "העד המומחה היחיד היה ד"ר עליאש". מכאן ברור שקצרה הדרך לקבלת כל דבריו של עליאש כתורה מסיני. לאחר שהוא מסכם בקצרה את הטיעונים הידועים נגד הצוואה, קובע הנשיא בומונט כי הצוואה "לא נערכה בהתאם לשיטת המשפט שהיא קשורה אליה" – כלומר, להלכה היהודית. ולכן, הוא מאשר את קביעתו של השופט ראנגנקאר שהצוואה בטלה ומבוטלת ועל הערעור להידחות. השופט ואדיה הגיע לאותה מסקנה ואף הוא נסמך על טענותיו של עליאש. וכך, בסופו של דבר השלים משה בנין את ניצחונו.

לכאורה, עם מתן פסק הדין בערעור ביום 7.3.1938 ניתן היה לחשוב, שבכך מסתיימת הפרשה וכל רכושו של המצווה בנין מנחם משה עובר לבנו היחיד, משה בנין. אלא שאולי היה זה במובן מסוים "ניצחון פירוס", שכן חברת "מנחם משה" האדירה, שסחרה שנים רבות בהצלחה ברחבי העולם, הלכה והתדרדרה, עד שלמעשה קרסה כליל. לא רק המריבות בין בני המשפחה גרמו לכך. גם הנסיבות הגיאו־פוליטיות, כמו הקמת מדינת ישראל ופינוי עדן על־ידי הבריטים, הביאו למעשה לחיסולה של החברה המפוארת והמצליחה, ובכך בא הקץ לתקופת הזוהר של "הרוטשילדים מעדן". בשנות השלושים חלה ירידה ניכרת בעסקי חברת "מנחם משה" בעדן. לחברה לא היה יותר ראש ומנהיג סמכותי, והפריחה העסקית הגדולה מן השנים הקודמות נעצרה כמעט כליל. מכתב מאחד מבני המשפחה (החתימה – "משה") שנכתב בעדן ב־7 באוגוסט 1930, מתאר את המצב בעסק שבעבר היה שוקק פעילות ועסקים (צילום המכתב אצל דני גולדשמיד, עמ' 268): "... לפני נגלתה תמונה מוזרה של שיתוק למחצה בחיי העסק... חנות הסחורות... לא מעריפה (מרוויחה) על חצי הכנסות רגילות. ובכלל הכל עסק ביש".

המאבקים המשפטיים רק סייעו לדלדל יותר את עושרה הגדול של החברה המשפחתית. אכן, ניצחונו של משה בנין היה שלם, אבל עתה התעורר קושי חדש: חברת "מנחם משה" הייתה חברה פעילה – גם אם היקף פעילותה ירד – וצריך היה לבצע את חלוקת הרכוש. באופן טבעי, התמנה לחברת "מנחם משה" כונס נכסים. מרגע זה חדלה החברה להתנהל כבעבר, והכל היה צריך לעבור את אישורו של הכונס. כך בא הקץ על דרך הניהול הצנטרליסטית של בנין מנחם משה, שבזמנו התגלתה כמוצלחת מאוד. לפי כל התיאורים, בנין היה נוהג להחליט בעצמו מיד, תוך שניות ממש, בכל עיסקה. עתה, נאלצו כולם לפנות אל הכונס במכתבים בשאלות שיגרתיות כגון העלאת דמי שכירות, מכירת סחורות, והפקדות כספים

בבנקים השונים. נוסף לכך, רוב ראשי המשפחה עזבו את עדן, ועברו למקומות אחרים, בעיקר לתל־אביב ולניו־יורק. מהלל העדני סיכם את המצב העגום של משפחת מנחם משה:

"בית הדין... מינה אפוטרופוס ממשלתי על כל מה שהיה בבית ובשותפות. הוא העביר לידו את כל הנכסים ולקח תחת רשותו את הנהגת הבית כולו. שמר בידיו את מפתחות הבית כולו ולפקודתו נמסר כל ההון המפוזר בכל קצווי העולם, כל הכספים שבבנקים בארצות השונות. ושאר השותפים הוכרחו לעזוב את הבית ואת העיר מתוך צער ויגון...".

אכן, החברה פורקה וחולקה בין יורשים רבים, אבל מקובל לחשוב, כי צאצאי המשפחה במדינת ישראל ובמקומות אחרים מחזיקים עד היום ברכוש רב.

<u>התקפת הדמים על הרובע היהודי</u>

גם הקהילה היהודית בעדן הלכה והתדלדלה. בשנת 1938 ביקר בעדן המשפטן נורמן בנטויץ', מי שהיה היועץ המשפטי של ממשלת המנדט (1918-1930). הוא הגיע למסקנה, כי הקהילה היהודית בעדן נמצאת במצב של קריסה, ותלה זאת גם בעובדה, שרוב בני משפחת מנחם משה עזבו את עדן: "משפחה עשירה אחת מימנה את בית־הכנסת הגדול, את בתי־הספר ואת בתי החולים. אבל אבי המשפחה נפטר, וצאצאיו עזבו את עדן". המתח בין היהודים והמוסלמים בעדן החל לעלות. כבר בשנת 1932 התחוללו פרעות בעדן, כאשר הערבים שרפו בתי־ספר וכמה בניינים, אך לא היו אבידות בנפש. אבל לקראת תום המנדט הבריטי נהפך המצב לקשה מאוד. השיא היה בימים 2-4 בדצמבר 1947, ימים ספורים לאחר שהתקבלה בעצרת האו"ם בכ"ט בנובמבר ההחלטה על החלוקה. כנופיות של פורעים תקפו את הרובע היהודי בעדן ואת מחנה היהודים בשייך עות'מאן הסמוכה והרגו כ־90 גברים, נשים וילדים. השופט הארי טראסטד, שכיהן כזקן־השופטים בארץ־ישראל בשנים 1942־1937, מונה לחקור את האירועים החמורים. הדו"ח שלו הטיל אשמה ברורה על המשטרה המקומית, שהיתה מורכבת ממוסלמים, והיא שליבתה את האש ולא מנעה את ההרג והטבח.

כך הלכה הקהילה היהודית בעדן והתחסלה. הקץ בא בשנת 1967, כאשר הבריטים ויתרו על שלטונם בעדן ועמדו לעזוב את המושבה. במבצע מהיר הועלו כל היהודים שנותרו על מטוסים, והועלו לארץ־ישראל. חלקם הגדול נשאר בארץ, אבל רבים עברו למקומות אחרים, ובעיקר לאנגליה, שם קיימת עד היום קהילה גדולה וחזקה של יהודים מעדן. וכך, כאילו במקביל, בא הקץ גם על משפחת מנחם משה, וגם על קהילת יהודי עדן. וזו אולי הוכחה נוספת לקשר ההדוק והגורלי בין המשפחה לבין הקהילה. בני משפחת מנחם משה, כאמור, נפוצו ברחבי העולם.

"גיבור" הפרשה, משה בן בנין, נפטר ב־1964, בגיל 92. הוא קבור בבית הקברות סנהדריה בירושלים. לא רחוק ממנו קבור האיש שהיה לו תפקיד חשוב בפרשת משפט הירושה הגדול שניהל – הרדצ"א, הלא הוא ר' דוד צבי אריה שניאורסון, שנפטר בשנת 1948.

לקריאה נוספת

ספרים ומאמרים

עמוס אילון, המייסד, אבי שושלת רוטשילד ותקופתו, תל אביב, 1998.
שמחה אסף, 'רשמי מסע להודו', ההד, שנה ט', סיון תרצ"ד.
ראובן אהרוני, יהודי עדן – קהילה שהיתה, תל־אביב, 1991.
נתן ברון, משפט, יצרים ופוליטיקה, שופטים ומשפטנים בסוף המנדט ובראשית המדינה, סטימצקי, 2014.
דני גולדשמיד, משפחת מנחם משה וקהילת יהודי עדן בין השנים 1839—1937, עבודה לתואר מ.א., אוניברסיטת תל־אביב, נובמבר 1999. עבודתו של דני גולדשמיד, בן ונכד למשפחת בנין בעדן, אשר כינס חומר רב על המשפחה ותולדותיה, הייתה לנו לעזר רב, ואנו מודים לו על הסבריו.
דני גולדשמיד, שוקת שבורה, הפרעות ביהודי עדן, תל אביב, עמותת יהודי עדן, 2000.
פנחס גרייבסקי, דיוקנאה דירושלים, ירושלים, 1953.
מהלל העדני, בין עדן ותימן, תל־אביב, תש"ז – 1947.
שמואל אלעזר הלפרין, ספר הצאצאים לצאצאי רבי שניאור זלמן מלאדי, ירושלים, 1980.
שמואל יבנאלי, מסע לתימן, תל אביב, תשי"ב.
קלמן ליכטנשטיין (עורך), פנקס סלונים, דיוקנה של עיר, תל־אביב, 1962.
מיכה לימור, חוסלה גולת יהודי עדן, מעריב, 19 ביוני 1967.
יעקב ספיר, ספר מסע תימן, ירושלים, תש"ח.
רות קרק ויוסף גלס, משפחת ולירו, שבעה דורות בירושלים, ירושלים, 2005.
אביבה קליין־פרנקה, "היהודים בעדן במאה הי"ט", פעמים מס. 10, עמ' 37 – 60.
דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ת"א, תש"ז־תשל"א.
Norman Bentwich, My 77 years, Philadelphia, 1961 .
High Court of Bombay, 1862—1962, Bombay, Government Central Press, 1962
Amihai Radzyner, "Between Scholar and Jurist", Journal of Law and Religion 23 (2007-8), pp. 189-248 at 247
Motilal Setalvad, My Life and other Things, New Delhi, 1999..
Motilal C. Setalvad, The Role of English Law in India, Jrusalem, 1966
Mitra Sharafi, The Parsis or Zoroastrians of British India. http://www.law.tau.ac.il/Heb/_Uploads/dbsAttachedFiles/Sharafi15-3.pdf

פסקי דין

ע"א 522/71 מוריס בנין נ' אלברט בנין ואח', פ"ד כח(2) 309.
Messa v **Messa**, Indian Law Reports (Bombay Series), 1938, p. 529

ארכיונים

גינזך המדינה הבריטי, תיקים NA-PRO FO 847/83, NA-PRO FO 847/235.
ארכיון משפחת שניאורסון (באדיבות יוסף רום).
ארכיון המימשל הבריטי בהודו (India Office Records) ב־British Library בלונדון, תיק מס. IOR/R/20/A/1594.
ארכיון מדינת ישראל, תיקי הרבנות הראשית, שנות העשרים.